

ЎЗБЕК ХАЛҚ ИЖОДИ

КУП ТОМЛИК

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛБУЛ УҒЛИ

ДАЛЛИ ХУШКЕЛДИ

ИККИ ЖИЛДИК

ИККИНЧИ ЖИЛД

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ
ВА САЊАТ НАШРИЕТИ
ТОШКЕНТ — 1972

ЎЗБЕКИСТОН ССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
А. С. ПУШКИН НОМИДАГИ
ТИЛ ВА АДАБИЕТ ИНСТИТУТИ

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

ИБРОҲИМ МУМИНОВ, ЯШИН, САРВАР АЗИМОВ,
ХОДИ ЗАРИФ, М. АЛАВИЯ,
ШОНАЗАР ШОАБДУРАҲМАНОВ, МАНСУР АФЗАЛОВ,
ТУРА МИРЗАЕВ.

Томларни тузувчи:

ХОДИ ЗАРИФ

ДАЛИ

Айтувчи:

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛУЛ УҒЛИ

Нашрга тайёрловчи:

МУЗАЙЯНА АЛАВИЯ

(Достон 1926 йилда шоирнинг ўз қўли билан ёзилган)

Бурунги ўтган замонда, Урганч элдан тўбанда, ўзи қибла томонда, Чамбилнинг белида, така-ёвмид элида Гўрўғлибек гурлаб, бек бўлиб, овоза кўтариб ўтди. Ана энди Гўрўғлибек зот-зурриётнинг қадрини билмаган бола вақтида, ғойиб эранлар Гўрўғлибекдан сўраган эди: «От тилайсанми, зот тилайсанми?» Гўрўғлибек отга кўп ишқибоз эди, бири болалиги бор эди. Зот-зурриётнинг қадрини билмас эди. Тақдирни табдил қилиб бўлмайди, асл тақдирда Гўрўғлибекка фарзанд насиб қилган эмас эди. Шу сабабдан «От тилайман» деб, от тилади. Шунда пирлари дуо қилиб эди:

Бек бўлиб мингайсан отнинг толмасин,
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин.
Эса отинг қолсин, зотинг қолмасин,
Дунёдан безурриёт ўтгин Гўрўғли,—

деб дуо қилган эди. Шу дуо мустажоб бўлиб, Гўрўғлибек дунёдан бефарзанд ўтган. Ана энди Гўрўғли аввалги айтган сўзига пушаймон қилиб, сўнг азизлардан кўп зор-тавалло қилиб, фарзанд тилади, бўлмади. Дуо қилганда: «Ваянғандан Ҳасанхонни олиб келиб, Хунхордан Авазхонни олиб келиб, ўғил қилгайсан», деган эди. Ана Гўрўғлибек аввал Райхоннинг қизи Зайдинойни олиб қочиб келиб, Аҳмадсардорга берди. Ундан сўнг бозаргонларни човиб, ўлжа қилиб, қирқ йигит қилиб ёв-яроғини чоқ қилиб, ундан сўнг Қримдан Холдорхонни олиб, Кўҳқопдан — санамнинг чорбоғидан, девлар билан қон тўкишиб,

олишиб, Тўхтамиш девнинг кўзини кўр қилиб, Қора дев билан қон тўкишиб, Оғо Юнус парини олиб келди.

Ундан сўнг Эрам боғидан Мисқол парини олиб келиб, Ваянғандан Ҳасанхонни олиб, Авазхонни Хунхордан олиб келиб, икковини: «улим¹ деб, искасам гулим деб, ўлсам меросхўрим деб, тобутимнинг чегаси деб, юртимнинг эгаси!» деб қўйган эди. Ана энди Гўрўғлибекнинг ҳайбати оламни тутди, овозаси оламга кетди, донғи Доғистон кетди. Ана энди Гўрўғлининг зарбига, сиёсатиға сияхпўш, қизилбошлар титрашар эди. Гўрўғлибек шундай қилиб, овоза кўтариб, юртга машҳур бўлиб, умр ўтказиб юраверсин.

Кунлардан бир кун, Гўрўғлибек шаъну шавкати билан иззат-ҳурмати билан, бошида давлати билан, қирқ йигит қошида, Фирқўк оти остида, шавқ-завқи билан ов овлаб, кийик қувлаб, добилни туйиб, шунқорни қўлга чуйиб, кўлда ов қилиб юриб эди. Бир вақт қараса, кўп савдогар қарвон келиб, кўлнинг бир четига келиб қўнди. Шунда Гўрўғлибек йигитлари билан савдогар қарвонларнинг олдига борди. Закоат олмоқчи бўлиб борса, кўп савдогарлар келиб тушяпти, олди келиб қўниб қолибди, орқаси келаётир. Жуда кўп савдогар қарвон экан. Шунда Гўрўғлибек савдогарларнинг каттасини қошига чақириб олиб: «Қани, савдогарлар, қайси юртдан келяпсизлар, қайси элга борасизлар?» деди. Шунда қарвонбоши туриб айтди: «Тақсир бегим, бизлар Арзрумдан келаётибмиз, энди Тошкент, Авлиёотага қараб ўтиб кетамиз», деб жавоб берди. Шунда Гўрўғлибек: «Савдогар халқи жаҳонгашта бўлади. Арзрумдан келсанглар, ажойиб-ғаройиб кўрган-кечирган сўзларингиз бўлса айтинглар, бизлар ҳам эшитайлик», деди. Шунда қарвонбоши: «У бегим, қарвон халқи ҳар юртда юради, ҳар хил гапни эшитади, ё кўради. Жаҳонгашта бўлган билади. Ҳеч вақт юрт ҳоли эмас, бир гап бўлиб туради. Ҳали шу вақтда, бегим, Арзрумда бир катта гап бўлибди, тақсир!» деди. Шунда Гўрўғлибек: «Қани бизлар эшитайлик!» деди. Шунда қарвонлар айтди: «Арзрум подшосининг бир қизи бор экан, отини Хон Далли дер экан. Шу вақтларда хўп баркамол бўлибди. Овозаси оламга кетипти. Оламда, одамзод ичида, мундай хушсиёқ, сини-синбати ҳурмисол қиз ер юзида йўқ», деб овоза қилибдилар. Ҳали шу вақтларда, тўққиз қават

¹ У л — ўғил.

ниқоб тортиб юради юзига. «Ойни хира қилади, кунни тийра қилади», деб овоза қилади. «Ҳали шу кунларда, Арзрумнинг ҳар қишлоғида, ҳар жойида Хон Даллининг гапидан бошқа сўз йўқ. Хон Даллининг ўзи шундай уҳдали, зўр қиз экан. Отасидин сўраб, ўз олдига бир бозор юргизиб, бир бўлак юртни ўзи сўраб, саришта қилиб ўлтирибди», деди.

Ана энди, Гўрўғлибек бу сўзларни карвонлардан эшитиб, димоғи чоғ бўлиб: «Ажаб бир яхши сўз эшитдик!» деб, шу карвонларнинг закотини ҳам ўтди, ўзларига бағишлаб инъом қилди. Шу куни келиб, уйларида ётдилар. Эрта билан туриб, қирқ йигит билан ичкилик қилиб, маст бўлиб ўлтириб, Гўрўғлибекнинг мастлиги ўт қилиб кўтариб, йигитларига айтди: «У, йигитлар! Илгари катта подшоҳлар, улуғлар бировга, ишончли бир одамига иш буюрар бўлса, бир жомни майга тўлдириб олиб, кўтарар экан: «Қани, юракли, уҳдали одамдан бўлсанг, мана шу жомни ичиб, шу ишни тўғрилаб келадиган азамат борми?» дер экан. Шунда, шу замондаги ботирлардан, полвон йигитларидан бири туриб, жомни ичиб, шу подшоҳнинг ишини бигириб келар экан. Энди, ў қирқ йигит, бизга шундай бир иш тўғри келиб қолди. Шу ўлтирган йигитларнинг ичидан бир полвон кишини хоҳлайман, шул ишимни битказиб келиб, ўз тенг жўраларининг ичида эътибор топиб, бизнинг олдимизда машҳур бўлиб, от, овозасини баланд қиладиган йигит борми?» деб, Гўрўғлибек қўлига бир жом шарбат билан ароқ аралаш майни жомга тўлдириб олиб: «Ана шу, бу кун йигитларнинг юраклиси, кучлиси, полвонлиги билинадиган кун!» деб, жомни кўтариб, қирқ йигитга қараб, хизматга буюрмоқчи бўлиб, бир сўз айтиб турибди:

Қори йўқ тумансиз тоғда бел борми,
Баҳор бўлса боғда очилган гул борми,
Бек Гўрўғли тилла жомни кўтарди,
Шул косани олиб ичар ул борми?

Чопилган сўнг бедов отда тер борми,
Дўстлар, менинг юрагимда чер борми,
Гўрўғли кўтарди хизмат косасин,
Шу косани олиб ичар эр борми?

Чамбил элдай ҳали обод юрт борми,
Шу суҳбатда номард ҳам бор, мард борми?

Ана бек Гўрўгли жомни кўтарди,
Олиб ичадиган валлаMAT борми?

Йиғлайман-йиғлайман, ҳаққа йиғлайман,
Улуғ дейман, остонада тунайман.
Бек Гўрўгли тилла жомни кўтарди,
Қирқ азамат, шу маврутда синайман.

Биз билан ҳамсуҳбат бўлган бекларим,
Мавж уриб дарёдай тўлган бекларим,
Шу косани олиб ичсанг, ботирлар,
Хизмат қилиб, инъом олган бекларим.

Жомни қайсинг ичсанг кўнглим тўлади,
Қирқ ботир ичинда сардор бўлади.
Шу косани олиб ичса ҳар ботир,
Гўрўглидан сонсиз инъом олади.

Эшитинглар турли-турли сўзлардан,
Отингни чоп элсиз кула-тузлардан,
Қирқ йигитим, сизга хизмат буюрдим,
Инъом бермак биздан, хизмат сизлардан!

Қирқ азамат, белни маҳкам бойланглар,
Ғазо куни от, анжомни шайланглар.
Кўтардим шу жомни, билинг, сизларга,
Йигитларим, мард бўб хизмат айланглар.

Бу хизматим — хизматларнинг сараси,
Бунга талаб қилган эрнинг тўраси.
Шу косани олиб ичса ҳар ботир,
Доим бўлсин Гўрўглининг жўраси!

Ана Гўрўглибек бу сўзни айтди. Қирқ йигит ерга қараб, қимирламай ўтириб қолди. Ердан садо чиқди, аммо қирқ йигитдан садо чиқмади. Шунда, Гўрўглибек иккинчи чақирганда, айтиб турган сўзи:

Қирқ азамат, Чамбилнинг эрлари,
Кўп чопилса чиқиб отнинг терлари,
Хизмат учун мен кўтардим косани,
Эшитмадик дема, Чамбил шерлари!

Омонат, ёронлар, одамнинг жони,
Ёлгончи дунёси қурусин — фони,
Тағи айтма, беклар, қолдим армонда,
Эшитмадим дема, Чамбил полвони!

Гўрўғлибек дейди менинг ўзимни,
Эшитинг, ботирлар, айтган сўзимни,
Ана, беклар, коса хизмат косаси,
Хизмат қилиб, ҳақлаб еса тузимни!

Қирқ йигит дам ўтирганича ўтириб қолди, ҳеч қайси-
сидан садо чиқмади. Шунда Гўрўғлибекнинг йигитлари-
дан кўнгли совиб, «булар бўлмас экан» деб бир сўз айт-
гани:

Барингда йўқ экан зардаман ғайрат!
Хизматга буюрса мендай валламат,
Не бўлди, йигитлар, қўрқдинг хизматдан,
Сизларга не бўлди, турган азамат?!

Баринг қўрқдинг хизматимдан, полвонлар!
Бекор кетди қилган беклик инъомлар!
Хизматимдан қўрқдингларми, қирқ йигит,
Оз инъомга кўнмайдирган арслонлар?

Инъом бўлса сайлаб-сайлаб олганлар,
Кунда эрта чуланамга келганлар,
Шу косани олиб ичар эр борми,
Мақтаганда менман ботир деганлар?

Айтган сўзим эшитинглар, қирқ йигит!
Саваш бўлса, сайланишган эр йигит!
Кўтардим, йигитлар, хизмат косасин,
Шу хизматга чиқмайсанми бир йигит?

Ана энди, Гўрўғлибек уч марта жом кўтариб, бекларга
садо қилди. Беклардан садо чиқмади. Гўрўғлибек шундай
қилиб турганда, қирқ йигит дам бўлиб ўтирганда Ҳасан-
хон полвон бор эди. Авазхон ҳам бор эди. Лекин Ҳасан-
хон катта эди. Авазхон ёш эди. Иккови ҳам йигит бўлиб
қолган эди. Ҳасанхоннинг Аваздан тўрт-беш ёш катталиги
бор эди. Ана энди, Ҳасанхон полвонга ўй тушди. Ўз
кўнглида айтди: «Гўрўғлибекнинг кўнгли синади, ҳеч ким

талаб қилмади. Шу жомни ўзи ичади, ундан сўнг яхши бўлмайди. Тагин кўнглидан кечмасин: «Ҳай аттанг-а, бе-фарзандлик шундай бўлар экан-да! Шу сафар менинг сўзим синди, ўзимнинг синганим шул-да! Агар ўғлим бўлса эди, отамнинг сўзи синмасин деб, шу косани олар эди» деб, кўнгли бузилмасин» деб, Ҳасанхон полвон жойидан туриб, даст алиф-лом қилиб, гарданини ҳам қилиб: «Косани менга беринг, мен ичаман, хизматингизга мени лойиқ кўрсангиз, мен бораман!» деди.

Унда Гўрўғлибек хафа бўлиб туриб эди, шунда Ҳасанхон полвонга айтди: «Ў, шерим! Йўлборсим, сен ҳали ёшсан! Мен бу хизматни, анови қирқ йигит хумсага буюриб эдим! Сенга буюрганим йўқ! Сен ҳали ёш боласан. Йўлнинг қаттиқ азоблари бўлади, сен ҳали у ишларга бўлмайсан, ёшлик қиласан!» деди.

Ҳасанхон айтди: «Ў валлаMAT отам! Сиз мени аяйсиз, ичингиз ачийди. Йўқ, мен, ота, мардман. Райимни қайтарманг!» деб, отасининг қўлидаги косани олди. Шунда Гўрўғлибек: «Ў, Ҳасанхон, сен қўй! Мен сен билан Авазга айтганим йўқ! Мен манови қирқ йигитга айтиб эдим» деб, Гўрўғлининг Ҳасан полвонга айтгани ва Ҳасанхоннинг Гўрўғлига жавоби:

Г ў р ў ғ л и

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмагин,
Йигитларга айтдим, сенга айтмадим,
Ўтиргин, мард Ҳасан, талаб қилмагин!

Ҳ а с а н х о н

Ўтар дунё қиёматни ўйладим,
Мард бўлиб, белима ханжар бойладим,
Ёш баччаман, талаб қилдим, отажон,
Қайтарманг, райимни, талаб айладим!

Г ў р ў ғ л и

Бу косани — текин қоса демагин!
Аввал айтиб, сўнг пушаймон бўлмагин!
Ёш боласан, ўтир Ҳасан, жойингда,
Сенинг ишинг эмас, талаб қилмагин!

Ҳасанхон

Эшиткин, отажон, айтган сўзимни,
Етти ёшда олиб келдинг ўзимни,
Бу хизматдан, валломатим, қайтарма!
Хизмат қилиб ҳақлаб келай тузингни!

Гўрўғли

Мард йигитнинг танда омонат жони бор,
Адо бўлмас кўнглида армони бор,
Бу косани текин коса демагин,
Тиздан ёғи бўлса, белдан қони бор!

Ҳасанхон

Мард йигит номардга сирин айтарма,
«Сен ёшсан» деб, ота, кўнглим қайтарма!
Шул хизматни талаб қилдим, валлакат,
Мард йигитман, ота, йўлдан қайтарма.

Гўрўғли

Сен бу ишни унча-мунча билмагин,
Ёш боласан, ўйин хаёл қилмагин!
Ўтиргин жойингга, полвон мард Ҳасан,
Меҳнати қаттиқдир, талаб қилмагин!

Ҳасанхон

Ҳасанман, Чамбилда даврон сураман,
Сенинг давлатингда, ота, тўраман,
Талабдан қайтарми, ота, мард киши,
Хизматинг ўлим ҳам бўлса бораман!

Гўрўғли

Номарднинг қўлидан ҳеч иш келмайди,
Беғайрат ҳеч ишнинг жойин билмайди.
Қўйгин, болам, талаб қилма, фарзандим,
Катталар ишини бола қилмайди!

Ҳасанхон

Мард йигитга даврон икки келмасми,
Мард ўлса, ҳаққини душман емасми,
Мард бўлиб қосани олдим қўлингдан,
Қайтиб берсам, ота, ўлим эмасми?

Гўрўғли

Сен бораман десанг, кўзим қиймайди,
Бу хизматим, Ҳасан, сенга тегмайди.
Жоним болам, сен ўлтирган жойингда,
Хизматига сени юборгим келмайди!

Ҳасанхон

Чамбил дейди униб ўсган жойимни,
Худойим солмасин қайғи войимни,
Мард ўғлон талабдан, ота, қайтарми,
Жавоб бергин, қайтармагин райимни!

Гўрўғли

Кўнглим туғи сенсен роҳати жоним,
Сениман ярашар даври давроним,
Ҳали ёшсан, қўйгин, сафар кўп қаттиқ,
Қаттиғлик кўрмаган гўдак ўғлоним!

Ҳасанхон

Полвон Ҳасан, ҳали нодон болади(р),
Қасд қилган ганимни ўтга солади,
Жоним отам, валломатим, қайтарма,
Хизматга муносиб кўрсанг бўлади!

Гўрўғли

Эшитгин, отангман, айтган сўзимни,
Йўлингга телмуртма икки кўзимни,
Асл мардсан, ҳар иш келар қўлингдан,
Ҳали ёшсан, олоғ қилма ўзимни!

Ҳасанхон

Азиз қилсин, ота, сенинг бошингни,
Кийик қувиб, овлаб Чамбил даштингни,
Валламатим, жавоб бергин, қайтарма,
Отажон, айтсанг-чи қийин ишингни!

Гўрўғли

Ойимлар ўлтирар ҳайкалин осиб,
Бўйнида маржони, мушкиси сасиб,
Қийин ишим Арзрумда, Ҳасанжон,
Даллихон бор, Бол Авазга муносиб.

Ана энди, Ҳасанхон полвон бу сўзни эшитиб: «Бу хизмат — Хон Даллини олиб келиш хизмати экан. Жуда ноқулай қаттиқ иш экан-ку. Бир одамнинг ҳавлисига бориб, деворини тешиб, бир байтални ўғирлаб олиб бўлмайди. Бу бир подшоҳнинг қизи бўлса, олдида қанча хизматкор канизи бўлса, маҳрам, хизматкор ошхўр, нонхўрлари бўлса, ўзи — ғайри юрт, душман эли бўлса; отаси — подшоҳ қанча лашкар, тўп-тўпхона, асбоб-анжомли кишининг қизини мен бир ўзим қандай қилиб олиб келаман? Отамнинг «қўй!» деягани ҳам яхши гап экан, бу иши жуда ҳам ноқулай қийин иш экан. Ҳали, бу ишни, отам Гўрўғлибек қирқ йигити билан борса ҳам, қўлга келтирмаги қийин-ку!» деб, Ҳасанхон ўйлаб-ўйлаб, кўнглига шу келади: «Кел-е, энди бу гапни қўйсам, мардлик қўлдан кетади. Ҳали ҳам бўлса, отамнинг Ғиркўк отини тилайин. Отам отини бермайди. Ана шунда пичи эби келади. Эса, сиз отни бермасангиз биз ҳам бормаймиз, дейман. Бўлмаса, бу иш ёмон бўлди» деб, Ҳасанхон шу ўйни топди. Ҳасанхон баҳонани Ғиркўк отнинг устига қўймоқчи бўлди. Нимага, Гўрўғлибек Ғиркўк отни ўзининг жонидан, Ого Юнус пари, Мисқол пари ёридан, Ҳасанхон, Авазхон ўғлидан ҳам яхши кўради. Шу сабабдан Ҳасанхон Ғиркўк отни тилади:

Ота, Чамбил дейди вилоятингни,
Такали ёвмид дер мамлакатингни,
Бу хизматга Ҳасан талаб айлади,
Тилайман, отажон, Ғиркўк отингни.

Чамбилбелда валлакат дер ўзингни,
Ўзинг ўлмай, ғаним босмас изингни,
Бу хизматга талаб қилди мард Ҳасан,
Тилайман Ғиркўкдай асби тозингни.

Шоҳаншоҳ валлакат дейди зотингни,
Ота, айт насиҳат пандиётингни,
Бу хизматга, ота, сиздан тилайман,
Табладаги назаркарда отингни.

Йиғламай найлайн, қисматим қатти,
Куйсин ўлим, ҳамма қулни йиғлатти,
Бу хизматга мен отингни тилайман,
Эгарлаб бер назаркарда Ғиротти.

От бўлади эр йигитнинг қаноти,
Тенг бўлса-да, устидаги жаллоти,
Жоним отам, Ғиркўк отни тилайман,
Ҳар ким минса битар мурод-мақсади.

Шу хизматга, ота, берсанг Ғиротни.
Полвон Ҳасан қилар катта ғайратни,
Шул маврутга мен отингни тилайман,
Райини қайтарма Ҳасан жаллодни.

Эшитиб ол Ҳасанхоннинг сўзини,
Миндиргин Ғиркўкдай асби тозини,
Отни бергин, полвонингни қайтарма,
Олиб келай Хон Даллининг ўзини.

Йўқчилик жумарднинг кўзин ўяма?
Бефарзанднинг кўрган куни зояма.
Талаб қилдим Арзрумга, отажон,
Шу маврутга Ғиркўк отни аяма.

Жон ота, тиладим сиздан Ғиротни,
Миндиргин Ғиротга Ҳасан ўғлингни,
Ота кўргин, Хон Ҳасандан ғайратни!

Мени миндир Ғиркўк отнинг белига,
Қулоқ солгин мард Ҳасаннинг тилига,
Бу хизматга Ҳасан белин боғлади,
Танҳо талаб қилдим душман элига!

Якка, танҳо Ҳасан талаб қилади,
Ҳали Ҳасан, ота, гўдак боладир(р),
Бу хизматга полвон Ҳасан талабгор,
Отажон, Гиркўкни берсанг бўлади!

Гиркўк бўлса, менинг минган тулпорим,
Иншоола, ишимда бўлар барорим,
Бу хизматга полвон Ҳасан талабгор,
Дуо қилиб турса сиздай тождорим!

Майдон-майдон Гиротимни еларман,
Душман бўлса, ёнар ўтга соларман,
Миндирсанг, валламат, Гиркўк отингни,
Иншоола, Даллини обкеларман.

Карвонман, чорванинг изи йўл бўлар,
Сўна суқсур сузар ойдин кўл бўлар,
Ота, сендан Гиркўкингни тилайман,
Валлакатим, сизга арзим шул бўлар.

Ана энди Гўрўғлибек Ҳасанхоннинг бу сўзларини эшитиб, кулиб: «Баракалла мард полвон, шерамард!» деб, Ҳасанжондан димоғи чоғ бўлиб, Гўрўғлибекнинг Ҳасанхонга қараб айтаётган жавоби:

Ёмғир ёғса, халқоб ерлар лойлансин,
Шу ишда ганимнинг қўли бойлансин,
Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
Жасадингдан юз Гиркўк от айлансин!

Йигитлар ичида сансан ўдоға,
Бедовга ярашар тилладан тўға,
Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
Ғайратингдан юз Гиркўк от садоға.

Бўйингдан айлансин отаннинг жони,
Сениминан қизиқ даври-даврони,
Талаб қилсанг, болам, шундай хизматга,
Фарзандим, «номард!» деб айтма-да, мени.

Эшит, Ҳасан, валлакатнинг додини,
Бек бўб сўра Ёвмид вилоятини,

Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
Қандай хумса бермас экан отини.

Ҳасан полвон, қилдинг катта ғайратни,
Ҳар ким Ғирни минди, топди мақсадни,
Гўрўғлибек ғайратингдан айлансин,
Эгарлаб мин назаркарда Ғиротни.

Эгарлаб мин назаркарда отингни,
Хизмат қилиб қувонтир валламадингни,
Ғирқўк тулпор кокилингдан айлансин,
Тилагин отангдан ҳар мақсадингни.

Айтган сўзим, полвон Ҳасан, билиб ол!
Кийикдай сакратиб, отинг миниб ол!
Сендай ғўччоқ бел боғласа хизматга,
Отанг отин берар, Ҳасан, бемалол!

Тулпор минган, болам, от деб той олмас,
Катташиқдан¹ ҳар ким келиб жой бермас,
Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
От тугул, мард отанг қонин аямас.

Ғирқўкни мингайсан, болам, ўйнатиб,
Кўрганларнинг зардасини қайнатиб,
Отанг миндиради Ғирқўк отига,
Узингни ясайди гулдай яшнатиб.

Бу хизматни полвон Ҳасан тиндирса,
Бек Гўрўғли Ғирқўк отни миндирса,
Узи шайлаб отанг берсин отини,
Қойил бўлсин йўлда сени ким кўрса.

Боргин, Ҳасан, сенинг райинг қайтмасин,
Отангни номард деб беклар айтмасин,
Белни боғлаб ғайрат қилгин, полвоним,
Сал ерда мардлинг қўлдан кетмасин.

Ғирқўкни мин, Ҳасан, йўлда ўйнагин,
Еш боласан, қизил гулдай жайнагин,

¹ Катта эшиқдан.

Миниб боргин назаркарда Ғиротни,
Хон Даллини олиб келмай қўймагин!

Эшит, Ҳасан, мард отангинг сўзини,
Ғирман обқоч баччағарнинг қизини,
Арзрумнинг сулув сарвинозини,
Обқочиб кел Хон Даллининг ўзини.

Элида аталган жоду кўзини,
Обкел, Ҳасан, Далли ширин сўзини,
Тубан қилиб қизилбошнинг юзини,
Ҳақлаб кел отангинг берган тузини.

Ана энди, Гўрўғлибек Ҳасанхон ўғлидан вақти хуш бўлиб, бекнинг ғайрати, ҳиммати келиб, Ғиркўк отини Ҳасанхон ўғлига миндирмоқчи бўлди.

Шу вақт Ғиркўк отнинг сайиси, ҳамма сайисларнинг каттаси, Соқи булбулга қараб, Гўрўғлибек ҳиммати жўш уриб тошиб, қирқ йигитнинг ичида бир сўз деди:

Соқи боба, эшитиб ол сўзимни,
Қўлимдан кўп единг ошу тузимни.
Эгарлаб кел Ғиркўк асби тозимни,
Ғиркўк отга миндирингла қўзимни!

Чамбилбелда валлават дер ўзимди(ни),
Шундай улга мендан инъом лозимди(р),
Эгарлаб кел назаркарда тозимди(ни),
Ғирга миндир Ҳасандек шаҳбозимди(ни).

Қулоқ солинг Гўрўғлининг додига,
Эгар қўйинг Ғиркўк тулпор отига.
Ҳасан талаб қилди бу хизматига,
Бормоқ бўлди Арзрумнинг юртига.

Абзал қўйинг Ҳасанхоннинг отига,
Гўрўғлининг тулпор хоназотига,
Обкеб миндир хон Ҳасан шаҳзодага,
Етказсин Ҳасанни ҳар мақсадига.

Ҳасанхоннинг билмаганини билдиринг,
Еш болани хушвақт қилиб кулдининг.
Эгарлаб Ғиркўкни, олиб келтиринг,
Ғиркўк отга мард Ҳасанни миндиринг!

Соқи боба, хизматимни тиндилинг,
От устига шунқордай қиб қўндилинг.
Отга миндирмакдан меҳрин қондилинг,
Ясанглар, Ҳасаннинг кўнглин тўлдилинг!

Гўрўғли сиғиниб холиқ донога,
Сайисларга шундай деди банога,
Бек Гўрўғли сўзларини эшитиб.
Чопқиллашиб кетди таблахонага.

Ҳамма қойил Ҳасанхондек болага,
Ер ҳўл бўлар кўклам ёмғир-жалага,
Гўрўғлининг бу сўзларин эшитиб
Соқи чол чиқарди Ғирни далага.

Энди Соқи бовонг отга сўйлади,
Кўринг, Соқи ўз танига ўйлади,
Олиб чиқиб Ғиркўк отни далага,
Соқи бовонг якка михга бойлади.

Эгар-абзал қўймоқ бўлиб чол Соқи,
Ғиркўк отни яланғочлаб тайлади.¹
Бориб, олиб чиқиб Ғирни далага,
Абзал қўймоқчи бўб отни шайлади.

Ана энди Соқи қилиб хизматни,
Якка михга обкеб бойлаб Ғиротни,
Шайлаётир Ғиркўк отни чол Соқи,
Асл тулпор, зоти йилқи бир отни.

Лоилоҳа, қудратингга илоҳим,
Йиқилсам, суринсам пушти паноҳим.
Ирим қилиб эгар қўяй белингга,
Ғарданингни ҳам қиб тургин мулойим.

Кичикликдан катта бўлдинг қўлимда,
Марварит тақдим кокилингман ёлингга,
Ғарданингни ҳам қиб тургин мулойим.
Ирим қилиб эгар қўяй белингга.

¹ Ташлади.

Богбон узар боғнинг тоза гулини,
Худо очсин талаблининг йўлини.
Айилман пуштанин чечиб бедовнинг,
Шипириб устидан олди жулини.

Худо берган олар жаннат беҳиштни,
Ҳеч кимдан олмасин ақлман ҳушни,
Айил пуштанини чечиб бедовнинг,
Қулоғидан олди зарли ёлпўшни.

Ишоним йўқ одамзоднинг жонига,
Шаҳид ўлган бўялади қонига.
Тилла қашов, гулдан жўроб қўлида,
Торта берди Ғиркўкнинг баданига.

Олис юртдан ошган тортар хўрликни,
Бедов минган йигит қилар эрликни.
От белига аввал қўйди Соқи чол,
Ипакдан босилган майин терликни.

Олис юртдан беглар кўрар дурбуни,
Усталар қўлига олар қиргини,
Боз устидан қўя берди чол Соқи,
Уймалаб ташлаган бахмал чиргини.

Йигитлик охири қирқман элликди(р),
Содда одамларга берар гўлликди(ни),
Боз устидан қўя берди чол Соқи,
Чиргининг устидан қўйди белликди(ни).

Ҳар ерда ботирнинг кўнгли тирикти(дир)
Хайрга бахилнинг кўнгли ирикти(дир),
Боз устидан қўя берди чол Соқи,
Суёви қундуздан жаҳаздирикти(ни).

Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар ишлатар теша табарни,
Боз устидан қўя берди Соқи чол,
Олтин қошли карсон кумуш эгарни.

Эранларнинг қабрин тунаб бош урди,
Икки наргис хумор кўзга ёш урди,
Икки узанги, иккови ҳам тилладан,
Ярқиратиб икки ёққа туширди.

Жониворнинг ёл-қуйруғи майинди.
Ҳар ким кўрса, Ғиркўк отга қойилди(р).
Эгарнинг устидан тортди Соқи чол,
Кашта қиб тўқиган ипак айилди(ни).

Бир неча санамнинг қобоғи дурди,
Худо берган экан жаннатман ҳурди,
От белига ёза кериб ташлади,
Қимматбаҳо зар чочоқли давирди.

Булбул ошна бўлар Эрам боғига,
Куйсин ўлим, ким чидайди доғига,
Соқи чолнинг отга солган давири,
Тушади Ғиркўкнинг боқолоғига.

Абзалнинг бари ола қайишдан,
Чув деса, қутулар қанотли қушдан,
От думига сола берди Соқи чол,
Ун икки қуббали карки қуйишқон.

Ҳайвонни тузади, оёқдан-бошдан,
Пир дуоси кетган ғўнондан, ёшдан,
От белига торта берди Соқи чол,
Пай тўшаб ташлаган чиготой пуштан.

Зумрад добил илди эгар қошига,
Умилдириқ қизил олтин тўшига,
Қўтос тақди Ғирнинг узун бўйнига,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Тош табладан етаклади Ғиротни,
Олиб келди Ҳасанхоннинг қошига.
Бекнинг оти пўлат сувлиғ чайнади,
Турли кийиб, Ҳасан гулдай жайнади.

Илон тилли, яшил тусли ханжарди,
Раббано, деб хипча белга боғлади.
Энди кўринг Ҳасанхондек ўғлонни,
Арзум юртига талаб айлади.

Хон Ҳасаннинг билмаганин билдирди,
Хушвақт қилиб, шодман қилиб кулдирди.
Қирқ йигит чопқиллаб босишиб узангисини,
Қўлтиғидан суяб отга миндирди.

Ҳасан минди Ғиркўк отнинг белига,
Ваҳшат қилиб бачча ўнгу сўлига,
Отасининг така-ёвмид юртидан,
Талаб қилди Арзрумнинг элига.

Ҳасан минди Ғиркўк отнинг устига,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига,
Отасининг такали ёвмид юртидан,
Чиқди Ҳасан Арзрумнинг қасдига.

Ана энди Ҳасанхон ўғлон Ғиркўкни миниб, гулдай жайнаб, суқсурдай бўйлаб, остида Ғиркўк ўйнаб, товусдай тараниб, зарбофга ўраниб, ёғ-ёғига қараниб, беллари қамишдай буралиб, Ғиркўк отнинг бошини қайтариб, отасига қараб, қирқ йигит жўраларига қараб, оқ фотиҳа сўраб, бир сўз дегани:

Чамбилбелда менинг ўйнаган жойим,
Йиқилсам, суринсам, пушту панойим,
Ота, сиздан холис дуо тилайман,
Оқ фотиҳа беринг, сиз қиблагойим!

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Йиғлайман, отажон, ҳаққа йиғлайман,
Дуо қилинг, отажон, холисанлиллоҳ,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман!

Боғларда бор, ота, чаман навбаҳор,
Мен кетарман, ота, шаҳарма-шаҳар,
Дуо қилинг, ота, холисанлиллоҳ,
Ҳасанни дуо қил, ота, ҳар саҳар.

Омонлигим қилинг худодан талаб,
Узимнинг ҳолима қолганман ажаб,
Дуо қилинг, ота, туриб ҳар саҳар,
Менинг учун дуонгиздир мустажоб!

Бул жудолик мени қилди саргардон,
Сиздан дуо тилар Ҳасандай полвон,
Дуо қилинг, ота, холисанлиллоҳ,
Мард Ҳасанни унутмагин, отажон!

Мард бўлиб белимга ханжар бойладим,
Мард ўғлонман, неча алвон сўйладим.

Дуо қил, отажон, холисанлиллоҳ,
Ота, сиздан дуо талаб айладим.

Мард Ҳасанни, унутмагин, валлаMAT,
Сен унутсанг менга бўлар қиёмат,
Дуо қилинг, ота, холисанлиллоҳ,
Дуо қилинг, Ҳасанхон келсин саломат.

Сенинг дуонг мард Ҳасаннинг қуввати,
Юраги — ғайрати, танда ҳолати,
Жоним, ота, сиздан дуо тилайман,
Холис дуо қилинг юрт валламати.

Полвон Ҳасан ҳали бир ёш болади(р),
Менинг ҳусним боғдочилған¹ лолади(р),
Дуо қил ҳар саҳар холисанлиллоҳ
Хон Ҳасанни унутмасанг бўлади.

Остимда ўйнаса Ғиркўкдай ҳайвон,
Арзум юртида қурилса майдон,
Дуо қилсанг бўлар, отам валлаMAT,
Ҳиммат эрдан, арвоҳ гўрдан, отажон.

Ҳасан кетди Арзумнинг элига,
Худо иқбол берсин мендай қулига,
Мендан ғайрат, сиздан дуо, валлаMAT,
Қулоқ солинг хон Ҳасаннинг тилига.

Қаторда юк тортган норман лўқларим,
Кетмасин ғанимга ору кекларим,
Дуо қилинг сизлар ҳам холисанлиллоҳ,
Қирқ йигитим, бирга юрган бекларим.

Қирқ азамат, оғоларим, эрларим,
Уруш куни Рустамсифат шерларим.
Дуо қилинг менга туриб ҳар саҳар,
Чамбилбелда бирга юрган бекларим.

Баланд тоғда олқор юрар, моралар,
Ортидан мерганлар тошни паналар,
Дуо қилинглар, беклар, холисанлиллоҳ,
Чамбилбелда бирга юрган жўралар.

¹ Боғда очилган.

Қулоқ солинг турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу гадога.
Мард Ҳасандай полвон отнинг устида,
Бек Гўрўғли қўлин очди дуога.

Ичкарида парилар чувлашади,
Бек Гўрўғли дарёдай бўб тошади.
Бек Гўрўғли қўлин очди дуога,
Қирқ йигит ҳаммаси омин дейишади.

Бефарзандлик мени қилди саргардон,
Отингдан айланай қудратли мавлон.
Ўзинг карам қилгин раҳиму раҳмон,
Ҳасан, сени яратганга топширдим.

Чамбилбелдир менинг ўсган диёрим,
Ҳасан болам, сенсен кучим, мадорим,
Йўқдан бор айлаган парвардигорим,
Боргин, Ҳасан, яратканга топширдим.

Сен кетсанг, Чамбилда куямиз бизлар,
Сўзни фаҳм қилар соҳиб тамизлар.
Ер юзида қанча ўтган азизлар,
Шулар ёринг бўлсин, ҳаққа топширдим.

Майдон-майдон Ғиротингни елгайсан,
Бу зоҳирда ўйнагайсан, кулгайсан,
Соғ бориб, саломат келгин Чамбилга,
Боргин Ҳасан, омон-эсон келгайсан.

Булбул ошно бўлар очилган гулга,
Кулиб-ўйнаб юргил борган манзилга.
Омонат топширдим кулли валига,
Соғ бориб, саломат келгил Чамбилга.

Оламини гашт урган етти қаландар,
Ғойиб эран, чўлда адашса, раҳбар,
Соғ бориб, саломат келгин, Ҳасанхон,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар!

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити билан «омин, оллоҳу акбар!» деб, Ҳасан полвонга фотиҳа бериб юбора берди. Ана энди Ҳасан ўғлон Ғиротни ўйнатиб, сувлигини

чайнатиб, ўзини гулдай жайнатиб, отасидан, қирқ йигит, ёр-жўраларидан фотиҳа олиб, йўлга тушиб бораётир эди.

Шунда дарвозадан чиқса, қанча одам кўчаларни тутиб, йўлнинг икки ёғини тўлдириб турипти. Бола-чақа, ёш-қари ҳаммаси Ҳасанхонни томоша қилмоқ учун чиққан экан. Шунда Ҳасанхон, шу томошага чиққан одамларга адаб билан, хулқ мулоимлик билан салом бериб, шу турган қари-ёшларга қараб, отнинг жиловини тортиб, тўхтатиб, Ҳасанхон полвон фотиҳа тилаб бир сўз деди: «Эй фуқаро! Бева-бечора, мўйсафид — қари, оқбош момолар! Мен сизлардан яхши дуо тилайман. Сизлар ожиз, муштипарсизлар, сизларнинг дуоларинг мустажоб бўлса керак! Мен увоқ элга, сувсий чўлга, бир душман элига кетиб бораман. Сизлардан яхши дуо тилайман! Омон-эсон бир-биримизни кўргаймиз!» деб, Ҳасанхон полвоннинг шу йиғилган халққа қараб, фотиҳа тилаб айтган сўзи:

Йиғлайлик, йиғлайлик, ҳаққа йиғлайлик,
Куйган қулмиз, гапни гапга улайлик,
Омин де, қўлингни кўтар, ёронлар,
Дуо қил ҳаққимга, турган халойиқ.

Дайрада сузганлар кемаман қайиқ,
Тақдирда бўлганга нима қилойиқ.
Дуо қил ҳаққимга, холисанлиллоҳ,
Томошага келган жами халойиқ.

Боққа кирган терар олма, бодомлар,
Агар билсанг, ғаниматдир шу дамлар.
Дуо қил ҳаққимга холисанлиллоҳ,
Томошага келган жами одамлар.

Бизга манзил бўлган Чамбилнинг бели,
Сўзлайди менигдай ўғлоннинг тили.
Барингиздан яхши дуо тилайман,
Томошага келган туркманнинг эли!

Бизни кўрмакликка келган фуқаро,
Ҳалол касб деҳқон, чорва, бечора.
Омин де, қўл кўтар баринг ёронлар,
Амалдор, улуғлар, турган умаро!

Чамбилбелда юрдим алвон-алвонлар,
Мени билан ўйнаб-ўсган полвонлар,

Мен сизлардан яхши дуо тилайман,
Қари, ёш йиғилган дарвеш, эшонлар!

Қарчиғай бўйнига тоқдим жиғовил,
Хизмат чаққон бўб турган шағовил,
Яхши дуо қилинг холисанлиллоҳ,
Омин де, қўл кўтар, маҳрам ясовил!

Ёш боламан, ловиллаб ёнар кўнглим,
Чамбилбелда бўлди макон, манзилим,
Дуо қилинг, дўстлар, холисанлиллоҳ,
Омин де, қўл кўтар, йиғилган элим!

Остимда ўйнайди Фиркўкдай отим,
Бек Гўрўғли, отам, соҳиб давлатим,
Мен сизлардан яхши дуо тилайман,
Гуриллаб омин де, турган элотим!

Фиркўк отим мен ўнатиб бораман,
Таваккални маҳкам тутиб бораман.
Катта-кичик, жами турган халойиқ,
Дуо қил, Арэрум кетиб бораман!

Айтилиб ўртада бир неча сўзлар,
Еронлар, айрилган бир-бирин излар!
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Ҳаққимга дуо қил, сарвиноз қизлар!

Кўзлари чўлпонди, қоши қаламлар,
Худой қарғаган банда боламлар!
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Ҳаққимга дуо қил, барно санамлар!

Худойим солмасин қайғу-аламлар,
Мард бўлса душманнинг бошин қаламлар.
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Яхши дуо қилинглар, қизлар, санамлар!

Кўнглима солмасин қайғу войимлар,
Беллари қучмоққа нозик қойимлар.
Яхши дуо мен сизлардан тилайман,
Дуо қилинг ожиз, барно ойимлар!

Бу дунёда алвон-алвон юргаймиз.
Илоҳи дунёда даврон сургаймиз.
Узоқ йўлга Ҳасан кетиб боради,
Яна қайтиб эсон-омон кўргаймиз!

Булбулдай бўб Ҳасанхоннинг тиллари,
Баҳорда очилган боғнинг гуллари,
Яхши дуо қилинг, йиғилган элим,
Холис дуо қилинг, ёвмид эллари!

Сиздан дуо олиб Ҳасанхон кетар,
Айрилиқ қурусин, мардни йиғлатар,
Еш боламан, дуо қилинг холисдан,
Омин деб гуриллаб қўлингни кўтар!

Бу дунёнинг ёлғони ҳаммадан ўтар.
Ҳасан полвон, сен ҳам қўлингни кўтар!
Гуриллаб омин деб, шунда турганлар,
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар!

Доим мингин бедов отнинг толмасин.
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин!
Ёмонликни сенга эгам солмасин,
Кўкрагингда доим армон қолмасин!

Ҳасанжон, белинга боғла олмосин,
Ёмонликни сенга худо солмасин,
Омин деди гуриллашиб жамоат,
Бу дунёда худо хафа қилмасин!

Кокилингни бандин туйгин, Ҳасанжон,
Ёв деганда ёлғиз теккин, Ҳасанжон!
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин,
Жўйриқ миниб, сулув севгин, Ҳасанжон!

Омон бўлсин сенинг илоҳи жонинг,
Худо берсин, адо бўлмас давронинг!
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар,
Бу зоҳирда дим бўлмасин армонинг!

Қайси юртга борсанг бўлгайсан сарвар.
Ғойиб эран пирлар бўлсин жиловдор.
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар!

Қулоқ солинг чечанларнинг сўзига,
Ҳасанхон юрмакчи тала-тузига.
Йиғилганлар бари яхши дуо қиб,
Омин деб фотиҳа торти дузига.

Томоша қинг хон Ҳасандай жаллотти,
Ҳайнатиб, минипти ҳайвон Ғиротти.
Омин деб чувлатиб фотиҳа тортти.
Оқ фотиҳа олиб Ҳасанхон ўтти.

Ана энди Ҳасанхон полвон Ғиротни ҳайнатиб, сувлигини чайнатиб, кўрганнинг зардасини қайнатиб, булбулдай ширин тилини сўйлатиб, Ғиркўк отни суқсурдай бўйлатиб, жўнамакчи бўлиб эди. Ғўрўғлибек ҳам қараб туриб, Ҳасанхоннинг элатига айтган гапини, томошадаги одамларнинг гуриллаб, омин деб дуо қилганини эшитиб эди. Ҳасанхоннинг бу ишига димоғи чоғ бўлиб, қувониб туриб эди. Лекин Ғўрўғлибек бечора Ҳасанхон ўғлини танҳо юбормакка кўзи қиймади. Нима учун? Еш бола, ҳали узоқроқ бозорга борган эмас эди. Ғўрўғлибек типирлаб, нима қиларини билмай, Ҳасанхонга: «Қўй, сен еш бола-сан» дейин деса, Ҳасанхон полвон ҳам қайтмайди. Қирқ йиғитни бирга юборай деса, унга ҳам кўнмайди. Ғўрўғлибек ўзим борай деса, унда ҳам бўлмайди. Бу одамзоднинг баъзи вақт шундай бир иши кўнгилдаги ўйдан ташқари чиқиб қолар экан. Бўлгиси келган иш, шундай қилиб бир нарса сабаб бўлиб бўлар экан. Шунда Ғўрўғлибек кўзи қиймай, Ҳасанхон полвонни чақириб, «қараб тур!» деб, орқасидан келаётти. Ҳасанхон отасини кўриб, отининг жилловини тортиб турди. Ғўрўғлибек келиб Ғиркўк отнинг жилловидан ушлаб, Ҳасанхоннинг гулдай очилган жамолини, ўн тўрт, ўн бешдаги камолини кўриб, ойдай юзига қараб, жамолига тўймай, юборишга кўзи қиймай. Ҳасанхон ўғлига насиҳат қилаётти:

Айрилиқдан бир неча дод айлайин,
Жудоликдан тинмай фарёд айлайин.
Отнинг бошин тўхтатиб тур, Ҳасанхон,
Қулоқ солгин, мен насиҳат айлайин.

От чопиб оласан чўлнинг даштини,
Эшит, Ҳасан, отангнинг нолишини,
Сенга менинг айтадиган сўзим бор,
Бир фасил тўхтат Ғирнинг бошини.

Сен кетган сўнг отанг бўлар саргардон,
Сенсиз сабил бўлар манзилман макон.
Қулоқ соб, эшитгин айтган сўзимни,
Ота-энангни унутмагин, Ҳасанжон.

Остингда ўйнайди Гиркўк тулпоринг,
Сенсиз хароб бўлар гулу гулзоринг.
Зинҳор, болам, ота-энангни унутма,
Бўлмасанг энангни тутар хуморинг.

Сен кетарсан неча тоғлардан ошиб,
Ўз тенгингман кулиб-ўйнаб, талашиб.
Зинҳор, болам, ота-энангни унутма,
Орқангда ота-энанг қолса йиғлашиб.

Кўзининг ёшини йиғлаб тизмайми?
Сени соғинган сўнг бағрин эзмайми?
Сен кетсанг энангни тутса хуморинг,
Дод, Ҳасан, деб йиғлаб юртни бузмайми?

Сенинг энанг йиғламасин, куймасин,
Ҳасанжон, деб кўзин ёшин қуймасин.
Зинҳор, Ҳасан, йиғлатмагин энангни,
Кунда йиғлаб қовоғини уймасин.

От ўйнатиб, Ҳасан болам, борарсан,
Ҳар ерда яхшиларман ўтирарсан.
Худо очсин йўлингни, пирлар ёр бўлсин,
Иншоолло Даллини олиб келарсан.

Борсанг ишинг чапга қайтса, Ҳасанжон,
Бошқа юртга ўтиб кетма бўйингдан.
Ёшлик қилиб чакки юрма, фарзандим,
Орқангдан отангни қилма саргардон.

Гўрўғлининг юзин қайтиб кўрай деб,
Ололмасанг Хон Даллини, Ҳасанжон,
Чамбилбелга не бетимман борай деб,
Бошқа элга мени ташлаб йўл солма!

Сен бўлмасанг отангда ғам мўл бўлар,
Оқа-оқа кўзин ёши кўл бўлар.
Зинҳор бошқа юртга кетма, Ҳасанжон,
Сенга айтган насиҳатим шул бўлар!

Ҳасанжон, отангман энанг йиғлатма,
Зинҳор-зинҳор, болам, йиғлатиб кетма!
Болалик қиб ҳар хаёлга тушмагил,
Зинҳор болам, Чамбил элди унутма!

Ёмонларман ёмон бўлма, Ҳасанжон!
Ёмонларга ҳавас қилма, Ҳасанжон!
Яхшиларнинг қадрин билгин, фарзандим,
Улуғлар иззатин қилгил, фарзандим!

Ёмон одам иши миннат, Ҳасанжон,
Яхшиларни қилмас ҳурмат, Ҳасанжон.
Ҳар ким жўра бўлса, юрса ёмонман,
Хурсанд бўлмас, тортар кулфат, Ҳасанжон!

Пайдо бўлдинг икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдинг манзил хонадан.
Аввал айтган насиҳатим, Хон Ҳасан,
Ҳар нафасда гофил бўлма ўзингдан!

Ўзингдан пастларман ҳар йўла кетма,
Болам, айтган насиҳатим унутма!
Олдингдан ким чиқса бесалом ўтма,
Бир ғарибни кўрсанг зинҳор оғритма!
Ҳасанжон фарзандим, кўнгил мадорим,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма!

Сен кетсанг отангга бўлар қиёмат,
Энанг қилар кунда юз минг надомат.
Манманликни асло қилма, Ҳасанжон,
Манманлик Ҳасанжон, ўйла, қабоҳат.

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Кундан-кун давлатинг бўлсин зиёда.
Катта сўйлаб шайтон бўлди Авозил,
Авозилдай олим ўтмас дунёда.

Савдо тушар мард йигитнинг бошига,
Яхши-ёмон келар марднинг қошига.
Айтган сўзим унутмагин, Ҳасанжон,
Амри падар Аршдан улуғ кишига!

Остингда ўйнайди Гиркўк ҳайвонинг,
Гиркўк от остингда, Ҳасандир номинг.

Болам, насиҳатим бажо келтирсанг,
Қайга борсанг сен дар қолсанг мен эмин.

Ҳеч вақт, Ҳасанжон, ёмон бўлмассан,
Насиҳатим қилсанг ҳеч дар қолмассан,
Узингдан каттанинг олсанг тилини,
Ҳай аттанг деб, болам, йўлда қолмассан!

Боргин энди Ҳасан болам, омон бўл,
Отанг айтмас, зинҳор болам, ёмон бўл.
Боргин энди, яратганга топширдим,
Ёмон бўлма, яхшига меҳрибон бўл!

Менинг пирим Ҳасан, ғойиб эранлар,
Йиқилган-суринган кишига раҳбар.
Борғил Ҳасан, сени қилдим ҳавола,
Шулар ёринг бўлсин, оллоҳу акбар.

Ана энди Ҳасанхон полвон отасининг насиҳатларини эшитиб, оқ фотиҳасини олиб, қирқ йигитга қараб кулиб, улар билан розилашиб, гулдай яшнаб, булбулдай сўйлаб, тараққос бойлаб шунда остида Ғиркўк оти оғзини очиб, ўйнаб жонивор кокил ташлаб қўлтиғидан парини очиб, болани олиб қочиб, Ҳасанхоннинг баҳрини очиб, жонивор ҳар усулда ўйнаб йўлда кетиб бораётир. Гўрўғлибек бош қирқ йигит Ҳасан жиловда югурлашиб, кўчанинг юзи билан чопқиллашиб келаётир. Ҳасанхонни йўлга солиб, ҳаммаси хўшлашиб қайтди.

Ана энди Ҳасанхон полвон якка-танҳо эр Хизрнинг чўлида, туркманнинг катта йўлида: «Худоё худовандо, та-лабли бандангнинг раҳбари, йўлини очқайсан, бандангнинг гамхўри ўзингсан, Ҳасанхонни мурод-мақсадига етказадиган сансан!» деб чўли жазирада отни ҳайдаб кетиб боради:

Парвардигор паноди(р),
Ҳолин билган донади(р),
Гўрўғлидин дуо олиб,
Ҳасан полвон жўнади.

Мардни туққан — онади(р),
Ўзи гавҳар донади(р),
Обрў бер деб чўлларда,
Якка, танҳо жўнади.

Метарага сув олиб,
Чақмоғига қув олиб,
Йўлга тушди Ҳасанхон,
Эли халқдан дуо олиб.

Белда беллик бўлкиллаб,
Метарада сув ширқиллаб,
Ҳасан полвон худо деб,
Ғиркўк оти диркиллаб.

Қалқонини дўнгтариб,
Совутини бўктариб,
Худо деб йўлга тушди,
Арзрумни ахтариб.

Гоҳ созини созлайди,
Гоҳ бўтадай бўзлайди.
Энди кўринг мард Ҳасан,
Хон Даллини излайди.

Остидаги бедов от,
Кийикдай бўб хезлайди.
Совиб тортган буйрини,
Тоғнинг бошин кўзлайди.

Хон Далли деб Ҳасанхон,
Кесиб бағрин тузлайди.
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
Чидаёлмай сўзлайди.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими тонг шамол,
Мис карнайдай зориллаб.

Сувсиз чўлда Ғиркўк от,
Бораётир париллаб.
Қушдан югурук Ғиркўк от,
Ҷазоилдай шариллаб.

От чопади эгилиб,
От ёлига тикилиб,
Шип-шип қамчи тортади,
Қор-ёмғирдай тўкилиб.

Италгудай имтилиб,
Қарчиғайдай қимтиниб.
Сувсиз чўлда Ғиркўк от,
Бораётир ютуниб.

Сувсиз чўлда Ғиркўк от,
Жазойилдай отилиб,
Ўиловини бўшатса,
Қушдай кетар қутулиб.

Отга солди дирдикка,
Қойил бўлинг эрликка.
Сувсиз чўлда Ғиркўк от,
Гоҳ чикка, гоҳ пукка.
Қамчи урса ўйнайди,
Чўлларда дирка-дирка.

Қамчи уриб отига,
Чидамай ғайратига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Марднинг сиёсатига,
Талаб қилди мард Ҳасан,
Далли вилоятига.

Қамчи урди сонига,
Жабр қилди жонига,
Сувсиз чўллар ларзон еб,
Ғирнинг ирғиганига.

Отга қамчи солади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда Ҳасанмард,
Обрў бер деб боради.

Паст-баландни билмайди,
Ғиркўк оти елади,
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
Бир худо деб келади.

Хон Далли деб шундай мард,
Ширин жонин бўлади,
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
«Хув» деб кетиб боради.

Олмос қилич тоқиниб,
Азизларга тобиниб,
Келаётир мард Ҳасан,
Оч арслондай чобиниб.

Узангиси ярқиллаб,
Қилич тегиб шарқиллаб,
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
Оч туйғундай чирқиллаб.

Фиркўк оти фирқиллаб,
Чу деганда диркиллаб,
Ҳасан полвон чўлларда
Оч баҳриндай чарқиллаб.

Ғоз, сўнадай ғарқиллаб,
Метарада сув шарқиллаб,
Келаётир Ҳасан мард,
Оч бургутдай чарқиллаб.

Чу деб Ғирини суради,
Ён-ёнига қаради.
Сувсиз чўлда мард Ҳасан,
«Хув» деб кетиб боради.

Обрў бер, дер худо деб,
Жоним сенга фидо деб,
Бораётир Ҳасанхон,
Чўлда бўлдим адо деб.

Чанг қиб дала-даштини,
Қўйиб отнинг бошини,
Узи писанд қилмайди,
Чиқса бир эл қўшини.

Узига айтар, ҳайда, деб
Арзум юрти қайда, деб,
Бораётир Хон Ҳасан,
Кийик чиқса қўйма, деб.

Таққан кескир пўлотти,
Минган тулпор Ғиротти,
Сувсиз чўлда Хон Ҳасан,
Қилган қаттиқ ғайратти.

Маҳкам боғлаб белини,
Ҳақ деб Ҳасан йўл тортти,
Томоша қилинг, ёронлар,
Ҳасанхондай жаллотти.

Чу деб қистаб чўлларда,
Ғиркўкни йўрғалатти,
Ҳасан полвон худо деб,
Шуйтиб қистаб йўл тортти.

Чалбар қилди банотти,
Шуйтиб қилди ғайратти,
Хом эканди Ғиркўк от,
Оппоқ кўпикка ботти.

Кам-кам ўзин тузатти,
Гарданини узатти,
Энди кўринг Ғиркўк от,
Совиб қарсоқдай қатти.

Чу деганда олади,
Оч газаман дарбантти,
Рўмол билан шипириб,
Ювига урган гартти.

Бўйнида туйма банди,
Ҳар ёққа силкилатти,
Бошидаги зар қалпоқ,
Иккәллик бошга ботти.

Ур келса ўмганлатти,
Нишоб келса тўхтатти.
Ҳар кун икки маҳалда,
Ғиркўк отни ўтлатти.

Ариғ келса ирғитти,
Жилға келса жилпитти,
Ўзидайин мардларнинг,
Зардасини қайнатти.

Шуйтиб қистаб йўл тортти,
Тобга олиб Ғиротти,

Томоша қинг Ҳасанни,
Дойим чўлда ўйнатти.

Ариг тубинда ондиз,
Дарё тубинда қундуз,
Қистаб кетиб боради,
Кеча демайди кундуз.

Минган отнинг сарасин,
Тулпор йўлга ярасин,
Шуйтиб қистаб боради,
Кўринг туркман тўрасин.

Ғиркўк асл тулпорди,
Мард Ҳасан ҳам шунқорди,
Чўлда қувиб олади,
Дучор келса алқорди.

Ҳасан қизил кийипти,
Зар кокилин тугупти,
Чиқса агар олдидан,
Қувиб олар кийикти.

Ўқдай бўлиб отилиб,
Марднинг жони сотилиб,
Кетолмайди олдидан,
Ҳеч бир жондор қутулиб.

Қаноти бор қушдайди,
Қушни кувиб ушлайди,
Ҳасан мард қувонсин деб,
Жонивор Ғиркўк кишнайди.

Ана энди Ҳасан полвон бораётган йўлида, эр Хизрнинг чўлида қаттиқ қистаб, йўл тортиб борар эди.

Ҳасан полвон отига қараса, жонивор Ғиркўк яшнаб, яшиндай турланиб, ҳар рангга кириб, шундай чўлда, одами йўқ элда Ҳасанхон хафа бўлмасин деб, одамдан зийрак Ғиркўк от кокил ташлаб, ҳар усулда юриб, йўлда кўндаланг-кўндаланг бўлиб, атрофига қараб, гарданини кўтариб, ўқраниб кишнаб, ернинг тўгарагига қараниб, гоҳ-гоҳ вақтларда ўйнаб-ўйнаб, йўлдан чиқиб қулоғини қайчилаб жонивор тенглаб гумраб-гулдираб кишнаб ён-ёнига қараб бо-раёттир.

Шунда Ҳасанхон қараса, оти Ғиркўк ҳар турли бўлиб,
ранг бериб, ҳар усулда ўйнаб, кишнаб, ҳар хил ўйинни
қилаётир.

Шунда Ҳасанхон полвон отнинг у ёқ-бу ёғига, собиндай
қуюлган туёғига, ердан пичиб олган сиёғига қараб, меҳр-
муҳаббати иссиқ нондай ошди. Отнинг икки қарич супра
қулоғи бор, ҳар қулоғининг тагида саксон коса ароғи бор,
ҳар қандай қурумсоқ кўнгли ўчиб кетган одам минса ҳам,
тоғдай димоғи бор. Ғиркўк отга қарасангиз жимийиб тур-
ган арслондай сиёғи бор, катта корсондай туёғи бор.

Ҳасанхон полвон отни кўриб, кўнгли гул-гул очилиб,
кўрағи тошиб, отига қараб кўнгли ўсиб: «Э жони-
вор Ғиркўк, сендай от осмоннинг остида, ернинг устида,
тўрт оёқликнинг қаторида, йилқининг жинсида йўқ. Се-
ни минган йигитнинг ҳам армони қоладими, ҳеч йилқи-
нинг ичидан тулпор чиқиб сендай бўладими?» деб, оти-
ни таъриф қилиб бир сўз деяётир:

Бир ёшингда чилтан берган Ғиротим,
Бедаватга давлат бўлган бедовсан,
Сени минсам газо бўлар ниятим,
Бефарзандга фарзанд бўлган бедовсан.

Бир ёшингда сулоб Сунбул тоғини,
Икки ёшда кўрдинг Эрам боғини,
Эрам боғда санамнинг чарвоғини,
Қизлар етиб, пари минган бедовсан.

Уч ёшингда отам минди орқангга,
Янгаси учун талаб қилди Райҳонга,
Ой Зайдунни силкиб солиб орқангга,
Кўкбулоғдан олиб қочган бедовсан.

Армон билан билмаганин билдириб,
Отам года чопиб, года елдириб,
Дайрабодда кўп душманни ўлдириб,
Кўп молини ўлжа қилган бедовсан.

Савашда ёд этган комил пиримди,
Едлайн бу ерда қайси бирингди,
Тўхтовсиз боришдан олган Қримди,
Холдор шоҳни динга солган бедовсан.

Жиловингни тутган бовойи Қамбар,
Кокилингга таққан мушкиман анбар,
Манов тоғда уч юз олтиш пайғамбар,
Уртага об дуо қилган бедовсан.

Чилтон бовом ўнг ёлингдан силаган,
Бектош араб қирқ минг тилла тилаган,
Бермакчи бўлганда отам Гўрўғли,
Номи туркман уллос тортиб йиғлаган,
Элатнинг орини олган бедовсан.

Даҳ деганда Қатортолдан хезлаган,
Чиргилигин Чилтан бовом созлаган,
Шамолига оққан дарё музлаган,
Фалакдан яшиндай энган бедовсан.

Сени минган йигит кирар савашга,
Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга,
Ун тўрт марта дучор келдинг Бектошга,
Шул арабнинг додин берган бедовсан.

Уруш куни йўлбарсдай бўб губирган,
Эгасига Шоҳимардон туғ берган,
Бово Қамбар шарбат билан сув берган,
Сув ўрнига шарбат ютган бедовсан.

Сени минган йигит кирар урушга,
Бекам қиб яратган турли юришга,
Ҳеч кимса дар қолмас, минса бир ишга,
Ким минса бахтини очган бедовсан.

Ўзинг йилқи, йилқиларда тенгинг йўқ,
Ҳеч бирор ерингда сенинг мининг йўқ,
Ҳар ким минса хафа қилар кунинг йўқ,
Йигитнинг муроди бўлган бедовсан.

Уруш куни оловдай бўб туташган,
Балонинг тоғидан жуда кўп ошган,
Қора девман, қизил қонлар тўкишган,
Дев-парини хўрлаб юрган бедовсан.

Отам минса сендай асби тозини,
Писанд қилмас ёвнинг кўпу озини,

Уйноқлаб ўйдинг Тўхтамиш кўзини,
Тўхтамишнинг додин берган бедовсан.

Овозанг боргандир Кўҳиқопиға,
Чечан одам гапни кўяр бобиға,
Зарбингни ўтказган одам обиға,
Душманларни зор йиғлатган бедовсан.

Таблада олтойлаб дойим боқилган,
Оёгингга абжуш нағал қоқилган,
Теккан тошлар ёнғоқдай бўб чоқилган,
Сенинг зарбинг тошдан ўтган бедовсан.

Олтой таблада боқилган,
Емингга кишмиш тўкилган,
Емини кўриб есин деб,
Машъалдан чироғ ёқилган.

Отимнинг кўнгли ўссин деб,
Ипакдан арқон тақилган.
Оёгин ип қиймасин деб,
Ипакдан пайванд тўқилган.

Донғи Доғистонга кетган бедовсан.
Зарби душманни йиғлатган бедовсан.
Сув ўрнига шарбат ютган бедовсан.
Чу деганда қушдан ўтган бедовсан.

Ғанимларни зор йиғлатган бедовсан,
Қосимни қўйдаи ҳуркитган бедовсан.
Балонинг тоғидан ўтган бедовсан.
Пирлар билан суҳбат тутган бедовсан.

Шароби антаҳур ютган бедовсан.
Учар қушга қувиб етган бедовсан.
Ол Ғиркўк от келди деса, зарбингдан
Сияҳпўшлар қамов тортган бедовсан.

Неча тушиб париларнинг қўлига,
Парилар тарбият этган бедовсан.
Париларман, неча тоза қизларман,
От ҳам бўсанг суҳбат этган бедовсан.

Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Хон Даллига еткур хоназот.

Ана энди, Ҳасанхон полвоннинг отидан кўнгли тўлиб,
таъриф, тавсиф қилиб, «Эй жонивор Гиркўк от, ночор
кўзда хоназот, сени минган йигит мақсадига етмай қолмай-
ди, биз ҳам мақсадга етиб, Хон Даллини олиб қочамиз.
Э жонивор Гиркўк от, Чамбилга довур қизилбошларнинг
отига етказмай борасанми?» деб, ўз отига ўзи гапириб,
вақтини хушлаб, вақти-вақтида отини киш-кишлаб бо-
раётир:

Горқиллашиб учар кўлнинг сўноси,
Ошиқлиқни англа қизнинг доноси.
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Оти Ҳасан, Гўрўғлининг боласи.

Остида ўйнайди Гиркўкдай оти,
Тоғдайин бор мард Ҳасаннинг ғайрати,
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Оти Ҳасан, Чамбилбелнинг жаллоти.

Куймасин ҳеч кимнинг кулбахонаси,
Уртанмасин қизил гулдай танаси.
Доно мавлон, обрў бер, деб боради,
Ҳасан полвон, Гўрўғлининг боласи.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси,
Ҳар кимнинг бор беш кун куни кўраси.
Яратганим, обрў бер, деб ҳайдайди,
Ҳасан полвон, ёвмид элнинг тўраси.

Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди,
Осойишта азиз жоннинг пайванди.
Сувсиз чўлда бораётир худо деб,
Оти Ҳасан, Мисқол пари фарзанди.

Остида ўйнайди Гиркўк тулпори,
Белида тут босган кескир ханжари.
Танҳо талаб қилган Даллидай қизга,
Така-ёвмид элнинг чин аждаҳори.

Мард Ҳасаннинг тилида бор саноси,
Ҳасанхон Чамбилнинг гавҳар донаси.
Шу Ҳасанни тарбиялаб ўстирган,
Оғо Юнус, Мисқол пари онаси.

Чу, дейди Ҳасанхон Гирни уради,
Ҳар иш бўлса тақдирдан кўради,
Якка-танҳо от ҳайдайди чўлларда,
Яратганим, обрў бер, деб боради.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Қарамайди Ҳасан ўнгман сўлига.
Раббано деб бораётир Ҳасанхон,
Якка-танҳо эр Хизрнинг чўлига.

Қулоқ солинг суханварнинг сўзига,
Ҳасан тушган сувсиз қула-тузига,
Ҳадеб қистаб от ҳайдайди чўлларда,
Сира қарамайди отнинг юзига.

Ғайрат қилиб йўл тортади Ҳасанхон,
Роҳат уйқу ёноштирамай кўзига.
Етаман деб от ҳайдайди ёш бола,
Қараб турмоқ эп билмайди ўзига.

Ғиркўкнинг келиши шамол эскандай.
Чанг, губор, туман аралашкандай,
Оғзин очиб бораётир жонивор.
Монанд фалакдан яшин тушкандай.

Ғиркўк оти оғиз очиб боради,
Қўлтиғидан парин сочиб боради,
Одами йўқ, қуш учмаган чўлларда,
Қаноти бор қушдай учиб боради.

Чўлда Ҳасан куйиб, пишиб боради.
Жазира чўлларга тушиб боради.
Чўлда танҳо «худо» дейди ёш бачча,
Танҳоликдан Ҳасан шошиб боради.
Остидаги Ғиркўк, отлар тулпори,
Бир интилса қирдан ошиб боради.

Сўна сузар кўлларда,
Ғадоё юрар элларда,
Қистаб кетиб боради,
Элсиз, сувсиз чўлларда.

Икки қарич супра эди қулоғи,
Чу деса тоғларни чоғлар димоғи,

Совупти Ғиркўк асил чин тулпор,
Дўнг-дўнг ерга бир тегади туёғи.

Тонглар отиб боради,
Кунлар ўтиб боради.
Хон Ҳасандай бир йўлбарс,
Чўлда кетиб боради.

Энди кўринг Ҳасанхон,
Ўзи ботир чин полвон,
Хон Даллини ахтариб,
Излаб кетиб боради.

Остида Ғиркўк оти,
Езилганда қаноти,
Бир интилса қушдай бўб,
Жимиб ўтиб боради.

Полвон Ҳасан қистаб, қичаб йўл юрди,
Адади йўқ, сувсиз, элсиз чўл юрди.
Оз эмас, Ҳасанхон жуда мўл юрди,
Қирқ беш кеча-кундуз Ҳасан йўл юрди,
Бу орада неча тоғман бел юрди,
Оралиқда неча бўлак эл юрди.

Ҳасан минган чин бедовнинг сарасин,
Асил тулпор бўлса йўлга ярасин,
Қирқ беш кеча-кундуз юриб Ҳасанхон,
Қувиб олди Арзумнинг қорасин.

Полвон Ҳасан энди дарёдай тошти.
Қирқ беш кунда Арзумга етишти.
Шуйтиб қистаб, ғайрат қилиб Ҳасанхон,
Саҳродаги элибойга аралашти.

Ҳасан полвон энди ўйни ўйлади,
Ўз олдига неча алвон сўйлади,
Аралашиб элотига Ҳасанхон,
Бостириб Ғиротни қистаб ҳайдади.

Ғиркўк от ҳам неча алвон йўл юрди,
Банда деган тақдирига тан берди.
Ҳасан полвон қистаб борди, ёронлар,
Дарвозага вақти хуфтон еткарди.

Ана энди Ҳасанхон хуфтон вақтида Ғиротини ўйна-тиб, сувлигини чайнатиб, етиб борди. Дарвозабон дарво-вани беркитиб, ётмоқчи бўлиб турган экан. Шунда Ҳасанхон бақириб чақирди: «Дарвозабон, дарвозангни оч, мен келдим. Қоронғида далада қолмайин!» деб шовқин со-лаберди. Унда дарвозабон: «Астароқ ўзбак, мунча бақи-расан. Кайфдан, нашадан битта қўймадинг-ку. Қандай вағирлаган ўзбак эдинг. Буни қаранг, бир ўзи минг одам-дан зиёда бақиради», деб сўкаётди. Эриниб, тургиси кел-маётди. «Мундай ёмон одамга дарвозани очмоғим ҳам ло-зим эмас. Шу баччағар шу оқшом далада қолсин. Ундай қисам ҳам бўлмайди. Бу баччағар шаҳарда бир одамни ҳам ухлатмас», дейди. Шунда дарвозабон яна Ҳасанхон-га қараб: «Хў ўзбак, барвақтроқ келсанг бўлмайдами? Ярим оқшомда сенга ким айтди, дарвоза очилади деб. Ана ўша ерда отингдан тушиб, отингни жиловидан ушлабгина ёт! Эрта чошгоҳда дарвоза очилади, шунда кирасан, бўл-маса санга ким дарвозани очади. Калити йўқ, хонимиз одам юбориб олиб кетган. Эрта маҳрамлардан бериб кбо-ради, сўнг биз очамиз. Барвақт келсанг бўлмасмиди, сени ким тўхтатди!» деб, жуда аччиғи келяпти.

Шунда Ҳасанхон полвон: «У дарвозабон, мен жуда узоқдан келаётимман, сенинг хаёлинг, мен намоздигар, кеч пешин чиққан бўсам, далада одамлар билан ҳангамала-шиб, энди сенга келиб, дарвозани оч, деб айтиб турган бўсам. Йўқ, мен жуда олисдан — узоқдан отимни чарча-тиб, ўзим ҳам чарчаб келяпман. Энди сен ҳам тақал-ту-қул эринчоқлигингни менга қилма, мени ичкари киргиз, далада қолмайин. Мен даладан келган мусофир одамман-да, менда ошнахона, бир таниш, кўрган кўз бўлмасан! Сен дарвозани оч, мен бир саройга тушиб, букун ўзим, отим дамимни олайин! Эртан дам олгандан кейин, сени билан гаплашаман, оч дарвозани!» деб Ҳасанхон бир сўз деди:

Манов тоғнинг бошин чолғон тумона,
Аё дўстлар, айтинг қандай замона,
От чарчатиб, олис элдан келаман,
Оч дарвозангни, дарвозабона!

От чопмоққа қойим Хизрнинг даши,
Хизр, Илёс доим марднинг йўлдоши,
От ҳоритиб узоқ элдан келаман,
Оч дарвозангни, бово қўрбоши!

Тарзимга қарасанг нодон боламан,
Мавж уриб, дарёдай тошиб тўламан.
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
От ҳоритиб узоқ йўлдан келаман!

Майдон-майдон бедов отим жиламан,
Тоза гулман, офтоб текса сўламан.
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
От чарчатиб олис элдан келаман.

Мусофирман, қолиб гаранг бўлмайин,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўлмайин.
Оч дарвозангни, дарвозабон,
Танишим йўқ, мен далада қолмайин.

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Бемаҳал ўлимни эгам солмасин,
Оч дарвозангни, дарвозабон,
Далада қоп қарақчилар олмасин.

Мен кечга қолганим узоқ учунди.
Ўзим даштлик ўзбак-қозоқ учунди.
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
Даштлик деб кўп қилма, мазоқ учунди!

Худоё қулингни қилма-да қаллоч,
Далада қолмайин, бово қўрбоши,
Кечга қолдим, бово қайтай, ноилож,
Оч, бовожон, манзилингни кўрайин,
Очгин, бово, мен далада қолмайин.
Тақал қилма, дарвозангни тезроқ оч!

Дарвозабон Ҳасанхондан хафа бўлиб, «Эй, ўзбак, жу-
да ҳам бемаза экансан» деб бир сўз деди:

Қандай одам эдинг келган бемаза,
Дарвозамнинг тўгараги андоза,
Кет, ҳар ким бўлсанг йўлдан қолмагин,
Кун чиқмайин очилмайди дарвоза!

Ўзинг мунча воғир-воғир ётарсан,
Нодон ўзинг, нодондан ҳам батарсан,
Кет, ҳар ким бўлсанг йўлдан қолмагин,
Тонг откунча ташқарида ётарсан.

Сўзлама беҳуда, ёмон бўлмагин,
Беҳуда бу ерда шовқин солмагин,
Тонг отмайин очилмайди дарвоза,
Кет, ҳар ким бўлсанг йўлдан қолмагин.

Ана энди Ҳасанхон қараса, дарвозабон очмайди. Кўр-ди, дим бўшатиб бўлмайди. Шунда Ҳасанхон дарвозабонни авраб, «улай эди, булай эди, ноқулай эди, қулай эди», деб бир сўз деди:

Ёмғурда эмранмас тоғларнинг тоши,
Не савдолар кўрмас одамнинг боши,
От ҳоритиб олис жойдан келаман,
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлдим,
Қайда ганим бўлса, унга қасд бўлдим,
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
Худони ўртага солдим, дўст бўлдим!

Қулоқ солгин турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳи-гадога,
Очгин дарвозангни, бово қўрбоши,
Дўст бўлиб худони солдим орага,

Утар дунё, қиёматни ўйлагин,
Давлатинг бор, турли кийиб жайнагин.
Дўст бўлиб худони солдим орага,
Дўст деган — худонинг оти, ўйлагин!

Мен оч десам, нега тақал қиласан,
Узоқ йўлдан келганлигим биласан,
Худони ўртага солдим, дўст бўлдим,
Очмасанг, жон дўстим, ўзинг биласан!

Ана энди дарвозабон аканг уч юз ўттизга кирган эди. Дақюнусни кўрган, Фиръавн билан ўлтирган баччагар эди. Ана энди, шунда дарвозабон ўйлади. Ўзига ўзи айтди: «Бу ўзбак, ўзбак бўлса ҳам муғомбир ўзбак экан, бу мени ён еримдан ушлади, шум ўзбак экан. Мен асло очмасман деб аччиғим келиб ўтириб эдим. Мен илгари кўрган эмасман, эшитар эдим, икки одам дўст бўлар эмиш, худони ўртага солиб қучоқлашиб дўст бўлар эмиш. Бу

ўзбак ноқулай бир гапни айтиб, худони ўртага солдим деди, дўст бўлди. Биз ҳам дўст бўлдик. Агар дарвозани очмасак, биз худога урдирамиз, ёмон бўлади. Ҳали ёш бошим бор, уйланган бўмасам, хотин омасам, ўн гулимдан бир гулим очилмаган бўсам, худо уриб, жувонмарг бўлиб кетмай» деб бованг базўр ўрнидан турди, аста-аста дарвозанинг қошига келиб, дарвозанинг тагидан энгашиб қаради. Кўрса, бир бола турипти. Ун беш-ўн олтида камоли, ойни хира қилади равшан жамоли. Ана энди Ҳасанхон қандай ўғлон, сўйлайди алвон-алвон, яғрини ёзиқ полвон, тоза бир арслон, остида усул билан ўйнаб турипти Гиркўкдай ҳайвон, ийнида қарт-қурт этиб турипти карк тери қалқон, узангига етиб «чиқ» этиб турипти кескир исфиҳон; юзлари олмадай пишган, заркокили чулғаниб оч белига тушган, кўрганнинг ақли шошган. Ҳасанжоннинг бу ёғидан тўқсон беш, бу ёғидан тўқсон беш ўнта кам икки юз кокили бор, комил пирга даҳли бор; кокилини бир ёғини тилло сувига ботирган, бир ёғини нуқра сувига ботирган, тонг шамоли қотирган; Ого Юнус пари билан Мисқол пари ўрган, бир ери ярашмай қолмасин деб кунига ўн уч-ўн тўрт кўрган, салгина бир ери зеҳнига ёқмаса бузиб ўрган, жонининг борича ернинг юзида яхши қимматбаҳо тошлар бўлса, топиб, тешиб, шу Ҳасанхоннинг кокилига ўтказиб, ҳашам берган, шу ҳашам ярашадими деб, икки пари орқасидан қараб юрган, қўй-чи, мунча мақтаб сотамизми, шу Ҳасан-да, дарвозага келиб турган. Дарвозабон бованг ҳали бўз бола эди. Уч юз ўттизга кирган эди, кўп тикилишларни кўрган эди, қаерда бузмакорлик бўлса, шу бованг борган эди. Бир, икки, уч ердан қаттиқ шапати еб, тавба қилган эди. «Бекор ётганча, овқат шум ўтса бўлади» деб, юз эллик йилдан бери шу дарвозада тўрт оёғин бир ерга йиғиб ғазабига лўб-лўнда бўлиб ётган эди. Узининг шундай ишлардан кўнгли совиб кетган эди. Бўлмаса, шу бованг бир рисолабон, бор бурди кетган, қулоғи тескари битган. Курра танглай, ит манглай, кўк тирноқ, сочи ўсган, баччагарнинг бориб тургани эди. Ана энди Ҳасанхонни кўриб, бовангизнинг димоғи чоғ бўлиб, кўна касаллари қўзғалиб, эски олифталигини қўлига олиб, ўн иккинда, ўн учингда қўлимга тушмадинг деб, бованг шошиб қолди. Шошғониям ҳаддидан ошиб қолди.

Ана энди бованг калитини тополмай, далбанглаб юрман деб, энкайиб турган эмасми, ўнгирини босиб дусту-

ман бир йиқилиб олди. Ана энди бованг у ёққа-бу ёққа ўзини уряпти, дарвозанинг калитини қараяпти. У ёқ-бу ёқни кўряпти. Бованг қаттиқ шошиб эди, калитини қўйган ери эсига келмаяпти. Бованг йиқилиб, суриниб, ундай қилиб, бундай қилиб дарвозани очиб юборди.

Ана энди Ҳасанхон дарвозадан Ғиротни чу деб киргизди. Дарвозабон бованг, дарвозани қайтариб ёпаман дегунча, Ҳасанхоннинг авзойи ўтиб кетадигандай. Бованг шошиб бир қўли дарвозада, бир қўлини «Ў ўзбак» деб Ҳасанхон тарафига узатди. Қўлига Ғирўкнинг қуйруғи тўғри келди. Бованг отнинг қуйруғини билагига ўраб олди: «Ҳа дўстим, қаёққа борасан, букун биз билан бўл, у ёққа эртан борарсан», деди.

Ҳасанхон полвон жўрасининг авзойини ёмон билиб, назаркарда Ғиротнинг жиловини қимтиб бир қамчи урди. Жонивор Ғирот сакраб ўйноқлаб кетди. Элкисдан юлқиб қаттиқ тортди, бованг қуйруғидан билагига ўраган эди. Ғиротнинг зарби билан орқасидан ўн одим ерга бориб тушиб, дустуман бўлиб, бир катта мрамар тошнинг устига йиқилди. Эт-бети билан қаттиқ тушган экан, бурнининг суяги пачоқ-пачоқ бўлиб, бети билан теп-текис бўлди. Манглайи ёрилиб, қонлари қуюлиб, бурнининг қони кип-қизил жўшадай жўшаб қолди.

Ҳасанхон Ғиротини ўйнатиб, сувлиғини чайнатиб, ўтиб кетди. Бовангнинг йиқилганини кўрган теварагидаги тожик ҳамсоялари, жўралари бари чувлашиб кулиб, калака қилиб қолишди. Гап топилмаган вақтда, бир хафта, ўн беш кун эрмак, қангама гап бўлиб қолди. Жўралари дарвозабонга қараб: «Ҳа кўҳна олипта, ҳали сенинг ўзбакка ишинг тушмаган экан, кўрдингми, ҳалиям насибанг бор экан, ажалинг етмаган экан-да. Хўв қари, қани энди орқасидан бориб, отининг жиловидан олиб, етаклаб келсангчи! Қаёққа кетди? Келаман дедими? Отимга беда, ем олиб келаман, дедими? Нимага гапирмайсан?» деб, калака қилиб кулишиб қолишди. Дарвозабон кўп вақт ўзини билмай ётиб қолди. Невақт ўтгандан сўнг, бечора ўзини ўнглаб олди.

Шундай қилиб, Ҳасанхон анча йўл юриб бориб, бир саройга тушди. Отини қашлаб, хашак, ем бериб, чой-овқатини ичиб, кайфини чоғлаб, дамини олди. Шундан кейин шу ернинг одамлари билан у ёқ-бу ёқдан гаплашди. Сўз келиб-келиб Хон Даллининг устида тўхтади. Бирини айтди:

«Сен отингни сотмайсанми»? У бирови айтди: «Бу от Хон Даллига ёқмайди, Хон Даллининг хоҳлаган отини мен билман. У, кесими калта, бўйни калта отни олмайди. Хон Даллининг суйгани — туркман оти, бўйни дутор бўйин, ўзи йирик, туркман отини хоҳлайди», деди. Бирови айтди: «Ёв олғир, аввалроқдан шу гапни эшитганимизда, дала-дашларга чиқиб, катта отлардан бўрбойли сийроқли отлардан олиб келиб пулини олар эдик». Ана энди Ҳасанхон бу сўзни эшитиб: «Хон Далли деганларнинг ким, отни нимага олади?» деб сўради.

Шунда у йигитлар айтди: «У, меҳмон йигит, сиз билмайсиз-да, бўлмаса биздан бундай сўрамас эдингиз. Хон Далли деганимиз бир қиздир. Юртимизнинг подшосининг ҳам ўғли, ҳам қизи ҳисобланади. Хон Даллининг от олишининг сабаби, у, отасидан бир қанча ер тилаб олиб, шу ер халқларини Далли қиз сўрайди. Бу йилги ҳосилотни отасига бериш олдидан, тўқсон тортуға от тортади. Отасига яхши отлардан олиб, тортуға юборади», деди. Ҳасанхон бу сўзни эшитиб, ичида: «Эртан йилқи бозорига бориб, Гиркўк отни думини тугиб, бозорга солайин, агар менинг излаганим бўлса, шу бозор Даллининг бозори бўлса, от сотувчи жаллоб мен бўлсам, от олғучи Хон Далли бўлса, ишим ўнгидан келар экан!» деб ўйлаб ётти. Эрта билан тонг отди.

Ана энди Ҳасанхон Гиркўк отни эгарлаб, қимматбахо асбоблар билан ясатиб, ўзи ҳам тап-тайёр бўлиб, шавкат билан йилқи бозорига етиб борди. Ҳасанхон ҳам йилқи бозорининг бир чеккасига тушиб, отига ўт-беда бериб турипти. Бозор қизигандан кейин, отни миниб, у ёқ-бу ёққа чопиб, қамчилаб, сакратиб, ўйнатиб бозорга сола берди. Шунда Ҳасанхон қараса, йилқи бозорининг четида сипоҳилар, учов бир, тўртов бир, бешов бир отларди кўриб юрипти. Шунда Ҳасанхон ўртадан ўтиб бораётир эди, олдидан бир кўса чиқди. Ҳасанхон қараса, бир кўса жуда ҳам кўкариб кетган бир кўса, ҳеч кимга ўз жағини бермаган ўр кўса. Баччағар жуда чалқайиб юрипти, ҳеч ким олдига чиқолмайди, ўзи жуда зўр кўса. Ҳасанхонга: «Ҳой бойвачча, туравер, отингни сотасанми?» деди. Ҳасанхон қараса, иягида битта туки йўқ, худодан умиди йўқ, икки чекасининг гўши қочган, манглайдан торлон очган, бўйнилари тирришган, ҳамма ери қурушган, бетлари бурушган, кимни кўрса уришган. Соқол-мўйлабнинг дараги йўқ, жағининг терилари кўна чоллардай бўлиб қолипти. Энди соқолнинг

кераги йўқ, биран-сиран, сал-палгина, сийрак-сийрак, битта-битта бор экан. Шунини шомурат қилиб, дур, жавоҳир, олмос поралардан тешиб ўтказиб қўйипти.

Ана энди кўса Ғиротнинг тишини кўриб, у ёғига-бу ёғига ўтиб қараб, кўра берди. Оёқларини, туёқларини кўриб, Ҳасанхонга: «Отингни сотасанми? Эт баҳосини!» деб, кўса сўрайди, Ҳасанхон жавоб беради:

К ў с а

Қизил гул очилар гунчадан гунча,
Тоқатим йўқ тағи гул очилгунча,
Бизнинг элга от обкелган бойвачча,
Сўрайман отингнинг баҳоси неча?

Ҳ а с а н х о н

Айналтириб менинг отим кўрасан,
Олдига тушиб, ортидан ийирасан,
Одамзоднинг сотмас моли бўлмайди,
Ўзинг тила, отга нима берасан?

К ў с а

Сен баҳо қўй, мен чоғини билайин,
Ўтлови қўшилса сотиб олайин,
Ўзбакнинг элидан келган бойвачча,
Сен айт баҳосини, сўнг мен тилайин.

Ҳ а с а н х о н

Менинг отим боворингдан ўтарми,
Ё нархига етмай қайтиб кетарми?
Менинг отим бу отларга ўхшарми?
Баҳо қўйсам, кўсам, кучинг етарми?.

К ў с а

Кучи етмаганлар кўра қолади,
Кучи етса пулин бериб олади.
Ўз отингнинг баҳосини билмайсан,
Саҳройи ўзбаклар дофи¹ бўлади.

¹ Лофчи маъносида.

Ҳасанхон

Ўзбак лофи бўлса, кўса бўлмагин,
Ўзбак саҳройини мазак қилмагин,
Сен муғомбир бўлсанг, ўзинг тилагин,
От ёқмаса мени айтирмай жўнагин!

Кўса

Отингдан туш, менам миниб кўрайин,
Жўрғамикан, жўртамикан кўрайин.
Мен тиласам, сен айтсанг баҳосин,
Тушкини, эса бир минг тилла берайин.

Ҳасанхон

Эшит, кўса, асби жаллоб сўзини,
Бозорга соб шундай асби тозини,
Ҳаридор бўлсанг дуруст бўл-да, отимга,
Минг тиллага ололмайсан изини!

Кўса

Сен, ўзбак, тилланинг конин топтингми?
Текисларда тулпорингни чоптингми?
Минг тиллага сен бермасанг изини,
Эса, ўзбак, икки мингга соттингми?

Ҳасанхон

Кўса, сен билмадинг отнинг пулини,
Саҳройи ўзбакнинг бил-да жилини,
Ўзингни муғомбир олиб сўйлайсан.
Икки мингга ололмайсан қилини!

Кўса

Манов ўзбак ўзи нодон болами?
Нодон отин бозор обкеб солами?
Икки минг тиллага қилин бермасанг,
Барака қил, уч минг тилла бўлами?

Ҳасанхон

Сен айтасан уч минг тилла бўлами,
Кўса, жўна, қаватимга йўлама!
Жаллобларга сиғама, кўса, духардор,
Шу отни уч мингга сотса бўлами?

Кўса

Манов ўзбак саҳройи-ди ўр энди,
Урлашмани сен ўзбакдан кўр энди,
Тўрт минг қизил тилла олгин, бойвачча,
Отдан тушиб баракасин бер энди.

Ҳасанхон

Кўса, сен нодонсан, отни билмадинг,
Чин тулпорни, кўса кўзга илмадинг,
Тўрт минг тилла қозоқингни баҳоси,
Нархини топмадинг, қолдинг, олмадинг.

Кўса

Асби жаллоб бўлсанг отинг бозор сол,
Бозордаги савдо бўлар бемалол,
Ажаб сўзни айтаяпсан саҳройи,
Отинг тулпор бўлса, беш минг тилла ол.

Ҳасанхон

Сағрисиман баробардир биқини,
Қичов бўса тортар норнинг юкини,
Сен йилқини, кўса, қачон биласан,
Беш мингга сийпатмас ўзбак тукини.

Кўса

Ўзинг айт баҳосин, дидинг билайин,
Баҳосига қараб таҳмин қилайин,
Менинг сўзим, бачча, сенга ёқмаса,
Пули ёқса шу отингни олайин.

Ҳасанхон

Бул отнинг баҳоси пулман бўлмайди,
Тилламан тангага сотиб олмайди,
Нархин топ-да, сотиб ол-да, мард бўлсанг,
Отимман тенгма-тенг ҳеч тенг келмайди.

Кўса

Шул отингга ҳеч харидор бўлганми?
Эшитиб нархини, пулин билганми?
Отин сотар асб жаллоб эмассан,
Оламан деб, харидор бўб келганми?

Ҳасанхон

Унг ёлидан бунинг чилтан силаган,
Бектош араб қирқ минг тилла тилаган,
Бермакчи бўлганда отнинг эгаси,
Жами эли уввос тортиб йиғлаган.

Қандай аҳмоқ асл отга пул олган.
Бундай тулпор бир чопишда эл олган.
Молу дунёнг тенг бўлалмас отимга,
Бир сабабман менинг отим кеб қолган.

Кўса

Эса айтгин, ўзбак, отнинг нархини,
Фарзанд экан одамзоднинг ёрқини,
Ўзбаклар айирар яхши фарқини,
Синчи бўлар, ўзбак билар йилқини.

Отнинг баҳосини айтгин, билайин,
Отинг очди менинг кўнглим талхини.
Жониворнинг ҳамма ери тутошди,
Ҳеч ким кўрган эмас бундай йилқини.

Ҳасанхон

Менинг отим келган сизларга пешкаш,
Саҳройи деб бўлма, кўса, менга ғаш,
Отимга харидор бўлдинг сен, кўса,
Ичингга тушмасин сўйласам оташ.
Элу юртинг бўлмас отга баробар,

Менинг отим жонивор, шундай балокаш,
Отимнинг баҳосин, кўса, билмайсан,
Агар билсанг, Хон Даллига бошма-бош.
Сотар бўлсам харидорлар кашма-каш,
Отим келган Хон Даллига пешкаш.

Ана энди Ҳасанхон бу сўзларни айтди, кўсанинг жони тос тепасига чиқиб кетди. Қулоғи чиппа битди, кўзлари олайиб, ўладиган ерига етди. Шунда кўса айтди: «Оббо, баччағар лофи ўзбак, бу қаёқдан келди, баччағар лофи ўзбак. Менинг ажалим етими? Қаёқдан ҳам бунга йўлиқиб қолдим?» деб қочиб бораётир. Кўса бора-бора ўзига ўзи: «Сипоҳи халқнинг душмани кўп бўлади, бу баччағар билан гаплашиб турганимни нечови кўрди. Улар тагин отнинг баҳосини айт, дейишиб талашганимизни ҳам эшитди. «Кўса бир ўзбакнинг отини Хон Даллига бошма-бош, деб савдо қиляпти» деб бир саккизни, бир тўққиз қилиб айтса, хоннинг аччиғи келиб, уйимни куйдиради. Энди бу душманлардан илгари ўзим бораин», деб жўнаб қолди.

Ана энди бу ерда билинмай қолмасин, бу кўса ким эди, бу кўса, Хон Даллининг баковулбошиси эди. Хон Даллидан вакил бўлиб, хонга тўқсон тортиқ қиламан деб, қушдан, туядан, алқардан, кийикдан, қўйдан, қўчқордан, подадан, отдан тўқсонгадан қилиб чоқ қилиб эди. Хон Далли кўсага: «Ў кўса бова, шу тўқсон отга бош бўладиган, олдига тушириб олиб борадиган бир яхши от олинг. Пулидан қочманг, тоза тулпор, жасадли, ҳар ким кўрса, меники бўлса экан, деб ҳавас қиладиган от бўлсин», деб буюрган эди. Кўса Хон Даллининг амри билан йилқи бозорга бориб, отларни кўриб, кўрганни ёқтирмай юриб эди. Ҳасанхоннинг остидаги Ғиркўк отни кўриб, кўса тармаша қолиб эди. «Шу отни олиб борсам Хон Далли, кўнглимдаги отни топиб келибсан, деб мендан кўнгли тўлиб, жуда эътиборли бўлиб қоламан» деб, кўса Ҳасанхон полвонга харидор бўлиб қолган эди.

Ҳасанхондан ҳалиги сўзларни эшитгандан кейин югургилаб, Хон Даллининг отаси олдига бориб, арз жойга тикка туриб, икки букилиб, довдираб гапиралмай, шошиб, энтикиб: «Подшоҳим, арзим бор», деди.

Подшоҳ: «Юрагинг ёрилсин, сенга нима бало бўлди, чт қувлаган танага ўхшаб келдинг? Тагин гапиралмайсан, гапир!» деди.

Кўса айтди: «Подшоҳим, менга Хон Далли бир яхши от олишни буюрган эди, бозорга бориб, кўп отларни ёқтирмай келаётган эдим, бир ўзбакнинг боласи бозорга отини солиб турибди. Оти яхши экан, харидор бўлиб, бир минг тилла тиладим — бермади, икки минг тиллагаям бермади, уч минг, тўрт минг, беш минг тилла дедим, бунга ҳам бермади. Мен айтдим, бўлмаса ўзинг айг, дедим. Баччагар, билмадим тентакмикан, «Сен бу отни ололмагансан, агар олсанг Хон Даллига бошма-бош», деди. Буни эшитиб, подшоҳим, жоним чиқиб кетди, нима дейишимни билмай, тўппа-тўғри бу ёққа келдим», деди

Подшоҳ кулиб айтди: «У кўса, мен сени пишиқ одам дер эдим. Сен аҳмоқ, гапни ичинга сиздиролмайдиган одам экансан, бўлмаса шунга шунча ҳовлиқасанми? Уша ўзбак билан дўст бўлиб, қишлоқнинг бўзболаларини тўплаб меҳмон қил, ўзини уйнинг тўрига ўтқизиб, жуда маст қиладиган кўна ароқдан тут. Меҳмон косаси, зиёфат косаси, навбат косаси, суҳбат косаси, улфат косаси, деб маст қилиб ташла. Дўст бўлайик деб мастлик хаёлида «бор барака, деб саксон танга пақирга олиб қолмайсанми? Сен дим, зарданг, карданг йўқ экансан» деб койиди. Шунда: «Тақсир подшоҳим, йўлда ўзимнинг ҳам ўйим шунга кетиб эди, шу бугун шундай қиламан» деб кўса, хоннинг олдидан чиқиб бозорга қараб Ҳасанхон полвонни излаб келаётир. Ана энди бозорга бориб Ҳасанхонни излаб юрибди.

Кўса йўлда икки юз чамаси бўзболаларни тўплаб, уч йиллик жуда эски арақлардан бир-икки хум тайёрлади. Бўзболаларга меҳмонхонани шипириб, тайёрлаб қўйишни буюрди.

Кўса бу ёғдан хотиржам бўлиб, Ҳасанхонни излаб кетган эди. Ҳасанхон бозорнинг бир четида турган эди, бориб: «Жўра, мен сен билан дўст бўламан. Худо ҳоласа шу отингни олсак, бир-биримизга меҳр қўйиб дўст бўлсак. Одамзоднинг меҳри икки кўзида бўлади. Кўра берса, келиб кета берса, бир-бировига меҳр қўяди. Энди сен бизнинг ҳовлига юр. Аввал биз билан ҳақ таом бўл, мен сени меҳмон қилайин» деб кўса таклиф қилаётир. «Ҳойнаҳой бу шаҳарда ошнанг йўқ. Ошнаси йўқлар бир саройга тушиб ётади, ошнаси борлар, қўшхонага боради, ўзиям, отиям, молиям кўнгилдагидай бўлиб туради. Биз билан ошна бўлсанг, сенга ҳам яхши бўлади. Бундан сўнг шунақа от олиб келсанг, аввал бизникига келсанг, бир

кун-ярим кун дамингни олиб, сўнг бозорга келсанг яхши бўлади. Жўра, мен от жаллоб, Хон Даллининг баковулбошиси бўламан. Шу отингни Хон Даллига сотсанг, бизни туфайли Хон Далли ҳам сенга ошна бўлиб қолади. Жўра, ўзинг яхши йигит экансан, шу от сабаб бўлиб, подшоҳ билан ошна бўлиб қолсанг ҳам ажаб эмас», деди.

Ҳасанхон кўнглида айтди: «Шу баччагар кўса Хон Даллининг баковулбошиси. Шу отни Хон Далли кўрса, албатта отга ишқивоз бўлади. Шу вақтда от билан бирга бсриб, Хон Даллини кўрмайманми? Кўрсам керак. Менинг ишим ўнг келса, шу ерда бўлиб қолса, ажаб эмас!» деб, полвоннинг димоғи чоғ бўлиб турди. Кўса Ҳасанхонни ҳовлисига таклиф қилиб бир сўз деяётир:

Ўзининг ҳолини билмас бир неча,
Ошиқнинг завқидир қоронғи кеча.
Отин олиб келган бизнинг бозорга,
Ўзбакнинг юртидан келган бойвачча.

Оромим йўқдурур кундузман кеча,
Боғни ораласам гул билан ғунча.
Қулоқ солгин, асби жаллоб, сўзима,
Туркманнинг элидан келган бойвачча.

Энди бизман юргин, меҳмон айлайин,
Азиз жонди сенга қурбон айлайин,
Ўзбакнинг элидан келган бойвачча
Сенга сирларимни баён айлайин.

Бугун сени меҳмон қилай бойвачча,
Ўзингдай болларман қилай суҳбача,
Сени билан ошна бўлай, юр энди,
Бизга меҳмон бўлғил, жаллоб, бир кеча.

Бугун бизга боргин, отинг кўрайик,
Жойингни, отингни, зотинг сўрайик.
Ўзбакнинг элидан келган бойвачча,
Юргин энди бизникига борайик.

Бугун меҳмон бўлгин, эрта келасан,
Бизнинг минан жўра-дўст бўб қоласан.
Бизникига меҳмон бўлгин, бойвачча.
Бир кеча, бойвачча, меҳмон бўласан.

Бундан бўлай бир эл бўб кел, кўп келгин,
Бизман букун ҳаққи таом бўб келгин.
Бизникига букун меҳмон, бойвачча
Ошна бўлдик, бориб бир нон еб келгин.

Ҳовлимга юр, кўрсатайин жойимни,
Сенга айтай кўнглимдаги ўйимни,
Бугун бизга меҳмон бўлсанг, бойвачча,
Қўлимдан келганча қилай сийимни.

Шуйтиб келдим сени олиб кетмоққа,
Бир кун сени, дўстим, меҳмон қилмоққа,
Жоним жўра, бизникига юр энди,
Савдомиз чиқишса, отинг олмоққа.

Бугун холис меҳмон бўлгин, дўст бўлгин,
Еб-ичиб меҳмон сен жуда маст бўлгин.
Букун юргин, эртан, дўстим, келамиз,
Нечовларман хўб гаравбаст бўлгин.

Ана энди Ҳасанхон: «Бу кўса менинг оёғим остига тарих тўкиб, бир хийлани қилмоқчи, қулай келса, фириб билан отимни олиб, отсиз қолдирмоқчи» деди.

Кўсага қараб: «Жўра, бизнинг ўзбакнинг ошналығы қаттиқ бўлади. Бир-бирови билан дўст бўлса, асло буларнинг ўртасида пул-мул деган гап бўлмайди. Ўзбак шундай бўлади, кўзига мол-дунё кўринмайди. Улар кўп вафодор халқ бўлади. Ҳали сен уйимга юр, деяпсан, уйингга борсак, бир бозор кулчани олиб келсанг, бир ним чойнак чойни қуйсанг тагин дўстимни зиёфат қилдим, деб бир йилгача кетимдан қолмай, кўчада мақтаниб юрсанг. У сенинг кулчанг менинг тишимнинг орасида йўқ бўлиб кетса, у ним чойнак чойинг оғзимда қолса, томоғим ҳўл бўлмаса, бориб дўстимиз кўсанинг зиёфатини едик деганимиз қандай бўлади! Дўстим, зиёфатинг шундай бўлмасин, бизни олиб борсанг, бир қўйни сўйсанг, катта шокосаларга арақни қуйсанг, шундай зиёфат қилсанг олиб бор-да. Бўлмаса қуруқ ҳалак бўлиб келмайик».

Ана ўзбак шуми шундай бўлади. Кўсанинг шу мақсадда келганини билиб қўйди. Шунда кўсанинг димоғи чоғ бўлиб: «Ана ўзбакни қара, хўб бориб турган беўйининг ўзгинаси экан», деб кулиб: «Йўқ, э дўстим, сенинг айтганинг бўлсин, мен сени олиб борсам, нимага

кўнглинг кетса, шуни тайёр қиламан-да», деб турибди.
Шунда Ҳасанхон кўсанинг фириб бермакчи бўлганини
билиб, кўсага қараб бир сўз деди:

Олиб бориб мени, дўстим нетасан?
Бекорга сен мени ҳалок этасан.
Бир бозори юқа кулча оббориб,
Бир ним чойнак чойни обкеб тутасан.

Кўчаларга чиқиб, кўсам, мақтаниб,
Тўртта майиз, икки қошиқ қанд олиб,
Икки тақсимчага солиб хўрак деб,
Ўзбакка бердим деб миннат этасан.

Юқа кулчанг йўқ бўб кетар оғзимда,
Чойинг ҳўл қилмайин қолар бўғзимда.
Уларингга ярашмайман ўзим-да,
Мени, кўса, қуруқ ҳалок этасан.

Зиёфатим шул: уч-тўрт қўйни сўясан,
Бўзболанинг сулувидан йиғасан.
Катта шокосага шароб қуясан,
Агар борсам минг тиллага қуясан.

Мени сен обборсанг, қорним тўймаса,
Бормай деганимга дўстим қўймаса,
Қўй, тува, борган сўнг товуқ сўймаса,
Ундай бўлса, кўса, дўст бўб нетасан.

Бўзболалар қўшиқчи, довуши соз бўлсин,
Келганларнинг кўписи ўйинбоз бўлсин.
Нағмаси ёқимли, черткич, соз бўлсин.
Кўса дўстим, шуйтиб суҳбат этасан.

Бу суҳбатни қилсанг оббор ўзимди,
Сенга айтдим кўнглимдаги сўзимди,
Дўст бўлсанг, обборсанг шу иш лозимди(р),
Айтганим борисин тайёр этасан.

Шуйтсанг, дўстим, мен уйингга бораман,
Сен агар мард бўлсанг отим бераман,
Бугун борсам мардлигингни кўраман,
Дўст бўлсанг, жон дўстим, хизмат этасан.

Мард йигитга даврон икки келмасди,
Мард ўлмайин ҳақини душман эмасди,
Ҳар нарса дўстликқа лозим эмасди,
Дўст бўлганинг мени қойил этасан.

Уҳда қилсанг харидор бўл отимга,
Бўлмаса йўлама менинг қаватимга,
Олиб борсанг шуйтиб борай уйингга,
Кўнглим тўласа, дўстим зиёфатингга.

Ана энди кўсанинг димоғи чоғ бўлди, ичида: «Баракалла, ўзбак, энди сенинг ҳолингни икки кундан кейин кўрса бўлади. «Отим қаёқда?» — деб кўчаларда сондираб, ҳар кимга кулги бўлиб юрасан. Шунда сен ўзбакнинг кўзи очилиб қолмаса, ҳали сен ҳеч нимани билмайсан!» деди. Кўса Ҳасанхонга қараб: «Эй дўстим, бу кун сени олиб бориб, ўзимга қараган одамларни тўлаб, ҳаммангнинг қорнингни тўйғизиб, бутун бўзболаларни олиб келиб, олдингга ўткизиб, тонг отар базм қиламиз. Ундан кейин боворга келиб, бутун асби жаллобларни тўлаб, ота шуларни қўямиз. Биз отни олсак, дўстим, шундай қиламиз. Бугун, дўстим, отдан бир оғиз ҳам гап қилмаймиз. Бугун сени олиб борасоё, қорнингни тўйғизиб, отингни бер демаймиз. Дўстим, бугун сўз отда эмас, холис ўзингни меҳмон қилиш, юр энди», деди.

Ҳасанхон полвон кўсанинг олдига тушиб кетаверди. Ана энди кўса бованг Ҳасанхондай йўлбарсни эргаштириб, ҳовлисига етиб борди. Ҳовлида йиғилиб ўлтирган бўзболалар чопқиллашиб келиб, Ҳасанхоннинг отининг жиловидан ушлаб, шоҳсупанинг олдига етаклаб келиб, полвоннинг қўлтиғидан ушлаб, юз иззат билан отдан туширдилар. Ана энди Ҳасанхонни иззат-икром билан меҳмонхонага олиб кириб юқори ўтқаздилар. «Хуш келибсиз, меҳмонжон, ўзбакнинг бойваччаси!» деб кулиб, таъзим билан ҳурмат қилиб, «яхши келдингиз», бойвачча» деяптир.

Ана шунда Ҳасанхон полвон тўрда ўтирган жойнда Фиркўк отнинг ипини узун қилиб ушлаб ўтирди. Шунда бўзболалар, «Бойвачча, отингизни беринг, бизлар таблага боғлаб қўйиб, ем, беда бериб яхши қараймиз!» дейишди. Ҳасанхон айтди: «Менинг отим олдимда туради, нимагаки, отим — одамхўр, мени кўрмаса бир фаслда кўп ишларни қилади. Агар бир баттоллиги тутиб кетса, «дод ўзбак»

нинг отидан!» деб юрманглар, мен қаерда ўтирсам, отим ҳам шу ерда бўлади». Ҳасанхон отининг жиловидан узун ушлаб ўтира берди.

Ана энди бўзболалар Ҳасанхоннинг бу сўзини эшитиб: «Хўб ўзбак экан, ҳали бу кўса отини оламан деб ўйлайди, олмоқ тугул, бойлатгани бермайди» деб ҳайрон қолдилар.

Ана энди ош-обни еб, ичиб бўлиб, қоринларини тўй-гизиб, ичкиликнинг вақти келди. Ана энди бўзболалар шишаларни олиб, бир хиллари енгини шимариб, косани қўлига олиб, Ҳасанхонга «бошланг меҳмонжон!» деб жом арақни узатди. Ҳасанхон «яхши-яхши» деб қуйиб юборди. «Меҳмон коса» деди, яна бир жомни узатди, буни ҳам қўлига олиб икки ёғига қараб «яхши-яхши» деб қуйиб юборди. «Бу зиёфат косаси» деди, яна бир жомни тўлдириб узатди, Ҳасанхон қўлига олиб, буни ҳам «яхши-яхши» деб қуйиб юборди. «Ана бу навбат косаси». Ана энди тўртиланчи жомни олиб, тўлдириб узатди. Ҳасанхон полвон исфихонга қўлини узатиб: «Энағарлар, ичкилик шунақа бўладими? Бир косани меҳмон коса деб ичдим, ёккинчисини зиёфат коса деб ичдим, учинчисини навбат коса деб ичдим, энди навбатингни ол-да. Ё ҳаммангни чопиб ташлайинми?» деб бир ола қараб эди, ичкиликда ўтирган кўҳна олифталарнинг уч йилги, тўрт йилги эски иситмаси тутиб қўяберди. Ана энди қаторига «яхши-яхши», деб ичдилар, ҳеч ким қайтармас. Шунда меҳмонхонадаги шаробларни сипқорди. Ана шунда нима дейсиз, уч маротаба арақ келтириб, тантиликка баробар ичишдилар. Ҳасанхонни маст қиламиз деган олифталар, ўзлари тенкайиб, серрайиб, уб-узун бўлиб қолаберди.

Шунда Ҳасанхон далага чиқиб қараса, тонг отибди. Манови жўралар ҳеч нарсани билмайди, бари серрайиб ўлиб ётибди. Ана Ҳасанхон Чамбилнинг белида, ёвмиднинг элида сув ўрнига арақ ичиб юрган бола эмасми, унга ҳеч нарса бўлмади. Ҳасанхон қолган арақларни ичди, тоғараларини, шишаларини уриб синдириб, кўса жўрасининг уйдан жўнамакчи бўлди. Отини етаклаб, дарвозадан чиқаверди. Шу паллада Ҳасанхон қараса, ўн-ўн бешта қиз болалар, жуда ясанган сулув қизлар бари питирлаб, каптардай бўлиб, гулдай очилиб, чамандай чочилиб, бир-бири билан ўйнаб, суқсурдай бўйлаб, оғзида машати сақич, қарс-қарс чайнаб, Ҳасанхон полвонга тўғри қарамай,

қия-қия қараб, ўтаберди. Ҳасанхон ҳам ўн беш ёшида
эди. Қизлар кўзига яхши кўринадиган вақт эди. Шундай
қилиб яхши кўриндими, ёки ўзи яхшими, шу палла Ҳа-
санхон полвонга жуда яхши кўринди.

Ана энди Ҳасанхон қизларнинг олдини олиб, кўнда-
ланг бўлиб, қизларга қараб бир сўз деди:

Мақтабга бормаган, адаб кўрмаган,
Кийган кийимини барин йўрмаган,
Ўзини шайлаган яхши бўлсам деб,
Қандай қизлар, ҳақ саломин бермаган?

Қандай қизсан бир-бирингга чобинган,
Ярашсин деб кумуш, мунчоқ тақинган,
Қандай қизсан, ҳақ саломин бермаган,
Парвоз қилиб италгудай қоқинган?

Янги кийиб, баринг гулдай жайнаган,
Қошин қоқиб, икки кўзи ўйнаган,
Қандай қизсан, ҳақ саломин бермаган,
Ҳар ким кўрса ошиқ қилмай қўймаган?

Салом бермай ўта бердинг, сулувлар,
Жамолинга қараган кўз тўймаган,
Баринг полвон, юк кўтарар зўр қизсан,
Тегишганга қовоғини уймаган.

Ойим қизсан, зулфинг тоблаб ўрасан,
Ойна олиб, оқ юзингни кўрасан,
Эрта билан баринг бирдай шайланган,
Айтинглар, сулувлар, қайга борасан?

Чобилса арғумоқ келар куйига,
Уруғли эл кенгаш солар бошига,
Эртаминан каптардай бўб, сулувлар,
Айтинглар, борасизлар кимнинг уйига?

Кимни кўрсанг қия-қия боқасан,
Ярашсин деб турли мунчоқ тоқасан,
Эртаминан ясанибсиз, сулувлар,
Бир-бирингга имлаб, қошинг қоқасан.

Бир-бирингга ўғрин-ўғрин қарашган,
Ўзинг сулув, кийганларинг ярашган.
Каерга борасиз, сулув барнолар?
Йўл юарда бир-бириман талашган?

Ана энди қизлар қараса, бир ёш йигит, йигитнинг жаллоди, тагида чин бедов оти, ўзи ёшгина бола, бир ўғлон, яғрини ёзиқ полвон, нуқра, тилла зулфи бор, қиздан зиёд хулқи бор бир йигитки, ўн тўрт, ўн беш ёшида, зарли қалпоғи бошида. Шунда қизлар Ҳасанхонни кўриб, кулиб қараб турди. Шунда қизларнинг ичидан бир қиз Ҳасанхоннинг қадди-бастига, қоши-кўзига, шириндан шакар сўзига қараб бир сўз деди:

Даврингдан даври давроним айлансин,
Бўйингдан боғи бўстоним айлансин,
Ҳар сўзингдан мендай сулув садоға,
Жасатингдан танда жоним айлансин.

Бизнинг элда «салом» деган бўлмайди,
Чироғим, саломни бу эл билмайди,
Ҳар сўзингдан мендай сулув айлансин,
Бир-бирига бу эл салом қилмайди.

Мард йигитга даврон икки келмасди,
Мард ўлмай ҳақини душман емасди,
Ҳар сўзингдан тандаги жон айлансин,
Бизнинг элга салом расм эмасди.

Бу сўзларинг мени қилди саргардон,
Ҳар сўзингга қурбон бўлсин таяда жон,
Бизнинг элга салом расм эмасди,
Бизлардан салом сўраган, меҳмонжон.

Бизлар ҳам толибмиз сиздай дилбарга,
Эрта билан йўлиқдингиз қизларга,
Бу қизлардан салом сўраган меҳмонжон,
Кўшқининг остида боринг бозорга.

Бизлар ҳам шу элнинг соҳиб тамизи,
Элида сийланган бир қора кўзи,
Кўшқининг остида боринг бозорга,
Бизлар, тўрам, Хон Даллининг канизи.

Бу ер, тўрам, Арзрумнинг шаҳари,
Бизлар ҳам шу элнинг кўзи хумори,
Бизнинг юртимизга келган, меҳмонжон,
Кўшқининг остида йилқи бозори.

Санам қизмиз, тоблаб зулфни ўрамиз,
Ойна олиб ўзимизни кўрамиз.
Кўшқининг остида Далли бозори,
Бозорнинг хабарин бизлар берамиз.

Букун кўшқининг остида бозори,
Йиғилар йилқининг яхши тулпори,
Меҳмонжон сиз боринг бугун бозорга,
Сизни таклиф қилди Далли қизлари.

Ҳамма букун кўшқ остига боради,
Ойимлар шонаман зулфин ўради,
Кўшқининг остига бозор буюрди,
Яхши отни ўз кўзиман кўради.

Сиз бугун бозорга боринг, меҳмонжон,
Хон Даллига отинг ёқар бегумон,
Қанизларга дучор бўлган, бўйингдан,
Бизлар ҳам дарров борамиз бегумон.

Бугун бозор кўшқ остида бўлади,
Баланддан Хон Далли назар солади,
Қандай отни ёқтирсалар олади,
Шу отинг Даллига писанд бўлади.

Ана қизлар Ҳасанхон полвонга хабар берди. Ҳасанхон отини миниб, «бугун менинг ишимни ўнглайсан», деб Ғиркўя отни ўйнатиб, сувайғини чайнатиб бора берди. Ана ул ўтган қизлар ўз элининг арбоб ва оқсоқолларига, савдогарларига хабар берди. Шунда элнинг ҳамма боққол, самоварчи, аллоп, қассоб, олатурган, сотатурганлари тура жўнай бердилар. «Кўшқининг остига эртароқ борайик, ҳозир тиқилинч бўлиб қолар, жой топилмас, жой олайик» дейишиб, ҳадеб қистаб келаётир, келгани жой олаётир. У ёқдан, бу ёқдан бозор деб эшитганлар йиғилиб, қизиб кетаберди, бозор бўлаберди. Шу паллада кўшқи устидан Хон Даллининг кўзи тушди. Қараса бир ёш бола, ўзи ўн беш ёшида, зар қалпоқ бошида, бир от остида неча алвон-

да ўйнаб бораётибди. Ана шунда Хон Далли канизларига қараб: «У канизлар! Ул отга қаранглар-чи, устидаги одами бизнинг элга ўхшамайди, сизлар бориб олиб келинглар, агар отини сотса, сотиб олайлик, боринглар», деб канизларини буюриб юборди. Канизлар келиб Ҳасанхонга: «Бизнинг элга келибсан, остингдаги отингни сотасанми? Агар сотсанг юр» дедилар.

Ҳасанхон бу сўзларни эшитиб, гулдай очилиб, Фиркўкни ўйнатиб, кўшкнинг остига борди. Хон Далли баланддан Фиркўкни кўриб, ҳеч еридан камчилик тополмади. Хон Далли отни хоҳлаб «хўб от экан, шуни сотармикан, агар сотса, нима деса олайин» деб, баланддан туриб: «Отингни сотасанми?» деди. Шунда Ҳасанхон: «Олсангиз сотайин» деди. Шунда Хон Далли: «Савдосини айт», деб бир сўз деди:

Хон Далли

Билмайман нима дер мамлакатингни,
Мен билмайман маконингни, юртингни,
Бизнинг юртга келган меҳмон ўхшайсан,
Асби жаллоб, сотасанми отингни?

Ҳасанхон

Сен нима буюрсанг, амринг тутайин,
Айтганингни, бувим, маҳкам этайин,
Ҳеч кишининг сотмас моли бўлмайди,
Ўзинг олсанг, бувим, сотайин.

Хон Далли

Аё ўзбак, сўзни буйтиб сўзлама,
Ўзинг пастда, баланд ерди кўзлама,
Сенинг отинг бу отлардан эмасми?
Ўзинг осанг дейсан, кўнглинг биздами?

Ҳасанхон

Ойим жоним, бу сўз сенга бўлмасди,
Ўзин билган менга бундай демасди,
Ҳамма отни бирдай дема, бўйингдан,
Менинг отим бу отлардан эмасди.

Хон Далли

Олотигон экан сенинг тобингни,
Маъноси кўп сенинг айтган гапингни,
Ўзбакларнинг шуниси бор — кўп лофли,
Махтаёт бердинг мунча энди отингни?

Ҳасанхон

Арзумдай, нозим, мамлакатинг бор,
Қўлингда, Хон Далли, ҳукуматинг бор,
Пути қилди, жоби дейсан тулпорни,
Бу жобидай, Далли, неча отинг бор?

Хон Далли

Сенинг шу отингга кўнглинг тўқмиди?
Жийрон эмас, саман эмас, кўкмиди?
Ажаб, ажаб, сўзни айтдинг, ўзбакжон,
Бу отдай от Хон Даллида йўқмиди?

Ҳасанхон

Сизлар ўтирибсиз хуш маконларда,
Зарварақли гул кесган айвонларда,
Сен аёлсан, отни қачон биласан,
Сен тугул, бул отим йўқдир хонларда.

Хон Далли

От билмасам, от билганнинг қизиман,
Бу ерларда мен деганнинг ўзиман.
Сенинг сўзинг бу сўзларга ўхшамас,
Арзумнинг, билсанг, сарвинозиман.

Ҳасанхон

Сен бир ўзинг бўлсанг, от ҳам ўзиди(р),
Жаҳоннинг аталган асби тозиди(р),
Ер юзининг отин тенг қиб бўмайди,
Тулпорларнинг бир баланд парвозиди(р).

Хон Далли

Меҳмонсан, токай киришма қилайиқ,
Бир-бировини гап-сўз билан синайиқ.
Дуруст айтгин сотсанг отнинг баҳосин,
Ўтлови қўшилса, меҳмон, олайиқ.

Ҳасанхон

Мард ўғлонман, ишим ҳақдан кўрайин,
Ўлмайин дунёда даврон сурайин,
Бир отга харидор бўбсиз, Хон Далли,
Нимани эп кўрсанг, бувим, берайин.

Хон Далли

Айтмасанг, мен дидинг қачон биламан?
Тарзимга қарасанг нодон боламан,
Отингнинг баҳосин айтгин, меҳмонжон,
Ўзинг айтгин, пулинг бериб оламан.

Ҳасанхон

Мен юртингга келган мусофир меҳмон,
Отимга харидор сенингдай жонон,
Баракасин қўлинг билан бер ўзинг,
Бир от бўлса бердим, энди, бўйимдан.

Ана энди Ҳасанхон: «Ў, Хон Далли, бизнинг эл — ўз-бак бўлади, кўнгли оқ бўлади, ўзи тўғри бўлади, эгри-пегрилигингни билмайди, найзадай тўп-тўғри бўлади, молни сотса, олса баракасин тилайди, мол олган, сотган қўл ушлашиб барака топ қилади. Ана энди сен менинг отимни олмоқчи бўлсанг, мен отимни сотаман, харидорларимнинг сони йўқ. Энди сен бир подшоҳнинг ёлғиз қизи, ҳам ўғли экансан, сотмайман десам, яхши бўлмас, кел энди, бир от экан-да, берсам берайин, кўп ҳам демайин, нима берсанг ўз қўлинг билан баракасини бер, берайин», деди.

Шунда Хон Далли қўлини бергани қўрқди. «Қўй, қўлимни бермайман, билагимдан ушлаб, отининг сағрига ташлаб, кўнмасам муштлаб кетса, нима қиламан», деб қўрқиб келмади. Ҳасанхон кўрди, бу фиребга Хон Далли тушмади. Ҳасанхон кўнглида айтди: «Оббо баччағар, бунга илинмади, бу баччағарнинг қизи шум экан», деб туриб

эди, тўғарақдаги томошабин одамлар! «Сен ўзбак отингги мунча мақтайсан, сенинг отингнинг ҳунари нима, хосияти нима? Шу отлардай от-да!» дедилар. Ҳасанхон: «Ў, гапга тушунмаган халқ, кўп вағирлама! Сизлар отни қачон биласиз? Мен ҳали отимнинг ҳунарини кўрсатганим йўқ. У бир пишиқ ғиштнинг устида олтиш икки турли ўйнайди. Қани, сен ҳам отингни олиб келиб, бир ғиштнинг устида ўйнатиш у ёқда турсин, ғиштнинг устида бир оёғини қўйдирчи, кўрайин» деб ўрлашма бўлди. Ана энди гап кўп бўлди, қизлар ҳам, канизлар ҳам, Хон Далли ҳам бари гаплашиб қолди. «Нима дейсан, ўзбакнинг оти бир пишиқ ғиштнинг устида олтиш икки турли ўйнар эмиш» деб, ҳар тарафдан айта берди. Шунда Хон Далли: «Хў, ўзбак, отинг ўйнаса ўйнат, бизлар кўрайлик, агар айтганинг рост бўлса, нима десанг ҳам пулини бериб олайлик», деди.

Ана энди Ҳасанхон Ғиркўкни ўйнатмоқчи бўлиб, Хон Даллининг кўшки остида бир майдонни тайинлади. Одамлар у ерга тўплана бошладилар. Томошабинлар, бозорчилар тиқилиб ўтириб олдилар, бўзболалар бир-бирини итаришиб, сиқилиб келаётир. Қанча ясавул, маҳрам баччалар, «кейин-кейин» деб қайтариб турибди. Ҳамма «Ўзбакнинг оти ўйинчи эмиш, ерда ўйнамай, ғиштнинг устида олтиш икки хил ўйин кўрсатар эмиш, кўрамиз» деб, одам устига одам ташлаётир. Шунда ясавул, маҳрамлар йигирма ғишти олиб келиб, қатор қилиб қўйди. Шунда Ҳасанхон шердай бўлиб, Ғиротига шиддат бериб, жиловини калта ушлаб, вақтини хушлаб, жонивор Ғирот анғишлаб, неча турли ўйин бошлаб, майдоннинг гоҳ у тарафига, гоҳ бу тарафига бориб, от ўзини ҳар тусли юришга, сакрашга, ирғишга солиб, бориб-келиб турибди. Шунда Ҳасанхон отига бир сўз айтаётир:

Кўрсин Арэрум элати,
Йиғилганди мамлақати,
Жами қизлар паризоти,
Не бир сулув хуш келбати.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Кўринглар; бу ҳайвон ўйинини қурсин,
Кўраман деганлар узоқроқ турсин,

Уйнагин, ўйинингни Хон Далли кўрсин,
Сенинг ўйинингга қизлар тан берсин.

Минганда жуйрук отимсан,
Учсам менинг қанотимсан,
Манов элда, ғайри юртда,
От ҳам бўлсанг элотимсан.
Назаркарда жониворим,
Тулпор отим, давлатимсан.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Сендирсан куч-қувватим,
Минсам — от, учсам — қанотим.
Эшит, жонивор пандётим,
Бирга келган ҳамэлотим,
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Келдим неча тоғдан оша,
Элимдан чиқдим адаша,
Сенинг қилган ўйинингни,
Хон Далли қилсин томоша.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Уйна, отим, майин-майир,
Кўрсин сени Далли ойим,
Қаттиқ сакра, бос мулойим.
Мақсадим берсин, худойим,
Уйнагин, ўзбакнинг оти.
Асли туркман хоназоти.

Ҳар усулга ўзинг солгин,
Гоҳ кийик, гоҳ алқар бўлгин,
Неча алвон ўйин қилиб
Хон Даллининг ақлин олгин.
Қараб турган қизларини,
Жонивор, ўйнаб қойил қилгин.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Уйна, жонивор, алвон-алвон,
Урталиқда қилғил жавлон.
Уйинингни кўриб қолсин,
Кўрганлар бўсин беармон.
Қизлар билан айтиб қолсин,
Қойил бўлсин Хон Даллижон.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Уйинингга ақли кетсин,
Хон Даллининг ўрларини,
Эшит Ҳасан сўзларини,
Арзумнинг қизларини,
Қойил қилиб ақлин олган,
Хон Далли канизларини.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тулпор отим, ўйна-ўйна,
Уйин қилиб гулдай жайна,
Хон Даллига яқин тилли,
Қизиқ ўйин кўрсатайин-а,
Алқардай сапчиб ўйнагин,
Кийик қилиб сакратайин-а.
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Гаҳ айиқ бўб тикка бўлгин,
Гаҳ чикка, гаҳ пукка бўлгин,
Хон Далли кўрсин томоша,
Жўржиб дирка-дирка бўлгин,
Тўрт оёғинг бирдан кўтар,
Қушдай бўб палакка чўмгин,
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ана энди Фиркўк от ҳар турли ўйинларни билар эди. Гўрўғлими, Ҳасанхонми, Авазхон нима деса шуни қиларди. Ҳар қандай тилга тушунарди, Фиркўк шундай от эди, одамдан эсли, фаросатли эди. Ҳасанхон Даллининг қасдида эди. Фирот ҳам Даллининг қасдида эди. Шу сафар Хон

Далли учун келганини ўзи билар эди. Шу сабабдан жонивор Ғирот йўлбарсдай бўлиб, ёлларини тикка қилиб, ўзини чоғлаб, ҳар тарафга анғишлаб, гоҳ одимини жуфт қилиб, гоҳ эгри ташлаб, гоҳ кейинига қайтиб кетиб, гоҳ ёнбошлаб, гоҳ сакраб, гоҳ имтилиб, гоҳ суст бўлиб ўзини майин ташлаб, гоҳ ўқрайиб, кўзларини яшнатиб, ҳар турли юриш, қилиқларни бошлаб турибди. Лекин Ғиркўкка шул расм эди, ҳар вақт Ғиркўк ўйнаса, байт билан ўйнар эди. Башарти устида шу уч одам — ё Ғурўғли, ё Ҳасанхон, ё Авазхон бўлса, шунда Ғирот жонивор ўйинда ҳамани ўзига қаратиб турар.

Ана энди Ҳасанхоннинг кўнгли жўш уриб, отига қараб: «Эй жонивор, назаркарда, Чилтан берган отим, ўйна эй!» деб байт айтади:

Йиғилди душман элоти,
Тулпорнинг бўлар қаноти,
Сен тулпорларнинг хоназоти,
Ярашган син-синбати,
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйнагин, ўйнагин, отим, ўйнагин,
Хон Даллини қойил қилмай қўймагин,
Барини ақлини олгин, жонивор,
Ўзингга қойил қил уруғ-аймоғин.
Ҳар тусли ўйин қил, кўрсин Хон Далли,
Жониворим, ўйинингдан тоймагин.
Ўйна, ўйинингни Хон Далли кўрсин,
Сенинг ўйинингга қизлар тан берсин,
Тан на эмиш, бир хиллари жон берсин.
Қойил бўлсин элнинг бари,
Ҳайрон қолсин ёшу қари,
Сенсан ўзбакнинг тулпори,
Қойил бўб Далли қизлари,
Хон Даллининг канизлари,
Жон билан харидор бўлсин.

Бугун жондан кечиб ўйна, тулпорим,
Сен кўнглингни очиб ўйна, тулпорим,
Го сакраб, го сапчиб ўйна, тулпорим,
Қушдай бўлиб учиб ўйна, тулпорим,

Эгангни опқочиб ўйна, тулпорим,
Ўйна, ўйинингни Хон Далли кўрсин,
Сенинг ўйинингга қизлар тан берсин,
Тан на эмиш, бир хили жонларин берсин.

Қизларнинг олгин ақлин,
Хилпиратиб зар кокилин.
Ўйқудан ўйғотиб кетгин.
Арзум элнинг гафлатин.
Ўғзи очилиб, анқайишиб,
Бариси айтсин, ё пирим,
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйинингга қизлар боқиб,
Қолсин қизлар бурни оқиб,
Шошқинлаб бетига жоқиб,
Эси, ақлин олгин, жонивор,
Сенинг ўйининг кўрганлар,
Кўчада ўйин тополмай,
Сондираб юрсин, улоқиб
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйна, жонивор, ўйин бўсин,
Қўп қизиғи кейин бўсин,
Маст бўб кетсин кўрган қизлар,
Келганини билмай қосин.
Сатта сулув хол қўйганлар,
Сени келиб ўртага олсин.
Хон Даллидай чин барноси,
Ақли кетиб, қойил бўлсин.
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ана энди Ҳасанхон полвон Ғиротни ерда шундай ўйна-
натаётир. Адабли сулув қиздай ўйнаётир. Жами йиғилган
одамларнинг оғзи очилиб қопти, ҳеч нима билан иши бўл-
май, барининг кўзи Ғирқўк отга қараган. От жонивор ўйин-
да гоҳ алқар, гоҳ кийик, гоҳ айиқ полвон, гоҳ така пол-
вон бўлиб ўйнаётир. Шунда Ҳасанхон Ғирқўк отнинг
жиловини калта тутиб, отни неча усулга солиб, гиштнинг
устига ҳайдаб туриб, отига қараб айтган байти:

Отим Ғирот, жоним Ғирот.
Еминг кишмиш, тўрванг банот,
Сени минган топар мурод,
Қўлтиғингда яшил қанот,
Қойил қилгин хоннинг қизин,
Ҳаммани ўзинга қарат,
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Олтой таблада боқилган,
Емингга кишмиш тўкилган.
Емини кўриб есин деб,
Машъалдан чироқ ёқилган.
Оёғин ип қиймасин деб,
Ипакдан пайванд тақилган.
Оёғин тош урмасин деб,
Абжўшдан наҳал қоқилган.
Оёғинга теккан тошлар,
Мисли ёнғоқдай чақилган.
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Туёқларинг ғўр-ғўр битган,
Донғинг Доғистонга кетган,
Зарби душманни йиғлатган,
Сув ўрнига шарбат ютган,
Чу деганда қушдан ўтган,
Олғир кўк от келди деса,
Сиёпўшлар қамов тортган.
Қичовда босган изларинг,
Бир соатлаб чангиб ётган,
Ернинг юзи бари билган,
Овозанг оламини тутган,
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тўрт оёғинг қоққан қозиқ
Баданларинг қиздан нозиқ,
Ўмганларинг филдан ёзиқ,
Қойил бўлсин сени кўриб,
Хон Даллидай кўзи сузук,
Йиғилди шу элнинг бари,
Ўйин қилгин юртни бузиб,

Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Қулоқларинг ирак-сирак,
Тўрт оёгинг тўртта терак,
Энди бир ўйнамоқ керак,
Маст бўлган сўнг тошсин юрақ,
Хон Даллижон маст бўё кетсин,
Ўйинни қилгин эртарак,
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тўрт оёгинг кўкка тепкан,
Сағриларинг нондай кўпкан,
Сени минган пари ўпган,
Остида сендай от бўса
Қандай хумса ёвдан қўрққан,
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Чоғлиқ қилиб йиқилмаган,
Тўқлик қилиб тикилмаган,
Чочаси чангга ботмаган,
Тизгининг ғаним тутмаган,
Ортидан шунқор етмаган,
Қанотли бўса ҳам қувсанг,
Сендан қутулиб кетмаган.
Пойгада шоҳларнинг оти,
Қистаб олдиндан ўтмаган,
Уйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Одамдан зиёда ақлинг,
Пирларга бордир дахлинг,
Кўнгли ўссин, ярашсин деб,
Марварид ўрган кокилинг.
Отим ифлос бўлмасин деб,
Мармар тошдан қиб оҳуринг,
Уйнагин, ўзбакнинг оти.
Асли туркман хоназоти.

Юнус, Мисқол пари боққан,
Ёлларингга марварид тоққан,
Қоронғуда қолмасин деб,

Атрофинга машъал ёққан,
Сени миниб чопган ўғлон,
Монанди яшилдай оққан,
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Юргансан ишнинг бопига,
Қулоқ сол Ҳасан гапига,
От ҳам бўсанг, жониворим,
Учиб бординг Қўйиқопига.
Чўлни, кўлни бирдай кездинг,
Йўлиқдинг одам обига.
Назаркарда жониворим,
Мен сени сира қўшмайман,
Йилқиларнинг ҳисобига.
Сен беҳиштнинг буроғисан,
Келтир ўйинни тобига.
Ўйнагин, ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Теварагинг қизлар босиб,
Ҳайкалин бўйнига осиб,
Кошиман кўзи муносиб,
Мушки, анбар уфар сасиб,
Ўйинга келди Ғиркўк от,
Ҳимо билан майин босиб.

Бир оёгин кўтаради,
Ғишт обориб етकिради,
Эпчиллик қиб мақомлари,
Маймундан ҳам ўтқаради.

Алқар бўлиб сапчиб-сапчиб,
Ҳар сапчиса баланд урчиб,
Беш газ, тўрт газ кўтарилар,
Ўзин буклаб баланд чўпчиб.

Ўйнаётир қиздай бўлиб,
Жонивор Ғиркўк оғзин очиб,
Гана вақтлар ҳуркиб-ҳуркиб,
Тонглаб алқар бўлиб қочиб.
Ўрталиқда ўйнаётир,
От ҳам бўлса қушдай учиб.

Гоҳ кийик бўб, сакраб-сакраб,
Қўндаланг бўб, ўзин буклаб,
Қийик бўлиб, бўйнин сузиб,
Теваракка қолар тиклаб.

Гоҳ айиқ бўб, тикка бўлар,
Гоҳ чикка, гоҳ пукка бўлар,
Гоҳ каклик бўб йўрғалайди,
Гоҳо чўчиб ҳакка бўлар.
Шердай бўлиб ингранади,
Йўлбарсдай бўб айланади,
Қоплондай бўб чирпинади,
Филдай бўлиб тўлғанади.
Чўчқа бўлиб, бўйнин паст қиб,
Қобон бўлиб ўхталади,
Ҳар қандай жондор ишин,
Ўйинда Ғиркўк қилади.

Қайсисини ирикласа,
Баайни ўзи бўлади.
Ҳар қандай одам кўрса-чи,
Ўйнаса эсин олади.

Қуён бўлиб чўчиб тушар,
Уч газ, тўрт газ ердан ошар,
Ҳар қандай қилиб ўйнаса,
Ғиротга жуда ярашар.
Йиғилган одамнинг бари,
Бошқа нарсага қарамас.
Бари ўйинга қарашар.

Ғиркўк тулпор ўйнаётир,
Жувон унча ўйнамайди.
Ким кўрса от ўйнаганин,
Ҳеч нарсани ўйламайди.
Тикилиб обти бари отга.
Бир-бирига сўзламайди.

Ўйин кетди ҳаддан ошиб,
Ҳамма ўйинга қарашиб,
Кейин қолганлар кўнмайди,
«Илгари» деб итаришиб.
«От ҳам шундай бўларми?» деб,
Ҳайрон қолиб, ақли шошиб.

Хон Даллиям маст бўб кетган,
Баланд кўшки зинасидан тушиб,
Гиркўк от ўйин бошласа,
Бир-бир зина пастга тушиб,

Икки кўзи Гиркўк отда,
Далли ўзидан беҳабар,
Канизлари орқасида,
Келаётир итаришиб,
Далли келди яқинлаши

Гиркўк от ҳам жонин сотиб,
Доғистоннинг болларидай.
Ўйнаётир ошиб-тушиб,
Тиқилишиб келаётир,
Томошабин куйиб-пишиб,
«Бизлар кейин қолдик-ку» деб,
Четдагилар итаришиб.

Ўйин жуда қизиганда,
Хон Далли ўзин билмайди,
Икки кўзи ўйинчи отда,
Кеб қолди кўшкидан тушиб,
Кўп қиз каниз ўртага олган.

Хотин-халаж аралашиб,
Шу вақтда полвон, мард Ҳасан,
Турибди дарёдай тошиб.
Гап қотади хон Даллига,
Гапирса сўзи таллига,
Юзи ёруғ тўлган ойдан,
Даллидай қўша холлига.

Ўзи-ку шунинг қасдига,
Чин сулув нозик беллига:
—«Энди отимни кўрдингизми?»
Ойим, қойил бўлдингизми?
Энди кўнглингиз тўлдириб,
Ўйинчи отни олдингизми?
Ҳали мундан кўп ўйинни,
Хўб томоша қилдингизми?
Отим — отларнинг пошшоси,
Далли ойим, билдингизми?»

Далли гапирди Ҳасанга:
—«Қойил бўлдим энди сенга,
Балли, ўзбак, ўлма ўзбак,
Қўрган одам қолди тонгга.
Қойил бўлдим мен отингга,
Балли сенинг синбатингга,
Ўлма, ўзбак, ўлма ўзбак,
Етгин мурод-мақсадингга.

Бундай қиб қандай ўргатдинг,
Бу тулпор, хоназотингга,
Ўлма, ўзбак, ўлма ўзбак,
Қойил бўлдим энди отингга.

Ҳасан айтди: «Ў, Хон Далли,
Барнолигингга юз балли.
Бир коса сув берсанг ўзинг,
Бол-асалдан бўлсин тотли.

Қўлинг билан сув қуй энди,
Шундан сўнг кўр-да, ўйинди,
Отим ҳали қизиган йўқ,
Қизиги ҳали кейинди.

Сен ўйинни кўрар бўлсанг,
Бир коса сув обке¹ энди,
Қандай ўйин хоҳласанг,
Хон Далли, ўзинг де энди.
Ўйинни, ойим, хоҳласанг,
Сувдан зиёфат қил энди.

Хон Далли маст бўлиб турди,
Жом ола соб югурди,
Бир жомни сувга тўлдириб,
Қўш қўллаб адаблар билан,
Хон Ҳасанга тута берди.
«Мана, ўзбак, сув ичинг» деб,
Ҳасанга узата берди.

Ҳасан лабин тишлаб олди,
Оқ билакдан ушлаб олди,

¹ Олиб кел.

Бир кўтариб силкиб ташлаб,
Сағрисига ташлаб олди.
Ғиркўкнинг жиловин йиғиб,
Ҳасан вақтин хушлаб олди.
Ғиркўк билди мингашканин,
Алқардай анғишлаб олди.

Ҳамма қизлар вой-вой солди,
Тўгараги биркиб қолди,
Томошабин турган одам,
«Қўйма» дейишиб ўртага олди.

Ҳасандайин полвон ботир,
Бир пўтаман Хон Даллини,
Ўзиман биркитиб олди.
Суғуриб кескир ханжарини,
Ҳасанхон ҳам харба қилди.
Томошабин турган одам,
Кўп талатўп бўлиб қолди.

Қамчи берди Ғиротига,
Юртдан ўзган бир отига,
Чу деб шиддат берди Ҳасан,
Чин тулпор хоназотига.
Томоша қинг халойиқлар,
Ҳасанхоннинг ғайратига.

Дарёдай бўб тошармисан,
«Уммон»дай бўб жўшармисан,
«Кир-қо, кир!» деб қамчи берсам,
Шу қалъадан ошармисан?

Ё Ғиркўк, от шошармисан?
Йўлингдан адашармисан,
Тулпорлигингни билдириб,
Шу қалъадан ошармисан?

Қочмай қўлга тушармисан,
Куйиб-ёниб пишармисан,
«Чу-қо, чу!» деб қамчи берсам,
Шу қалъадан ошармисан?

Томоша қинг Ҳасанхондай жаллотти,
Фиркўк отни қалъасидан қирратти,
Полвон Фиротига берди шиддатти,
Қамчи бериб, жиловини бўшатти.

Томоша қинг назаркарда Фиротти,
Узини буклади, фалакка отти,
Маҳкамлаб ташлаган баланд қалъадан,
Қуйруғин текизмай Фир ирғиб ўтти.

Энди кўринг, Ҳасан марддай жаллотти,
«Қув-қо, қув!»... деб Ҳасан қутулиб кетти.
Арзумнинг эли — катта, кичигини,
Ҳасан полвон барин бирдай чувлатти.
Номардлик бўлмади Ҳасаннинг иши,
Кундуз куни ўртолиқдан обкетти,
Ҳеч ким айтмас: «Бизга номардлик этти!»

Энди қочар ери даладан,
Бир қутулди тўп бўб турган балодан,
Ҳамма одам қойил бўлди Ҳасанга,
Кундуз куни олиб кетти орадан.

Беклар минар чин бедовнинг сарасин,
Яхши тулпор узоқ йўлга ярасин.
Ўртолиқдан кундуз Ҳасан обкетти,
Кўрмай қолди Фиркўк отнинг қорасин.

Ана энди Ҳасанхон полвон Фиротни ўйнатиб, сув-
луғини чайнатиб, шу одамларнинг шўрини қайнатиб,
кўзларини чақчайтириб ўйнатиб, «хайт» деб қутулиб
кетди. Ана энди Хон Даллининг канизлари сочини
ёйиб, юзини сўйиб, Хон Даллининг доғига куйиб, вой-
войлаб чирқираб, зор йиғлаб, подшонинг олдига борди-
лар. Бу сўзни подшо эшитиб, ҳуши бошидан учиб, ичи
ғамга тўлиб, ранги гулдай сўлиб, тириклайин ўлиб, кўрар
кўзидан, сўйлар сўзидан, кечали кундузидан, ҳам ўғил,
ҳам қизидан айрилиб қолди. Хон Даллининг онаси ҳам
дод деб, сочини юлиб, ўзини уриб: «Ёлғиз қизим, кўрар
кўзим, ширин сўзим, сочлари кундузим, кўзлари юлдузим,
лаблари қирмизим, вой Даллихон, ёлғизим!» деб, оламини
бузди. Ўрдада йиғламаган одам қолмади. Подшонинг
қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, аждарҳодай ишқириб,

филдай пишқириб, айиқдай ўкириб, ҳўкиздай бақириб, чўчқадай чуйириб, ясовулни ҳар ёққа чоптириб, лашкарни йиғдириб, қўр-кўрхона, тўп-тўпхоналарини орттириб, туғини кўтариб, сарбоз аламонни отлантирди. Ана лашкар жўнаётир.

Подшоҳликнинг бир чўрра бедовлари, устида не бир билак бўзболалар отларнинг жилловини бўшатиб, «подшоҳимизнинг қизини бериб юборгандан кўра, ўлганимиз яхши», деб бормоқдалар. Подшоҳ лашкарларини жўнатиб, канизларини чақириб: «Ул ўзбак менинг қизимнинг қошига қандай қилиб келди? Кундуз куни шунча одамларнинг ичидан қандай қилиб олиб қочди?» деб сўради. Канизлар бутун воқеани бошдан-оёқ айтиб бердилар. Подшоҳ у от Гўрўғлининг оти эканини билиб, туновин харидор бўлган кўсани тутиб олиб келиб, зиндон қилди.

Бу ўртада Ҳасанхон, шу қочганича қочиб, Доғистоннинг тоғига келди. Шундай отига қараса, отнинг ҳар бир тукидан тер томади, оппоқ кўпикка ботган, Ҳасанхон отнинг бошини тўхтатиб, отга раҳми келиб, Хон Даллини ҳам отдан туширди. Отга дам берди. Ўзи Хон Даллининг жамолини, ўн уч-ўн тўрт ёшли камолини, ярашиб турган юзида дона-дона холини кўриб: «Хўб чиройли қиз экан», деб турганда, Хон Далли ҳам Ҳасанга қараб: «Сини-синбатли, шер ҳайбатли, йўлбарс билакли, қоплон юракли, бургут қобоқли, пўлат тирноқли хўб йигит экан-да, эринг бўлса шундай йигит бўлса» деб, унинг ҳам кўнгли тўлиб, пичи мулойим бўлиб турди.

Ана энди икковининг ҳам кўнгли бир-биридан тўлди. Шунда Ҳасан Хон Даллига қараб, бир сўз деди:

Энди тушдинг, Далли ойим, кўлима,
Обкетарман сени Чамбил элима.
Энди кетдинг Арзрумдан, бўйингдан,
Қулоқ сол, Хон Далли, айтган тилима.

Менинг отим тулпорларнинг тулпори,
Тулпорлардан зиёд эди шоҳлари,
Сўзларимга қулоқ солгин, бўйингдан,
Ҳар нечук қичовда чиқмас терлари.

Миниб эдим чин бедовнинг зўрини,
Отлар гумбурлатар тоғнинг ўрини.

Бу отимдан тер чиқмаган, Хон Далли,
Кўрдингми Ғиротнинг чиққан терини?

Сенинг гунаг¹ оғирлик қиб Ғиротга,
Вазмин келдинг шундай полвон зўр отга.
Калима айт, нозим, бўлгин мусулмон,
Ундан кейин мингашсак иков бир отга.

Сидқи дилман, жоним, бўлгин мусулмон,
Ўтган кунларингга қилгин пушаймон.
Жону дилман сен мусулмон бўлмасанг,
Ўзингдан умидинг узгин, бўйингдан.

Кўзингдан оқизиб селдай ёшингни,
Оғир қилай ушбу ерда ишингни.
Калма айтиб сен бўлмасанг мусулмон,
Кесарман Хон Далли, тандан бошингни.

Менинг отим Ҳасан тарафсиз полвон,
Сени олиб қочган атоқли ҳайвон.
Имон айтсанг, сени омон обкетай,
Мени юборганди Гўрўғли арслон.

Ана энди Хон Далли қараса, Ҳасанхон полвоннинг қўлида кескир исфиҳон, шундай Хон Даллига ҳавола қилиб кўтариб турибди. Даллихон қилични кўриб қўрқди, айтди: «Ҳай аттанг, бу ўзбак мени ўлдириб кетар экан, мен мунинг қўлида хўрлик билан ўлар эканман, бу мени ўлдирмоқ учун олиб келган экан. Қани энди менинг отоналарим? Қани хизматкор канизларим, қанча ёру дўстларим, ўйнаб-ўсган жўраларим?» деб кўз ёшини тўкиб, зор-зор йиғлаб, ўз аҳволини айтиб бир сўз дегани:

Аё фалак, бир дамда азиз эдим, сен мени хор
айладинг,
Ғофил қилиб армон билан минг балага дучор
айладинг,

Золим фалак, менга қилдинг ўйинни
Давлатимни олиб солдинг қийинни.
Бу йўлда қайси бирин дей энди,
Золим мени гирифтор айладинг.

¹ Гунаг — гуноҳинг.

Оёғимга урса эди бир тикон, —
Қилар эди шўрлик онам минг фиғон,
Қайтайин, топилмас менга меҳрибон
Бир фаслда барин бекор айладинг.

Қани отам, жондан зиёд кўргани,
Ҳам ўғлим деб, ҳам қизим деб юргани,
Мен ўлганда, вой болам, деб тургани.
Уларни қачон хабардор айладинг?

Онам билса ўлдирмасми ўзини,
Вой Далли, деб юлиб икки юзини,
Шу аҳволда кўрса ёлғиз қизини,
Уларни жонидан безор айладинг.

Отам кўрса шу кунимни бир замон,
Вой болам, деб қилмасмиди юзин қон,
Менинг учун берар эди танда жон,
Кўрсатмайин сен беҳабар айладинг.

Мен ўлсам, ким сўрар менинг ҳолимни,
Илгис ерда менга берди ўлимни,
Кўрмай ўлдим хешу табор элимни,
Зор йиғлатиб, мени афгор айладинг.

Қани менинг бирга юрган қизларим,
Уйнаб-ўсган, неча ширин сўзларим,
Манов ерда сарғайганди юзларим,
Бир дамда баридан безор айладинг.

Қани менинг Арзрумда давлатим,
Қанча бир уруғлар олий ҳимматим
Не бир қадрдонлар, бор улфатим,
Улардан айриб, хўб хор айладинг.

Қани менинг ошу ноним еганлар,
Сенга келган бало менгз, деганлар,
Шод кунимда менга раҳбар бўлганлар,
Бу ерда мени бераҳбар айладинг.

Қани менинг яхши манзил-маконим,
Зарварақли гул қўндирган айвоим,
Менсиз хазон бўлиб боғу бўстоним,
Бу ерда мени бедийр айладинг.

Қани менинг аламоним, лашкарим,
Қаттиқ кунда қаҳрамоним, бегларим,
Уруш куни азаматим, шерларим,
Уларга мени бунда зор айладинг.

Қани менинг ботирларим, аждарим,
Мени учун жон аямас раҳбарим,
Неча хизматкорим, неча нонхўрим,
Мени хор қиб, бехизматкор айладинг.

Отам кўрса ўлдирарди,
Онам шўрли куйиб икки юзини,
Шу ҳолда кўрса-чи Далли қизини,
Жонидан уларни безор айладинг.

Армонда айрилдим кулба-хонамдан
Меҳрибоним отам, шўрли онамдан,
Қадрдоним, не бир барно санамдан
Кўрмакка энди интизор айладинг.

Ғариб ўлдим меҳрибоним бўлмади,
Қадимги даври-давроним бўлмади,
Вой болам деб отажоним бўлмади,
Шўрли онам, соябоним бўлмади,
Неча қизлар қадрдоним бўлмади.
Чўлда ўлдим, ном-нишоним бўлмади,
Не бир нонхўр полвоним бўлмади.
Лашкарим, хурду калоним бўлмади,
Армон билан ўлар бўлдим мен энди
Мен ўлсам манзил маконим бўлмади.

Ана энди хон Далли йиғлаб афсус қилиб, ўз кўнглида ўйлади: «Мана, бу ўзбек мени юртда ўлдираман демади, мусулмон бўлмасанг ўлдираман деди. Энди менинг тақдиримда шу иш бор экан, шунча одамнинг ичидан олиб қочган киши, мени ташлаб кетадими? Элига олиб борадими-да, хотин қилиб олади. Агар мусулмон бўлмасам, ўлдирса ўлдириб ҳам қўяди. Кел, энди ҳар қандай бўлса ҳам ўлмай қолганим ганимат.

Мен ҳар вақт давлатда бўсам ҳам, меҳнатда бўсам ҳам шундай бир йигитнинг хотиниман-да. Бу йигит ҳам ҳеч кимдан кам эмас. Бир йигит бўлса — шунча бўлади-да. Қадимги давлатимда бўлса, эр қиламан деб, йигитларни

йигсам, ҳамма йигитни кўрув қилсам, шундай йигит ё чи қар, ё чиқмас. Йигит борми, деса бор дегундай шул йигит. Мен шунинг хотини бўмай, кимнинг хотини бўламан. Мени шунча йигин-тўдадан эрлик-зўрлик билан қўрқмай, биқмай, шошмай, суринмай, танҳо бир ўзи олиб келиб ўтирипти, баракалла шунга! Шундай йигитни изласам тополмайман. Менга нима бало бўлди. Шунинг хотини бўлмай, бир хил, нокига қиммат, қариган, гармсел уриб кетган қўҳна иситма кўктомирга хотин бўлганимча, шунинг хизматкори бўлсам бўлмайдими?» деб, Хон Далли гулдай очилиб, чамандай сочилиб, булбулдай сўйлаб Ҳасанхонга бир сўз айтяпти:

Дам шу дамди, ўзга дамни дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Ҳар сўзингдан танда жоним айлансин,
Ёрим имонсиз деб, тўрам, ғам ема.

Ёмғир ёгса ҳалқоб ерлар лойлансин,
Худоё, ғанимнинг қўли бойлансин,
«Ёрим имонсиз» деб, тўрам, ғам ема,
Ҳар сўзингдан танда жоним айлансин.

Қизларнинг ичида менман ўдаға,
Бедовга ярашар олтиндан тўға,
«Ёрим имонсиз» деб хафа бўлмагин,
Ҳар сўзингдан танда жоним садаға.

Отим — Хон Даллиди, гул юзим — бўстон,
Суратим қизил гул, қаддим хиромон,
«Ёрим имонсиз» деб хафа бўлмагин,
Шукрилло, сенинг ёринг мусулмон.

Эшит, тўрам, банда бўлдим оллоға,
Уммат бўлдим пайғамбари худоға;
«Худо бир» деб, тўрам, бўлдим мусулмон,
Сенга ҳамдам бўлай икки дунёга¹.

Олдингда хизматкор жонон бўлайин,
Ҳақиқатлик вафодоринг бўлайин,
Калима айт, тўрам, бўлай мусулмон,
Қабул қилсанг, харидоринг бўлайин.

¹ Дунёда.

Сен тўрамсан, бўлай сенинг дилбаринг,
Шод, ғамда қабатингда раҳбаринг,
«Ёрим беимон» деб хафа бўлмагин,
Калима айт, мусулмон бўлсин севаринг.

Ана энди Ҳасанхон полвон Даллихондан бу сўзларни эшитиб, нима деярини билмай қолди. Шунда Хон Далли ойим мусулмон бўлди. Ҳасанхоннинг димоғи чоғ бўлди, Хон Далли айтти: «Сизни қиёматли, ҳақиқатли эр билдим», Ҳасанхон айтди: «Ундай дема, мен сенинг эринг» перинг эмасман. Сенинг эринг Чамбилнинг белида, така ёвмид элида, Хавдак кўлида, Гўрўғлибекнинг кичкина ўғли, Юнус билан Мисқол париларнинг жон-дили, қирқ йигитнинг сардори, туркман элининг қўчқори, ёвмид билан така элининг жигадори, ўз юртини аждаҳори, номдори «Авазхон» деди. «Мен сенинг қайнағанг бўламан» деб, Ҳасанхон бир сўз деди:

Далли сулув, хафа бўлма бўйингдан,
Юзларинг чаманди, сўзларинг бўстон,
Ҳар сўзингга фидо бўлсин танда жон.
Юзларингга яхши холинг ярашган,
Отим Ҳасанхонди, оламга дoston,
Ҳайбатимдан титраб душман — Гуржистон.

Уламан деб хафа бўлма, Даллихон,
Сенинг эринг Чамбил белда Авазхон,
Карвонлардан таърифингни эшитиб,
Бек Гўрўғли мени сенга юборган.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси,
Ҳар кимнинг бор беш кун куни кўраси,
Сенинг эринг Чамбил белнинг тўраси,
Сен бўласан Бол Авазнинг жўраси.

Мард ўғлонман, ишим ҳақдан кўраман,
Улмасам Чамбилга, Далли, бораман,
Эрим дема, қайнаға де, Даллихон,
Сени элтиб Авазхонга бераман.

Мард ўғлонман, ўз тавримга тўраман,
Тўралик даврида даврон сураман,
Сенинг эринг Чамбил белнинг тўраси,
Сени элтиб Бол Авазга бераман.

Полвон Аваз Чамбил элнинг полвони,
Қирқ йигитнинг бир атоқли арслони,
Сенинг эринг Чамбил элда, чирогим,
Юнус пари, Оймиқолнинг ўғлони.

Бол Авазнинг ҳусни қизил лолади,
Ҳусни гулдай, ўзи полвон болади,
Сенинг эринг Чамбил элда, бўйингдан,
Менинг иним, сенинг ёринг бўлади.

Ойимлар ўлтирар ҳайкалин осиб,
Бўйнида анбари мушк иси сосиб.
Сени сулув деган, отам эшитган,
Шуйтиб деган, Бол Авазга муносиб.

Хон Далли, кўнглингга солма войимни,
Нега хафа қилай сендай ойимни.
Олиб бориб Бол Авазга бераман,
Қирқ кун қилай салтанатли тўйингни.

Йигиб келай бутун сулув қизларни.
Хизматкор қиб қўяй сарви нозларни,
Давринг бўлар Арзрумдан зиёда,
Чамбил белга олиб борсам ўзингни.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда,
Бўз торлон чарқиллар баланд уяда.
Қирқ кун қилай, Даллижоним, тўйингни,
Кўшқинг бўлсин бу кўшқингдан зиёда.

Хон Далли, Чамбилга энди борасан,
Тоза бўстонларда гуллар терасан,
Бол Авазхон билан ўйнаб куласан,
Чирогим, Чамбилда даврон сурасан.

Ана энди Хон Далли ойим Ҳасанхондан бу сўзларни
эшитиб, «мани ўлдирмас экан» деб юрагини босиб, эса
ақлини йигиб олди. Ана энди Хон Далли гулдай очилиб,
чаманда сочилиб, қизил гулдай жайнаб, булбулдай сўзлаб,
энди ўлмасин билиб, ширин-ширин кулиб, Ҳасанхоннинг
яқинига келиб, қошини кериб, лабини буриб, сузилиб, Ҳа-
санхонга қараб: «Эй тўрам, сизнинг ёрингиз борми?»
деди. Ҳасанхон айтди: «Йўқ». Хон Далли айтди: «Ундай

бўлса ўзбакларнинг расми бор-ку: катта қизи турганда, кичкина қизини куёвга бермайдиган, катта ўғли турганда, кичкина ўглини уйлантирмайдиган. Эса тўрам, сизнинг ёрингиз бўлмаса, нега Авазхонга ёр олиб бераман дебди, отангиз сизни ёмон кўрадимиз? Аввал сизни уйлантирса бўлмайди? Навбат сизники-ку, ёки отангизнинг гапига тушунмагандирсиз. Авазхонни жуда такаббур дейдилар. Ўзига ҳеч кимни тенг кўрмас эмиш, ўзи жуда сулув, соҳиб жамол эмиш, бир хил одамларга гапирмас эмиш. Сиз мени олиб борсангиз, Авазхон укангиз мени оладими? Мен буй етган қиз бўсам, сиз эр етган ўғил бўсангиз, сира мени кўнгли қиймас. «Акам йўлда бу билан юрган, бирга турган, албатта кўнгли кетгандир» демайди? Мени Аваз олмайди, мен Авазхонга сулув бўлса ҳам, яхши бўлса ҳам тегмайман. Менинг сиздан бошқа эрим йўқ. Менинг тақдирим сизсиз, сиздан бошқани асло-асло демайман. Бошқа сўзларни қабул қилмайман. Энди сиз бошқа гапларни қўйинг, менга кўнгли беринг». Ҳасанхон айтди: «Сен бу гапларингни қўй, мени отам ҳар қандай бўлса ҳам, Даллини олиб кел, қирқ йилгит ичида Хон Далли Авазга муносиб, деган. Мен ўзимни номард қилмай, то Чамбилга боргунча, омон-эсон олиб бораман, сира-сира кўнглимни у ёққа-бу ёққа юбормайман. Сен «Аваз мени олмайди» деб хавотир бўлма, Аваз менинг укам, мен унинг оғаси бўлсам, нега мендан гумондор бўлади!» деди. Даллихон қиқирлаб кулиб айтди: «Тўрам, ҳали сиз нодон бола экансиз, отангиз мени сизга беради, аҳтимол Ҳасан йўлда ўзини тиярмигин, ё тиймасикин деса дегандир», деди. Ҳасанхон айтди: «Ҳар қандай бўлса ҳам, Чамбилга боргунча сен менга омонат, мен бўлсам омонатга хиёнат қилмайман, омон-эсон олиб бормоқ бизнинг ишимиз», деди.

— Энди булар бу ерда турсин, гапни бошқа ердан эшитмоқ керак. Подшоҳнинг аввал чиққан отли одамлари йўлнинг энг калтасини олиб, Ҳасан полвоннинг олдига чиқиб қўйибди, Ҳасан полвон шундай қараса, узоқ йўлларда, даранинг олдини, паст-баланд, ўй, қир — ҳамма ерни одам олиб қолибди. Орқаси чангиб, туманлаб келлаётир. Ҳасан билан Хон Далли буни кўриб ҳайрон бўлиб, нима қилишини билмай иккови кенгашди. Булар Доғистон тоғининг устига, тоза белига чиқди. Ҳасанхон ўз ишининг сариштасини олиб, шу лашкарлар билан урушмоқ тараддудига тушди. Хон Даллини бир маҳкам тошга чиқариб, ўзи Ғиротга миниб, душманларнинг у

ёғини-бу ёғини кўриб, таваккални маҳкам қилиб, шу ўртада қирқ йигитни ўйлаб, ёлғизликнинг ҳасратини куйлаб, Гўрўғлибек отасининг айтган сўзларини ўйлаб, уларга менинг қамалганлигимни ким етказади, деган хаёлга тушди.

Бу тарафда подшоҳнинг арбоб, арконлари Ҳасанхоннинг қамоқда қолганлигини англаб, димоғлари чоғ бўлиб, «Ўзбакни топдик, энди биздан қочиб қутулолмайди, энди ажали етган экан» деб, оқшом пойлаб ётдилар. Подшоҳнинг бўзбола, сарбозлари Доғистон тоғини ўраб, тоққа қараб, тўпларини тўғрилаб қўйди. Ҳасан билан Даллихон кўшинни томоша қилиб, уруш яроғларини чоғлаб, жуда ҳам бошлаб ўтириб, Чамбилдаги даврлари эсига тушиб, Гўрўғли қиблагоҳи ёдига тушиб, танҳолигига афсус қилиб бир сўз айтяпти:

Аттанго даври давроним бўлмади.
Зарварақ кўшқу айвоним бўлмади.
Манов товда қамаламан шекилли,
Бек Гўрўғли отажоним бўлмади.

Танҳо қолдим манов тоғнинг бошига¹.
Қирқ аждаҳор қани энди қошига².
Ким айтар Бол Аваз эмчакдошига,
Шундай вақтда меҳрибоним бўлмади.

Болам деган эди икки паризот,
Бир пасл кўрмаса эди бетоқат,
Кўп душман ичида Ҳасандай жаллод,
Икки пари онажоним бўлмади.

Қирқ йигитим, азаматлар, эрларим,
Ясов кунинингга етар шерларим,
Ёвни излаган қани аждаҳоларим,
Азаматим, қирқ полвоним бўлмади.

Бошимга тушибдир қаттиқ мушқулар,
Узоқда қолгандир макон-манзиллар.
Чамбил белда не бир тотув кўнгиллар,
Ёру дўстим, қадрдоним бўлмади.

¹ Бошида.

² Қошида.

Ҳай аттанго, ёмон бўлди аҳволим,
Олд-ортимди олди кўп ганим, золим,
Илоҳий, пастга кетмагай иқболим,
Элим, халқим, кўз кўргоним бўлмади.

Танҳо қолдим ушбу тоғда зор-зор.
Худовандо, қилмагайсан ҳору зор.
Сен каримсен, менда йўқдир ихтиёр,
Сендан бошқа меҳрибоним бўлмади.

Ёдимга тушди юрган жойларим,
Қирқ йигитим, шерим, хотамтойларим,
Уруш кунда ота, ўзи шайларим,
«Қўйма» дейишкан нуқтадоним бўлмади.

Дариго, бўлмади қирқ йигит — арслон,
Шул қирққа бош бўб кеса — Авазхон.
Манов ёвни қилиб ер билан яксон,
Қаҳрланган қаҳрамоним бўлмади.

Қирқ жаллодим бўлса шу вақтда ҳамдам.
Қонини қилмасми ўтларга шабнам.
Ҳасанхонга даркор бўлибди шул дам,
Чин маҳрамим, Холдорхоним бўлмади.

Узим ёлғиз, ҳеч кимим йўқ қошима,
Ким раҳм этар кўздан оққан ёшима,
Ёлғизлигим асар қилди бошима,
Нонхўрларим, аламоним бўлмади.

Ана энди Ҳасанхон полвон мунча қўшинни кўриб, ўзининг танҳолигини билиб, шундай бўлса ҳам таваккал қилиб, белини маҳкам боғлаб, кўзига ёш олиб, ёш бола кўнгли бузилиб, кўзидан ёши тизилиб, юрак-бағри эзилиб худодан мадад тилаб турибди.

Ҳасанхоннинг Ғироти жўш қилиб қайнаб турибди. Шул қўшинга етмоқчи, барини қассоб бўлиб сўймоқчи, калласини бир ерга уймоқчи, ёш бола эмасми, юраги тошиб, шу қўшинга от қўймоқчи бўлиб, муножот қилиб айтган сўзи:

Узоқда қолгандир манзилим, жойим.
Танҳоликдан менга тушди кўп войим.

Йўқдан бор айлаган қодир худойим,
Хабар олгин ғарибларнинг ҳолидан.

Жудолик куйнда бўлдим саргардон.
Танҳоликдан юрак-бағрим тўла қон.
Мен мискинга раҳбар бўлар кун энди,
Отингдан айланай, қудратли мавлон.

Қоёмим йўқ бу ерда, қариндошим йўқ.
Ўзим танҳо бу ерда, йўлдошим йўқ.
Бир ўзингдан бошқа раҳбар кишим йўқ,
Хабардор бўл мен ёлғизнинг ҳолидан.

Ана энди Ҳасанхон полвон азиз-авлиёларга сиғиниб, белини мардона боғлаб, уруш асбобини чоғлаб, урушмоқчи бўлиб турди. Ана энди қўшиннинг олди-орқаси тўпланиб кела берди.

Ана энди Ҳасанхон Хон Даллини, бир маҳкам тошни топиб олиб, ўзларига хос бир жой қилиб, теварагини беркитиб, бир йўл қўйиб, бошқа томонини беркитди.

Ана энди Ҳасанхон полвоннинг Хон Даллидан кўнгли тиниб, ўзи душманлар билан урушмоқчи бўлиб турди. Ана энди пастдан қизилбошлар ҳам ҳозирланди. Улар ҳам тайин билди. Ҳасанхон Хон Далли билан тоғнинг устида экан. Душманлар айтди: «Бу ўзбак йўлни билмайди, ўзи келиб, йўл деб хўб қамалибди. Ана энди олдини биз олдик, у ёқдан қуш бўлиб учиб ўтмаса, ўтолмас. Бу ўзбак йўл тополмай, шул тоққа қочиб келган экан». Ҳасанхон баланддан туриб қараса, чўп-хасда сон бор, бу ётган қўшинда сон йўқ, қурт-қумурсқа, мўри малохдан зинда. Ана энди Ҳасанхон полвон шердай бўлиб, асло ваҳим қилмай, мард-мардона турибди. Ҳасанхоннинг асло ваҳим, қўрққуси йўқ.

Шунча кўп душманнинг ичида Ҳасанхон танҳо эди. Ана энди Ҳасанхон отидан тушиб, айил-пуштонини қайтадан маҳкам қилиб тортиб олди. Ана энди Ҳасанхон Ғиркўк отини миниб, сувлигини чайнатиб, неча ботирнинг зардасини қайнатиб, қалқонбозлик, қиличбозлик, найзадастлик, кўпкаритозлик ўйинларини қилиб кела берди.

Ана энди бу қўшин ҳам, Ҳасанхоннинг келаётганини кўриб, қўлларига найза, қиличларини олиб: «Уро-ур, олҳол, сурҳо-сур» деб кела берди.

Ана энди Ҳасанхон Ғиркўк отига қамчи бериб, талабгор чақириб, баланддан тушиб кела берди. Ана шунда қи-

зилбошларнинг ҳаммасини ваҳма босиб, бир-бировига:
«Во ажабо! Бу қандай бало? Шунча одамни назари илмай-
ди, писанд ҳам қилмайди», деди. Ана энди Ҳасанхон пол-
вон, «Урушга мардинг борми?» деб, мард талаб қилиб,
қичқириб бир сўз деди:

Овоза солиб фалакка,
Душман бўсин тикка-тикка.
Ясов тортган баҳодирлар,
Келинлар битта-битта!

Жуйрук бедовга минганлар,
Шоҳнинг инъомин олганлар,
Ботир бўб мунда келганлар,
Кел, ботирлар, якка-якка!

Паст-баландда чодирлари,
Бузилмагай хотирлари,
Арзрумнинг ботирлари,
Келинг, беклар, якка-якка!

Бўзболалар, ўғлонлари,
Ясанишган полвонлари,
Бекзодалар, султонлари,
Келинг, беклар, якка-якка!

Уруш излаб мунда кебсиз,
Узларингни ботир дебсиз,
Мен биттаман, сизлар кўпсиз,
Келинг, мардлар, якка-якка!

Арзрумнинг бўзболаси,
Кўп аччиги тез боласи,
Қон тўкич хунрез боласи,
Кел, ботирлар, битта-битта!

Менинг олдимни олганлар,
Шоҳига навкар бўлганлар,
Майдонни излаб келганлар,
Келинг, беклар, якка-якка!

Эркилмасман бу майдондан,
Қиличимни бўяб қондан,

Ҳеч бир жон қутулмас мендан,
Келинг, беклар, якка-якка!

Менам полвон, сенам полвон,
Полвонлик қил алвон-алвон.
Қўлингни ол, ботир ўғлон,
Эр бўлсанг кел якка-якка!

Подшонинг тўнин кийганлар,
Добил қоқиб, қуш чуйганлар,
Иномнинг кўпин суйганлар,
Кел, ботирлар, якка-якка!

Ана энди Ҳасанхон полвон талабгор деб турди, ҳеч бир одам чиқмади. Ана энди Ҳасан полвон ўзини ростлаб, қиличини яланғочлаб, шу ётган кўп қўшинга бир четдан аралашмоқчи бўлиб, Фирқўкнинг жиловини йиғиб, добилни туйиб, худо деб Ҳасанхон от қўйиб турибди:

Энди кўринг мард Ҳасаннинг ишини,
Кўзга илмай сонсиз ётган кишини.
Таваккал ўзига деди, ёронлар,
Ҳасанхон бўшатти Фирнинг бошини.

Ана энди Ҳасан эрлик қилади,
«Келҳо-кел!» деб полвон қиргин солади,
Ҳасаннинг қўлида кескир олмоси,
Кимга етса полвон икки бўлади.

Ана бўлди эр Алини майдони.
Остида ўйнайди Фирқўк ҳайвони.
Кўп қўшинга тушган танҳо худо деб,
Оти — Ҳасан, Гўрўғлининг ўғлони.

Улар ҳам Ҳасаннинг олдин олади.
Қўйма дейди, чувлаб шовқин солади.
Шер ўғлоннинг қўлда бўлса шамшири,
Яқинлаштирмайди, икки бўлади.

Тўп-тўп бўлди, саф-саф бўлди, саф бўлди,
Ол, уруш бошланди, катта гап бўлди.
Яшин каби ўзин урди Ҳасанхон,
Улар кўп-да, бул танҳо тараф бўлди.

«Келхо-кел!» деб Ҳасанхон қичқиради.
Тўплаб-тўплаб, жавлик-жавлик суради,
Араллашиб кўп қўшинга бир ботир,
Аямасдан Ҳасан қириб боради.

Полвон Ҳасан қилди катта ғайратти.
Майдонда ўйнатти ҳайвон Ғиротти.
Томоша қинг мард Ҳасаннинг ишига,
Ҳамма элни қирғинига қаратти.

Жонивор Ғиркўк от оғзин очади.
Қамчиласа қушдай бўлиб учади.
Хон Ҳасаннинг қиличи қўлда яланғоч,
Бургутдай ташланиб, қонлар сочади.

Қаёққа қараса полвон мард Ҳасан,
Гуриллаб туролмай олди қочади.
Ўзим ёлғиз, душман кўп деб Ҳасанхон,
Ғайрат қилиб, қичағондан қичади.

Ҳасан кетди кўп қўшинни оралаб,
Кўрқоғини, кам кучларни яралаб.
Қириб-жўйиб бораётир Ҳасанхон,
Ботирларни ирисидан саралаб.

Отин чопди Ҳасан қиё далага,
Қизилбошлар қолди энди балага.
Уруш бўлса, туриш борми, ёронлар,
Улар ҳам тўпланиб олар орага.

Бари кўрқиб Ҳасаннинг ғайратидан.
Ларзон еб, кўп қўшин сиёсатидан.
Полвонга баробар келиб не эрлар,
Йиқилди чаппа бўб учди отидан.

Патир-путур бўлди майдоннинг иши,
Бўялди қон билан тоғларнинг тоши.
Остин-устун бўлди шундай катта тоғ,
Сапчадай юмалаб одамнинг боши.

Танҳо ўзи кўп қўшинман сўғишди,
Шу майдонда бўлди танги саваши.
Қувган қувиб, қочган қочиб юрипти,
Майдонда билинар ботир мард киши.

«Урҳо-ур!» деб шовқин солар кўп қўшин,
Осмонга чиқади элнинг товуши.
Кўп қўшинга танҳо тегмоқ, ёронлар,
Бул эмас, халойиқ, ҳар кимнинг иши!

Ҳасанхондай жаллод «ҳақ!» деб юрибди,
Шу майдонда тенг бўлмади бир киши.
Сурон босиб кўрганларнинг барини,
Кўкка чиқди йиғлаганнинг нолиши.

Кўп қўшинман Ҳасан танҳо солишди.
Кўп қўшинман якка-танҳо олишди.
Кечга довур майдон бўлди шу тоғда,
Бир-бирининг ҳол-аҳволин билишди.

Қизилбошнинг бузилганди хотири.
Йиқилди соя деб қурган чодир.
Ҳасан маст бўб қириб келаётир,
Сулаб қолди қизилбошнинг ботири.

Ҳасан полвон билан булар ўч бўлди,
Кечга довур урҳо, ўча-ўч бўлди.
Бир ҳам танти майдон бўлди шу куни,
Сўғишди армонсиз, кун ҳам кеч бўлди.

Ана энди Ҳасанхон полвон Доғистон тоғининг тошларини қизил қон қилиб, кўп қўшиннинг ўртасидан омон-эсон чиқиб кетди. Буни кўрган қизилбошлар юраги куйди. Ҳасанхон полвон ҳамма ери қизил қон бўлиб, Хон Даллининг олдига етиб борди. Хон Далли Ҳасанни кўриб, димоғи чоғ бўлиб, югуриб келганича, отининг жиловидан ушлаб тушириб, ширин сўзлар билан: «Тўрам, ҳорманг!» деб неча ҳил мақомлар қилиб, ҳордиқ сўраб, Ҳасанхонни бир текис тошга ўтқизиб, ўзи хизмат қила берди.

Ана энди Ҳасанхон Далли билан ҳангамалашиб, оқшом етиб, эрта билан турди. Фиротнинг эгар-жабдугини уриб, қош-қовоғини уюб, совутларини кийиб, Хон Даллидан фотиҳа олиб, отини ўйнатганича, ётган ёвнинг устига бориб, баланд тоғдан кўринди.

Ана энди пастдаги қўшин ҳам саф бойлаб, туғларини кўтариб, яхши отличларини олдига солиб, чувлашиб, урушга тайёрлана берди. Ана энди улар милтиқни ўқлаб, филтани чўглаб гамини еяверди. Ана энди Ҳасанхоннинг

танҳо-яккалиги билиниб, ўтган азизларга сизиниб, бир
сўз айтаётир:

Олдимда турибди қизилбош эли.
Сўзлайди менигдай полвоннинг тили,
Ё Али, тут ханжаримнинг сопини,
Менинг қўлим эмас, Алининг қўли.

Сайислар билади отнинг тобини,
Чечан одам гапнинг қўяр бобини.
Менинг қўлим эмас, Алининг қўли,
Ё Али, тут ханжаримнинг сопини.

Ҳасаннинг ақли шошди,
Бола дарёдай тошди,
Қамчи бериб Ғиротга,
Қўшинга аралашди.

Қамчи урди отига,
Чидамай ғайратига,
Кўп қўшин ларзон еди,
Марднинг сиёсатига.

Қаттиқ тортти айилди,
Урди Ҳасан добилди,
Ҳасаннинг савашига,
Кўп армани қойилди.

Ҳар тарафдан олҳо дейишиб,
Олҳо, ханжар солҳо дейишиб,
Майлинг бўлса келҳо дейишиб,
Силтар ханжар солҳа дейишиб.

Келиб қўлингни олҳо дейишиб,
Кўп тил билмас гўлҳо дейишиб,
Қўлида ханжар яланғоч,
Ой туққандай ярқиллашиб.

От чопди, гавда лош бўлди.
Душман душманга дўш бўлди,
Ботирнинг вақти хуш бўлди,
Қўрқоқнинг кўзи ёш бўлди,

Бўялган қора тош бўлди.
Юмалаган тош — бош бўлди.
Бирам танти саваш бўлди.
Сурушти майдон ичинда.

Го ул қўйиб, го бул қўйиб,
Қиличин қон билан ювиб,
Майдонда бедовлар сувиб,
Қўрқоқ бошига кун туғиб.
Уқ осмондан қордай ёғиб,
Ажаллилар қирғин топиб,
Йиқилганлар ерни қопиб,
Қилич найза, уюб-уюб,
Йиқилди майдон ичинда.

Оқ-қора бош тут сўқиллаб,
Тиқилди майдон ичинда.

Ажалли ер қучоқлаб,
Йиқилди майдон ичинда.

Не йўлбарслар қадди ёйда
Буқилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қизил қонлар,
Сепилди майдон ичинда.

Найза тегиб кирдикорлар,
Сўқилди майдон ичинда.

Оқ баданга қирмизи қон,
Тўқилди майдон ичинда.

Оқ баданга пўлат найза,
Чеқилди майдон ичинда.

Мард йигитнинг ширин жони,
Сотилди майдон ичинда.

Дутор бўйин араби отлар,
Қутулди майдон ичинда.

Чополмаган қозоқилар,
Тутилди майдон ичинда.

Шолғомдай одам калласи,
Отилди майдон ичинда.

От чолиб сатта бўйдоқлар,
Остида оти ўйноқлар.
Тилла шоддали байроқлар,
Шириллаб майдон ичинда.

Ясов тортган сатта ботир,
Саф тузатиб келаётир.
Тилла шоддали байроқлар,
Шириллаб майдон ичинда.

Бедовга бахмал айиллар,
Душманлар бўлиб қойиллар.
Хитойича жазойиллар,
Пишиллаб майдон ичинда.

Маҳкам-маҳкам катта сафлар,
Чечан одам гапни бошлар,
Аждаҳодай катта тўплар,
Ишқирди майдон ичинда.

Қўшин келди даста-даста,
Ясов тортиб баланд-пастга.
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўб қолди чаппараста.

Ким ўлди, ким бўлди хаста,
Қирмоққа ўзбак-да, уста.
Мард бўлсанг шу ерни қиста,
Сўғишти майдон ичинда.

От қўяди тўплаб-тўплаб,
Фарангининг оғзин қоплаб,
Қўш жиловни қўлга жуфтлаб,
Полвон Ҳасаннинг Гироти,
«Кетаман» дер «барин соплаб»;
Ботирлари ўртага олиб,
Қўрқоқлари қочиб қолиб,
Энтикти майдон ичинда:

Ҳар бедовлар шувиллашиб,
Узангилар ширқиллашиб,
Уликлар қолди айқашиб,
Ажал етган оғиб, тошиб,
Уликлари қопдай ишиб,
Гавдасига қузгун тушиб,
Ғажир қўниб тортқилашиб,
Тортишти майдон ичинда.

Кўшин келди тўпдан-тўпдан,
Садо келди Кўҳиқопдан,
Қиргин бўлди ўнгу чапдан,
Шовқин келди ҳар тарафдан,
«Ҳой-ҳойла!» майдон ичинда.

Отнинг боши бурилди,
Ажаб мажлис қурилди.
Тил билмаган одамлар,
Оғма бўлди, қирилди.

Ҳасан полвон худо деб,
Катта тўпга уринди.
Қўрқоқларнинг кўзига,
Бир одам минг кўринди.

От чопилар баланд тоғнинг бастига.
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Соғ-саломат Ҳасан полвон ўртадан,
Чиқиб кетди катта тоғнинг устига.

Ана энди Ҳасанхон полвон майдон ичидан чиқиб кетди. Хон Даллининг олдига етди. Хон Далли Ҳасаннинг олдига чиқиб, таъзим-тавозе қилиб, кулиб ўйнаб: «Ҳорманг, тўрам!» деб, Фирқўкнинг жиловини ушлаб, Ҳасанни суяб тушириб олди. Ҳасанхонни иззат-икром билан ўтқизди. Ҳасанхоннинг Хон Даллидан бошқа жўраси йўқ, Хон Далли кўп эсли қиз эди, Ҳасанхонни хафа қилмайин деб, жуда пайрав бўлиб, ҳар ёқдан ширин ҳикоятлар қилиб, қошини кериб, лабларини буриб, Ҳасанхоннинг ҳар бобдан кўнглини олиб, вақти хуш бўладиган сўзларни топиб гапириб, ўзига овунтириб, полвонни хафа қилмади. Даллихон кўп донишманд, кенг фикрли, сермаслаҳат, кўп андишали қиз эди. Ҳасанхонни танҳо деб кўп

райига қаради. Ҳасанхон Хон Далланинг жамолига, ла-тофатли камолига ошифта шайдо бўлиб, маст бўлиб ўтирди.

Ана энди пастдаги қўшин, Ҳасанхоннинг бу зарб дастини кўриб, душманлар қаттиқ қўрқиб қолди. Улар ҳам ўз-ўзига гап солиб кенгашиб: «Во ажабо, бу нима деган сўз бўлди, бу қандай бало эди, нимага мунча қўшин бир одамга баробар келолмади? Бу одам эмас, бир бало экан, ҳеч бундай балони кўрган одам йўқ. Бундай одамни ҳеч ким кўрдим демайди. Энди буни нима қилмоқ керак? Бир одамдан қочиб қаёққа кетамиз? Ҳар қанча бўлса ҳам, зўр бўлса ҳам, битта эмасми! Агар шундай йигитдан тагин иккита бўлсами, шу бугун, шу қўшиндан бир одамни қўймай, ҳаммамизнинг бошимиздан калла минора кўтариб кетар экан, энди, аламон, бу балони бир иш қилинг. Тагин бир ёғдан бунинг дарагини эшитиб, битта-яримта келиб қолмасин, бу кунимиз ҳам кўп бўлиб, баримиз балодан — балога гирифтор бўлиб қомайиқ» деб, маслаҳат-кенгашни қила берди.

Оқшом ўтиб, эрта билан тонг отди, Ҳасанхон полвон олиб келди Ғиротти, қилди катта ғайратти, айил-пуштонини қаттиқ-қаттиқ тортти, совут қалқонини кийиб, Ғиротни ўйнатиб, ёвнинг устидан келди. Ана энди кеча кўп қиргин кўрган ёв эмасми, шу турганича тирқ этмай, қимирламай бошини тўхтатиб, бир пасил пастга қараб, ётган қўшинга қараса, туғ байроққа суяниб, байроқ туғга суяниб, ҳамма ерни қўшин босиб, пилта тумандай сасиб, найза қамишдай ирғалиб турипти:

Полвон Ҳасан энди добилни туйди,
Ададсиз қўшинга бола от қўйди.
Энди кўринг Ҳасанхондай жаллодни,
Кўп қўшиннинг бир ёнидан кеб тегди.

Келиб бўлди Ҳасан полвон аралаш,
Тўқайга ўт тушиб куйганга ўхшаш.
Қамчи бериб Ғиркўк тулпор ҳайвонга,
Келиб қиргин солди, силтаб кесиб бош.

Жонивор Ғиркўк от оғзин очади,
Қўлтиғидан Ғирот парин сочади.
Олмос қилич мард Ҳасаннинг қўлида,
Силтайди, аямай қонлар сочади.

Майдон бўлди, тоза бўлди қиёмат,
Қирғин солиб Хон Ҳасандай азамат.
Танҳо уруш қилди ҳадсиз лашкарга,
Кўрганлар дедилар чин офарин бот.

«Чух!» дейди Ғиротга шиддат этади,
Туйғундай бўп қувганига етади,
Ҳасанхоннинг қўлида кескир ханжари,
Кимни қувса икки бўлиб ўтади.

Гоҳ қичади, гоҳ қувади майдонда,
Қочганида Ғирот қутулиб кетади.
Ботирлиги ҳаддан ошди Ҳасаннинг,
Кўп қўшинни битта одам нетади!

Баракалла Ҳасанхондай полвонга,
Шунча одам билан ҳарба этади.
Ҳар ким қойил мард Ҳасаннинг ишига,
Қувсам деб, мард Ҳасан жонин сотади.

Қаёққа қараса Ҳасанхон бети,
Олди туролмайин қочиб кетади.
Оти тулпор, ўзи жуда ҳунарманд,
Неча турли ўйинлар кўрсатади.

Ҳасан қирғин қилиб катта лашкарди,
Аямай Ғиркўкдай асл тулпорди.
Шунча элман олишади бир одам,
Асли ботир, зоти Ҳасан шунқорди.

Ҳасанхон дарёдай тошди, ёронлар,
Уруш энди ҳаддан ошди, ёронлар.
Катта лашкар, бир подшоҳнинг қўшини,
Барисига ваҳим тушди, ёронлар.

Ҳасан полвон олди душман жонини,
Бўяди тошларга қизил қонини.
Қирғин топди қизилбошнинг элоти,
Узлари билмас ўлганларнинг сонини.

Кўп одамни танҳо Ҳасан ўхшатди,
Қўрқоғини зор йиғлатиб, қақшатди,
Таппа-таппа ўлик отдан йиқилиб,
Мурдасини пат гиламдай тўшатди.

Қирмоқдан Ҳасанда армон қолмади.
Шунча қирди, қўшин адо бўлмади.
Хон Ҳасан ёлғизлик қилиб, ёронлар,
Ҳасанхоннинг иши ўрин олмади.

Ҳасанхон от чопди, олди ўр келди,
Жабр қилса, югурук отдан тер келди.
Қирмоқдан, қирғиндан армон қолмади,
Танҳо эди, бир бошига зўр келди.

Кўп қўшин ўртага олди, қамади,
Қиличидан қизил қонлар томади.
Қирмоқдан, сўймоқдан армон қолмади,
Танҳо эди, иши барор олмади.

Ўрталикда Ҳасан қолди қамалиб,
Шу ерда ўлтириб бўлмас дам олиб.
Кўп душманнинг ўртасида мард Ҳасан,
Қирғин қилиб аждаҳодай қўзғалиб.

Дам-бадам Ҳасанни ўртага олади,
Қўйма, деб бариси шовқин солади.
Кўп бўлган сўнг илож борми, ёронлар,
Эссиз Ҳасан ёлғизликдан толади.

Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, ёронлар,
Чанги чиқса, донғи чиқмас, ёронлар.
Ҳар қанча яхши ҳам бўлса билинмас,
Қимматбаҳо нархи чиқмас ёронлар.

Ҳасанхон мард эди, қилди эрликни,
Кўп қўшинга ёлғиз қилди зўрликни.
Ўртада қоп шундай шунқор мард Ҳасан,
Танҳоликда Ҳасан тортти хўрликни.

Полвон Ҳасан хафа бўлди шу замон,
Қани, бугун бўлса Гўрўғли султон?
Қирқ йигитим бўлса эди қошимда,
Бир дамда қилардим ер бирлан яксон.

Ёлғиз ўзим қолдим сонсиз балога,
Кўп душман Ҳасанни олди арога,

Бугун ўтти бегларимнинг қадри,
Ким раҳм этар мендай бахти қарога.

Дўсту душман қойил бўлиб ишима,
Ҳеч душман йўламас қўрқиб қошима.
Бугун ўтти қирқ аждарнинг қадри,
Елғизлигим асар қилди бошима.

Кимга айтай юрагимнинг дардини,
Қачон ёқлар Ҳасан полвон мардини.
Икки пари энам кўрса шу вақтда,
«Во Ҳасан!» деб сўймасмиди бетини?

Елғизликдан қайтай, кетди мажолим.
Ғарибликда еткан экан ажалим.
Ҳай аттанга, узоқ тушдим элимдан.
Қасдимга тушгандир кўп душман зolim.

Ана энди Ҳасанхон шу майдонда урушиб, суришиб, олишиб, солишиб, урушмоқдан армони қолмади. Ҳасанхон қараса, кўп қўшин тимраб, ҳар ёқни қуршаб ётипти. Ҳасанхон қамалиб қолипти, у ёқдан-бу ёқдан қирқиб ўтиб бўлмайди. Ҳар ёқдан саф тутиб қамаган одамнинг сони йўқ.

Ана энди бу овоза Арзрум элига тушди. Хон Даллининг отаси Қўбодшоҳ қаҳрланиб, аччиғи келиб: «Шундай катта бир мамлакатга бир элдан бир одам келиб, менинг қизимни кундуз куни, кўп одамнинг ўртасидан олиб кетадими?» деб, ўз элининг арбобу оқсоқол, маҳмаданасини йиғиб, ер тўғаракка от қўйиб, одам йиғиб, ҳар ёққа, ҳар тарафга ясовул юбориб, хат юбориб, юртга овоза солиб, одам тўплади.

Ана энди жарчилар, чақирувчилар: «Ў ёрони мардум, Арзрумнинг элоти. Эшитмадим дема, Доғистоннинг тоғига қувиб борган лашкар, катта даранинг ичига қамаб олипти. Йўл билмагандан, йўл гумон қилиб, тоққа чиқиб, йўл тополмай қамалипти. Олдини, атрофини қўшин ўрапти. Хон Даллини олиб қочган ўзбак, тоғнинг устида эмиш, Хон Далли билан иккови қамалиб қолган эмиш. Энди шундай катта элнинг подшосининг қизини битта ёлғиз отлиқ келиб, шунча элни кўзга илмай, олиб қочиб кетгани, шунча юртга ору номус эмасми? Арзрум элининг одамлари, баринг ўлдингми? Бир одамнинг қўлидан нима келади? Бориб, Хон Даллини айириб олиб келмайсизлар-

ми?» деб бозор кўчаларида, маҳаллаларда, чойхона, қўргонларда қичқира берди. Ҳар ерга хабар сола берди. Жарчилар қичқириб: «Тойли, таёқли ҳеч бир одам қолмайсан», деб чақира берди.

Шундан кейин қўргонлардан, саҳролардан тўп-тўп, тўда-тўда жавлик келаётир. Шундай қилиб, қўшин тобора кўпайиб, зиёда бўлиб тошаётир. Ана энди ҳамма подшонинг буйруғидан қўрққанидан эл, элот, фуқаро бирдан жовлаб келаётипти. Тоғнинг олди маҳкам бўлаётир. Ҳасанхон қандай баҳодир полвон бўлса ҳам, битта-да, ёлғиз-да. Улар ўзларига ўзлари: «У ёронлар. Асло бўшашманглар. Бировимизни ўлдирад, икковимизни ўлдирад, учовимизни ўлдирад, шунча элни, баримизни бирдан ўлдира-миди?» деб гаплаша берди.

Шунда бир хили айтади: «Сенинг у гапинг бекор. Узи-га ишончи бор одам келади, бир катта юртнинг одамига бир ўзим бўламан, балки зўрлик қиламан деган одам келади. Бўлмаса, ҳар ким ҳам келиб олиб кета берадимиз? Хон Далли ҳам ҳар кимга эргаша берадимиз. Ока, у сўзинг ярамайди. Бул одам ўлмай қўлга тушмайди. Ҳали хабаринг борми, шундай Арзрум элидан, шундай катта шаҳардан, мамлакатдан бир одам баробар келмайдимиз? Ҳали сен нимадан хабардорсан. Икки-уч кундан бери қанча одамларни қириб ташлади. Бу ҳали бир ўзи шунча лашкарни қуваман деб ётипти. Ҳали сен қўлга тушириб, боғлаб, банди қилиб олдинг-да!» деб ўрлашма бўлиб ётганининг адади йўқ.

Ана энди Ҳасанхон полвон қўшиннинг ичида қирғин қилиб, ҳўб майда солиб, олдига тушганини қувиб, душманнинг бошига кун туғиб, уришиб, суришиб, қизил қонга ботиб, қараса — ҳали қўшин туманлаб ётипти. Ана энди Ҳасанхон ўзининг ёлғизлигини сезиб, «Хон Даллини қандай қилиб шу қўшин ичидан олиб чиқиб кетаман?» деб, кўп армон қилиб, ўзини азиз-авлиёларга ҳавола қилиб, улуғларни ёллаб, яна урушга тушди:

Қамчи урди отига,
Чидамай ғайратига.
Сифинипти Ҳасанхон,
Ҳақнинг қудратига.

Ҳасан ғазога тушди,
Ғиротга қамчи қўшди.

Қамчи урса отига,
Қарғадай кўкка учди.

Жонивор оғзин очди,
Қўшинга аралашди,
Арпа-буғдой боғидай,
Қира берди кўп лошди.

Уруш бўлди кўп қатти,
Қараган кўз қамашти.
Қилич қўлда Ҳасанхон,
Ҳақ, деб қирмоққа тушди.

Исфихони қўлида,
Кесади сонсиз бошти.
Тўғри келса қай бири,
Гурсса-гурс солишти.

Тамошо қинг Ҳасанхондай шунқорди,
Асби шунқор душман бўлса тегади,
Ҳай-ҳайлаб мард Ҳасан шовқин солади,
Майдон деган кўп тала-тўп бўлади.

Тамошо қинг хон Ҳасандай туйғунди,
Зоти туйғун, ёвга қиргин солади.
Ҳар кимга қадалса Гиркўк этади,
Етканни ер билан яксон этади.

Шердай бўлиб иш қилади Ҳасанхон,
Асли шер, фанимни тўлғаб отади.
Полвон Ҳасан бўтадай бўп бўзлайди,
Кўп қўшинга лочиндай бўп хезлайди.

Йўлбарсдай чангаллаб Ҳасан отади,
Отгани ановдай бориб ётади.
«Келҳо-кел!» деб, «Бўлҳо-бўл!» деб мард Ҳасан,
Катта сафларини бузиб кетади.

Гиротини кимни қувса етказиб,
Кўп қўшинга зўрлигини ўтказиб,
Бир тала-тўп, майдон қилди Ҳасанхон,
Танҳо ўзи кўпнинг эсин кетказиб.

Ҳасан олди кўп қўшиннинг ўтини,
Майдонда сакратиб Гиркўк отини.
Тамошо қинг туркман жаллотини,
Кўп қўшинни қўрқитган ҳайбатини.

Полвон Ҳасан шердай бўлиб айланди,
Маст бўлди-да, ҳар алвонда сўйланди.
Полвонлиги маълум бўлди Ҳасаннинг,
Қизилбошнинг энди сафи бойланди.

Шунча қўшин қаттиқ қўрқди майдонда,
Кўрган сўнг Ҳасаннинг сиёсатини.
«Ҳеч одам кўрган йўқ» дейди, йиғлайди,
«Бундай офат одамзод фарзандини».

«Ўзбакнинг ботирин энди кўр!» деди.
«Мард бўлсанг майдонга сен ҳам кир!» деди.
Улар ҳам чидамай Ҳасан гапига,
Йиғилиб, тўпланиб, «Урқо-ур!» деди.

Ботирлар беармон бўлди шул куни,
Ажал ёмғир, бўрон бўлди шул куни.
Майдон қизил бўстон бўлди шул куни,
Ботир Ҳасан полвон бўлди шул куни.

Хон Ҳасан чин полвоннинг таърифи,
Айтганга бир дoston бўлди шул куни.
Ажалнинг бозори шундай қизиди,
Ўлмаклик кўп осон бўлди шул куни.

Уруш бўлди бир тала-тўп уруши,
Ҳаддан ошди, хон Ҳасаннинг қириши.
Бир аросат қиргин бўлди шу тоғда,
Ҳасанга баробар чиқмади бир киши.

Қойил қилди жами элни ўзига,
Қулоқ солинг суханварнинг сўзига.
Полвон Ҳасан майдон қилди шу тоғда,
Шунча лашкар кўринмади кўзига.

Шу кун кечга яқинлашиб боради,
Офтоб ҳам қизариб ботиб боради.
Ҳасаннинг қўлида кескир олмоси,
Қиргини ҳаддидан ошиб боради.

Ҳасан қилди танҳо ўзи савашти,
Қиргинга қараган кўз қамашти,
Кўп қўшинман танги туриб Ҳасанхон,
Тайсалламай кечга довор талашти.

Ҳасан полвон қаттиқ қилди ғайратти,
Ғайрати шул қизилбошни қийратти.
Қизиқ билан саваш бўлди лашкарман,
Кун кеч бўлди, дўстлар, энди кун ботти.
Мот қилиб лашкарнинг барин бир ўзи,
Соғ-саломат Ҳасанхон чиқиб кетди.

Ҳасанхон полвон кунни кеч қилиб, майдондан чиқиб, дара билан ўрлаб кета берди. Ҳасанхон қизиқ-қизиқ билан кун ботканча уришиб, душман билан суришиб, кунининг кеч бўлганини билмай қолипти. Лекин Далли хавотир қилиб: «Ҳасанхонга бирор нарса бўлиб қолдими?» деб, бир тошнинг устига чиқиб, Ҳасанхоннинг йўлига тўрт кўз билан тикилиб ўлтирган экан.

Ҳасанхонни кўргандан кейин, суюнганича тошдан тушиб, югуриб келиб, полвоннинг отини жиловидан ушлаб, ҳурматларини жойига қўйиб, яхши сўзлар билан овутиб, ҳол-аҳвол сўраб, у ёғ-бу ёғига қараб: «Тўрам, нега кеч қолдингиз? Мени қўрқитдингиз, энди бундай кеч қолманг!» деб, Ҳасанхонни гап-ла овунтириб ўлтирди.

Ҳасанхон полвон: «Бизнинг ишимиз оғирлашяпти, кундан-кун одам кўпаяётир, билмайман, охири нима бўлади?» деди. Хон Далли: «Тўрам, асло ғам еманг, парво қилманг, худойингизга таваккални маҳкам қилиб, азиз-авлиёларга сизиниб, ғайратни катта қилинг. Биз ҳам мақсадимизга етармиз, Чамбилга кетармиз. Тўрам, ундан асло хафа бўлманг, ваҳим қилманг» деб, кўп дилдорлик берди. Ҳасанхонга Хон Даллининг сўзлари катта суёв бўлди. Ҳасанхон шу кунни ҳам ётиб, эрта билан туриб Ғиротни тайёрлаб, қиличларини белига осиб, отга миниб, яна душман устига бориб, бир сўз дегани:

Бугун яна саваш бўлсин, палидлар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!
Шоҳ инъомин олган йигитлар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Сизлар кўпсиз, мен бир танҳо, бир ўзим,
Сизларга айтаман талаблик сўзим.
Ғазо билан ўтиб кеча-кундузим,
Ким талабгор бўлса кирсин майдона!

Отга йўл бермайди, тоғнинг адири,
Шоҳнинг берган ош, нонининг хотири,
Инъом олган Арзрумнинг ботири,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Қаторда юк тортган норча лўклари,
Душманга кетмасин ори-кеклари,
От кўтарган Арзрумнинг беклари,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ғамли қулнинг кўздан оқар жоласи,
Бормиканди ширин жоннинг ҳийласи.
Арзрумнинг шер юрак бўзболаси,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ушбу ерлар бизга ғайир ерлари,
Йигитни қўлласин комил пирлари.
Сийланишган Арзрумнинг эрлари,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ҳариф келса қараб ётмоқ не даркор,
Ёв бўп келган мунда қанча йигитлар,
Келиб бўлинг Ҳасанхонман баробар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Отим Ҳасан, ўзим нодон боламан,
Мавж уриб дарёдай тошиб тўламан,
Бир ўзим ҳам ҳаммангизга бўламан,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Келмасанг турабер ерли-ерингга¹,
Бирингни қўшмайин энди бирингга,
Ҳасанхон дер: ёлғиз ўзим барингга,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

¹ Е р и н г г а — ерингда.

Кўзимга илмайман билсанг барингни,
Қирарман, қўймайман ёшу қарингни,
Кўрсатай кўзингга ажалларингни,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ўзим танҳо, билсанг эричг эриман,
Туркманнинг атанган полвон шериман.
Ҳаммангга кўндаланг танҳо турибман,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Мен минганман чин бедовнинг толмасин,
Ботирларим, армонларинг қолмасин,
Билмадим, деб мендан ўпканг бўлмасин,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Баринг чиқинг, мард Ҳасанни қаманглар,
Эшитмай армонда қолдим деманглар,
Бугундан сўнг бу майдонга келманглар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Бир ўзим ҳаммангизга бўламан.
Бошингизга қора кунлар соламан.
Каллангизни танангиздан оламан,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ана энди Ҳасанхон полвон шердай бўлиб тўлганиб,
йўлбарсдай чопиниб, қоплондай гирд уриб, қарчиғайдай
қимтилиб, италғидай интилиб, олғир қушдай ютуниб тур-
ди. Ҳасанхон беш марта уришиб, ўзини жуда тутиб олган,
бу лашкарларнинг сирини билиб олган эди.

Қўшин ҳам Ҳасанхоннинг уришини кўриб, қирғин еб,
жуда қўрқиб қолган эди. Шунча лашкарни ваҳим босиб
қолиб эди. Нимага ботирман деганларнинг кўпи ўлиб,
қолганлари ярадор бўлиб, ишдан чиқиб қолган эди. Ана
энди Ҳасан полвон майдонга чиқиб, яккама-якка полвон
талаб қилди.

Ҳарифлар Ҳасаннинг олдига боролмай турди. Ҳасанхон
отдан тушиб, айил-пуштонини маҳкам бойлаб, Ғиркўкка
қаттиқ қамчи босиб, қиличини яланғочлаб, олғир шунқор-
дай душманга аралашиб кетди. Душман шошиб, ота бола-
дан адашиб, кўпининг дами ичига тушиб қолди.

Силтайди исфихон кескир қиличди,
Ғиркўк оти почасидан қон кечди.
Сувдай қип оқизди душман қонини,
Уради, чу дейди Ғиркўк тулпорди.

Қаранг, нолиб катта тоғнинг дараси,
Майдонда айрилар марднинг сараси,
Бир тала-тўп саваш бўлди, кўп қаттиқ,
Иш кўрсатиб Чамбилбелнинг тўраси.

Ажалнинг бозори шунда қизиди,
Қизил қонга тулпор отлар жўзиди.
Сурон бости Арзрумнинг элини,
Тоб очилган оч йўлбарснинг ўзиди.

Қиличман чопади, найзаман санчиб,
Душманнинг мурдасин оёқман янчиб.
Бир ҳам саваш қилди Ҳасандай ботир,
Катта тоғда сув ўрнига қон сочиб.

Хон Ҳасаннинг шиддатига туролмай,
Қизилбошлар бари зор йиғлаб қочиб.
Ғайрат қилиб қирғин қилди Ҳасанхон,
Одамлар шу куни юлдуздай ўчиб.

Кўп одам қирилди, қирғин кўп бўлди.
Ҳеч одам кўрмаган тала-тўп бўлди.
Бундай уруш бўлган эмас шу вақтда,
Қирғин ошиб кетди, ёмон гап бўлди.

Болаларни топмай қолди отаси,
Оталарин тополмайин бўтаси,
Бариси: «Офарин!» деди Ҳасанга,
Шу йигитнинг дим йўқ экан ҳамтаси.

Душман олди катта тоғнинг бошини,
Тамошо қинг мард Ҳасаннинг ишини.
Мадад пирдан, ҳиммат эрдан, ёронлар,
Қўрқиб қопти шундай шоҳнинг қўшини.

Қамчи бериб Ғиркўк асби тозига,
Шунча қўшин кўринмайди кўзига.
Ҳеч нимага қарамайди Ҳасанхон,
Сиғинибдир яратганнинг ўзига.

Ҳасанхон қирғидир, душман чумчуқти,
Шундай катта бу иш бўлди ким чиқти.
Ҳасан хуруж қилди танҳо шул кун,
Арзрумнинг не зўрларин йиқитти.

Гоҳ тўпланиб у ҳам ўққа тутади,
«Олсак» деб, улар ҳам жонин сотади.
Хар тўпга уринса Ҳасандай полвон,
Дамга қўймай кириб жўйиб ўтади.

Ҳасанхон от қўйди, гавда лош бўлди,
Уюлган мурдалар шул кун чош бўлди.
Ҳасанхонга қизилбошлар ғаш бўлди,
Майдонда қирғини ёмон иш бўлди.

Ҳасан танҳо кўп балога дуч бўлди,
Эртан келган эди кун ҳам кеч бўлди.
Тош бўп юмалаган қора бош бўлди,
Бир ҳам танги беармон саваш бўлди.

Шу кун Гиркўк от учар қуш бўлди,
«Урҳо, ур» деб ҳамма ер довуш бўлди.
«Олдини ол!» деб отлиқлар чопиш бўлди,
Пнёданинг қўйни тўлган тош бўлди.

Қиличлар котилиб, найзалар синиб,
Сувсаган ер шу кун қонминан қониб.
Кўп қўшинман танҳо уруш қип турган,
Полвон Ҳасан шу кун оловдай ёниб.

Бир хили от чопиб, баъзиси елиб,
Бир хиллари бориб, бир хили келиб.
Чанг-губорда одам кўрмай бир-бирин,
Тоғнинг ичи ётир дуд бўб тутаниб.

Бир хили илгари, бир хили кейин,
Ҳар ким ўз ҳолича юрар юлқиниб.
Катта тўда остин-устин бўп ётир,
Нечаси қочишиб, нечов имтилиб.

Бирови боради, бирови келар,
Қандай бўлса мардни ўртага солар.
«Қўйма!» дейди, «Ур-ҳо!» дейди шовқунлаб,
Қиличларни силтаб найзалар солар.

Ҳасанхоннинг сўси босиб боради.
Шердай бўлиб кўнгли ўзиб боради.
Қилични ним калороқ силтаса,
Қаттиқ силтагандай кесиб боради.

Қон билан бўяди майдон ерини,
Ҳасанхон қўрқитти элнинг барини,
Қирди Ҳасан шу кун ботирларини,
Олдига соп қўйиб қўрқоқларини,

Ҳасанхоннинг олди гувлаб қочади.
Қаёққа қараса олдин очади.
Кун кеч бўлган, Ҳасан полвон ғайрат қип,
Кўнгли тошиб полвон Ҳасан қичади.

Тобора майдони марднинг қизийди,
Қиличидан тинмасдан қон сочади.
Қочмоқ, қувмоқ шу кун бўлди бир бошқа,
Не бир отлар чополмайин чарчади.

Қочмоққа рў бўлиб Қўбод лашкари,
Майдонда бедовнинг думи сузилди.
Улимдан ёмон иш борми, ёронлар,
Нечовларнинг юрак-бағри эзилди.

Ҳасаннинг ўйнайди Ғирқўк тулпори,
Силтаса кесади кескир ханжари.
Ҳасандай тағи бир полвон бўлганда,
Шу кун қочар эди шоҳнинг лашкари.

Кун кеч бўлди, Ҳасан чиқди далага,
Ҳамма қойил Ҳасандай болага.
Қойил қилиб Арзрумнинг элини,
Баланддан қаради Ҳасан дарага.

Фир-фирлатиб карнай, сурнай чалипти,
Қизикминан Ҳасан билмай қолипти.
Ҳасан полвон шундай пастга қараса,
Катта дара ўликминан тўлипти.

Ҳасанхоннинг кўзи дарага тушди,
Ўзининг ишига юраги ишди,
Бир ўзим барини бежон қилдим деб,
Ҳасаннинг кўнглида ман-манлик кечди.

Баланд тоғнинг бошини чолганди тумон,
Худоё, сақла-да, балодан омон.
Ман-манлик кеб эссиз марднинг кўнглига,
Кишини фалокат босса кўп ёмон.

Паст кетмагай хон Ҳасаннинг иқболи,
Ёронлар, камликнинг борди камоли.
Ман-манлик деп эссиз марднинг кўнглига,
Ёронлар, «ман-ман»нинг боридир заволи.

Ана энди Ҳасанхон полвон даранинг усти билан, Хон Даллига қараб кетиб бораётир эди, кўзи пастга тушди, қараса, кўп одамнинг ўлиги айқашиб ётипти, Ҳасанхон кўнглида айтди: «Шу ётган ўликнинг барини шу бугун ўлдирдимми?» деб ман-манликка кетди. Ҳасанхоннинг ман-манлиги азиз, мардон ғойибларга хуш келмади. Ҳасанхон шердай бўлиб, қоплондай ҳайбат қилиб, Хон Даллининг олдига борди. Даллихон жойидан ирғиб туриб, югуриб бориб: «Ҳорманг, тўрам, чекинган норим, шохдор қўчқорим, атанган эрим, куч-қувватда ўтадиган шерим, чирпинган йўлбарсим, арслон билаклим, қоплон юраклим, ёвга аждаҳорим, соғинсам хуморим, бўйнимда туморим, ҳорманг, тўрам!» деб жиловидан ушлаб, отдан тушириб ўтқизди.

Бугун Хон Даллининг қулоғига милтиқ, карнай-сурнай, вағир-вуғур, тала-тўп садоси эшитилган эди. Нима бўлди экан деб қўрқиб, бир баландга чиқиб қаради. Ҳасанхоннинг кўп қўшинни тўплаб, олдига солиб, бир ўзи қувиб юрганини кўрди. Тўрасига ихлоси илгаригидан неча ҳисса ортиб, Ҳасанхонга қойил бўлиб, чин кўнгли билан мойил бўлиб, кўнглида Ҳасанхонни жуда севиб ўлтириб эди. Ҳасанхон айтди: «Ҳа, Даллихон, букун менинг уришимни, майдонда хуришимни, душманни қиришимни, шердай бўлиб юришимни, ўртада Рустамдай бўлиб туришимни кўрдингми?» Даллихон: «Баракалла, тўрам, кўрдим, хўб тамошо қилдим, энди сизга тан бердим. Тўрам, ман кўп хавотирда эдим, шунча кўп лашкар бизни чиқариб юборармикан, деб қўрқинчим кўп эди, сизга айталмас эдим. Бугун қирганингизни кўрдим, ундан сўнг ёнингизда юриб, отингизнинг жиловдори бўлиб, қўллаган пирларингизни ҳам кўрдим. Шундан сўнг ўзимга-ўзим айтдим: «Тўрам ёлғиз эмас экан, азизлар тўрамни душманга хор қилмайди, деб қувониб ўлтирибман» деди. Шунда Ҳасанхон: «Даллихон, сен бу қўшинни кўп деб ичингда қўрқиб юрибсан,

мен ҳали оз деб қўлимнинг қичиғи қонмай қолади, деб юрибман» деб, кўтарилиб кетди. Шунда Даллихон кўп фаросатли қиз эди. «Тўрам, ундай деманг, пирларингизни эсингиздан чиқарманг!» деди. Ана энди кеч бўлган. Ҳасанхонни Хон Далли ходими қилиб ухлатди. Ана энди тонг отди, Ҳасанхон жойидан туриб, эгар-абзал қилиб, Гиротнинг айил-пуштонини қаттиқ тортди, отнинг устига миниб, қовоғини уюб, Фиркўк отни йўрғалатиб, қўшиннинг устидан келди. Ҳасанхон полвон қўшинни кўриб, кўнгли тошиб, ғайрати ҳаддидан ошиб, кўп қўшинга яқин ёнашиб, оёғини узангига тираб, «нима қилиб ётибсизлар!» деб бир сўз деди:

Менинг юртим олис, узоқ йўллари,
Олдимда кўндаланг душман эллари.
Мен биттаман, сенлар кўпсан, қулоқ сол,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашкари!

Бунда кепсан, ҳеч иш келмас қўлингдан,
Баринг янглишгансан юрар йўлингдан,
Хон Даллини олиб чиқдим элингдан,
Келҳо, келҳо, Арзумнинг лашкари!

Бугун мен сизларга майдон айларман,
Ҳаммангизни ерман яксон айларман,
Тоғнинг тошин қипқизил қон айларман,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашкари!

Мен бўламан ёвмид элнинг полвони,
Атанган таканинг тождор ўғлони.
Ботиринг бор бўлса, келинлар, қани,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашкари!

Йиғилиб ётибсан баринг уйилиб,
Нима иш қиласан ҳамманг йиғилиб.
Ҳасан борса қўйдаи бўлиб сўйилиб,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашкари!

Лашкар бўлди бир одамни тутмоққа,
Йўл топчи мандан қутулиб кетмоққа,
Сизларда юрак йўқ майдон этмоққа,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашкари!

Барингниң оларман бугуя жонингни,
Тупроққа бұярман қизил қонингни,
Олиб кел Қўбодшоҳ, жин урганингни,
Келҳо, келҳо, қари шоҳнинг лашқари!

Отим Ҳасанхондир, билсаиғ бұриман,
Майдонга кирганда эрнинг зўриман,
Евмиднинг атанган йўлбарс, шериман,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашқари!

Менга айт йиғилиб қилган ишиегни,
Барингни кесарман тандан бошингни,
Бир қиличман биткизайин ишингни,
Кел, ўлмакка келган шоҳнинг лашқари!

Элингдан мақтаиб эр бўп келасан,
Бу ерда лашқар бўп нима қиласан,
Навбатингман ҳамманг эшит, ўласан,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашқари!

Ев бўлиб олдимни сенлар олибсан.
Неча кундан бери қанча ўлибсан.
Бу ёғинг ҳам ўлмагингга толибсан,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашқари!

Мен сизларга бир доғ қўйиб кетайин,
Бир қиличман баринг сўйиб кетайин,
Каллангни сапчадай уйиб кетайин,
Келҳо, келҳо, номард шоҳнинг лашқари!

Арзумниғ сатта қўрқоқ номарди.
Иш кўрмаган барь нодон бедарди.
Ботир бўмай, нима қилсин ўз юрти,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашқари!

Арзумнинг ясов тортган ботири,
Соянинг остида қурган чотири,
Уялмай ёвман деб келаётири,
Келҳо, келҳо, номард шоҳнинг лашқари!

Мен талабгор, борми, сенда талабгор?
Мен ёлғизман, сизлар ётган кўп лашқар.
Ҳасанхоннинг йўлин олган номардлар,
Келҳо, келҳо, Қўбодшоҳнинг лашқари!

Ана энди Ҳасанхон полвон, борми талабгор деб, турибди. Ҳеч кимда мажол йўқ эди. Ҳасанхон полвонга бетма-бет бўладиган. Ҳасанхоннинг устидан кўп маслаҳат кенгаш бўлган эди. Сўнг Ҳасанхон полвон Фиротга қамчи бериб, турган ёвга от солди. Ана энди ағдарилиб остинустин бўлиб қолди. Монанд Ҳасан бир қирғий бўлса, душман чумчуқ бўлиб қочди. Қўшинни олдига солиб, Ҳасанхон шовқинни бериб от қўйиб турибди.

Фиротни қистади, жиловин олди,
Зарбасига катта қўшин қўзғолди.
Ғазаб билан қўлга олиб қилични,
Кўп қўшинга Ҳасан танҳо от солди.

Ҳасанхон от чопди, қўшин тўп бўлди.
Ҳар тўп, ёронлар, жуда кўп бўлди.
Ҳасанхон худо деб ғазога тушди,
Ғилофидан тортти ўткир қиличди(ни).

Бир тала-тўп майдон бўлди шу тоғда,
Не йигитлар чаппа бўп отидан учди.
Қўлида ханжари марднинг яланғоч,
Оч арслондай бўп савашга тушди.
Ҳасанхон ўт бўлди душман ичида,
Мисли қуруғ тўп қамишга ўт тушди.

Йўлбарсдай пишқириб, шердай бўп оти.
Қирғинда хуморин Ҳасан тарқатти.
Бари кўрқиб Қўбодшоҳнинг лашкари,
Улар ҳам Ҳасанни милтиққа тутти.

Ҳасанга қойилдир душманнинг бари,
Бўш келмади Қўбодшоҳнинг лашкари.
Баракалла, дейди бари Ҳасанга,
Одам эмас, бу бир юртнинг аждари.

Ёронлар, душманда биров бор эди,
Мерганликда жуда эътибор эди,
Қўшиннинг ичидан чиқди баччағар,
Отини Тўқлибой мерган дер эди.

Шул баччағар милтиқларин ўқлади,
Подшосининг берган тузин ҳақлади.

Қўшиннинг четига бориб Тўқлибой,
Бир тошнинг остидан жойин чоқлади.

Жой қип олди камар тошнинг остидан,
Жондор қутулмаган унинг қасдидан.
Бир тўп эли олдига соп Ҳасанхон,
Қувиб борди шу мерганнинг устидан.

Тўқлибой ҳам мерганлигин билдирди,
Мард Ҳасаннинг кўнглин ғамга тўлдирди.
Писиб ётиб камар тошнинг остидан,
Ҳасанхонни нишонага илдирди.

Қўбодшоҳга шу Тўқлибой ҳақ берди,
Насия эмас, шу куни нақд берди.
Биғиб ётир камар тошнинг остидан,
Нишонага илдирасоб ўқ берди.

Ҳасанхон беваҳим, беҳабар эди,
Бир ўзи кўп билан баробар эди.
Нишонага олиб ўқни бўшатди,
Хон Ҳасанга бир жазойил дориди.

Ҳасанхон оҳ тортди, бўлди ярадор,
Якка, танҳо кўп душманга баякбор.
Ҳасан полвон умид узди ўзидан,
Тақдирга, ёронлар, қандай чора бор!

Танҳоликдан Ҳасан юрагин доғлаб,
Ярадор бўп Гирнинг бўйнини қучоқлаб,
Эссиз мард, ярадор бўлди шул куни,
Одами йўқ борса энди сўроғлаб.

Елғизлик савдоси тушди бошига.
Узи танҳо, ҳеч кими йўқ қошига(да).
Армонман ярадор бўп Ҳасанхон,
Еқаси ҳўл кўздан оққан ёшига.

Ана энди Ҳасанхон полвон ярадор бўлиб, ўзидан умидини узиб: «Ҳе, аттанг, ажалим еткан экан, куним биткан экан. Мен бу ерга тупроқ тортиб келган эканман» деб, ўзини дадил қилиб, қадди бўкилиб, кўздан ёши тўкилиб, ярасидан қизил қонлар келиб, отига қараб бир сўз дегани:

Узоқда қолгандир манзил-диёрим,
Бу кўйларга солди парвардигорим.
Сен отимсан, назаркарда жонворим,
Чамбилбелдан бирга келган тулпорим.
Арзимни эшитгин ҳайвон Гиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Йўқ эди кўнглимда қайғиман войим,
Бу кўйларга солди қодир худойим.
Жон боринда кўриб қолсин Далли ойим,
Чамбилбелдан бирга келган ҳамроҳим.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Гиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Балодан балога бўлдим грифтор,
Душманнинг элида бўлдим ярадор,
Одамдан эслисан жонвор-вафодор,
Сендан бошқа менга йўқдир ичкуяр.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Гиркўк от,
Мени сен Даллига етказ хоназот.

Танҳоликдан оқар кўзимдан ёшим,
Бу ерда йўқ қўлим ушлар қўлдошим,
Қўлим олар бунда йўқдир бир кишим,
Чамбилбелдан бирга келган йўлдошим.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Гиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Бир кўрай Хон Далли меҳрибонимни,
Мен шунинг олдида берай жонимни.
Манов душман ерга тўкар қонимни,
Эшит, сен, Гиркўк от, йиғлагонимни.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Гиркўк от,
Мени сен Даллига етказ хоназот.

Ҳеч кишини қаватимга келтирма,
Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма.
Яра чекканимни, Фирот, билдирма.
Душманларга жиловингдан олдирма!
Арзимни эшитгин, ҳайвон Гиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Тоза гулдай сўлар бўлдим мен энди,
Шум паймона тўлар бўлдим мен энди

'Армонминан ўлар бўлдим мен энди,
Ғариб мазор бўлар бўлдим мен энди.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Даллижонга етказ хоназот.

Кўп душман турипти Ҳасан қасдига,
Манов тоғнинг баландида, пастига,
Олиб чиқ, Ғиркўк от, тоғнинг устига,
Ҳасанхонни етказ Далли дўстига.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

'Ана энди назаркарда Ғиркўк от Ҳасанхоннинг ярадор бўлганини билдирмай, қуйруғини алам қилиб, қулоғини қалам қилиб, тоққа қараб жўнади. Ҳасанхон қаттиқ яранган бўлса ҳам мардлик қилиб, билдирмай, от устида ўлтира берди. Ғиркўк кўл машаққатлар билан Ҳасанхонни Даллининг олдига олиб борди, Ҳасанхон орқасига ағнаб кетай деса, думи билан суяб, олдига кетай деса, ёли билан суяб олиб чиқиб борди.

Ана энди Хон Далли қараса, Ҳасанхон от устида, отнинг ёлига ўзини ташлаб келяпти. Ҳасанхоннинг қизил қонлари Ғиркўк отнинг ёлининг икки ёғидан оқиб, бўялиб ётир. Ана энди Хон Далли Ҳасанхонни бу ақволда кўриб, дод деб, Ғиркўкдан суяб ерга туширди. Ҳасанхон Хон Даллини кўриб қушидан кетди.

Даллихон зор-зор, чун абри навбаҳор йиғлаб, Ҳасаннинг белбоғларини ечиб, яраларини боғлаб, бир сояга, катта тошнинг устига ётқизиб қўйди. Хон Далли шундай отга қараса, икки кўвидан ёши сувдай оқиб бораёттир, одамдай жонивор йиғлаёттир. Хон Даллининг кўнгли бузилиб Ғиркўкка қараб, бир сўз айтгани:

Еронлар, танда жонимдан айрилдим,
Қийматлим, меҳрибонимдан айрилдим,
Ботир тўрам полвонимдан айрилдим,
Кучда Рустам нишонимдан айрилдим,
Қайтай, соҳибқиронимдан айрилдим.

Беғам эдим, қайғу войим мўл бўлди,
Хон Далли худога ёзган қул бўлди,
Айрилиқ, ўтига куйиб қул бўлди,

Манов тоғда оқибатим шул бўлди,
Кескирим — исфиҳонимдан айрилдим.

Узоқ тушдим манзилимдан, жойимдан,
Айрилдим туйғуним, қарчигойимдан,
Йигитлар сарвари — Хотамтойимдан,
Бошим қутулмади қайғу-войимдан,
Юрт эгаси — султонимдан айрилдим.

Золим фалак, оғу қўшдинг ошима,
Адо бўлмас савдо солдинг бошима,
Мен муштипар, ҳеч кимим йўқ қошима,
Фалак титрар бу қилган нолишима,
Ишонганим — арслонимдан айрилдим.

Сенсиз менга энди бўлди қиёмат,
Қани энди менга сендай азамат,
Илоҳий бўлгайди, жонинг саломат,
Сенинг дардинг менга бўлса шу соат,
Полвон тўрам — жононимдан айрилдим.

Менинг тўрам йигитларнинг тўраси,
Сенга шикаст берди бахтим қораси,
Беэга қоларми тоғда жўраси,
Кошки яқин бўлса уйинг ораси,
Кўнгил хушим — суйганимдан айрилдим.

Муштипарман, зор йиғлайман муңғайиб,
Тўрам, дейман, қора сочимми ёйиб,
Сенинг учун рангу рўйим сарғайиб,
Чин тулпоринг йиғлаб қолди бесоҳиб,
Кўнглим хони, ҳоқонимдан айрилдим.

Тўрамдан айрилдим — бўлдим беқарор,
Манов тоғда мен йиғлайман зор-зор,
Сен тулпори йиғлаб қолдинг, жонивор,
Хон Даллига энди дунё не даркор,
Ҳазон урди, бўстонимдан айрилдим.

Жонивор, сан миниб келган тулпори,
Хон тўрамнинг минадиган сувори,
Мен эдим эгангнинг севар дилбари,
Зор йиғладим, бахти қаро шўр ёри,
Кўнглим севган полвонимдан айрилдим.

Қайтайин, етмадим мен мақсадима,
Тўрам ўлди менинг касофатима.
Мени излаб келган эди юртим,
Тўрам десам, ким етади додима,
Вафодорим, севганимдан айрилдим.

Шу дардинг, хон тўрам, менга бўлганда,
Менинг тўрам омон-эсон қолганда,
Сенинг учун Далли шунда ўлганда,
Эссиз тўрам, омон-эсон бўлганда,
Эссиз тўрам, меҳмонимдан айрилдим.

Менинг учун, тўрам, бердинг жонингни,
Мен нега тўкмайман сен деб қонимни,
Қайтиб ташлай сендай меҳрибонимни,
Полвоним, эшитгил йиғлагонимни,
Шерим, йўлбарс, қоплонимдан айрилдим.

Менинг учун ўлиб кетиб борасан,
Далли деб, хуноба ютиб борасан,
Хон Даллини қон йиғлатиб борасан,
Мени кимга ташлаб кетиб борасан,
Вой, бир билак арслонимдан айрилдим.

Қайдан етди сенга шундай жароҳат,
Ой юзингни кўралмадим бир соат,
Зор йиғлаб Хон Далли бўлди бетоқат,
Мени ташлаб кетармисан, валлакат,
Сайлаб теккан султонимдан айрилдим.

Уча билмай қанотимдан қайрилиб,
Азалда қисматим айро бўйрилиб,
Армон билан шундай марддан айрилиб,
Баланд ердан туёғимдан тойрилиб,
Тандаги ширин жонимдан айрилдим.

Эссиз тўрам, найлай, бўпти ярадор,
Тақдирга, ёронлар, қандай чора бор?
Ушбу тоғда Далли йиғлар зор-зор,
Хон тўрамга раҳбар бўлгил биру, бор,
Мен қимматим-арзонимдан айрилдим.

Худоё, тўрамнинг бергин жонини,
Қабул қил Даллининг йиғлагонини,

Қудратингман йўқотгин душманини,
Омон жўнат Даллининг меҳмонини,
Даллига меҳрибонимдан айрилдим.

Тўрам учун мен белимни боғларман,
Тўрамдан айрилиб тоғда найларман,
Ўзимни тўрамга қурбон айларман,
Хон тўрамсиз тирикликни тайларман,
Таи роҳати — полвонимдан айрилдим.

Ярадор бўп Чамбилбелнинг қўчқори,
Манов тоғда ғариб бўлса мозори,
Бесоҳиб қолса Даллидай ёри,
Беэга бўп қолса минган тулпори,
Юрт сараси — сардоримдан айрилдим.

Отаси Гўрўғли — Чамбил сардори,
Қани бўлса Бол Аваздай жигари,
Энаси қаёқда ул икки пари,
Қошида қон йиғлар — Далли ночори,
Ғариб ўлган ғамхоримдан айрилдим.

Қани Чамбилбелда жўра йўлдоши,
Бу тоғда хор бўлди полвоннинг боши,
Холин сўрар бунда йўқдир бир киши,
Зор йиғлайди Даллидай қалам қоши,
Қадри кўп эътиборимдан айрилдим.

Ғамхўрлари етиб келса қошима,
Келиб соя солса қани бошима,
Ким раҳим этар кўздан оққан ёшима,
Фалак титрар букунги нолишима,
Мен Далли харидоримдан айрилдим.

Тўрамдан айрилиб, бўлдим шарманда,
Қайтай, қолдим адо бўлмас армонда,
Қани эли, юрти, элоти қанда,
Аслим аёл бўлса, не қуват манда,
Қайтайин, ишонганимдан айрилдим.

Доғистон тоғида Хон Далли ночор,
Мудом йиғловминан аҳволим кечар,
Тўрам ўлса, ёнган чироғим ўчар,

Хон Даллига фалак кафан-тўн пичар,
Кўнглим туғим мен хонимдан айрилдим

Ғамим кетди, қайтай, ҳаддидан ошиб,
Далли кетди ёнар ўтга туташиб,
Хон Далли ёридан қолса адашиб,
Нега кетмас у дунёга эргашиб,
Вафодорим, султонимдан айрилдим.

Қани, тўрам дойимгидай турса-чи,
Далли ёрин аҳволини кўрса-чи,
Сенга не қилди, деб ҳолим сўрса-чи,
Хон Даллиман суҳбат қип ўлтирса-чи,
Ботир тўрам, полвонимдан айрилдим.

Ана энди Хон Далли дод деб, чочини ёйиб, бетини сўйиб, тўрасининг доғига куйиб, йиғлаб ўтирипти. Ҳасан полвон ўзига кела бермади. Даллихон бечора Ҳасанни суяб, ярасининг оғзига оғзини қўйиб, қони ичига кетиб ўлмасин деб, қонини сўриб олиб ташлаётир. Ҳасанхон ҳеч ўзига келмайди, шунчаликларни ҳеч билмайди. Шу вақтда Даллининг кўнглига бир гап келди: «Тагин яна душманлар тўрамнинг орқасидан уч-тўртта айёр эпчилларини юборса, улар келиб, мўралаб кўриб кетса, бориб лашкарига айтса, «Ҳасанхон аввали ўлипти, тирик бўлса ҳам ўлгандан баттар» деса, буни билиб қўшин устига бостириб келиб, тўрамни ўлдириб, мени банди қилиб олиб кетса, унда нима қиламан», деб қўрқиб, бир дўннга чиқиб, у ёққа-бу ёққа қаради. Охири Хон Далли шу фикрни топди: «Кел-е, энди тўрамнинг бундай беҳоллигини билдирмайин, тўрамнинг ёв-яроғини кияйин, отини минайин, пастроққа бориб, ўзимни бир кўрсатайин. Олисдан кўринсам, қошига бормасам, мени таниб ўлтириптими?»

Ана энди Хон Далли туриб, Ҳасанхоннинг ёв-яроғини кийиб, қилични белига боғлаб, Гиркўк отнинг устига минди. Хон Далли Гиркўк отнинг жилловини калта ушлаб, отни ҳайдаса, жонивор Гиркўк от, икки кўзидан ёшини оқизиб, Хон Даллининг тортганига сира бошини кўтармайди. Хон Далли отнинг бошини бурса, Хон Даллини суриб, Ҳасаннинг устига боради. Ҳасанхонни тўрт оёғининг орасига олиб, одамдан эсли жонивор Ҳасанхоннинг кўрагини искаб, жони борми-йўқми дегандай қилиб, ис олади, ҳеч бошини кўтармайди.

Шунда Хон Даллининг ҳам кўнгли бузилиб, бағри эзилиб: «Э, жонивор, вафодор, эгангнинг ҳоли-аҳволи бу бўлиб қолди, мабодо душман бизнинг устимизга келиб қолгудай бўлса, иккаламиз ҳам душманга ўлжа бўлмайик. Мен бир қора кўрсатиб келайин деб, сени миндим. Жонивор, мен тўрамни ташлаб кетмайман, тўрамдан сира айрилмайман, душманларнинг кўзига тўрам бўлиб, бир кўринайин дейман, ҳали от миниб юрипти, ярадор бўлгани йўқ экан, десин деб, мен сени миндим» деб, Хон Далли бир сўз деди:

Кўп душман йиғилган тўрам қасдига,
Қамаб олган тоғнинг баланд-пастига,
Хон тўрамнинг миниб келган тулпори,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Хон Далли аёл-да, ночор дермусан,
Энди бул ёридан кечар дермусан,
Хон Далли Арзрум қочар дермусан,
Чу ҳо, чу ҳо, сиёҳпўшнинг устига.

Шундай ерда тўрам бўлди ярадор,
Буни кўриб Далли бўлди беқарор,
Даллини бевафо дема, жонивор,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Тўрамнинг ҳолини душман билмасин,
Орқасидан ганим қувиб келмасин,
Душман англаб, ишим ёмон бўлмасин,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Жонивор, юр, мен устингда борайин,
Тўрам бўлиб кўзига кўринайин,
Ғалабгоринг борми, дейин сўрайин,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Далли кўнглин ҳушлаб кетар демагин,
Тўрасини ташлаб кетар демагин,
Бегонани ушлаб кетар демагин,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Жонивор, вафодор тўрамнинг оти,
Ҳеч йилқининг йўқдир сендай синботи,

Илоҳи тургайди Чамбил жаллоти,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига,

Жонивор, ўйнагин, пастга борайик,
Душманлар не ҳолда экан, кўрайик,
Ётган ёвдан бирор аҳвол олайик,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Сен йиғласанг менда тоқат қолмади,
Шунча қилдим, тўрам асло билмади,
Душманларга кўринмасам бўлмади,
Чу ҳо, чу ҳо, қизилбошнинг устига.

Жонивор, эшитгин айтган сўзимди,
Тўрам қилиб кўрсатайин ўзимди,
Душманларга кўринмагим лозимди,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Жониворим, аёл билма, эр билгин,
Менинг кўнглим ўзинг билан бир билгин,
Бевафо демагин, вафодор билгин,
Чу ҳо, чу ҳо, душманларнинг устига.

Ана энди Хон Даллининг бу сўзларини эшитиб, Фирӯк қулундай кишнаб, кокил ташлаб, неча хил юришлар қилиб, алқардай ангишлаб, кийикдай сакраб, Даллини олиб кетди. Қўшиннинг устидан борди. Ҳамма қўшин бари кўрди. Қараса, Ҳасанхоҳ баланддан тушиб келаётипти. Буни кўриб бари дам бўлди. Нимага? Тўқлибой мерган, «урдим, ярадор бўлди», деб ўтириб эди. Бошқалари, «урганинг йўқ, ярадор ҳам бўлгани йўқ» деб ўтириб эди. Хон Далли Ҳасанхон бўлиб, устидан етиб борди. Шунда қўшиннинг бари чувлаб: «Ана келди, хўб ярадор қилган экансан, мерган бўмай ўл. Ана, нос кадисими, бир нарсаси ёсидан чиқиб қолган экан, бориб олиб келди, қани ярадор бўлгани?» деб, одамлар сўраяпти. Қўшиннинг ичида бир одам бор экан, кўп синчи экан, Хон Даллини кўриб, димоғи чоғ бўлиб, «бу келаётган Ҳасанхон эмас» деб бир сўз деди:

Эй ёронлар, Тўқлибойни сўкманглар,
Бечоранинг обрўйини тўкманглар.
Шул ўзбак ярадор бўлган эканди(р),
Утрик айтдинг деб буни туртманглар.

Шул ўзбак ярадор ўзбак эканди,
Мавж уриб дарёдай тўлган эканди,
Бу келган, қаранглар, ўзбак эмасди,
Отти бошқа миниб келган эканди.

Савдогарлар карвон бўлса туя олди,
Отбозлар қимиз деб тойман бия олди,
Зин қўйинглар, ўзбак эмас, халойиқ,
Эркак эмас манов келган, аёлди.

Ўзбак ярадор бўлган эканди,
Балки ўзи, дўстлар, ўлган эканди,
От устида ўлтириши аёлди,
Хон Далли ўзбак бўп келган эканди.

Ёронлар, қўрқманглар, вақтинг хушланглар,
Қамаб Хон Даллини тўп бўп ушланглар.
Келаётган эркак эмас, аёлди,
Тўқлибойни кўп ҳам ёлғон деманглар.

Аёл бўлса келсин, ушлаб олайиқ,
Бўлган воқеани сўнгман билайиқ,
Аввал Хон Даллини ушланг, ёронлар,
Сўнг ўзбакка не кунларни солайиқ.

Ана энди шу ётган одамлар анча кўтарилиб қолди. Шу ердаги одамлар: «Рост айтади, ҳеч отга жўплашмайди, худди отдан тушиб қолгудай бўлаётипти» деб, ҳаммаси қараб турипти. Шунда Хон Далли бир қирнинг устидан келиб, найзасини ерга санчиб, отнинг жilовини тортиб, қўшиннинг у ёқ-бу ёғини кўздан кечирди. Қараса, кўп қўшин чувлаб ётипти. Шу ерда Даллихон кўп нарсаларни ўйлади. Ўз-ўзига айтди: «Бу ердан қайтиб кетсам, тағин гумон қилади. Энди, таваккал-да, пастроқ тушайин, икки шерча қилични эгарга маҳкам бойлайин, ўзим отнинг жilовини калта ушлайин-да, ўзимни маҳкам қилиб, отга бир қамчи тортайин, бир четидан пичи оралаб ўтайин, шу икки қилич дамларнинг ярим белидан қирқиб ўта чиқса, ўзбак икки бўлиб кепти деб қолсин» деб, Хон Далли қўшинга бир сўз деди:

Мард бўлсанг, ҳунар кўрсат-та,
Тандаги жон омонат-та,

Арзум элнинг ботири,
Кенг, ботирлар, битта-битта.

Эшит, Арзум қўшини,
Бўй тоғларнинг тошини,
Бугун кўр ўзбак ишини,
Ке, ботирлар, битта-битта!

Турли ҳунар кўрсатарман,
Баринг бошларингга етарман,
Ҳаммангни яксон этарман,
Ке, ботирлар, битта-битта!

Менман сизларга ҳўб ҳариф,
Елғизликдан бўлдим ғариб,
Сизни соплаб Чамбил бориб,
Ке, ботирлар, битта-битта!

Мендурман марди майдонинг,
Бўялсин тошларга қонинг,
Ботир бўп инъом олганинг,
Аламон, кел битта-битта!

Сизларсиз менинг душманим,
Эшитгин оҳу афғоним,
Келиб кўргин шу майдоним,
Келинг, ботир, битта-битта!

Сен келмасанг от қўярман,
Барингни қўйдаи сўярман,
Сапчадай бошинг уярман,
Ке, полвонлар, битта-битта!

Йиғламай найласин қисматлар қатти,
Куйсин ўлим, барча қулни йиғлатти.
Таваккални қилиб ҳақнинг ўзига,
Даллихон Ғиркўкнинг бошини бўшатти.

Жонивор Ғиркўк от оғзини очди,
Кўрганнинг, ёронлар, ақли шошди,
Қамчи бериб югурик Ғиркўк бедовга,
Даллихон қўшинга кеб аралашди.

Ботирлари ақлу ҳушин бой бериб,
Қўрқоқлар, ёронлар, турасоп қочти.
Хон Далли сиғиниб жами валига,
Таваккал қип қизилбошман савашти.

Қамчи урса Фиркўк тулпор отига,
Жонивор қарғадай осмонга учти,
Қизил қонни сувдай қилди Хон Далли,
Фиркўк оти почасидан қон кечти.

Хон Далли қилди бир ғайрат хурушти,
Қизилбошман қилди танти, урушти.
Уруш қилди хон Ҳасандан зиёда,
Кечка довур кўп қўшинман сурушти.

Ана энди Хон Далли жангга тушиб кетгандан сўнг,
Ҳасанхон ўзига келди. Атрофига қараса, на Хон Далли
бор, на Фиркўк бор. Шунда Ҳасанхон айтди: «Ҳай аттанг,
Хон Далли Фиркўк отни миниб қочипти. Энди, у мени ўлди
гумон қилипти», деди. Ана энди Ҳасанхон ўзидан умидини
узиб, дунёдан кўнгли совуб: «Мени тақдирим ахири шул
бўлар экан. Элимдан, юртимдан айрилдим» деб, шундай
теварагига қараса, атрофини кўп қушлар: хакка, олақарға,
қорақарға, гўнгқарға, қузғун, калжўжи, бургут, жами
гўшт егич қушлар ўраб олипти. Ҳасанхон бу қушларни
кўриб, кўнгли бузилиб, зор-зор йиғлаб, қўлини қимирла-
тиб, қушларни ҳайдаб бир сўз айтяпти:

Менга манзил Доғистоннинг тоғлари,
Ғунчасинда ҳазон урган боғлари.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо, Доғистоннинг зоғлари!

Кўнгил истар қадим ўтган чоғлари,
Юракка қўйилган қайғи доғлари.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо, тоғнинг ҳакка, зоғлари!

Хорликда қолган Ҳасаннинг бошлари,
Менга душман тоғнинг пана тошлари.
Ҳали ўлган эмас Ҳасан, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо, Доғистоннинг қушлари!

Ҳасан эди йигитларнинг марқаси,
Елғиз шўр йиқилса бўлмас орқаси.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо, Доғистоннинг қарғаси!

Ҳасан эди элда эрлар биттаси,
Етган ерим Доғистоннинг чеккаси.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо, тоғнинг қушман ҳақкаси.

Йўлда бўлар савдогарлар тожири,
Ёмон бўлар сулувларнинг бужури.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо, Доғистоннинг ғажири!

Янги туққан ойдаи ботиб бораман,
Ажал ёқасидан тутиб бораман.
Сендан бошқа ғамхўрим йўқ, худойим,
Армонман, ҳасратман кетиб бораман.

Ким еткизар менинг ўлган хабарим,
Қачон билар бек Гўрўғли тождорим.
Оғасиннинг ўлганини кўролмай,
Армонман айрилган Аваз жигарим.

Манов тоғда бўтадай бўб бўзларман,
Көсиб-көсиб қаро бағрим тузларман,
Армон билан ғариб ўлиб бораман,
Ғойибона розилашай сизларман.

Отам бек Гўрўғли қиблагоҳимсан,
Рози бўлинг, каъбам, такъягоҳимсан,
Тувмаса ҳам тутунган менга болам деб,
Рози бўл, Ҳасан, деб тортган войимсан.

Отинг Аваз, мендан кичик жигарим,
Йигитлар ичида қўзи-қўчқорим.
Ҳасанхондан рози бўлинг ғойибона,
Йўлдошим, рафиқам, қирқ аждаҳорим,

Чамбилбелда юрган ёру жўралар,
Феъли хўйи бир-биридан саралар.
Полвон Ҳасан ғариб ўлди шул тоғда,
Неча бир хизматкор қоши қоралар.

Ҳасан полвон ўлиб кетиб боради,
Дарёдай тўлиб кетиб боради,
Тоza гулдай сўлиб кетиб боради,
Ғойибона Ҳасан рози бўлади.

Майдонда айрилар бедовнинг сози,
Узоқдан кўринар тулпорнинг бўзи.
Ғойибона розилашай сизларман,
Ҳаммангиз бўлингиз Ҳасандан рози.

Ана энди Ҳасанхон бу сўзларни айтиб, осмонга қараса, беш дона турна айланиб учиб юрипти. Ҳасан бошидан айланган турналарни кўриб, кўнгли бузилиб, кўзидан ёши тизилиб, юрак-бағри эзилиб, турналар кўзига яхши кўри-ниб: «Эй жонивор турналар, бизнинг элга борсанг, ёвмид-нинг элида, Чамбилнинг кўлида икки-уч кун қўниб, ўтасан, шу ерда дамларингни олиб ўтсанглар, Гўрўғлибек отамни, бол Аваз укамни кўрсанглар «Ҳасанхон ғарибликнинг йўлида, Арзрумнинг элида, Доғистон тоғининг белида, қо-шида ҳеч кими йўқ, гўшт ейдиган қушнинг ичида, жон бе-рар вақтида бизлар бориб қолдик, бизларга жуда тайинла-ди. Сизлар билан ғойибона розилашди. Гўрўғлибек отасига, Юнус, Мисқол пари онаси ва Бол Аваз укасига кўпдан-кўп салом айтди» денглар, деб турналарга бир сўз деди:

Сўзимни эшитинг, беш қуш жонивор,
Мен айтайин, қулоқ солинг вафодор,
Энди қайтар бўлсанг бизнинг элларга,
Ҳовдакнинг кўлига қўнинг, турналар!

Келиб эдим мен сизларман баробар,
Куним битиб, тоғда бўлдим ярадор,
Турна, қайтар бўлсанг бизнинг элларга,
Чамбилнинг устидан ўтинг, турналар!

Омон-эсон, соғ-саломат боргайсиз.
Ўз хилинганман, жонивор, даврон сургайсиз.
Арзимни айтайин, эшит, беш турна,
Ҳасанхоннинг хабарини бергайсиз!

Бек Гўрўғли чиқса Ҳовдак кўлига,
Қулоқ солинг Ҳасанхоннинг тилига.
Турна, қайтар бўлсанг бизнинг элларга,
Раҳим айланглар Ҳасанхоннинг ҳолига!

Отамни кўрсанглар, мени ўлди денг.
Танасини қарға-қузғун олди денг.
Доғистонда катта тоғнинг белида,
Бир шербачча ғариб мазор бўлди денг!

Ҳасан полвон йиғлаб, отам, дейди денг,
Зор-зор йиғлаб, қиблагоҳим, дейди денг.
Елғизлигин жуда қилди кўп армон,
Уларда айтди кўп салом деди денг!

Ғарибликда хор қиб олди жонимни,
Эшитинг, турналар, йиғлагонимни.
Аҳволимни бир-бир айтиб ўтинглар,
Кўрсанглар Авазхон отли инимни!

Эшитинг, турналар, айтган зоримни.
Елғизлик оп¹ қўлдан ихтиёримни,
Аҳволимни бир-бир айтинг, турналар,
Кўрсанглар қирқ йигит аждаҳоримни!

Қулоқ сол, турналар, қилган зорима,
Ажал қўймас менинг йўғу борима,
Оғаннинг аҳволи шул, деб айтинглар,
Синглим, эмчақдошим, шўр жигарима.

Қулоқ солинг алвон-алвон тилларга,
Булбул ошно бўлар боғда гулларга.
Бизнинг юртга борар бўлсанг, жонивор,
Саломимни айтинг жами элларга!

Жонивор турналар, сиз унутманглар,
Чамбил белдан бошқа ерга ўтманглар.
Зинҳор салом айтинг кўрган кўзларга,
Ҳайвонлик қип, жонивор, ҳуркиб кетманглар!

Жониворлар, қулоқ солинг сўзима,
Илкис ерда яра тегди ўзима.
Арзи ҳолим қолдирмасдан айтинглар,
Еруғ дунё қопқоронғу кўзима!

Сабил бўлди менинг манзилим, жойим,
Беғам эдим, худо солди кўп войим.

¹ Оп — олиб.

Сизлар соғсиз, мен ўлганман, турналар,
Менман¹ бир келган, сизлар, ҳамроҳим.

Мен ҳам кетар эдим, агар соғ бўлсам,
Рози бўнг, турналар, тоғда мен ўлсам.
Мен дунёдан тамом кечиб бораман,
Рози эдим гўр кавланиб кўмилсам.

Хор бўлмай найлайин, қариндошим йўқ,
Қадримни билгудай раҳбар кишим йўқ.
Армоним кўп ёлғизликдан бул тоғда,
Ғариб ўлдим, тенгим ҳам йўқ, тушим йўқ.

Айта берсам адо бўлмас армоним,
Қайтайин, ниранди тандаги жоним.
Армонман кўлимдан кетди давроним,
Чамбилнинг элида манзил-маконим.

Йиғлайман, қайтайин, қисматим қатти,
Куйсин ўлим, ҳамма қулни йиғлатти.
Ёлғизлигим жуда қилди кўп армон,
Йиғлай-йиғлай Ҳасан ўзидан кетди.

Турналарга айтиб анча сўзини,
Кўнглада қанча бор кўпу озини.
Ўз олдига армон қилиб Ҳасанхон,
Йиғлай-йиғлай билмай қолди ўзини.

Ана энди Ҳасанхон йиғлаб-йиғлаб ўзидан кетди. Даллихон жангдан қайтиб, яроғ-жабдуқларини ечиб, Ҳасанхонни кўрди. Қараса, Ҳасанхон ҳалаям ўзини билмай ётипти. Даллихон ўзини ростлаб, жойларини сошлаб турганда, Ҳасанхон полвон ипграиб кўзини очди. Хон Даллини кўриб, кўнгли очилиб: «Даллихон, мен сени чин вафодор деб эдим, Гиркўкни олиб кетиб қолдинг деб кўп йиғладим. Шукур, сан келибсан. Энди ўлсам армоним йўқ, агар умрим битиб ўлсам, тошдан қабр қилиб, кўмиб кетгин», деди. Хон Далли бу гапга чидамай йиғлаб юборди. «Тўрам Ҳасанхон, зинҳор ўламан деманг, мени кўрқитманг! Агар сиз ўламан десангиз, мен сиздан илгари ўлиб қоламан. Агар ўлмасам, бир баланд тошдан ўзимни ташлаб юбориб, ўламан. Тўрам,

¹ Менман — мен билан (рес.)

энди яхши бўлдингиз, бир-икки кундан сўнг ўрнингиздан туриб кетасиз. Мен айёлардан қўрқиб, сиз келгандан кейин, сизнинг кийимларингизни кийиб, душман билан олишиб келдим, бўлмаса сиздан бир қариш айрилармидим», деб тўраси билан гаплашиб ўтира берди. Ҳасанхон яранинг зарбидан қимирламай ётди.

Хон Далли ҳар икки-уч кунда бир келиб, душманни чувлатиб кетди. Пастдаги қўшин ҳам Даллининг икки-уч кунда бир келганидан хурсанд бўлди. «Агар ҳар куни келиб турса, ҳаммани қириб юборади! Шундай қилиб, кун оралаб келиб туриши ҳам яхши», дер эдилар.

Ана энди булар бу ерда ётаберсин, икки оғиз сўз Гўрўғлибекдан эшитинг. Гўрўғлибек Ҳасанхонни Арзрумга жўнатиб юборди. Шу кетганидан кейин орадан уч ой ўтди. Ҳеч дарак бўлмади. «Бундай уришипти, ундай уришипти» деган сўзини эшитмади. Гўрўғлибек: «Во ажабо, бу бола ҳар қандай қилса ҳам келса керак эди, бўри бўлса ҳам, тулки бўлса ҳам ўзини билдирса керак эди» деб, Гўрўғлибек қирқ йигитига қараб айтди: «Йигитлар, мана қаранглар, кўклам бўлиб қолипти, турналар келипти, нимага Ҳасанхон кечикди экан? Савдогар, йўловчилардан ҳам хабарини эшитмадик. Ҳасанхоннинг кечиккани беҳикмат эмас», деб, Гўрўғлибек Ҳасанхонни ёдлаб, қирқ йигитига қараб бир сўз деди:

Юракда қайғиман ҳасрат, ғаммиди?
Кўп қайғини кўтарган одаммиди?
Турна кепти, менинг отим келмайди,
Менинг отим учар қушдан каммиди?

Гўрўғлига қирқ ботир ҳамдаммиди?
Бошчиси Аҳмад, Холдор маҳраммиди?
Турна кепти, менинг отим келмайди,
Менинг отим турналардан каммиди?

Не сир ўтса одам ғофил — билмайди,
Аҳмақ одам мардни кўзга илмайди.
Менинг отим учар қушдан кам эмас,
Турна кепти, менинг отим келмайди?

Менинг отим учар қушман тенг юрар,
Ким айтади Ғиркўк қушдан кам юрар!
Қаноти бор қушдан отим кейинми,
Манзилига қушдан бурун еткирар.

Баччалик¹ қип Ҳасан полвон шошдимид?
Нодонлик қип болам қўлга тушдимид?
Бўлмаса, от қўрир эди Ҳасанни,
Әковин ораси олис тушдимид?

Менинг отим душманларга сир бермас,
Ҳасаннинг гирдига ғаним келтирмас,
Узи ҳайвон, эси одамдан зиёда,
Ғанимларга бир нарсани олдирамас.

Йўлдошига отим катта ҳимоят,
На сабабдан кейин қолди Ғиркўк от.
Сира отим қушдан кейин қолмайди,
Мард Ҳасанга бир гап бўлган, қирқ жаллод.

Мен билмайман: Ҳасан омон-эсонмид?
Е отга ярамайдиган касалми?
Шу вақтгача турмас эди Ғиркўк от,
Е билмайман, ишнинг туби ўсалми?

От чопсам, бекларим, баланд-пасима,
Ишонмайман душманима, дўсима,
На сабабдан узоқлади, йигитлар?
Жаллотим Ҳасанхон тушди эсима.

Маслаҳат бер, беклар, Ҳасан келмади,
Бек Ғўрўғли ҳеч дарагин билмади.
Менинг отим сира қушдан қолмайди,
Турна қушлар кепти, нега келмади?

Аё беклар, бу иш — яхши иш эмас,
Ҳасансиё беғингнинг кўнгли хуш эмас,
Келиб қолар вақти бўлди Ҳасаннинг,
Кўнглимда Ҳасаннинг қўли бўш эмас.

Менинг ўғлим йигитларнинг сараси,
Узи ёлғиз, қошинда йўқ жўраси.
Воллоху аълам, Ҳасанхон ул бўш эмас,
Е банди, ё Ҳасаннинг бор яраси.

Қирқ йигитим, овдан уйга борайик,
Ҳар иш бўлса яратгандан кўрайик.

¹ Ёшлик, болалик.

Бегларим, Ҳасанга қаттиқ иш бўлган,
Ҳасанхонни энди дуруст сўрайик.

Ана энди Гўрўғлибек Ҳасанхонни эслаб, отини ёдлаб юрганда, беш турна Гўрўғлининг бошидан айланиб уча берди.

Шунда Гўрўғлибек Ҳасанхоннинг бир балага йўлиққанини турналарнинг айланганидан фол қилиб, беш турнага қараб бир сўз айтаяпти:

Узоқ-олис ердан келган турналар,
Олисдан олисга учган жонивор.
Хон Ҳасан ҳам кетиб эди Чамбилдан,
Ҳасандан хабаринг борми, вафодор?

Сизларман баробар кетган Ҳасанхон,
Остида ўйнаган Гиркўкдай ҳайвон.
Турналар, Ҳасандан борми хабаринг?
Хабарларинг бўлса айланглар баён!

Мен кўрдим сизларни, ҳайронга қолдим.
Ҳасанхон деб ўзим ғамларга солдим.
Жониворлар, эшитинглар сўзимни,
Учганларинг, айланганинг фол қилдим.

Соғ-саломат бўлса Ҳасанхон шунқор,
Бу сўзимни таҳқиқ эшит, турналар.
Шоду хандон агар Ҳасан кеб қолса,
Довуш қип ўнг ёққа айнал, жонивор.

Агар Ҳасан ўлган бўлса бегумон,
Бу фолимни хато қилма шул замон.
Тирик бўлмай, ўлган бўлса Ҳасанхон,
Ғамгин бўлиб чапга айлан, безабон.

Қулоқ сол, турналар, айтган сўзима,
Учишинг фол қилдим Ҳасан қўзима.
Унгинг — омон; чапинг — ёмон, турналар,
Фол қилдим, билдириб кетгин ўзима.

Бу сўзни Гўрўғли турнага айтди,
Турналар хатосиз барин эшитди.

Ҳасанхон зинҳорлаб айтган сўзлари,
Қуш ҳам бўлса холис хизматлар этди.

Парвоз қилиб, баланд бўлиб турналар,
Икки сафар ўннга айланиб жонивор,
Бош турна ҳам чирқирайди безабон,
Ўзин пастга ташлаб чапга айланар.

Тагин парвоз қилиб баланд чиқади,
Гўрўғлининг суякларин чақади.
Икки сафар ўнг айналар турналар,
Ҳам бўп чапга айналиб қанот қоқади.

Бек Гўрўғли дарёдай бўп тошди энди.
«Ҳе аттанг!» деб мардга ваҳим тушди энди.
Эсиз Ҳасан бўлган экан ярадор,
«Ҳай аттанг», деб кўздан тўкди ёш энди.

Қирқ йигитим, азаматим, бегларим,
Ғазо куни гуркураган шерларим.
Ҳе аттанга, ўғлим бўпти ярадор,
Сўзимни эшитинг, полвон эрларим.

Турналар элчи бўп келган эканди,
Ҳасанхон ярадор бўлган эканди.
Бўлмаса Ҳасаним турмас, ботирлар,
Ярадор бўп, кейин қолган эканди.

Эшитинг, ботирлар, айтган сўзимни,
Мен энди излайин Ҳасан кўзимди,
Ҳай аттанг, ярадор бўпти Ҳасанхон,
Измамак, бекларим, биздан лозимди.

Ёш эди Ҳасанхон, жуда ёш эди,
Ёш ҳам бўлса ботирларга бош эди.
Ярадор бўп кейин қопти, бегларим,
От бўлса ҳам Ғиркўк учар қуш эди.

Менинг ўғлим қопти қаттиқ балага,
Сонсиз душман олиб ётган арога,
Турналар элчи экан, бекларим,
Хон Ҳасан гирифтор бўпти ярага.

Гўрўғлининг жони чиққан эканди,
Душманлар Ҳасанни чаққан эканди,
Ҳеч кимни билмас Ҳасан ўғлоним,
Отам деб кўз ёши оққан эканди.

Қиёмат кун менга бўлган эканди,
Жудоликни эгам солган эканди,
Ҳасаним ярадор бўлган эканди,
Отангман деганим ёлғон эканди.

Худо менинг эсим олган эканди,
Йиғлайин, паймонам тўлган эканди,
Ҳасан мард ярадор бўлган эканди,
Тар очилган гулим сўлган эканди.

Аё беглар, ови қурсин, кетайлик,
Турналар элчи бўп келган экан-да.
Бефарзандлик мени қилди саргардон,
Бек Гўрўғли, беклар, ўлган экан-да.

Қирқ йигитлар, эшитинглар зоримни,
Сарф айланглар бисотимда боримни.
Эрта билан отга мининг, ботирлар,
Излаб топинг Ҳасанхон қўчқоримни.

Ана энди Гўрўғлибек Ҳовдак кўлидан Чамбилга қайтди, қирқ йигитига айтди: «У йигитлар, уларингизга бориб, оқшом ётиб, эрта билан ёв-яроғингизни чоқ қилиб кела беринглар, йўл юрамиз», деб жавоб берди. Ана энди қирқ йигит билди, Ҳасанхонни ахтаради. Қирқ йигит иковора-иковора бир, учовора бир, тўртовора бир шибир-шибир бўла берди: «Ҳасанни энди қаёқдан топади. Одамни ҳам излаб топиб бўладими? Гўрўғлибекка: Ҳасан деб қаёққа сондираймиз, деб айтмак даркор. Одамни излаб топиб бўлмайди. Мол бўлса экан, бир қишлоқда, ё бир элда, агар ўғри-мўғри ҳайдаб кетмаса, бир ой, икки ой, уч ой юради. Уни бир ерга бойлаб қўйган бўлса экан, палон ерда деса. Уни тополмайсизлар, овора бўлманглар!» деб, Жортибой оқсоқол зўр беряпти. «У йигитлар, ўзларинг ўйланглар, агар сизлардан жер билан жовлик йўқ бўлиб кетсанг, шу хумса, хотини туғмаган тумса Гўрўғли изламас эди, балки эсига олмас эди. Доим шундай бесаришталик бўлса, ё Авазнинг устидан бўлади, ё Ҳасаннинг устидан бўлади.

У қирқ йигит, мени ўзи ёмон деманглар, мен бечора тўғри-лигимни айтаман. Охири баринг ё Ҳасанхоннинг, ё Авазхоннинг бир касофати ишининг бадалига ўлиб кетасан, ҳалиям бўлса бормаймиз деб айтинглар» деб, йигитларни кўзгаяпти. Бечоранинг сўзига қурбақа жайловга чиқмай юрипти. Ана энди маслаҳат ҳар тусли бўлиб ёта берсин.

Гўрўғлибек ичкарида парилар билан маслаҳат қилиб, ўтириб айтди: «У парилар, мен букун Ҳовдак кўлига овга бориб эдим, ов овлаб юрганимда, бир палла қарасам, бешта турна келаётир. Турналарни кўриб, Ҳасанхон эсимга тушди. Йигитларга, бизнинг Ҳасанхон ўғлимиз ҳам турналар билан баробар кетиб эди, турна келипти, Ҳасанхон келмапти, нима бўлди экан, деб туриб, турналарга қараб, мен сизларнинг учганларингни фол қилдим деб эдим, турналар бешта ганқиллаб, довушини борича вой-войлаб, ҳанқиллаб баланд учди, бирови бош бўлиб ўнгга айланди, икки айланиб, ўзини пастга ташлаб чапга айланди, неча марта шундай қилиб, Ҳасанхон полвоннинг ярадор бўлганини билдирди» деб, додлаб йиғлаб юбора берди. Юнус пари Авазхонни, Мисқол пари Ҳасанхонни ўғил қилган эди. Мисқол пари Гўрўғлини уришиб кетди: «Сен Ҳасанхонни ўлсин деб, бошқа юртга буюргансан. Бўлмаса, Ҳасанхон ёш бўлса, йўлни билмаса, бурун-сўнг сафарнинг иссиқ-совуғини кўрмаган бўлса, дўст қайси, душман қайси — билмаса, нимага буюрасан, Ҳасанхон сенга нима ёмонлик қилиб эди?» деб, Мисқол пари уришиб, Гўрўғлини еб қўйгудек бўлаётир. Шу оқшом билан Гўрўғлибекнинг ўзи ҳам илон чаққандай ётолмай майиб нордай инграниб чиқди.

Ана энди тонг отди. Гўрўғлибек хизматкорлар, маҳрам-ясовуларга хизмат буюриб, туғмаган биялардан, семиз туялардан олиб келиб сўяверди. Элни, халқни, ёвмиднинг арбоб-оқсоқолларини йиғаверди. Чор тарафга от чоптириб қўя берди, жами ёвмиднинг эли йиғилаверди, Гўрўғлибекнинг сақловхонасига уйилаверди. Туркмандан Торғилбий, такадан Арғимбий, саридан Силинқир, қозоқдан Жойсанботир, Энкирботир, мингдан Мингбой, баҳриндан Дингбой, наймандан Чинбой, саройдан Саноқил, жобидан Жомғирбой, элдан Бўлакбой, тожикдан Тўлакбой, жолайирдан Жайрабой, қотоғондан Бўйрабой, сартдан Сарманбой, ўзбакдан Фармонбой, аччидан Анорбой, тотлидан Қонорбой, қонғиндан Қинғирбой, қипчоқдан Қутлибой, хитойдан Қўнғирбой, чандирдан Чалабой, калдирдан Калабой, қирқдан Қиймасбий, юздан Тоймасбий, қирғиздан Қўйманбий, Дўр-

мандан Дўлаббий, моридан Морқабий, каркидан Саркабий, қумдан Қўноқбий, кўйингчи кўп одам йиғилди. Шу бугун Жортибой ҳам шу йиғинда бор эди.

Ана Гўрўғлибек арбоб, оқсоқол, бекларига зиёфат қилиб бераверди. Қантнинг устидан шарбат, мураббо билан нишолло, гўшт устидан палов, қовурдоқ устидан кабоб, манти устидан барак, сихга тизиб пиширилган буйрак, катта чойнакларда дамланган чой, у ёғи ўзбак эмасми, ҳар ноннинг устида куйдирилган сариғмой, кўпининг олдидаги қант-чой, араққа болди қотиб, болга ароқни қотиб хўрак устидан кимизни тортиб ётипти. Бир катта ҳангама бўлиб ётипти. Жортибой: «Мени оқсоқол қилинглар» деб, шовқин кўтараяпти. Одамлар айтаяпти: «Сен оқсоқолликка ярамайсан, қаттиқсан, оқсоқоллар дастурхон билан бўлади. Сен оқсоқол бўламан десанг, бир молни сўйгин» деб, калака қилишган эди, хотинига олиб берган эчкиси бор эди, ана энди Жортибой кўтариб олиб чиқиб сўйди. Ана энди оқсоқол бўлдим деганда, одамлар мазақ қилиб: «Аввалдан шу тараддудни қилганда, сан оқсоқол бўлиб қолар эдинг. Энди сан жарти оқсоқол бўл, бора-бора бутун бўласан-да», деб кулишяпти.

Ана энди Гўрўғлибек келганларга зиёфатдан сўнг: «У йиғилган халқ, арбоб, оқсоқоллар, бизнинг Ҳасанхон полвон Арзрум элидан Қубат шоҳнинг қизи — Хон Даллини олиб келаман деб кетиб эди. Кўп кун ўтиб кетди, асло хабари бўлмади. Энди бизга бир маслаҳат берсанглар, нима қилсак бўлади?» деб, эл-элотига, мўйсафид-қариларига гап ташлаб турди. Шунда катталар ҳар ёқдан гаплашиб, кенгаш бошлади. У ёқдан-бу ёқдан гап келиб-келиб, шундай бўлди. Халқ айтди: «Гўрўғлибек сизнинг овозангиз оламга кетган, кўп эл, кўп подшоҳлар сизнинг овозангизни эшитиб, отингиздан кўрқади. Ҳар нима қилса ҳам, у ёғи душман эл. Сиз ўзингиз қирқ йигит, ёв-яроғ билан борсангиз, Ҳасанхоннинг бир ерда эканини эшита қолсангиз, олдингизга солиб келсангиз. Бордию, иш тескарисига олса ё ёв бўлса, сиз ўрингизни бермай уришиб, қайтиб солоберасиз, сизнинг орқангиздан қувиб келиб ололмайди, бунга ўзингиздан бошқани биз муносиб кўрмаймиз, бизнинг берган кенгашимиз шу!».

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити билан Арзрумга бормоқчи бўлиб, йўлнинг озиқ, сувни, йўлда даркорлик ҳожат бўладиган нарсаларни шайлаб бўлди. Эли-халқ бариси жону дил билан, чин эътиқод билан: «Сафарингиз беҳатар бўлсин, омон-эсон, соғ-саломат, вақтингизни хуш қилиб,

Ҳасанхон ўғлинғизни топиб, олиб келгайсиз» деб, дуо қилиб турипти.

Гўрўғлибек Мажнункўк отини миниб, элнинг катталарига катталикни тайин қилиб бериб, айтди: «У ёронлар, биз душмани кўп кишимиз. Сизлар биз келгунча шу элга ҳозир бўлиб, элнинг ҳолидан хабардор бўлиб турасиз, биз сизларга ишониб бораётибмиз» деб, Гўрўғли халқидан фотиҳа талаб турипти:

Ҳуйган қулман, гапни гапга улайман,
Улуғ дейман, остонада тунайман.
Эли-халқим жами келган жамоат,
Барингиздан холис дуо тилайман.

Дев, парига подшоҳ бўлди Сулаймон,
Зарбидан титради ер билан осмон.
Катта-кичик ёвмид элнинг одами,
Холидан бир яхши дуо тилайман.

Чамбил эди мендай полвоннинг жойи,
Олдимда хизматкор қирқ эр сипойи.
Ғазога талаб қип чиқдим элимдан,
Ҳаққимга дуо қинг холис лиллойи.

Улуғ дедим, остонага бош урдим,
Сиримни айтмай ғанимимдан яширдим.
Катта-кичик така-ёвмид элоти,
Чамбилни, ёронлар, сизга топширдим.

Энди менинг юрган йўлим дашт энди.
Тирикликда не-не кўрмас бош энди.
Талаб қилиб бораман узоқ йўлларга,
Эли-халқим, то кўргунча хуш энди.

Фарзанд кўрмай оқиб кўздан ёшларим,
Қулоқ сол, эшитинг, тенгги-тўшларим.
Талаб қилдим Арзрумга, ёронлар,
Дуо қинг, омон бўл қариндошларим.

Оғойин элотим, барча халқларим,
Катта-кичик улуғлардан беҳтарим.
Дуо қилинг Гўрўғлини келгунча,
Така ёвмид хешим, ҳамма элларим.

Элимсан, халқимсан, жамоатимсан,
Така-ёвмид бирга ўсган элотимсан.
Дуо қилинг мен келгунча тинмасдан
Ҳам уруғим, ҳешим ҳам элотимсан.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Ирим билан миндик отнинг устига.
Сизлар дуо қилинг дойим ҳар саҳар,
Туштим энди Арзумнинг қастига.

Сафар қилар тоза эрнинг ботири,
Майдонда айрилар эрларнинг эри.
Дуо қилинг элим, халқим келгунча
Гўрўғлининг жами гала ботири.

Бизлар кетсак неча тоғлардан оша,
Гоҳ вақтлар ёнар ўтга туташа,
Катта-кичик ёвмид элнинг одами,
Сафар қилдик бизлар элдан адаша.

Қулоқ солинг турли-турли намаога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу гадога.
Гўрўғлибек отга минди шул вақта,
Гуруллаб ҳамма эл чиқди далага.
Катта-кичик ёвмид элнинг одами,
Омин деб қўлини ёзди дуога.

Омин деди, катта-кичик жамоат,
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар.
Омон-эсон бориб, келинг Чамбилға,
Кеча-кундуз бўлсин яратган раҳбар.
Майдон-майдон бедов отни елгайсиз,
Бу зоҳида ўйнагайсиз, кулгайсиз,
Ҳасанхонни омон олиб келгайсиз.

Бек бўлиб мингайсиз отнинг толмасин,
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин.
Омон-эсон олиб келгин болангни,
Валлакат, армонинг сенинг қолмасин.

Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар.

Ана энди Гүрүғлибек элидан, юртидан фотиҳа олиб, қирқ йигити билан, шаъни шавкати билан, булутдай ҳайбати билан, эрлик салтанати билан, шердай сиёсати, Рустамдай қуввати билан ясов тортиб жўнади. Қирқ йигит тўрт саф бўлиб, ақлидан бегона бўлиб, йўлдан ошиб, Бадбахт даласига тушиб, алвондай жайнашиб, бир-бири билан ўйнашиб, қозондай қайнашиб, ботирликдан сўйлашиб, катта йўлдан урушни машқ қилиб, ўз вақтини хушлаб, неча турди ўйин бошлаб, бир-бировининг ўнгиридан ошириб, тақим ташлаб кетиб бораётир. Гүрүғлибек қирқ ботирни оловдай жайнатиб, душманнинг зардасини қайнатиб, бедовларни бўйлатиб, ўланчисини сўйлатиб, йўл тортиб боради. Неча тоғлардан, чўллардан, неча ялтираб ётган кўллардан, қанча эллардан, қанча жарлардан, қирлардан ошиб, кечани кеча демай, кундузни кундуз демай, йўлни кўзига илмай, пастбаландни билмай, ҳеч ерда дамани олмай бораётир.

Мард йигитлар алвон-алвон дунади,
Банда деган тақдирига кўнади.
Қирқ йигитни бирга олиб бек сардор,
Обрў бер, деб йўлга тушиб жўнади.

Гүрүғлибек Чамбил белдан жўнади
Энди тушди Арзрумнинг қастига.
Тамошо қил Гүрүғлидай жаллодни,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига.

Қулоқ солинг суҳандоннинг тилига,
Булбул ошна бўлар боғнинг гулига.
Душманнинг устига ботир жўнади,
Ўзи иқбол берсин шундай қулига.

От чопади адир, сувсиз далага,
Еқаси ҳўл кўздан оққан жолага.
Бек Гүрүғли майиб нордай инграниб,
Кўнгли кашол Ҳасанхондай болага.

Гоҳи вақт беклар ўзин созлайди,
Улан, қўшиқ айтиб гоҳ вақт бўзлайди,
Сувиган остида асл тулпори,
Чу деганда кийикдай бўп хезлайди.

«Чу-ҳо, чуҳ» деб сатта асил тулпорни,
Сувсиз чўлда сатта ботир тезлайди.

Олди дан ҳар душман чиқса ботирлар,
Қиличлар ғанимнинг бағрин тузлайди.

Остида ўйнайди Мажнункўк оти,
Тоғни босар Гўрўғлининг ҳайбати.
Худо, дейди элсиз, сувсиз чўлларда,
Қаватида қирқта ботир жаллати.

Селдай бўлиб дўтгни, сойни босади,
Пориллаб шамолдай остида оти.
Ҳар алвонда Гўрўғлибек боради,
Ярқираб ёнида кескир нўлати.

Оҳ тортади янақдай бўп эшилиб,
Ҳасан дейди, сина-бағри тешилиб.
«Воҳ Ҳасан!» деб наъра тортар чўлларда,
Излаб борар қирқ йигитман қўшилиб.

Остидаги отларнинг бор қаноти,
Ҳа деб қистар неча тоғдан ошириб.
Қарамайди бек Гўрўғли кўзига,
Чин тулпорлар оёғига тош уриб.

Бек Гўрўғли ўзин ҳолин чоғлади,
Ғайрат қилиб белин маҳкам боғлади.
Куйиб, ёниб боласининг ўтига,
Ҳасанхон деб юрак-бағрин доғлади.

Қирқ тулпор шамолдай келаётир,
Бузулмагай Гўрўғлининг хотири.
Одам юрмас, қуш учмаган чўлларда,
Бийлаб келар туркман эли ботири.

Қирқ мардни ҳайбати булутдай босган,
Душманин қўрқитиб борар ўйлатиб.
Кеча-кундуз йўл тортади ботирлар,
«Йўл қисқарт!» деб суханварни сўйлатиб.

Кеча демай, кундуз демай қистади,
Йўл юрмакка бек Гўрўғли устади.
Ғайрат қилиб ошиб неча тоғлардан,
Ҳасанхонни бек Гўрўғли истади.

Ҳасан мардни тоғсак дейди қирқ йигит,
Ғайрат қилиб сувсиз чўлга тушади,
Ҳар ким кўрса Гўрўғлининг ғайратни,
Қанча ботир эр ҳам бўлса шошади.

Қамчисин кўтарса тулпор отларга,
Алқардай анғишлаб сапчиб тушади,
Чув, деб силтов берса бедов отларга,
Бир сапчиса, бир газадан ошади.

Қирқ йигитим, қизил гулдай жайнағлар,
Тилларинг бөр, булбулдай бўп сўйланғлар,
Қаватимда бирга келган ботирлар,
Хон Ҳасанни топмай сира қўймағлар.

Ғайрат қилинг йўлбарсдайини, бекларим,
Ясовли лашкар ҳам бўса тойманғлар,
Ғазо бўлса, майдон бўлса, ботирлар,
От югуртиб, жавлон қилиб ўйнағлар.

Майдонда айрилар марднинг сараси,
Йўлбарсларим қозондай бўп қайнағлар,
Узоқ экан икки элнинг ораси,
Азаматлар, от бостириб ҳайданғлар.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўрлари.
Жабр қилса, чиқар отнинг терлари,
От чопинғлар, ғайрат қинғлар, ботирлар,
Ёвмиднинг атанган ботир шерлари.

Гўрўғлига ҳамдам бўлган ботирлар,
Қистаб ҳайданг туркман элнинг эрлари.
Иш қилинғлар, кўнғил тинсин, бекларим.
Урушда туркманнинг аждаҳолари.

От кўтарган ёвмиднинг ботирлари,
Ёвмид элнинг манман деган зўрлари.
Аждаҳодай пишқиринғлар, ботирлар,
Чиллада маст бўгандай порлари.

Қулоқ солинг Гўрўғлининг сўзига,
Қичанг, беклар, кечали-кундузига.
Қирқ азамат, ғайрат қилиб ҳайданғлар,
Асло қараманғлар отнинг юзига.

Бир-бирига йўл бермайди тулпорлар,
Тупроққа отларнинг тери қотилиб.
Текис ерда чопишади ботирлар,
Бировидан бири кетар қутулиб.

Кийикдай сакратиб, шундай чўлларда,
Йўл тортади ёвмид элнинг тождори,
Ҳайбати булутдай босиб, қошида —
Орқасидан борар қирқ аждаҳори.

Кумуш бўлар бўз торлоннинг чегаси,
От ўйнатиб, ёвмид элнинг эгаси,
Қирқ ичида экови ҳам эътибор,
Холдор маҳрам, бири Аҳмад тоғоси.

Олмос қилич ботирларнинг дастида
Отин минган Арзрумнинг қасдида.
Бирор фасл қўндирмайди Гўрўғли,
Нонин ейди беглар отнинг устида.

Бек Гўрўғли қичагандан қичади,
Остида отлари қушдай учади.
Нонин ейди беклар отнинг устида,
Сув ичса ҳам от устида ичади.

Неча бир сойлардан, неча тоғлардан,
Қистаб ўтиб, қия баланд зовлардан,
Кўзни юмиб ўтиб, кетиб боради,
Неча қуён, неча кийик овлардан.

Ҳар бир тоғлар осмон билан сўзлашган,
Туман босган неча бийик беллардан,
Эл демайди, чўл демайди, кўл демай,
Неча бир қирлардан, неча дўнлардан.

Ол-ол юрди, ол-ол юрди, ол юрди,
Озгина эмас, азаматлар мўл юрди,
Қатти қичов — ғайрат қилиб ботирлар,
Шул қичовда қирқ олти кун йўл юрди.

Гўрўғлибек излаб Ҳасан ўғлини,
Тинмасдан ахтариб жону дилини,

Қоронғида кириб кетди дарага,
Қирқта полвон тополмади йўлини.

Катта йўлга карвон солар чийирди,
Отга берар арпаман ийирди.
Йўл тополмай, юралмайин Гўрўғли,
«Тушинглар!» деб бекларига буюрди.

«Тушинг» деб Гўрўғли фармон айлади,
Қирқ азамат бари отдан тайлади.
Қирқиям жой қилиб тошнинг устидан,
Отларини бир ёғочга бойлади.

Зўрлиқдан шунча вақт беклар йўл тортти,
Бариси ҳам асл сайланган мартти.
Отин бойлаб, текис жой қип ўзига,
Ботирларнинг кўзи уйқуга кетти.

Бек Гўрўғли қичов қилди сафарди,
Шунча йўлда бир калта кун ухлатди,
Зўрлиқдан яради шунча қичовга,
Баракалла, беклар ҳам тоқат этди.

Ана энди Гўрўғлибек тоғнинг дарасида йўл тополмай,
қоронғи бўлгандан сўнг: «Ў ботирлар, отларни бекорга
койитар бўлдик, қоронғида йўлни билмадик. Энди шу
ерда оқшом ётинглар, эртан, ёруғ бўлгандан сўнг юрамиз,
адашиб юрмайик», деди. Йигитларнинг бариси отдан ту-
шиб отларни ёғоч, дарахтларга боғлаб, тошларнинг ости-
дан жой қилиб, йўл юриб, чарчаб келган йигитлар эмас-
ми, шундай бошини қўйиши билан ухлаб қолди. Бек
Гўрўғли ҳам уйқуга кетди.

Буларнинг ичиде ёши кичик бўлса ҳам кўп ўткир, ба-
гайрат, кучли Авазхон эди. Шу сафар Авазхон ҳам бирга
келган эди. Авазхон қараса, Гўрўғлибек ҳам ухлади.
Авазхоннинг кўзига уйқу келмади, кўнглидан кўп ўйлар
кечди. «Ҳай аттанг, бўлмайти экан-да, илгариги одамлар-
дан қолган мақол, масал бор: «Туғмаганнинг туби тош»
деган. Бегона ҳар вақтда бегона экан-да. Бўлмаса, Гўрўғ-
ли ухлади, шу иши бўлмади. Агар Гўрўғлибекнинг ўз бел
боласи бўлганида хатарли ярадорми, ё бошқа бир можа-
родами, ё бир қаттиқ кундами деб, сира ухлай олмас эди»
деб, Ҳасанхонга кўп афсус ёб, кўзига ёш келиб, ўзини
тўхтатолмай, сабр-тоқат қилолмай, жойидан туриб, отини

миниб, дарани ўрлаб, ҳайт деб йўл билан, тусмаллаб, қўлига қиличини яланғочлаб, отининг тизгинини калта ушлаб тоғнинг йўли билан тахминлаб чиқиб, белдан ошиб, катта тахтиравон йўлига, Эр Хизрнинг чўлига тушиб, отига ачиқ қамчи чаতিб, якка-танҳо йўлбарсдай бўлиб йўл тортиб, уриб кетаверди. Авазхон йўл тортиб кетаверсин. Энди қирқ йигитдан эшитинг.

Қирқ йигит шу ётгандан тошдай қотиб, ухлаб қолипти. Бир палла бариси туриб қараса, Гўрўғлибекнинг ўғли — Авазхон полвон йўқ. Гўрўғлибекнинг кўнглига бир хавф келди: «Бизнинг кечаги қўнишимиз Авазхонга қаттиқ тегишти, шижоатли ўғил-да, ғайратига чидамай, бизнинг тушганимизни хоҳламай, жаҳли чиқиб кетипти. Во ажабо, бизнинг аламимиз битта эди, ана энди иккита бўлди, бу қандай гап!» деб, Гўрўғлибек хафа бўлди. Йигитлар ҳайрон бўлишиб, бир-бирига қарашиб туриб эди, буларнинг ичидан Тўлак ботир чиқиб: «У қирқ йигит, Авазхон менга уч кун бурун, «Ака, мен қочаман десам йўл тополмайман, сиз менга йўлбоши бўлинг, иккаламиз қочамиз», деб айтган эди», деди. «Мен, қўй, ука, уят бўлади деб, алдаб юриб эдим. Ҳе, аттанг, мен кўп насиҳатлар қилиб эдим. У Чамбилга қараб қочган», деди. Кўп оғиз эмасми, биров у деди, бирови бу деди. қирқ йигит ҳар хил гапираётир. Шунда Гўрўғлибекнинг қаҳри келиб, илондай ваҳри келиб: «Э, хумса номардлар, ҳаммани ўзларингдай кўрасизлар, қочадиган одамнинг сурати бошқа бўлади. Шу йигитдаги қирқ йигит борсан, баринг қочсанг ҳам Авазхон қочмайди!» деб, Гўрўғлибек йигитларига қараб бир сўз деди:

Бизнинг билан ҳамроҳ бўлган ёронлар,
Авазхонни деманг номард, нодонлар.
Қирқингнинг ичингда Авазхон бошчи,
Чин ботирни номард деманг, полвонлар!

Аваз ўғлон қирқ йигитнинг оғаси,
Ботирларнинг Аваз олтин соқаси,
Авазхонни қўрқоқ деманг, номардлар,
Авазхоним Чамбил белнинг марқаси.

Авазхон полвонга баринг иярарсиз,
Олдида хизмат қип баринг юрарсиз,
Авазхонни қўрқоқ деманг, ботирлар,
Бол Авазни олдингизда кўрарсиз!

Баринг қочсанг, полвон Аваз қочмаса,
Ёвдан қайтмас, кўзлаганин санчмаса,
Авазхонни қўрқоқ деган номардлар,
Аваз босилмайди то қон сочмаса!

Аваз ўғлон қўрқоқ эмас, бўриди,
Урушга кирганда эрнинг эриди.
Авазхонни қочти деган хумсалар,
Аваз қочган эмас, ул илгариди!

Болим Аваз йигитларнинг сараси,
Авазхонда, така-ёвмид тўраси,
Бол Авазни қўрқоқ деманг, номардлар,
Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси!

Авазхон қўрқмайди асло, хунхорди,
Қам деманглар Авазхондай шунқорди.
Сен қирқингдан ёлғиз ўзи зиёда,
Полвон Аваз ёмон кунда даркорди!

Майдонда Авазга одам чиқмайди,
Галали қўшиндан Аваз қочмайди.
Авазхонни қўрқоқ деманг, хумсалар,
Қулобали қўлдан Аваз йиқмайди!

Ҳали менинг Аваз ўғлим эр бўлар,
Эр не эмиш, ошиб кетган шер бўлар,
Ҳали ёш-да, камолига етканда,
Аваз танҳо мингга баробар бўлар!

Аваз юрар доим душман қасдига,
Отин ҳайдар катта қўшин устига,
Бол Авазни қўрқоқ деган номардлар,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига!

Аваз полвон ушлаганин беркитар,
Қаҳри билан қараганин қўрқитар,
Бол Авазни қўрқоқ деган нодонлар,
Қизилбошни қўйдаи қилиб ҳуркитар!

Авазни сизлардан зиёд ғайрати,
Мардликка ярашган сину-симбати,
Хон Авазни қочди деган номардлар,
Мард қочмайди така-ёвмид бекзоти!

Авазнинг қирқиндан зиёди ори,
Нега қочсин така-ёвмид сардори!
Бол Авазни қочди деманг, номардлар,
Қочди деган полвон Аваз илгари!

Ҳигитлар, полвонлар, амрим тутинглар,
Қамчи беринг, отларни ўйнатинглар,
Қочти деманг Авазхоннинг, илгари —
От чопинглар, бол Авазга етинглар!

Ана энди Гўрўғлининг ҳар кўзи шокосадай, баданидаги туклари сихдай бўлиб кетди. Ана энди қирқ йигитга «Отга минсин!» деб фармон берди. Ҳигитлар топир-тупир отланаётир. Шунда Гўрўғлибекка эшитдирмай Тўлак ботир йигитларга аста-секин айтди: «Сизлар шу бугун ҳам шу ерда ётинглар, менга оқ фотиҳа беринглар, мен орқамга қараб юрайин, эрта чошгоҳда шу ерга Авазхон ўғлонни топиб олиб келмасам, Тўлак ботир бўлмасдан, кетайин, мохов бўлайин, телпак бўлайин, тумоғ бўлайин, серка бўлайин, улоғ бўлайин, чиноқ бўлайин, шалпангқулоқ бўлайин. Агар Авазхонни топиб келмасам, ўла-ўлгинча бедимоғ бўлайин. Агар ёлғон айтсам, моховдан ҳам ёмон бўлайин, педдан дурустроқ бўлайин. Мен айтолмайман, Гўрўғлибекдан жавоб олиб беринг», деяётир. «У холдор маҳрам, ў Аҳмад сардор, мени сира ёлғон айтганимни кўрибмидинглар, ё бир ерда қўрққанимни, ё биққонимни кўрган бўлсанглар, айтинглар. Мен ҳали Тўлак ботир от кўтариб, сира ёлғон айтган одам эмасман. Душмандан қўрқиб, ҳайиққан одам эмасман. Гўрўғлибекка айтинглар, шу ерда қўйсин, отлар ҳам дам олсин. Тағи Авазхонни ташлаб кетмайик. У йўлни тополмай адашиб қолса, сўнгдан Ҳасанхонни излагандай, уни ҳам изламайик, мен топиб келайин», деди. Агар ўтрик айтсам сира чарчамайин, деб Тўлак ботир юз қасам ичаётир.

Тўлак ботирнинг қасди Авазхон эмас. Авазхонни топиб келаман деб, шу ердан бир чиқиб олса, шу баҳона, йигитлар кўрмасдай бўса, орқасига қарамай уриб қочмоқчи. ўзи қутулиб кетмоқчи.

Ҳигитлар бедов отларни ўйнатиб бораётир. Ана энди Гўрўғлибекнинг бир алами икки бўлиб, кўнгли ҳар ёққа қочиб, шердай бўлиб имраниб, булутдай кўнграниб, кўзлари ўтдай ёниб, аждаҳодай ишқириб, филдай пишқириб, отнинг усти-устига қамчи бериб, тоғдан ошиб, пастига тушиб кетиб бораётипти:

От чопиб олинглар йўлнинг дашини,
Тамошо қинг чин ботирнинг ишини.
Жондан кечган жаллодарим, бекларим,
Ботирлар, бўшатинг отнинг бошини!

Мард йигитлар, элда даврон суринглар,
Илоҳи дунёда давлат кўринглар.
Гўрўғлига ҳамроҳ бўлган қирқ арслон,
Аяманг, отларга, қамчи беринглар!

Гўрўғлининг энди зиёда ғами,
Кўздан оққан ёши юзга шабнами.
Баробар қип қўйинг отнинг бошини,
Гўрўғлининг бирга келган ҳамдами!

Қичалсин тулпорлар, пешнаб чопилсин,
Кучи йўқ бедовлар йўлда қоқилсин,
От чопинглар, ботирларим, қистанглар,
Чопиб ҳайданг, бол Авазим топилсин!

Қирқ йигит, амримни маҳкам тутинглар,
Энди менга яхши хизмат этинглар,
Қамчи беринг югрик тулпор отларга,
От чопинглар, бол Авазга етинглар!

Ботир беклар, яхши сўздан сўзланглар,
Эр бўлсанглар Арзрумни кўзланглар.
Гўрўғлининг қирқ азамат беклари,
Қистов қилинг, бол Авазни изланглар!

Аё беклар, ботирларим, шерларим,
Ғазо куни мингга тегар эрларим.
Ботирларим, бол Авазни топинглар,
Гўрўғлиман бирга келган бекларим!

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Налар кўриб, кечирдим фони дунёда.
Ҳасанхоннинг ўти менга озмиди,
Устига Авазхон бўлди зиёда!

Бек Гўрўғли бугун тўйди жонидан,
Ҳасанхон деб чиққанди ватанидан,
Бу айрилиқ ёмон бўлди, йигитлар,
Устига айрилди Авазхонидан.

Уча билмай қанотимдан қайрилдим,
Юра билмай чалчиқ ердан тайрилдим.
От чопинглар, ботирларим, қистанглар,
Ҳам Ҳасандан, ҳам Аваздан айрилдим!

Бефарзандлик мани қилди саргардон,
Арзимни эшитинг, қирқ йигит арслон,
Мен билмадим бол Авазнинг сирини,
Урталиқдан нега кетди Авазхон!

Бол Авазга ҳайрон бўлиб бораман,
Кўзда ёшим тўфон бўлиб бораман,
Эшитинглар, қирқ азамат, сўзимни,
Юраги лиқ тўла қон бўп бораман.

Аваз бузди, менинг кўнгил ҳушимди,
Оқизди кўзимдан қонли ёшимди,
От чопинглар, етиб олинг ортидан,
Топмай қўйманг Аваз қаламқошимди!

Фони дунё ҳамма қулдан ўтади,
Қурсин ўлим, ҳаммани йиғлатади,
Гўрўғлининг ҳар бир айтган сўзлари,
Қирқ йигитга симдай бўлиб ботади.

Қирқ азамат, худо дейди чўлларда,
Отларига ҳақ деб қамчи беради.
Шамолдай бўп бораётир бедовлар,
Алқарман кийикни қувса етади.

Қирқ йигитнинг чўлда қилган тўзони,
Чўлларни тумандай ғубор этади.
Бол Авазни излаб, чопиб келади,
Топсак деб йигитлар жонин сотади.

Авазхон ҳам бўз бола-да, йигитлар,
Бирор фасл тўхтаб турса нетади.
Қирқ отнинг туёғи, дўстлар, қумларни,
Чангаллаб отгандай кўкка отади.

Қирқ ботир боради ғамга ботилиб,
Тўпнинг ўқидай бўп отлар отилиб.

Бораётир қирқ азамат чўлларда,
Чангу ғуборидан офтоб тутилиб.

От бетига қарамайди ботирлар,
Қамчи қорман ёмғурдай бўп тўкилиб.
Кўринарми бол Авазнинг қораси,
Қирқи ҳам олдига қараб тикилиб.

Чопмоққа бўлмайди, олди ўрлари,
Кўп чопилса чиқар отнинг терлари,
Келаётир Авазхоннинг ортидан,
Туркман элнинг оти чиққан шерлари.

Душмандан ийманмас, ёвдан кўрқмайди,
Ёвмидман таканинг баҳодирлари.
Бир-биридан қолишмайди савашда,
Иши ғазо бўлиб юрган эрлари.

Майдон-майдон бедов отни елсак деб,
Қаватига биз ҳам ҳамдам бўлсак деб.
Полвон Ҳасан келиб эди Даллига,
Ололмаган бўлса, бизлар олсак деб.

Асл тулпор экан барининг оти,
Шу узоқ йўлга яраб келади.
Йўли узоқ, юриш қистоқ, чўл бўса,
Тулпор экан, шундан ўтиб келади.

Жуда қаттиқ қистов бўлди шу сафар,
Тақдирда бор экан, тортиб келади.
Чарчамасдан, ҳоримасдан қирқ боғир,
Эр экан, қўшиғин айтиб келади.

От бўлади эр йигитнинг қаноти,
От бўлар йигитнинг мурод-мақсати.
Йигит бўлса асл отга муносиб,
Нега тулпор бўлмас эрларнинг оти.

Кўринмайди Арзумнинг қораси,
Олис экан эковининг ораси,
Кеча-кундуз ғайрат қилиб йўл тортар,
Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси.

Кун чиқиб, ёруғ бўп, боғиб боради,
Оқшом бўлиб тонглар отиб боради.
Узоқ экан ораси, ёронлар,
Туз-насиба, тақдир тортиб боради.

Тўпнинг ўқидай бўп тулпор отлари,
Узин буклаб, чўлга отиб боради.
Бир хиллари сенинг отинг ёмон деб,
Кийикдай сакратиб, ўйнаб боради.

Уч кунлик йўлни бир кунда олади,
Манзиллардан қистаб ўтиб боради.
Қирқ азамат маст бўридай чопиниб,
Бир-бирига иш кўрсатиб боради.

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити билан кета берсин,
Арзрумнинг йўлини тута берсин. Энди гапни Авазхон
ўғлондан, ўзи ёш полвондан эшитинг.

Авазхон ўғлон ўн кун шабгир тортиб, кеча-кундуз от
ҳайдаб, отнинг бетига қарамай, бирор пасл бир ерда дам
олмай қистаб юриб, Доғистон тоғининг устидан келди.
Шундай Авазхон қараса, кўп қўшин қимилламай ётибди.
Ана энди Авазхон ўғлон буни кўриб лол бўлди, ўзига
айтди: «Во ажабо, бу қандай сир бўлди. Бу қўшин Ҳа-
санни қамаб, олдини олиб, далага чиқармай ётганмикин,
бўлмаса, бу тоғнинг ичида бу қўшин нимага ётипти».

Авазхон кўп фикр қилди. Кўнглида айтди: «Қирқ йи-
гит ҳам бошқа йўлга юрмайди, шу йўл билан тўппа-тўғри
келади. Агар мен улар келгунча, қўшинга аралашмай қа-
раб турсам, икки бошдан: «Авазхон қўрқиб турган экан,
бизлар етиб келгандан сўнг, пича жони кирди» дер, улар-
нинг таънаси ҳам бизга керак эмас. «Чигирткадан қўрқ-
қан, экин экмайди» дегандай, лашкардан қўрққан киши,
мунча қўшиннинг устидан келмайди-да. Энди бу қўшин
билан сўғишмоқ даркор» деб, отдан тушиб, отига бир оз
дам бериб, айил-пуштонини қаттиқ-қаттиқ тортиб олди.
Совут кийди, чор ойнани тўрт ёғига бойлади. Қалқонни
энига ташлади, қилични белига бойлади. Азиз-авлиёлар-
дан мадад тилаб, Авазхон ўғлон шу ётган лашкарга от
қўйиб турипти. Энди гапни қўшиндан эшитинг.

Бу қўшин қариб икки ойдан бери тоғнинг олдини
қамаб ётиб эди. Жуда бепарво бўлиб кетиб эди. Бирдан
Авазхон полвон от қўйиб, қўшинга аралашиб қолди. Бефа-

ҳим, бепарво ётган қўшин бирдан зувлаб: «Қўйма-қўйма,
ур-ҳо, ур-ҳо!» деб шовқин солиб, чувлашиб, излашиб
қолди:

Полвон Аваз ҳақ деб савашга тушди,
Унгу чап силтайди кескир қиличди.
Одам тўда, тўп тиқилиш келган сўнг,
Ҳар силтовда кесар беадад бошди.

Ҳайрон қоп Авазнинг зарби-дастига,
Гўрўғлидан ўрганган-да силташди.
Асли мард, ҳар ерда иши мард бўлар,
Ботирликман танги бўп аралашди.

Ундаям бор не бир гўзал ўғлонлар,
Мен сендан камми деб, келиб айқашди.
Тамошони кўрар бўсанг биздан кўр,
Энди кўр-да, кейинга гирдак сийғашди.

Полвон Аваз энди кирди савашга,
Не ботирлар киприк қоқмай тенглашди.
Битта-битта ўлган ҳисоб бўлмайди,
Энди мендан кўринг мурда жўплашди.

Пор-порлатиб катта карнай тортилди,
Авазнинг зарбидан сафлар йиртилди.
Бари турди, ухлаб ётган кўп лашкар,
Бол Авазнинг тўрт атрофи беркилди.

Полвон Аваз тулпорин ўйнатади,
Туйғундай бўп тиклаганга етади.
Ўткир исфиҳони бачча қўлида,
Кимга етса икки бўлиб ўтади.

Оч бўридай оралапти лашкарди,
Тўплаб бет олдиға қўйиб кетади.
Авазхон аждаҳо бир билак ўғлон,
Қўлиға илинса силтаб отади.

Қаҳрамон Авазхон отиб юборса,
Тушкан ерда қимирламай ётади.
Кўп қўшинга қўзғолон тушти, ёронлар,
Улар ҳам жазойил тўпни отади.

Катта тўплар аждаҳодай ишқириб,
Тоғнинг дараларин бузиб кетади.
Бир одам-да, кўпни нима қилар деб,
Улар ҳам ҳадеб жонин сотади.

Қўшин бўлди остин-устин,
Ҳар ким излайди ўз дўстин.
«Қўйма-қўйма, урҳо-ур!» деб,
Қамаб олди баланд-пастин.

Милтиқ отиб, шақир-шуқур,
Аробалар тақур-туқур.
Кўп қўшинга шовқин солиб,
Тош юмалар қатир-қутур.

Қўрқоқ қочиб, қирдан ошиб,
Қўрққанлари қолди шошиб,
Бир тала-тўп бўлиб қолди,
Отли-яёв аралашиб.

Бориб қолса чувлашади,
Бари бирдан «қўйма!» дейишиб.
Бақиради бир хиллари,
Олдин-олдин куйиб-пишиб.

Болалик қип полвон Аваз,
Қоларми деб эдим шошиб.
Асли эр-да, зоти хунхор,
Бораётир қайта ошиб.

Не бир ботирман деганга,
Юрипти полвон тўғишиб,
Танҳо ўзи кўп кишиман,
Майдонда танти сўғишиб.

Аямасдан қизил қонни,
Доғистон тоғда тўкишиб,
У ундай деб, бу бундай деб,
Кўп билан танҳо сўкишиб.

Асли ботир шерлик қилиб,
Юрипти ўткирлик қилиб.

Бир одам ҳам бир қўшинга,
Кетоларми зўрлик қилиб.

Қоронғидан ёруғ бўлди,
Элнинг кўнгли фориг бўлди.
Ҳамма кўрди, бир ёш бачча,
Болалиғи аниқ бўлди.

Қўрқоқнинг кўзи ёш бўлди,
От чопди, гавда лош бўлди.
Уликлар жуда чош бўлди,
Жуда қаттиқ талош бўлди.

Бўялган қора тош бўлди,
Бирам танти саваш бўлди.
Қирилган қизилбош бўлди,
Душман балога душ бўлди.

Бир тала-тўп уруш бўлди.
Кўрсанг қизиқ бир иш бўлди,
Қизиб кетди бари энди,
Кун чиқиб, катта чош бўлди.

Ана энди уруш бўла берсин, гапни баланддан — Ҳасанхондан эшитинг. Ҳасанхоннинг яраси қора қўтир бўлиб, ўзи туриб ўтира турган бўлиб қолган эди. Даллихон билан суҳбатлашиб ўтирганда, уч-тўрт тўп отилди. Патир-путур милтиқ отилиб қолди. Карнай-сурнайлар чалиниб қолди. Шунда Ҳасанхон Даллихонга қараб: «Булар нимага беҳузур бўлиб қолди, бўйингдан Даллихон, бир қарасангчи, нима рўй берди», деди. Даллихон бир баланд тошнинг устига чиқиб қараса, бир ёш бола, қўш пўпакли найзасини қўлига олиб, қийғир чумчуқни қувгандай, душманларни олдига солиб тириқтириб юрипти. Даллихон бу одамнинг тўрасини қидириб келганлигини билди, димоғи чоғ бўлиб, кулиб, лабини тишлаб, чикка бел бўлиб, қошини кериб туриб, булбулдай сайраб, товусдай бўйлаб бир сўз айта-япти:

Оҳ тортасан, тарқатасан ғамингни,
Ёдлайсан қирқ аждар, кўп одамингни,
От тутиб йўқлайсан сен маҳрамингни,
Орқангиздан йўқлаб келган кимингни?

Тўқол ёллик тўриқ от бор остида,
Қўш пўпаклик найза борди дастида.
Қиш телпаги, қирмизи тўн устида,
Қирмиз тўнлик йигит, айтгин, кимингди?

Ё ўн учда, ё ўн тўртта камоли,
Ойни хира қилар равшан жамоли.
Ўзи кўп ёш жуда бузуқ ҳаёли,
Хотири паришон бўлган кимингди?

Дам-бадам оҳ дейди, наъра тортади,
Во акам, деб отингизни айтади.
Кечгача лашкарни тамом этади,
Аждар сифат одам бўлган кимингди?

Оҳ тортади, оғам дейди, бўзлайди,
Кўп қўшин ичида сизни излайди,
Оти қушдай учар тоғни кўзлайди,
Тинмай сизни йўқлаб юрган кимингди?

Жудаям ёш, жудаям ёш, жуда ёш,
Зарбидан титрайди душман қизилбош,
Хур мисолли, ризвон сифат, қаламқош,
Тоза пари, инсон бўлган кимингди?

Отингизни айтиб наъра уради,
Аждаҳодан зиёд бўлиб қиради,
Бир ўзи ҳам барин додин беради,
Елғиз кўпга голиб бўлган кимингди.

Бир ёш бола аждаҳодай ишқириб,
Кўп душманни танҳо бир ўзи қириб,
Ўзоқдан келипти кўп чарчаб, ҳориб,
Иш қип асло ҳоримаган кимингди?

Яккамекан, ё бормекан одами,
Сизнинг учун, тўрам куйинар кўп ғами,
Елғиз йигит, қошида йўқ ҳамдами,
Танҳо кўпга қирон солган кимингди?

Мунча сулув бўпти, ҳақнинг фармони,
Уни кўрганларнинг кетар дармони,
Ўзи бола, ер юзининг полвони,
Оламга тала-тўп солган кимингди?

Шукр қил, мард тўрам, энди ғам кетар,
Сенинг хабаринг ҳам уларга етар,
Ғам ема, полвоним, шу эр об кетар,
Бизларга меҳрибон бўлган кимингди?

Мен шод бўлдим, сен ҳам, тўрам, шод бўлгин,
Худойингга шукринг беадад дегин,
Шу бола бизларга келган, хўб дегин,
Йиғлаб сизни излаб юрган кимингди?

Ана Ҳасанхон полвон оҳ тортиб айтди: «Даллихон бўйингдан, энди сен ҳам хафа бўлма, мени излаб Авазхон иним, эмикдошим келипти. Сенинг куёвинг шу йигит бўлади, Авазхон мени соғинган. Оғамга бир нарса бўлган деб, Арзрум қаёқда деб, одамлардан сўраган. Ундан сўнг уриб кела берган-да. Бўлмаса, бу сира бир ўзи келмас эди. Бу шундай қилиб келиб қолган. Энди сен Ғиркўкни минсанг, ёв-яроғни тақинсанг, бир кўринадиган ерга бориб қараб турсанг.

Остингдаги Ғиркўк унинг остидаги отини кўради, кўриш билан гулдираб кишнаб юборади, шу Ғиркўк отнинг довушини эшитиб, ҳар қандай тўда тўпда бўлса ҳам димоғи чоғ бўлиб, орқангдан эргашиб кела беради: «Тез бор!» деб буюриб турипти:

Бул жудолик мени қилди саргардон,
Сўзларимни бир-бир эшит, Даллихон.
Ғиротни сен тезроқ минггин, бўйингдан,
Мени излаб келган экан Авазхон.

Майдон-майдон отин жилган эканди(р),
Улигим эгали бўлган эканди(р).
Олиб келгин қаватимга, бўйингдан,
Мени излаб Авазхон келган эканди(р).

Қулоқ солгин, Хон Далли, нолишима,
Душман қойил энди қилган ишима.
Отимни мин, кўриниб кел кўзига,
Олиб келгин жигаримни қошима.

Менинг укам — чилла маст норим бўлади,
Эрка ўскан аждаҳорим бўлади.

Олиб кел, бўйингдан, менинг қошима,
Шу йўлбарс, Даллихон, ёринг бўлади.

Бол Авазим чин очилган гул бўлар,
Ширин тили сўзласа булбул бўлар.
Олиб кел, бўйингдан, менинг қошима,
Менинг укам, сенинг тўранг шул бўлар.

Олиб келгин, мен укамни кўрайин,
Тирик бўлсам, бирга даврон сурайин,

Отланиб бор шер тўрангнинг қошига,
Дўсту душман қойил бўлган ишига.
Душман бўйин бермас ёлғиз кишига,
Яна бир гап бўлмасин ёлғиз бошига.

Сен қошига борсанг шунда кўрасан,
Чамбилда шуминан даврон сурасан.
Ёлғиз қўйма полвонингни — ёш бола.
Бирга бориб сен ҳам ҳоми берасан.

Манов тоғда яра олдим ўзима,
Бўйингдан, қулоқ сол айтган сўзима.
Худойимга, шукур, раҳбар келипти,
Сен бориб дарак бер кўрар кўзима.

Сени кўрса полвон Аваз шод бўлар,
Авазга танитган Ғиркўк от бўлар.
Сен бориб кўрингин, нозим, кўзига,
Чидаб турмас, кўрса бетоқат бўлар.

Сени кўрса Аваз отни биледи,
Қайта бергин, кўрса ияриб келади.
Олиб келгин бол Авазни, бўйингдан,
Ияртиб кел, Даллихон, тўранг бўлади.

Ғариб эдим, танҳо эдим, шод бўлдим,
Шукур, ғамдан мен энди озод бўлдим.
Олиб келгин полвонимни қошима,
Соғиндим, кўрайин, бетоқат бўлдим.

Бу танҳолик мени қилди саргардон,
Қайтайин танимда қолмади дармон.

Тезроқ бориб олиб келгин, бўйингдан,
Хафа бўлмай, шод бўп, келсин, Авазхон.

Ана энди Даллихон Ғиротни эгарлаб, айил-пуштонни тортиб, Ғиротни миниб, Авазхон ўғлонга қараб жўнай берди. Даллихон йўлда «қандай қилиб бораман», деб уялди. Яна ўзига-ўзи: «Э, Хон Далли, ўзи ёшгина бола экан, муни нимасидан уяласан?» деб Ғиротига қамчи босди, Ғиркўк оғзини очиб, Хон Даллини олиб қочиб, қушдай учиб, жонивор, Даллининг кўнглини очиб, кокил ташлаб, ҳар тарафга ангишлаб, бир қирнинг устига чиқди.

Ана энди пастда бўлаётган шовқин-суронни эшитиб, Ғиркўк яна Даллихонни олиб қочди, тўппа-тўғри қўшиннинг устига қараб босди:

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Хон Далли ўйнатиб Ғиркўк тулпорни,
Чопиб чиқди бир тепанинг устига,

Хон Даллининг оти ўйнаб уринди,
Талабига худо иқбол бер энди,
Чопиб чиқди бир қирғоқнинг устига,
Кўп қўшин ичида Аваз кўринди.

Жонивор Ғиркўк от Авазни кўрди,
Тўрт оёгин ерга тираб чинқирди.
Ғиркўк отнинг наъра тортган довшига,
Етти осмон-ер ларзага кирди.

Қўшинман уришиб ётган Авазхон,
Бир қаради, Ғиркўк тулпорни кўрди.
Энди кўринг неча ўйин бошлади,
Бошин чайқаб жонивор кокил ташлади.

Авазхоннинг остидаги тўриқ оти,
Булутдай гулдураб жонивор кишнади.
Жонивор Ғиркўк от гулдай яшнади,
Уриниб, энтикиб жонивор кишнади.

Икки от Даллини қилди саргардон,
Одамдай эмраниб кишнар икки ҳайвон.
Гиркўк отнинг довшини эшитиб,
Ишин қўйиб, онг бўп қолди Авазхон.

Хон Далли ҳам келолмади ийманиб,
Қайтарини¹ билмай қолди ёш ўғлон.
Хон Далли ҳам лол бўп турган вақтида,
От чопишиб етиб келди қирқ арслон.

Ана энди Ҳасанхоннинг сўзи билан келган Хон Далли, Авазхонни кўп қўшин ичида, урушда кўрди. Авазхонни таниган Гиркўк от гулдураб кишнаб юборди. Унга жавоб қилиб, Авазхоннинг тулпори ҳам кишнади. Аваз, Гиркўкнинг устидаги одамни таниёлмай, кўнглида: «Во ажабо, бу Гиркўк от асло душманнинг остида бир қадам ҳам юрмаса керак эди, эгасидан бошқани миндирмаса керак эди, бу нимага бундай қилди экан?» деб Авазхон лол бўлди. Ҳайрон бўлиб турганда, қирқ йигит от қўйиб кела берди. Бунини Хон Далли ҳам кўрди. Авазхон ҳам кўрди. Хон Далли буларни кўриб, тўрамга айтаман деб, зеҳн қўйиб, келган йигитларнинг оти, тўнига қараб, кўриб билиб, Ҳасанхоннинг олдига чиқиб кетди.

Ана энди Даллихон Ҳасанхон полвоннинг олдига бориб тушиб, отини бойлаб, димоғини чоғ қилиб, тўрасини вақтини хуш қилиб, тўрасидан анча сўзларни сўраб, қиқирлаб кулиб турипти:

Д а л л и х о н

Бир зўр одам майиб нордай инграниб,
«Болам» деб ўртаниб, ўтларга ёниб.
Қоп-қора бўп, чуйқаб кетган тутаниб,
Қора кўк от аждаҳордай тўлғаниб,
От устида йиғлаб келган ким бўлди?

Ҳ а с а н х о н

Гўрўғлибек отам, шул қиблагоҳим,
Йиқилсам, суринам, пушту паноҳим,
Евмиднинг тождори, менинг подшоҳим,
Ҳаққа шукур, еткизипти оллоҳим,
Юз минг шукур, қиблагоҳим келипти.

¹ Қ а й т а р и н — нима қилишини.

Даллихон

Қўш пўпакли найза ушлаб дастига,
Отин чопиб баландига, пастига,
Кўзин тикиб кўп душманнинг қасдига,
Катта саман тулпор отин остига,
Мош-биринч соқолли бўлган ким бўлди?

Ҳасанхон

Ёвмид элнинг билсанг у бир оғаси,
Таканинг юртини олтин соқаси,
Совут кийса киравқадан ёқаси,
Аҳмад сардор, валлакатнинг тоғаси,
Мени излаб, Даллижон, тоғам келипти.

Даллихон

Отангиз қошида бир йигит тождор,
Ўзи соҳибқирон, турхи аждаҳор,
Уруш бўлса қирқ минг қулман баробар,
Йигитлардан олдин оти, чин тулпор,
Қора тулпор миниб келган ким бўлди?

Ҳасанхон

Даллижон, у хосиятли бир одам,
Ҳар ким шодмон бўлар қўшилса бир дам,
Ўзи полвон, яна соҳибқирон ҳам,
Йигитлар сардори Холдорхон маҳрам.
Тўранг излаб, Холдор маҳрам келипти.

Ана энди шундай қилиб, Хон Далли бутун полвонларни бир-бир сўраб олди. Ҳасанхон билан Даллихон димоғлари чоғ бўлиб ўлтира берсин, қизиқни кўра берсин, гапни бу ёғдан эшитинг.

Ана энди қирқ йигит чопиб келганда, Авазхон қўшинни бир четдан қириб юрар эди. Беклар буни кўриб, Авазхонга офарин ўқиб, йигитлар отдан тушиб, айил-пуштонларини қайтадан боғлаб, қўлларига қилич, найзаларни олиб, урушга тайёрланиб чоқ бўлаверди. Йигитлар ичидаги Тўлак ботирнинг жони тос тўбасига чиқди. Асли бир ботир эди, оти Тўлак ботир эди. Баъзилар ботир Тўлак ҳам дер

эди. Беклар: «Хушимиз келганда эрмак қилиб, гап айттириб, кулиб юрамиз» деб эргаштириб юрар эди. Аввалдан синамол ботир эди. Ана нима дейсиз, Тўлак ботир серрайиб ўлиб қолди. Нега, даранинг ичидан кўп қўшин чиқиб қолди. Буни кўриб, қўрққанидан титраб, ақли учиб, ҳуши ҳочиб, қўлидан найзалари тушди. Энди урушдан қўрққанидан уч йиллик иситмаси тутиб, кўзлари бўзрайиб, ранги саргайиб, қўрққанидан қизариб, нима деярини билмай «дод» деб қўя берди. Нимага? Душманни кўрмасдан, илкисдан бориб қолди, қарасаки, яқинлаб қолипти. Бўлмаса, илгарилари узоқдан кўрар эди. Қўшинни кўргандан, ўзини четлаб, «Отимни айили бўш экан», ё «увангим узилди» деб, кейин қолар эди. Сўнг бекларнинг кўзини ола бериб, бир панага ўзини олар эди. Бу ботирликни доим меҳмонхонада қилар эди. Утнинг олдида, чироғнинг ёруғида бундай олам қутулмас эди, агар Рустам бўлса ҳам олиб урмасдан қўймас эди, шундай ботир эди. Кўп эҳтиёт эди. Бу сафар тоғлиқ қилиб ёвни кўрмай, устидан келиб қолди, бўлмаса, ўлса йўламас эди.

Шунда Тўлак ботир қараса, қирқ йигит от қўймоқчи бўлаётибди. Бу сафар баҳона тополмай қолди, топган гапи шу бўлди: «Бор, мен навкарлик қилмайман, сипоҳигарликни қўйдим» деб, бир сўз деяётир:

Мен буйтиб газо қилмайман,
Энди сипоҳи бўлмайман.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Бир от берди саман сариқ,
Сатта берди сомон тариқ,
Минай десам отим ориқ,
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Оқ сут берган очам қолди.
Опам олган поччам қолди.
Юрганда отдан қолмаган,
Оқ қуррали мочам қолди.

Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман,

Тўлакботир андйимас,
Бекорга ўлиб қолмайман.

Икки қатта ола ғозим,
Икки қаптар ўйинбозим,
Кечаги бозордан олдим,
Қолди ўн пуллик хўрозим.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ултирардим белим букиб,
Эринганда «Машраб» ўқиб,
Кунда икки жуф иш тўқиб,
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Сандиқда дафтарим қолди,
Кўп қизиқ гапларим қолди,
Жўжадан ўргатиб эдим,
Уйинчи қаптарим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ҳамёнда тўла ақчам қолди,
Сават тўла найчам қолди,
Жўжадан шу йил ўргатган,
Экови ҳам чоғир кўзли —
Кўзи тупдай зоғчам қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ола кўзли, тор биқинли,
Суяр сарви нозим қолди,
Янги тили чиқай деган,
Ота, деган қизим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Солиғлиқ тўшагим қолди,
Уч тутам машоғим қолди,
Жуни ўсиқ бароқ эди,
Битта оқ пишагим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Бир ҳовли уч бурчим қолди,
Қора қашқа гуржим қолди,
Кеча халтага соб эдим,
Уч нимча гуручим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Қилдан игириб тўқиб эдим,
Ола фалахмоним қолди,
Кўкрагимда войим қолди,
Уч юмалоқ чойим қолди,
Ирғайдан ўшатиб эккан,
Тор-тор сори ёйим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Бундай сипоҳи бўлгунча,
Душман қўлида ўлгунча,
Мухлат бермас дам олгунча,
Ўлигим тоғда қолгунча,
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ботир Тўлак анойими?
Бекорга ўлиб қолмайман.
Ўлсам қўшинга бормайман.

Ана энди ботир Тўлакнинг қулоғи чиппа битипти. То-
за эси кетипти, нима бўлганини билмайди, няғи шақир-
лаб, тиши-тишига шарақ-шарақ этади. Вой-вой солиб бақи-
раётир. Шу паллада Холдорхон маҳрам, ҳар вақт ёвга кел-
ганда, от солар бўлганда, Гўрўғлибек уни ҳайдовчи қилиб
қўяр эди. Холдорхон маҳрам шундай қараса, Тўлак ботир
жовраб ётипти.

Шунда Холдорхон маҳрам қўлида қиличини тутиб:
«Ҳа, Тўлак, нима деб жовраяпсан? Бошингни олайми?»
деб бир сўз деди:

Танангдан жонингни олайми?
Оту тўнингни олайми?
Мен ўлдириб сен қўрқоқни,
Ғозингни сабил қилайми?

Билмаганинг билдирайми?
Рухсорингни сўлдирайми?
Мен ўлдириб сен қўрқоқни,
Зоғчанг сабил қолдирайми?

Беглар отин желмайми?
Сендай қўрқоқлар ўлмайми?
Ёвмид элнинг сардориман,
Ўлдирмоқ қўлдан келмайми?

Энди билгил, ўлдинг, Тўлак,
Қилган ишинг дойим бўлак.
Пишагинг бе эга қолсин,
Сен қўрқоқ ўлгин эртарак.

Йиртиб ташлай дафтарингни,
Кимга айтасан гапларингни?
Кафанингга сотиб берай,
Шу ўйинчи каптарингни.

Билмайсан роҳи-равишни,
Ким айтди сенга бу ишни.
Бу сўзларни қўйсанг-чи,
Бошингда кўргин қилични!

Бу сўзларни эшитган Тўлак ботирнинг жони тос тепа-
сига чиқиб кетди. Тўлак ботир: «Ажалим етган экан,
ўлим тортиб келган экан, ўладиган еримга ўзим билиб
ўз оёғим билан келибман-да» деб, қўрққанини билдирмай,
Холдорхон маҳрамга қараб бир сўз айтаяпти:

Бир шери гаррондай остимда отим,
Такали-ёвмидди ўйнаган юртим.
Шўхлик қилиб айтиб эдим бу гапни,
Йўқса сиздан зиёдади ғайратим.

Дам шу дамди, ўзга дамди дам дема,
Ботирман, мени ўзингдан кам дема.
Шўхлик қилиб айтиб эдим бу гапни,
Холдорхоним, Тўлак учун ғам ема.

Ҳай-ҳайлаб от қўяй майдонга якка,
Фулғулалар солай кўкда малакка,

Валламатим, Тўлак учун ҳам ема,
Қилайин қўшинни мен тикка-тикка.

Мен келаман неча тоғлардан оша,
Минган отим, ёв-яроғим яраша.
Тўлак ботир танҳо кирсин майдонга,
Валламатман, урушни қил тамоша.

Мен кирай савашга, Холдор, қараб тур,
Менинг қилган ишларимни ўзинг кўр!
Ҳай-ҳайлаб от қўй майдонга танҳо,
Башарти сен амал берсанг мирохўр.

Холдорхон: «Тўлак ботир, сен Авазхонни кўриб, би-
либ кел, урушнинг бу тарафидан кириб, у тарафидан чи-
қиб кел, сени шунда мирохўр қиламиз!» деди. Тўлак бо-
тир: «Мени қўрқоқ деманг! Мен ҳам шу йигитлар нима
қилса, шунини қиламан», деб турган эди. Гўрўглибек бир-
дан, «от қўй!» деб юборди. Ботирлар от қўйиб келаётир.
Тўлак ботир секин-секин отни тўхтатиб қолмоқчи эди,
бир йигит орқасидан келиб, отининг сағрисига бир қамчи
урди. Тўлак ботирнинг самани олиб қочди. Йигитлар-
нинг олдига тушди. Тўлак ботирнинг ақли шошди, қўли-
даги қиличини ташлаб юборди. Маҳкам эгарнинг қошидан
ушлади. Ана энди Тўлак ботир икки кўзини ёшлаб, отига
элалиб, бир сўз айтаяпти:

Олдинда душман элоти,
Сен-сен саманнинг қаноти,
Жониворим, вафодорим,
Так-тако, ўзбакнинг оти!

Жомонлагир нега уйтасан?¹
Нега сен ўзиб кетасан?
Йиқилиб ўлсам қайтасан?²
Так-тако, ўзбакнинг оти!

Жомонлагир оғзингни очиб,
Эр Тўлакни олиб қочиб,
Улар ерда қушдай учиб,

¹ Уйтасан — ундай қиласан.

² Қайтасан — қандай қиласан, нима қиласан.

Эсинг бўлса, самай сори,
Қутул-да ўлимдан қочиб,
Так-тако, ўзбакнинг оти!

Сенга эга бўламан-ку,
Кўп раҳбарлик қиламанку,
Сен ёвга бундай ёқинсанг,
Саман сори ўламан-ку,
Так-тако, ўзбакнинг оти!

Ботир Тўлакни ўлдирсанг,
Мени найзага илдирсанг,
Сенинг вақтинг хуш бўларми?
Тўлакни шуйтиб ўлдирсанг,
Так-тако, ўзбакнинг оти!

Улигимни сенга ортади,
Олдиндан биров тортади,
Сенинг кучинг шундай кўпми?
Пойинг чўзилиб кетади,
Так-тако, ўзбакнинг оти.

Ана энди Тўлак ботир самай сорига шунча эланади, оти асло қулоқ солмайди. Ана энди қўрққанидан отини ҳам тўхтатолмайди. Тўлак ботир отнинг жоловини бўш қўйиб, эгарнинг қошидан икки қўллаб ушлаб, қўрққанидан жолов тизгини ҳам эсидан чиқиб кетипти.

Тўлак ботир нима қилишини билмай, пана бир жой тополмай, ўйланиб бораётир. Ана шунда олдидан бир жар чиқиб қолди. Тўлак ботир ўзига ўзи айтди: «Улсам ҳам жўн ўлайин, шу қизилбошларнинг қўлида ўлгунча, шу ерда инғилламай ўлайин», деб от устидан ўзини жарга отди. Жарнинг ўртасига тушди. Юмалаб-юмалаб, ўрнидан туриб, у ёқ-бу ёққа қаради. Кўрса, шу жарнинг ичида катта бир эски ин бор экан. Қўрққанидан ўзини шу инга олди.

Ана энди Тўлак ботир баҳузур дамни олиб ётиб, ўзига ўзи айтди: «Ишни Тўлак ботир ўхшатди. Қирқ кишининг шунча қўшинга кучи етдимиди! Ҳали, албатта, кўп отлар эгасиз қолади, шунда секин биттасини миниб олиб, ҳаммадан илгари ўзим мақтанаман. Эсон-омон шабгир қилиб Чамбилга етиб оламан», деб ёта берди.

Ана энди Гўрўғлибек йигитлари билан қиличларини ғилофидан суғуриб, тахмин билан Ҳасанхонни шу қўшин

ўраб ётганини билди. Энди Ҳасанхонни омон-эсон топиб олсак керак, деб шердай наъра тортиб, йигитларига қараб бақириб бир сўз айтаётир:

Кунда эрта чуланамга кеганлар,
Хизмат қилиб хушбўй палов еганлар
Гўрўғлининг отин минган вақтинда,
Қани, менга ёвни кўрсат, деганлар!

Инъомимни сайлаб-сайлаб олганлар,
Менга оз бердинг, деб жанжал солганлар,
Бек Гўрўғли отман сарупо берганда,
Қани, менга ёвни кўрсат деганлар!

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Ботир юрар душманининг қасдига¹.
Отим миниб, тўним кийган қирқ жаллод,
Келдинглар ясовлик ёвнинг устига.

Отларга йўл бермас тоғнинг адири,
Кўп душман олдинда ёвлаб ётири.
Келдинглар ясовли ёвнинг устига,
Ёв излаган Гўрўғлининг ботири!

Ана энди Гўрўғлибек йигитларига йўлда юрак бериб, шердиллик қилиб «от қўй!» деб сўз айтаяпти:

От чопинг баланд-пастига,
Ўткир қилич мард дастига,²
Жондан кечиб, жаллод бўлинг,
От қўй ғанимнинг қасдига.
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Ҳасан полвоннинг устига.

Кел, йигитлар, кечинг жондан,
Умидинг бўлса имондан,
Қайтманг беглар, бу душмандан,
Юз қайтарманг бу майдондан,
Қиличингни бўяб қондан,
Сиз бир ёндан, биз бир ёндан,

¹ Қасдида.

² Дастида.

От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Полвон Ҳасанниг устига!

Бекларим жондан кечинглар,
Кафан-тўнени пичинглар,
Ҳар қайсинг мингни санчинглар,
Сув ўрнига қон ичинглар,
Ботирларим, қон сочинглар,
Ғайрат қилиб, йўл очинглар,
Қизилбошнинг беғамларин,
Кўзин уйқудан очинглар,
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Доғистон тоғнинг остига!

Қирқ йигитим, эр йигитим,
Букун хизмат бер, йигитим,
Жондан кечиб, жаллод бўлиб,
Шу майдонга кир, йигитим.
Аяманглар қизилбошни,
Бир бошдан қир, йигитим.
Йўлбарсдай бўб чангал солиб,
Силтаб отинг, шер йигитим,
Йўлни олган душманларни,
Бугун додин бер, йигитим.
Белин чоғлаб, энидан ур,
Тос тўбадан ур, йигитим.
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

Бабот чирки, баҳмал айил,
Ким қилмас чаманни сайил,
Душман бўлсин сизга қойил,
Қиличинг қўлда ҳамойил,
Найза қармаб, қилич силтаб,
Тортинг сори ёй жазойил.
Ҳар биттанг душман кўзига,
Кўрининг бугун Азройил,
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

Қон қилинг тоғнинг тошини,
Тўкинг кўзидан ёшини,
Жимиб ётган ирғол лашкар,
Кўрсин беклар савашини.
Қилич силтаб ўнгу чапга,
Омалат душман бошини.
Беклар, қайтманг, жаллодларим,
То қирмайин минг кишини,
Сайланишган ботирлари,
Кўрсин бекларнинг ишини.
У бошига кириб чиқмай,
Тортмасин отнинг бошини.
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

От қўй, беклар тўплаб-тўплаб,
Душманларни чиқинг соплаб.
Ерга уринг полвонин тўплаб,
Майдон қилинг ишни боплаб.
Қўш жиловни қўлига жуплаб,
Киприк қоқмай от қўй тиклаб,
Бир урганда кетинг буклаб.
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

Қирқ азамат, от қўйинглар,
Йирик каттасин сўйинглар.
Катта тўдага сийинглар,
Душманнинг кўзин ўйинглар,
Оч бўридай от қўйинглар!
Бугун газодан тўйинглар,
Шунқордай тепиб ўтинглар,
Тўдалаб калла уйинглар,
Мурдасига от қўйинглар.
От қўй ғанимнинг устига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Доғистон тоғин остига!

Гўрўғлининг азамати,
Така-ёвмиднинг жаллоти.
Қамчи беринг тулпорларга,

Езилсин яшил қаноти,
Боссин душманни ҳайбати,
Ишларингни кўриб қўрқсин.
От қўйинг ғанимнинг устига,
Калла кесинг, қон тўкилсин,
Доғистон тоғининг остига.

Йиқинг туман байроғини,
Улдир, беклар, бўйдоғини.
Қиринг, беклар, аяманглар,
Улжа қинг арғумоғини.
Ботирларин бошин кесинг,
Қўйинг аҳмоқ, қўрқоғини.
Улжа қиб етаклаб кетинг,
Туя, бўта, тойлоғини.
Улжа қилиб ҳайданг, беклар,
Қўйманг, эчки, улоғини.
Қўрқоқларга шу ҳам бўлар —
Босиб кесинг қулоғини.
От қўй ғанимнинг устига.
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Доғистон тоғининг остига.

Аждарҳордай не ботирлар қўзғолди,
Бир-бирига қарамайин савашиб.
Итаришма катта тала-тўп бўлди,
Не ботирлар, бетма-бет бўб солишиб.
Ажаллилар ер қучоқлаб йиқилди,
Инқиллаб солишди майдон ичинда.
Қирқ ботир келади отин ўйнатиб,
Қўлда олмос қилич чайқаб сўйлатиб,
«Кел-ҳо, кел!» деб чақиради ботирлар,
Не эрларнинг зардасини қайнатиб,
Нечовларин отдан уриб йиқитди,
Уз қониман қип-қизил қиб жайнатиб,
От чопиб юрипти қирқта азамат,
Бедовларни суқсурдай қиб бўйлатиб,
Чопишиб, суришди майдон ичинда.

Майдон бўлди, кўп ботирлар душ бўлди.¹
Қўрқоқнинг, ёронлар, кўзи ёш бўлди,
Тоғ ичинда бир қаттиқ саваш бўлди,
Ҳеч одам кўрмаган инқиллаш бўлди.

Ётган қўшин кўп балага дуч бўлди,
Гўрўғлининг вақти жуда хуш бўлди,
Киши билмас жуда яхши иш бўлди,
Гўрўғлининг ботирлари пеш бўлди,
Сайланишиб юрди майдон ичинда.

Бир уруш қўзғолди «Ур-қо, ур!» бўлди,
Ботирлар шовқин соб «қир-қо, қир!» бўлди,
Қўрқоқлар, қарилар қўймай болаларин,
«Борма!» деб бақириб «тур-қо, тур» бўлди.
Гўрўғлибек булутдайин гулдураб,
Йигитларга ҳадеб «қир-қо, қир» бўлди.
Гўрўғлининг йигитлари шер бўлди.
Қизилбошлар бари бирдан йиғлайди.
Аввалдан туркманлар шундай ўр бўлди,
Улар бошдан майдон кўрган, ўрганган,
Ҳар биттаси мингга баробар бўлди.
Шу кунги уруши бўлди кўп ёмон,
Ёмонлиғи, шу қўшин абгор бўлди,
Улар ҳам ҳа, деди, бўлди кўп сургин,
Йигитни ўлдирган номус-ор бўлди.
Хотиржам, беваҳим ётган одамлар,
Жаллодларга илкисдан дучор бўлди,
Зор-зор йиғлашди майдон ичинда.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Ўртасидан қирқиб ўтиб қирқ жаллод,
Бари чиқди бир тепанинг устига.

Ана энди Гўрўғлибек қўшиннинг у ёғига-бу ёғига қирқиб ўтди. Қирқ йигитини қайтариб: «От қўй, беклар!» деб йигитларини шердил қилиб бир сўз айтаяпти:

Ёвмид элнинг ботирлари,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!
Таканинг баҳодирлари,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

Ёвмид элнинг ғўжжоқлари,
Белда тилла пичоқлари,
Мармаридан сочоқлари,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

Така-ёвмид жаллодлари,
Қўлда кескир пўлотлари,
Гўрўғли азаматлари,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

Юз қайтарманг бу майдондан,
Қиличларни бўянг қондан,
Қайтманг, беклар, бу душмандан,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

От қўйинг, гавда лош бўлсин,
Юрагинг темир-тош бўлсин,
Қирилган қизилбош бўлсин,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

Сизларсиз менинг қувватим,
Эшитинглар, азаматим,
Қайтмай от қўй, қирқ, жаллотим,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

Душманнинг, ақлин шошириб,
Ўлигин тошга тўқшириб,
Доғистон тоғидан ошириб,
Дўн-қо, дўн майдон ичинда!

Тўрт тарафни беклар олсин,
Қизилбош қамалиб қолсин,
Бари сизга қойил бўлсин,
Бу марди майдон ичинда!

Қирқ ботир қайтиб от қўйди,
Ҳай-ҳайлаб майдон ичинда.
Оч бўридай бўлиб етди,
Ол-қо, ол майдон ичинда.

Улам ботир, булам ботир,
Кеб бетма-бет бўлиб ётир.
Тупанг милтиқ потир-путир,
От-қо, от майдон ичинда.

Қўлда қилич бирда қалқон,
Гурзи қилиб талқон-талқон.
Не улар бетма-бет бўлган,
Ур-қо, ур майдон ичинда.

Ботирлар хумордан чиқди,
Бир-бирини уриб йиқди.
Қизил қон сувдай бўб оқди,
Чоп-қо, чоп майдон ичинда.

Отлар чарчаб, мардлар, койиб,
Урганини қилиб майиб,
Не отлар қолди бесоҳиб,
Солишди майдон ичинда.

Кимга етса бошин узиб,
Бек Гўрўғли «ур-қо» деди.
Кетипти тандирдай қизиб,
Ур-қо, ур майдон ичинда.

Қочди нечов еталашиб,
Тошга писиб паналашиб,
Қувиб, қочиб, аралашиб,
Таъсир қилиб бир-бирига,
Дуч бўб юрар саралашиб,
Ирғашти майдон ичинда.

Қўрқди Қўбодшоҳ қўшини,
Тўхтатолмай қирқ кишини,
Бир кунда егудай бўлди,
Шунча қўшиннинг гўшини.
Шуйтиб¹ кўрсатиб юрипти,
Гўрўғли полвон ишини.
Қип-қизил қонга бўяпти,
Шу тоғнинг қора тошини.
Сира кўрган эмас экан,
У эл бундай савашини.
«Бу қандай сир бўлди» дейди,
Бари ирғатиб бошини.
Нечалари бўзлаб юрар,
Кўзидан тўкиб ёшини.
Тул қилиб эрсиз қилди-да,
Арэрум қаламқошини
Асли шошиб сурулмасди,
Кўриб беклар бардошини.
Бек Гўрўғли шердай бўлиб,

¹ Шундай қилиб.

Кўрсатди шу кун ишини.
Қувушти майдон ичинда.

Бек Гўрўғли шу тоғда,
Қизилбошман ўч бўлди.
Қирқ азамат солишди,
Эртаги кун кеч бўлди.

Қулоқ солинг турли-турли номага,
Ўлим ҳақ буйруғи шоҳу гадога,
Қирқ йигитни айриб олиб урушдан,
Қўшиндан айрилиб чиқди далага.
Отлари ҳам, йигитлар ҳам чарчаган,
Бориб қўнди катта қийриқ панага.

Ана энди Гўрўғлибек қўшин билан тоза солишиб, кеч бўлгандан кейин, қирқ йигити билан бир кўндаланг қир бор эди, шунинг панасига бориб тушдилар. Гўрўғлибек шу оқшом йигитлар билан отларга дам бермоқчи бўлди. Бариси отдан тушиб, совут-қалқонни ечиб, отларни бойлаб, ором олиб, ўзларида бор таққон, туршак, қурут, овқатларини ейишиб, дам олишиб ўтира берсин.

Шунга Гўрўғли Авазхон ўғлини олдиға ўтқазиб, дийдорига тўйиб, шукур қилиб ўлтирди. Авазхон: «Ота, мен шу ерга жуда эрта саҳар келдим. Билмай келиб қолдим. Қарасам, кўп лашкар хотиржам ётипти. Мен ўзимча ўйладим. «Бу қўшин ё бир қўшиндан қочиб келиб ётипти, ё Ҳасанхонни қувиб келган, тоққа қамаган, олдини олиб ётипти», деб ўйладим. Бир ёғдан тегдим, бари уйқуда сурилишиб, қўйма-қўйма дейишиб, аралашиб кетди. Уруш бўла берди. Шу вақтда баланддан бир одам Ғиротни миниб кела берди. Аввал майдон билан бўлиб кўрмабман, анови қирга келганда, Ғиркўк от мени кўриб, гулдураб кишнаб юборди. Мен шундай қарасам, устида бир одам минган, мен ҳайрон бўлиб туриб эдим, сизлар келиб қолдингизлар. Сизларни кўриб, ул одам қайтиб кетди. Ундан сўнг уруш билан бўлиб қаёққа кетганини билмай қолдим. Шунга биламан, Ғиркўк от шу тоғнинг устида. Ҳасанхонни билмайман».

Шунда Гўрўғлибек Авазхонга: «Э болам, бекор қилибсан, сен ҳам ёвдан чиқиб, Ғиркўк отга ияришинг керак эди. Бизлар сенинг орқангда эдик, келиб уруш қила бе-

рар эдик. Сен бирга борганинга билар эдик. Сени айтганинг тўғри. Фиркўк от ҳар кимни миндирмайди, ҳар ким ҳам унинг олдига боролмайди. Шу Ҳасанхон ярадор бўлсамми? Бу қўшин шуни олдини олиб ётган чиқар, шу отни миниб келган Хон Далли бўлмасин. Ҳасанхон айтган бўлса, Фиркўк миндиради, у гапга тушунади. Агар Фиркўк шу тоғда бўлса, Ҳасанхон ҳам шу тоғда» деб, гаплашиб ётдилар. Эртаси тонг отди. Энди гапни қизилбошлардан эшитмоқ керак.

Ана энди қизилбошлар Гўрўғлидан қаттиқ шикаст кўриб, қўрқишиб қолди. Гўрўғлибек бу ёққа чиққандан сўнг, бариси йиғилиб, маслаҳат қилиб, гап шу ерга келди: «Авал бизларнинг душманамиз битта эди, битта бўса ҳам биракай эди, пошшонинг ўзи келсин, бош бўлмаса, бекор гап. Ўзи келгандан сўнг қочса ҳам ўзи қочсин, қувса ҳам ўзи қувсин» дейишди. Мирзалар арза битди.

Ана энди бу арза Қўбодшоҳга етди. Чор атрофга от чоптириб, одамларни йиға берди. Оқ туғ, қора туғ, яшил, қизил, кўк байроқлар жўнай берди, келиб бу қўшинга ямаша берди. Гўрўғлибек ҳам қирқ йигити билан, олди-ортини йиғиб, чоқ бўлиб турдилар. Гўрўғлибек бошлиқ қўшиннинг устига келиб қарасалар, кечаги қўшин уч ҳисса кўпайипти, яна келаётир. Шунда Гўрўғлибек бу одамларни кўриб, ҳайрон бўлди. Шу вақтда кўп лашкари билан Арзўм подшоси Қўбодшоҳ жаҳонга зилзила солиб, фалакнинг қулогини қар қилиб, қарнай-сурнайни тортиб келди.

Шунда Гўрўғлибек йигитларига кўнгил бериб: «Ў беклар, душманнинг кўплигига қараманг, ҳимматни баланд қилинг, белни маҳкам боғланг, таваккални яратганинг ўзига айланг» деди. Йигитлари: «Э, бу нима деган гап экан?» деб, шердай чирпиниб, йўлбарсдай чопиниб, қоплондай ўхталиб, ҳайбат қилиб турипти. Шунда Гўрўғлибек «Ў йигитлар, бизлар озмиз, булар кўп қўшин, адати йўқ. Бунга битта-битта бориб, қачонгача уруш қилиб юрармиз. Энди маслаҳат шу: «Евлиж от қўямиз. Худо берса, кечагидай қирғин топса керак. Ҳимматни баланд қилинг, душман кўп экан деманг, сира парво қилманг» деб, Гўрўғлибек йигитларни шердил қилиб турипти. Шунда йигитлари: «Ў Гўрўғлибек, бизларни қўрқади деманг, бизлар элик кушлик, балки икки ойлик йўлдан келибмиз. Қўрқсак келмас эдик» деб, қирқ йигит мардона бўлиб турди. Шунда Холдор маҳрам Гўрўғлига қараб бир сўз деди:

Қирқ йигит меҳрибон санга,
Юрган лашкар душман санга,
Олдинда кеб турган санга,
Уруш алвон-алвон санга.
Ҳамма марди майдон санга!

Ажал етмаса ўлмасмиз,
Қизил гул янглиғ сўлмасмиз,
Қочиб биз номард бўлмасмиз,
Қочган билан қутулмасмиз,
Душман бермас омон санга!

Савашдан асло қайтмасмиз,
Биз душманга сир айтмасмиз,
Ғанимдан қўрқиб кетмасмиз,
Сира номардлик этмасмиз,
Майдонда қиб жавлон санга.

Қирқ азамат хизматкоринг,
Саваш излар аждаҳоринг,
Ёвдан қайтмас йигитларинг,
Ҳамма бирдай жон сипоринг,
Барчадан меҳрибон санга!

Душман кўпдир, бизлар озмиз,
Оз бўб орни кеткизмасмиз,
Улар қарға-зоғ, биз бозмиз,
Майдон излаган шаҳбозмиз,
Хизматлар фаровон санга!

Валлакатим, хафа бўлма,
Бу душманни кўзга илма,
Хаёлингни ўзга қилма,
Мардларни бевафо билма,
Жон сипор меҳрибон санга!

Ана энди Гўрўғлибекнинг димоғи чоғ бўлиб, кўнгли оқ бўлиб: «Э ботирларим, шундай урушларни кўп кўрганмиз, душманни кўзга илмаймиз, бу турган лашкарларни назар-писанд қилмаймиз» деб бегларига қараб: «От қўй!» деб, шовқин солиб айтаётган сўзи:

Така-ёвмиднинг беклари,
Юринг саллона, саллона!

Йўлбарсдай бўб чобинади,
Айиқдай бўб бақиради,
Шердай бўлиб бек Гўрўғли,
Кел дейди, майдон қуради.

Қирқ йигитим, от қўйинглар,
Сиз бир ёндин, биз бир ёндин,
Душманни кўзин ўйинглар,
От қўй, беклар, бу бир ёндин.

Беринг душманнинг жазосин,
Келгани топсин савосин,
Кўрсин савашнинг мазосин,
Тоғ бир ёндин, туз бир ёндин.

Қилинг, бекларим, урушди,
Аяманглар қизилбошди,
Энди кўрсин-да савашди,
Кўрадирган кўз бир ёндин.

Менинг жоним сизга қурбон,
Қизилбошда қолмасин жон,
Гўрўғлига бўлинг ҳамдам,
От қўй, беклар, боз бир ёндин.

Қирқ йигит энди қайтмас,
Душманга сирин айтмас,
Соп қилмайин дим кетмас,
Сиз бир ёндин, биз бир ёндин.

Кел, йигитлар, от қўй энди,
Йўлиққанни сўйгин энди,
Душман кўзин ўйгин энди,
Ҳаялламанг тез ҳар ёндин.

Евмид элнинг ботирлари,
Асли йўқ хавотирлари.
Кетсин юракнинг черлари,
Олмосдай бўнг тез бир ёндин.

Апа энди Гўрўғли Мажнункўк тулпорга қамчи бериб
бўшлаб, ўзи от қўйиб турипти.

Гўрўғлининг қирқ ботири,
От қўйинг майдон устига!
Бузилсин дим хотири,
От қўйинг майдон устига!

Ботир ботирман тиклашиб,
Бўзболалар гирдаклашиб,
Қўрқиб қолсин ақли шошиб,
Кеб соҳибқирон устига!

Душман душманга дуч бўлиб,
Ғаним ғанимга ғаш бўлиб,
Ўликлар қолсин чош бўлиб,
Бо яна қирон устига!

Ғаним жондан умид узсин,
Шодликнинг ўйини бузсин,
Қилич силтанг, бошни кессин,
Ўткир исфиҳон устига!

Ғаним келиб олишганда,
Гурсса-гурсса солишганда,
Кучи етмайин шошганда,
Йўлиқсин полвон устига!

Ботирлар, от қўйилганда,
Каллалари уйилганда,
Ғаним хор бўп сўйилганда,
Йўлиқсин жаллод устига!

Беклар, эшитинг бу сўзни,
Тўплаб айиринглар юзни,
Ҳазил фахламасин бизни,
Кеб соҳибқирон устига!

Кел, ботирлар, майдон қилинг,
Мурдаларни хирмон қилинг,
Уруш неча алвон қилинг,
Қон тўкилсин қон устига!

Қиринг, беклар, аямасдан,
Силтанг қилич суямасдан,

Қайтманглар обрў олмасдан,
Ор талашинг қон устига!

Ғайрат қилинг, қирқ азамат,
Душманни қилинг тоза мот,
Қирғин солинг, жонингни сот,
Ҳасанхон ўғлон устига!

Душман кўпдир, бизлар озмиз,
Қирмоққа жудаям созмиз,
Улар чумчуқ, биз шаҳбозмиз,
Калласин урган устига!

Қирқ йигитимсиз, сиз — жоним,
Менинг қувватим, дармоним,
«Ҳақ» деб от қўй полвоним,
Жонни олинг жон устига!

Ана энди Гўрўғлибек қўшиннинг кўплигини писанд қилмай, ҳеч нимани ўйламай, белини маҳкам боғлаб, «қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади» деб от қўйиб турипти. Гўрўғлибек қирқ чилтон, ўн икки имом, азиз-авлиёларга сифиниб, таваккални худога қилди. Гўрўғлибек Ғиркўк отнинг бўлмаганлигига афсус қилиб, Мажнункўкни қамчилаб қирқ йигитига: «От қўй, аламон, от қўй, от қўй!» деди:

«От қўй» деб Гўрўғли шовқин солади,
Кўп қўшинга кеп кўндаланг бўлади.
Қайтмасин, деб ботирларга Гўрўғли,
Исфиҳон қилични қиндан олади.

Қирқ йигит чоқ бўлди, ўтдай ловлади,
Ул қўшин ҳам қўйма деди, чувлади,
Қирқ йигит қўлга олиб ханжарини,
Қирқи қирқ тарафдан талаб айлади.

Ана энди яна уруш бошлади,
Не ёрлар кўндаланг тилин тишлади,
Тамошо қинг Гўрўғандай жаллотти,
От қўй, деб исфиҳон қилич ушлади.

Қирқ йигитман исфиҳонга қўл солиб,
Ўткир қиличларни яланғочлади,
Қирқ жаллод ҳунарини бошлади,
Ким кўндаланг бўлса чалиб ташлади.

Отларнинг бошини қилди баробар,
Қўшин кўп экан деб беглар шошмади,
Катта қўшин тоғ кўчгандай қўзғолди,
Қирқ азамат қирқ тарафдан от солди.

Қирқ ботир, ўртада қамалиб қолди.
Улар ҳам жон сотиб, ҳадеб зўр берди,
Кўп бўлганда зўр иш бўлар, ёронлар,
Найза демай, қилич демай ўхталди.

Барининг қўлида ўткир қиличи,
Ўлдирмай қўймади текса бир учи,
Гўрўғлибек шовқин солиб бақириб,
Ана келди сизларни ўлдиргучи.

«Қўбодшоҳ, армонинг энди қолмасин,
Қирқ эрга етарми қўшиннинг кучи,
Эшитмадим дема, қолма армонда,
Аввалдан бор сенга бекларнинг ўчи».

Воғир-зуғур тўлди энди жаҳонга,
«Қўйма-қўйма!» шовқин тўлди осмонга,
Қирқ йигити қабатида Гўрўғли,
Қилич яланғочлаб кирди майдонга.

Барисининг қўлда олмос қиличи,
Не бир улар ўқдай отидан учди,
Қўбодшоҳ, бедаим аввал кўрмаган,
Буни кўриб кўздан уйқуси қочди.

Катта бир тоғ бўлиб ётган бу лашкар,
Уруш бошланди-да, қўзғолон тушди,
Улам уриб, булам уриб майдонда,
Не бир эрлар шу майдонда сўғишди.

Бек Гўрўғли бош бўб қирқта жаллодга,
Бир бошидан ҳақ деб қирмоққа тушди,
Неча саф бузилди қўшин қўзғалиб,
«Қўйма!» дейди шовқин солиб чувлашди.

«Бугун сенга кўрсатайин ғайратим,
Санаб берай лашкарингни бошини,
Гўрўғлининг ҳунарини кўрдингми?
Қизил қонга бўйай тоғнинг тошини».

Бекларнинг шу куни чанги тумандай,
Қизилбошнинг қутулиши гумондай,
Қизилбошга шу кун охир замондай,
Гўрўғли от қўйиб шерги чаяндай.

Қирқ йигити балойи ногаҳондай,
«Ур-ҳо, ур, қир-ҳо, қир!» бўлди шу куни,
Отдан учди йигит барги хазондай,
Ажалнинг бозори шундай қизиди.

Сони йўқ, ўликни кўрсанг сомондай,
Ўлим ёғди кўкламдаги бўрондай,
Бек Гўрўғли қирқ йигитман аралаб,
Бари юрар чақадиган илондай.

Қаёққа қараса туриб қочади,
Кийикдай ҳуркади, қўрққан қуёндай,
Арзрумнинг йигитлари, беклари,
Отади ўзини қутурган шердай.

Олди қўйдаи ҳуркиб қочар дириллаб,
Чет-четларга қочаётир зириллаб.
Армон, номус қаттиқ иш-да, ёронлар,
Катталар қочма деб сўкар вориллаб.

Ана энди Гўрўғлибек шунча лашкарни остин-устин қилиб, сафларини бузиб ётир. Нечовларнинг юрак-бағри эзилиб, ўлим тушканлар: «Во болам, во иним» деб қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб, «дод» деб; нечалари ёқасини ушлаб, нечалари манглайига муштлаб, нечовлари: «Энди ўлдик, соп бўлдик» деб; кўп қўшин эмасми, чувлаб ётипти.

Ана энди Гўрўғлибек қўшинни кўп кўриб, ўзини оз биллиб, азиз-авлиё, пайғамбарларга сиғиниб, улардан мадад сўради.

Ана энди Гўрўғлибек, ўз йигитларига зафар тилаб, уларнинг кўнглини тўқлаб, ўзининг димоғи чоғ бўлиб, йигитларига: «Хў, шерларим, полвонларим, асло хавф қилманг, таваккални маҳкам қилинг, душманни тилка-тилка

қиламиз, душман қўрқиб қолди, ҳадеб, бир ғайрат қилинг,
дарров шикаст еб қочади. Қани, азамат беклар, от қўй!»
деди. Ана энди майдонда гурсиллашма бўлаётир.

Оқ-қора туғ сўлқиллаб,
Тикилди майдон ичинда.

Югурик отлар ўликка,
Қоқилди майдон ичинда.

Не йўлбарслар қадди ёйдай,
Букилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қирмиз қонлар,
Тўкилди майдон ичинда.

Не йўлбарс эр йигитлар,
Йиқилди майдон ичинда.

Оқ баданга пўлат найза,
Чекилди майдон ичинда.

Қўбодшоҳнинг кўп лашкари,
Енгилди майдон ичинда.

Осмондан ажал ёмғирдай,
Тўкилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қирмизи қон,
Қотилди майдон ичинда.

Катта карнай парпарлатиб,
Тортилди майдон ичинда.

Бўйни узун араби отлар,
Қутулди майдон ичинда.

Чополмаган қозоқилар,
Тутилди майдон ичинда.

Ботирлар чопиб отини,
Жанг қилди майдон ичинда.

Қочай деса чор тарафи,
Беркилди майдон ичинда.

Амалдору умарога,
Зўр келди майдон ичинда.

Чопганда бедов отлардан,
Тер келди майдон ичинда.

Қўшин йўлман ошолмади,
Қир келди майдон ичинда.

Қочмасаям бўмай қолди,
Зўр келди майдон ичинда.

Қирди беклар чопа-чопа,
Учди одам гуппа-гуппа.
Йиқилди эл таппа-таппа,
Оғзин очиб каффа-каффа.
Чопти беклар жуппа-жуппа,
Қилич келди шибба-шибба.
Бўғишма бўб гуппа-гуппа,
Сурушти майдон ичинда.
Душман душманга боқилди,
Зумрад добиллар қоқилди,
Қизил қон сувдай оқилди,
Пилтага чақмоқ чақилди,
Устиҳонга ўт ёқилди,
Ўликлар тутдай қоқилди,
Душман қочмайин на қилди,
Паноҳ-ла майдон ичинда.

Душман душманга қатилиб,
Ўлик боғдай чатилиб,
Қочган бедовлар қутулиб,
Турган жобилар тутилиб,
Тупроққа қонлар қатилиб,
Қиличлар қўлда қотилиб,
Калла шолғомдай отилиб,
Юмалар майдон ичинда.

Келди Қўбодшоҳ қўшини,
Кўрди бекларнинг ишини,
Кўзга илмай шунча кишини,
Буларга тенг бўлолмади.
Қўбодшоҳнинг кўп қўшини,

Тошдай қиб юмалатади,
Қизилбошларнинг бошини.
Бу қирғинни кўрди энди,
Бой берди ақлу ҳушини,
Бундай бўса қўймайдикан,
Бу сдамлар бир кишини.

Илгари эшитар эдик,
Энди кўрдик савашини,
Оғайнилар қоча беринг,
Ҳар ким қутқарсин бошини,
Гўрўғли емай қўймайди,
Қайраб келибди тишини,
Тирик қўймас бир кишини,
«Ур-ҳо, ур!» майдон ичинда

Отга тақди бахмал айил,
Ўами душман бўлди қойил,
Шу кун қизилбошларга,
Гўрўғли бўлди Азройил.

Қўшин бўлди остин-устин,
Ҳар ким излайди ўз дўстин,
Қизилбошлар энди кўрди,
Гўрўғлининг зарби дастин.
Қўшин энди қочмоқ бўлди,
Кечди энди ор-номусдин,
Шу кун ёмон бўлиб қолди,
Амалдорлар мохов, песдин.

Ҳамма ер тўлиб қогандай,
Улик тутиб баланд-пастин.
Қўбодшоҳ дим қўрқиб қолди,
Элин кўриб дил шикастин.

Ҳар бедовлар шувшиллашиб,
Узаңгилар ширқиллашиб,
Семиз отлар фирқиллашиб.

Душман душманга улашиб,
Келди бсклар қувалашиб,
Уликлар қолди айқашиб,
Ҳар ўликка қузғун тушиб,

Бир ҳиллари қопдай шишиб,
Шиканига ғажир тушиб,
Ғажир қўниб тортқилашиб,
Адади йўқ кўп полвонлар,
Улиб ётипти агнашиб.
Уни кўрган яқинлари,
Дод, деб юрар зор йиглашиб,
Гўрўғлибек маст бўб кетган,
Юрипти дарёдай тошиб.

Қирқ йигитининг қиличи,
Ой туққандай ярқиллашиб,
Бундай қирғинчи кўрган сўнг,
Қўбодшоҳ ҳам қолди шошиб.

Ана энди беқлар қизиб,
Қирғини ҳаддидан ошиб,
Шоҳи Қўбод буни кўриб:
«Бундан одам қолмас экан,
Биз қочмасак бўлмас экан,
Булар келган бало экан,
Булар одам эмас экан!»

Қўбодшоҳ бош бўлиб қочди,
Қўшиннинг олдига тушди,
Шоҳнинг қочганини кўриб,
Бек Гўрўғли кетди ишиб.

Қирқ йигит ҳам шовқин солиб,
«Ана кетди, қўйма!» дейишиб,
Чодир-чаманга қарамай,
Энди қўшин қочди шошиб.

Гўрўғлининг қирғиниям,
Кетти ҳаддидан ошиб,
Гўрўғли ҳам қува берди,
«Қўйма!» деб ортидан тушиб.

Қирқ йигитга бақиради,
Олдин ол деб, куйиб, пишиб,
Кўп ергача қувиб борди,
Ботир беклар қувалашиб,

Қўшин ночор қочди энди,
Номус, ордан кечди энди,
Бек Гўрўғли қуваепти,
Орқасидан тушди энди.

Қизилбошнинг элотлари,
Баракалла дейишти энди,
Омон-эсон қирқта жаллод,
Саломат чиқишди энди.

Қирқ ботир зўр бўлди энди,
Беклар қайтиб келди энди,
Омон-эсон қувонишиб,
Кўп хушвақт бўлди энди.

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигит билан, қўшинни қувиб, жуда узатиб солиб, кейин жуда ҳам димоғи чоғ бўлиб, ўз манзилига қайтиб келди. Икки оғиз сўзни ҳамма ботирларнинг олдига тушган Тўлак ботирдан эшитмоқ керак.

Шу кун Тўлак ботир ўзини саман отининг устидан отиб, бир катта иннинг ичига кириб ётган эди. Шунда қимирламай, шу кун оқшом, эртаси кундуз куни ҳам ётди. Сўнгра аста-секин сойнинг лабига чиқиб, бўлаётган урушни кўриб, «ҳали буларнинг иши кўп экан» деб, қайтиб бориб, аввалги меҳмон бўлган жойида, ўзини иззату икромда ўлтира берди. Ана энди говур-ғувур, ҳай-ҳуй йўқ бўлиб, дунёни жимлик босди. «Баҳодир» инидан чиқиб, ўзини кўрсатмай, бир пана ердан писиб қараса, қўшин ҳам йўқ, қирқ йигит ҳам йўқ. Тўлак ботир фаросат билан қўшинни қочганини, қирқ йигит қувалаб кетганини билди. Шунда ботир Тўлакнинг димоғи чоғ бўлиб, сойдан югуриб чиқиб, у ёқ-бу ёқни қидириб, бир синиқ найзани топиб, қўлига олиб, шовқин солиб, ҳай-ҳайлаб, ўликларга қараб югуриб, мурдаларни сўкиб: «Қани, мендан қутул-чи, сени айтган одамларинг бошқа. Ана энди, бизни кейин танийсан, қутулиб кўр-чи мендан!» дер, ҳар хил дағдағалар қиларди.

Бир вақт қараса, Гўрўғлибек қирқ йигити билан келаёпти. Бекларни кўриб, яна шовқин солиб, биров билан урушаётган одамдай бўлиб, бошидан найзани айлантириб, бир катта ўликни санчди. Йигитлар буни кўриб кулдилар. Тўлак ботир Гўрўғлига қараб: «Баракал,

ла бегим, бунн қаранг, бу ётган ўликларни мен қирдим. Ана энди ўзингиз санаб кўринг. Меники кўпмикин, қирқ йигитники?» деди. Шунда бир йигит шўх экан: «Ҳа Тўлак ботир, ана бирови тирик экан, қоч, ўзингни ўлдиради!» деди. Тўлак ботир кўрқиб, бир ўликка қоқиниб йиқилди. Урнидан туриб, шошиб қочиб, нари бориб қараса, ҳеч ким йўқ. Шунда Тўлак ботир серрайиб қолди. Кейин ўрнидан туриб ўзини ўнглаб олди. Ана энди Тўлак ботир Гўрўғлига салом бериб: «У, бегим, мен шунча иш қилдим. Сиз мени мирохўр ҳам қилмадингиз» деб, катталик қилиб турибти. Гўрўғлибек айтди: «Балли, Тўлак, балли Тўлак, қилган ишини дойим бўлак». Энди бу ҳангама ҳам ўтсин, сўзни Ҳасанхондан эшитинг.

Ҳасанхон Хон Далли билан баланд тоғнинг устида қувониб ўтирар эди. Ҳасанхон ҳам соғайиб, яралари қора қўтир бўлиб, тузалаёзган эди. Гўрўғлибек келиб, Ҳасанхонни топмоққа кенгашди. Ҳаммаси тоғнинг устига чиқиб қарашни маслаҳат кўрдилар. Шунда йигитлар ичида икки йигит тоғнинг баланд тепасида Ғиркўк отни кўриб, дарров қайтиб келиб хабар берди. Гўрўғли бу сўзларни эшитиб, жойидан туриб: «Отларингни мининглар!» деди. Тоғ йўли билан баландга ўрлаб чиқдилар. Ана шунда Гўрўғлибекнинг кўзидан ёши оқиб, узоқдан Ғиротни кўриб, «Оҳ Ҳасанхон» деб, Ҳасанни чақириб бир сўз дегани:

Боғ оралаб тоза гуллар тергали,
Иложим етмайди жоним бергали,
Ҳасаним, йўлбарсим, ўғлим, бормисан?
Ўлсин отанг, энди келди кўргали.

Бир боғчада олмамисан, нормисан,
Бизларни кўрмакка интизормисан,
Отанг ўлсин, энди келди, чироғим,
Йўлбарсим, чирпинган шерим, бормисан?

Мен билмайман, Ҳасанхон, ночормисан?
Ё билмайман, болам, ярадормисан,
Отанг ўлсин, энди келди болам деб,
Ҳасаним, қўчқорим, омон бормисан?

Ҳасан болам ботирларнинг ботири,
Елғиз ўзи қирқ минг қулга тотири,
Йўлбарсим, Ҳасанжон, омон бормисан,
Ўлсин отанг, янги келаётири.

Кўлимдан шунқорим учган ўхшайди,
Менга ўлим кафан пичган ўхшайди.
Йўлбарсим, жаллодим, Ҳасан, бормисан,
Армоним чироғим ўчган ўхшайди.

Чамбилда зор йиғлаб шўр отанг келди.
Во Ҳасан, деб отанг саргардон бўлди.
Йўлбарсим, арслоним болам, бормисан,
Бор бўлсанг, бир «ота!» десанг не бўлди?

Мен келаман, болам, хуморинг тутиб,
Во Ҳасан, деб кеча-кундуз қон ютиб,
Сен бор бўлсанг «ота!» дегин, Ҳасанжон,
Отанг жонин берсин товшинг эшитиб.

Сен бўлмасанг шўр отангга қиёмат,
Кеча-кундуз иши оҳу надомат.
Отанг келди, «ота!» дегин, чироғим,
Бормисан, Ҳасанжон, соғу саломат?

Узоқда қолгандир манзилим, элим,
Сенинг учун мотамдадир Чамбилим,
Отанг ўлсин, янги келаётири,
Омон-эсон борми Ҳасанжон ўғлим.

Илоҳи, Ҳасанжон болам, бор бўлгин,
Отанг келганидан хабардор бўлгин,
Отанг ўлсин, энди келди, чироғим,
Ҳасанжон, кўп яша, эътибор бўлгин.

Болам деб отанг келди, Ҳасанжон.
Ўтингда ўртаниб ўлди, Ҳасанжон.
Йўлбарсим, арслоним Ҳасан, бормисан?
Чамбилим мотамда қолди, Ҳасанжон.

Ана энди Ҳасанжон бу сўзларни эшитиб, йиғлаб ётар эди, ўзини кўрсатолмади, ярадор эди. Қирқ йигит ҳам йиғлаб келаётир. Шу вақт Авазжон ўғлоннинг ҳам кўзидан ёши равона бўлиб, Ҳасанжонни чақириб бир сўз дегани:

Отим Аваз, ман йиғлайман зору зор,
Қани устингдаги Ҳасан аждаҳор,
Сени кўриб, Ғирот, бўлдим беқарор,

Мард Ҳасанни кўрмакка мен интизор,
Устингдаги эганг қани, жонивор?
Мард Ҳасанни нима қилдинг, вафодор?

Жонивор Фиркўк от сенсан саломат,
Устингдаги қани Ҳасан валлакат?
Кўрмайин бизларга бўлди қиёмат,
Омон-эсон борми эганг, Фиркўк от?
Устингдаги эганг қани, жонивор,
Мард Ҳасанни нима қилдинг, вафодор?

Бедов минсам ёл кокилин тарайман,
Зарли дасторимни бошга ўрайман,
Ҳасанхонни, Фирот, сендан сўрайман.
Қани бўлса жамолини кўрай ман.
Устингдаги эганг қани, жонивор?
Хон Ҳасанни нима қилдинг, вафодор?

Сенинг эганг Чамбил элнинг тўраси,
Ҳар кимнинг бор беш кун куни кўраси,
Сен эдинг Чамбилдан келган жўраси,
Бизларга кўринмас унинг қораси.
Устингдаги эганг қани, жонивор,
Ҳасанхонни нима қилдинг, вафодор?

Фиркўк от, эшитгин айтган сўзимни,
Ҳасанхон деб унутганман ўзимни,
Тарк этканман кечаю кундузимни,
Сўрайман Ҳасанхон ширин сўзимни,
Устингдаги эганг қани, жонивор?
Ҳасанхонни нима қилдинг, вафодор?

Фиркўк от Авазман эгасин кўрди,
Тўрт оёғин ерга тираб чинқирди.
Фиркўк отнинг наъра тортган довшига,
Доғистоннинг тоғи, дўстлар, ёнғирди.

Гўрўғлининг қирқ азамат беклари,
«Ҳай, аттанг», деб бари йиғлаб юборди.
Ўлимчилаб ётиб эди Ҳасанхон,
Йиғлаб ётган, полвон Ҳасанни кўрди.

Ана энди Гиркўк от мунгайиб қаттиқ кишнади. Буни беклар эшитиб: «Ҳа аттанг, Ҳасанхонга бир гап бўлган экан» деб, қирқ йигит югуриб борса, Ҳасан полвон ҳам отасининг сўзини эшитиб йиғлаб ўлтирган экан. Ана энди йигитлар югуриб келиб, Гўрўғли билан Авазхонга: «Суюнчи бер, Ҳасан топилди», дедилар. Сўнгра Ҳасаннинг олдига олиб келдилар. Ҳасанхон энди тузалаётган эди. Гўрўғли Ҳасан ўғлини омон-эсон кўриб, вақти хуш бўлди. Ана энди икки от кўшиб, серча қилиб, Ҳасанхонни пастга олиб тушдилар. Лашкарлардан қолган ўлжаларни йиғиб, Чамбил элга қараб жўнадилар. Ана энди Ҳасанхон омон-эсон Чамбилга келиб, бир-бирларига тўймай ҳолаҳвол сўрашиб ўлтиришди.

Ана энди Гўрўғли Хон Даллига айтди: «Болам, мен сенга Ҳасанхонни юбориб, Хон Даллини олиб кел деганимда, Авазхонга деган эдим. Энди Авазхон ҳам, Ҳасанхон ҳам ўғлим. Қайсини хоҳласанг — шунга бераман», деди. Далли айтди: «Ота, мендан сўрамасангиз айтолмас эдим, энди сўрадингиз, айтаман. Мени Ҳасанхонга беринг, шунда ҳар хил таъналардан қутуламиз. Менинг тилим ҳам калта бўлмайди. Даллихон бекнинг икки ўғлига ҳам хотин бўлган, деб таъна қиладилар», деди. Хон Даллининг бу сўзлари Гўрўғлига ҳам маъқул бўлди. Хон Даллининг ақлидан хурсанд бўлди. Ҳар вақт маслаҳатлар сўраб, кўпинча Хон Даллининг айтганини қилар эди.

Ана энди Гўрўғли така-ёвмид элини тўплаб, эли-халққа хабар солиб, қирқ кун тўй-тамоша қилди. Даллихонни Ҳасанхонга никоҳ қилиб берди. Шундай қилиб муродмақсадларига етдилар. Ана энди Гўрўғлибек тўйини катта қилиб, эл-юртни ўзига қойил қилди.

Гўрўғлибек яхши соатда тўйни бошлаб, кўпқорини ташлаб, ўйинчи, созчилар элнинг кўнглини хушлаб, узоқ-яқиндан от чоптириб, пойгани қўя берди. Ана энди ичкарида қиз болалар ўланни айтиб, ҳангамани катта қилди: Ана энди Гўрўғлибек семиз туялардан, туғмаган тув биялардан, бўрдоқи қўйлардан олиб келтириб сўя берди. Тўйни бошлаб қўя берди. Ана энди ҳар ерда ўйинчи, масҳарабоз, дорвозлар, наъмалар, хушовозлар, наъмасозлар йиғилиб, бари Гўрўғлибек ҳовлисига уюлиб, бор топқанни кийиниб, азизларга сиғиниб йиғила берди. Ана энди катта элда катта тўй бошланаётир, ҳар ерда, ҳар элда, ҳар ўлкада гоҳи отлар пойгачи гўнон, дўнон ҳар қандай қилиб

пойгача чопиладигаилар келаётир. Улар ҳам келиб жой олаётир.

Ана энди Гўрўгли жами элга, мамлакатларга шаҳриёр подшоларга хат ёзиб, ясовуллар юбориб хабар сола берди, бориб кела берди. Ҳамма эл-юрт била берди. Ана энди бир хили келиб хабар ола берди, яқиндагилар тўйнинг қачон бўладиянларини била берди. Гўрўглибек ҳам тўйга лозимини ола берди, жам қила берди, ҳамма мамлакатга овоза сола берди.

Бек Гўрўгли энди тўйни бошлади,
Кун чиқмай катта такадан ташлади.
Бўзболалар ёнбош бўлиб ушлади,
Улогнинг устидан тақим ташлади.

Ўзбакларнинг шул иш кўҳна касоти,
Иссиқ кунда уриб чопар хом отти.
Ҳар ким ўз таврига ўрнаб ётипти,
Ҳар қандай қип хуморини тарқатти.

Бир ҳангама бўлаётир катта тўй,
Кўрганларнинг вақти кўп хуш бўлади.
Бедовнинг тулпори, йигит шунқорн,
Катта тўйда маълум бўлиб қолади.

Инъомлар беришдан армон қолмади,
Катта тўйда қуруқ қолган бўлмади,
Бек Гўрўгли ёвмиднинг валамати,
Бундай тўйни бошқа одам қилмади.

Қирқ кун қилди Хон Даллининг тўйини,
Ўттиз кундан зиёд ўйини,
Меҳмонларга сўйиб қилди зиёфат,
Соплай деди Гўрўглининг қўйини.

* * *

*

Ана энди тўйимниям тарқатдим,
Хон Даллини яхши сўзман ўхшатдим,
Яхшидан от, ёмондан дод, ёронлар,
Яхши эди, яхши таърифини этдим.

Яхши сўзман илон индин чиқади,
Ёмон сўзман мўмин диндан чиқади.

Сўз бир гавҳар, ҳар кимсада бўлмайди,
Яхши сўз, ёронлар, кимдан чиқади.

Яхши сўз ҳар кимга таъсир қилади,
Ёмоннинг сўзи бетаъсир бўлади.
Тили борнинг сўзи бор-да, ёронлар,
Ҳар ким ўз ҳолича сўзни билади.

Сўз деган бир қимматбаҳо гавҳарди,
Сўзни фарқ қилмаган, дўстлар, бекорди.
Асли билса суханворнинг фарқи кўп,
Ким айтади ҳамма сўз баробарди?

Оқиллар айрар сўзнинг фарқини,
Баробар қилмапти ҳар мол нарҳини,
Ўзбакларда сўзга сиңчи кўп бўлар,
Гап билан айиринг ўзбак халқини.

Бошқа суханчи ҳам «Хон Далли» дейди,
Айт, десангиз ҳар нима деб бурчийди,
Айтолмаса, тополмаса сўзларин,
«Билмадинг-ку, айтмагин» деб ким дейди?

Илгари катта шоирлар ўтипти,
Ўз вақтида гапни шайлаб кетипти,
Бир йўл қилиб сўнгги қолган шоирга,
Жўниқдириб, йўл қип ташлаб кетипти.

У йўлни ҳам бу шоирлар қўйипти,
Ҳеч йўриги йўқ бир сўзни суюпти.
Байт ҳам йўқ, сухан ҳам йўқ, йўл ҳам йўқ,
Сандираб отини дoston қўйипти.

Бу сўзларга ўзбак қулоқ солмайди,
Ун дostonни бир тийинга олмайди,
Бақирғанман, сўзлаганман сўзим деб,
Бир йил тинмай айтса писанд қилмайди.

Қайтиб¹ элга ёқсин айтган сўзлари,
Яхши сўзни бошдан сира билмайди.
Ўзбаклар айрар сўзнинг фарқини,
Илгари сўзларга тўғри келмайди.

¹ Қандай қилиб (ред.)

Шу Хон Далли, шу шоирлар сўзи шул,
Бурун айтилган гапнинг ўзи шул,
Бир байти бошқалардан чиқмайди,
Бурунғи суханворларнинг изи шул.

Бу шоирлар айт десанг ўхшатолмас,
Айтганда ҳам тўртдан бирин айтолмас,
Қайтиб айтсин, боши ўзи бўлмаса,
Жуйрук бўганман уларга етолмаса.

Яхши сўзни ёмон қилиб юрипти,
Дона сўзни сомон қилиб юрипти,
Иззатли, ҳурматли, улуғ эрларни,
Хўр қип, юзни тубан қилиб юрипти.

Шодлик ерга олиб келиб хўрликни,
Сўзнинг барин сарсон қилиб юрипти.
От кўтариб, ўткан улуғ эрларни,
Билмагандан чўпон қилиб юрипти.

Эл ичида калта-калта матални,
Ямаштириб, дoston қилиб юрипти,
Бошласа ортини йиғиб ололмай,
Жамлаялмай вайрон қилиб юрипти.

Шу сўз бари Жуманбулбул сўзлари,
Шоир бўп иззатман ўткан ўзлари.
Шу замонда элу халққа машҳур бўп,
Орзуман ўтган қишу ёзлари.

Шул кишининг сўзин орзу қилади,
Ҳалиям эшитса қулоқ солади.
Бу шоирлар унинг сўзин айтмайди,
Бўлмаса ўзбаклар сўзни олади.

Бу шоирлар жоврай берсин билганин,
Айткандан чертиб безор қилади.
Бир оз гапи элга таъсир қилмаса,
Эринмаса қайтиб қулоқ солади.

ХУШКЕЛДИ

Айтувчи

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛУЛ УҒЛИ

Нашрга тайёрловчи:

МАНСУР АФЗАЛОВ

Гўрўғлибек замснасида унинг овози ҳар томонга кетди. Қанча подшолар, валлааматлар Гўрўғлибекнинг сиёсатидан кўп қўрқар эдилар. Гўрўғлибек овози оламни тутганди, лекин фарзанди йўқ эди. Ана энди Ҳасанхонни фарзанд қилмоқ учун Ваянгандан, Авазхонни Хунхордан олиб келиб, икковини ўғлим деб, искасам гулим деб, жоним билан дилим деб, ўлсам меросхўрим деб, тобутим чегаси, ўлигим эгаси деб, туққан болаларидан зиёд парвариш қилар эди.

Авазхонни Гўрўғлининг катта хотини оға Юнус пари ёқасидан солиб, этагидан олиб, Ҳасанхонни Мисқол пари ёқасидан солиб, этагидан олиб, икковини шундай авайлаб, тарбия қилар эди, бирор соат булардан гофил бўлмас эди. Хусусан, Авазхон ўғлон шундай соҳибжамол, сулув эди. Сулувликда, тозалликда, озодалиқда тенги йўқ эди. Бунинг устига оға Юнус пари ўзига муносиб ярашадиган кийимларни кийдирар эди.

Гўрўғлибекнинг Аҳмад сардор деган бир тоғаси бор эди, кўп бузмакор, чуғул, дилозор, кўп ёмон одам эди. «Ер овлоқ бўлса, тўнғиз тепага чиқади» деган. Бир куни Гўрўғлибек меҳмонхонадан ичкарига кириб кетди. Ҳасан билан Авазхон ҳам чиқиб кетган эди. Ана энди қирқ йигит, ҳар қайсиси бир йигит Рустам сони бўлиб, қирқни ҳам бирдан гуриллаб кетди. Бирови: «Мен майдонда ундай қилдим», яна бирови: «Мен шундай қилдим»,— деб мақтаниб, лоп-қоп уриб турибди. Шунда Гўрўғлибекнинг тоғаси, туркманнинг олтин соқаси айтади: «Ҳў йигитлар, баринг, қўйинглар, эрлик, йигитликдан дим каминг

Йўқ ва лекин Чамбилга иккита шум туёқлар келиб, алҳол беклик шуларники бўлиб турибди. Ҳой беклар, йигитлар, бизлар ва сизлар ҳафтада, уч кунда душман билан урушиб турибмиз. Бизлар билагимизнинг кучи билан, найзамизнинг учи билан ҳалол қилиб ишлаб еб ётибмиз. Бу иккови нима қилаётир? Йигитлар, Чамбилга келгандан бери даладан бир орқа ўтин, янтоқ олиб келганини била-сизларми?»— деб ҳамма йигитни бузиб турибди.

У Авазхон билан жуда ғаш эди. Ҳасанхонни яхши кўрар эди. Ана энди Авазхон бу сўзларни эшитиб айтди: «Ҳай аттанг, кишининг элида подшо бўлгандан ўз элингда пода боққанинг яхши»,— деган эмасми? Энди шу қирқ йигитни бир ғазога¹ эргаштириб чиқиб, эрлигимни, ўткир-лигимни, чаққонлигимни, эпчиллигимни, урушимни, хурушимни, эришимни кўрсатиб кетайин. Мен кетгандан сўнг: «Авазхон ўғлон ўзи кичкина бўлса ҳам бежо ўткир эди»,— деб айта-айта юрсин.

«Ҳай аттанг, бўлмас экан»,— деб ғайратга, шиддатга миниб, ғазо ўйига тушиб, оқшоми билан кўзга уйқи келмай, оқшом ётди. Тонг отди. Авазхон жойидан туриб масжидга борди. Эрта бомдодда қанча умаро ва қирқ йигит: «Гўрўғлига салом берамиз»,— деб бариси Кўк масжидга борар эди.

Масжид тўлиб, жамоат бўлиб, намозни ўқиб, намоздан фориг бўлиб, фотиҳани юзига тортиб, далага чиқдилар. Ана шу вақтда Авазхон ўғлон дасти алиф — лом қилиб, гарданини ҳам қилиб, валламатим, арз, деб турди. Ҳамма аркони давлат бариси нима арзи бор экан, деб Авазхонга қараб қолди. Шунда отасига қараб Авазхоннинг айтган сўзи:

Барчани яратган қудратли жаббор,
Ҳар кимни бир куйга қилди гирифтор.
Арзимга қулоқ сол, Чамбил тўраси,
Отим Аваз, айтадиган арзим бор.

Арила билмаган тоғларнинг қори,
Тирама пишади боғнинг анори.
Отим Аваз, айтадиган арзим бор,
Арзимга қулоқ сол, ёвмит сардори.

¹ Ғазо — уруш.

'Арила билмаган тоғнинг тумани,
Адолатли элимизнинг замони.
Бол Авазнинг сизга айтар арзи бор,
Арзимга қулоқ сол, ёвмитнинг хони.

Кумуш бўлар тарлон қушнинг чегаси,
Ғула бўлар бедов отнинг тўқаси.
Маккамсан, мадинам — қиблагоҳимсан,
Арзимга қулоқ сол, юртнинг эгаси.

Юрганда очилгай мудома йўлим,
Икки номус эр йигитга бир ўлим.
Арзимга қулоқ сол, ёвмит тўраси.
Отим Аваз, ғазо тилар бу кўнглим,

Етти ёшда олиб келдинг ўзимни,
Ўзим ўлмай, ғаним босмас изимни,
Омин де, қўлинг кўтар, отажон,
Хизмат қилиб ҳақлаб келай тузингни.

Валламатим, мард, нормардинг синайман,
Куйганимдан гапни гапга улайман.
Хизмат қилиб, ҳақлаб келай тузингни,
Бу мавридга Ғиротингни тилайман.

Қулоқ сол, отажон, бу нолишима,
Душман қойил бўлсин қилган ишима,
Шу сафарга, ота, бергин Ғиротни,
Қирқ йигит жаллодни қўшгин қошима.

Ғазонинг хаёли қилди саргардон,
Сафарга бел боғлаб Аваздай ўғлон,
Қирқ йигит хумсани ҳамро қил энди,
Омин деб фотиҳа бергин, отажон.

Отим Аваз, Чамбилбелга тўраман,
Тўралик даврида даврон сураман.
Шу сафарга, ота, беринг Ғиротни,
Оқ фотиҳа бер, сафарга бораман.

Ана энди Авазхоннинг арзини турган одамлар эшитиб, Авазхон ғайратига, сини-синбатига ҳамма қараб: «Боракалло, деб ва унинг арзига Гўрўғлибек нима дер»

вкан»,— деб қарашиб турдилар. Ана шунда Гўрўғлибек ўғлининг арзини эшитиб: «Гиротни бер»,— деган сўзини ёқтирмай, нима деярини билмай турибди. Гўрўғлибек Гиротни Юнус, Мисқол ёридан, Ҳасан, Авазхон ўғлидан ҳам яхши кўрарди, шу сабабдан Гирот дегани ёқмади. Бўлма-са, Авазхонга ўзи ҳам қойил эди. У ҳар қандай ғазонинг урдасидан чиқар эди.

Шунда Гўрўғлибек Авазхонни қайтариб: «Ҳали ёшсан, ғазога боришни ҳавас қилма, сен уч-тўрт марта отанг билан ғазога бориб, урушнинг расм-қоидаларини ўрганиб, билиб, ундан сўнг борсанг бўлуру эди»,— деб боласига қараб бир сўз айтаяпти:

Чор ҳоким эмасман, Чамбилгадир хон,
Азаматга бердим карк тери қалқон,
Нияти ғазога талаб айлама,
Ғазо учун талаб қилма, Авазхон.

Ёш боласан сенга нима дей энди,
Давлатим бор, турли либос кий энди,
Ғазо учун талаб қилма, фарзандим,
Ҳали ёшсан, болам, ғазо қийинди.

Йиғлатиб кўзимни гирён айлама,
Алағда қип юрагим қон айлама,
Фарзандим кўзимнинг оқу қораси,
Қариган отангни сарсон айлама.

Узоқдан чопилар отнинг сараси,
Йигитни қайтарар бахтнинг қораси.
Ғазо осон эмас, қайтгин Авазхон,
Бу раёйингдан қайтгин, Чамбил тўраси.

Мард ўғлонга даврон икки келмасди,
Мард ўлмай ҳақини душман эмасди.
Бол Аваз ғазони қўйгин, фарзандим,
Болам, қўйгин, ғазо қаттиқ, осон эмасди.

Ана энди Гўрўғлибекнинг бол Авазга «Раёйингдан қайтгин!» деганига Авазхон ўтдай ёниб, оловдай тутаниб, отасига қараб бир сўз айтгани:

Чамбил дейди униб ўсган жойимни.
Ёшсан деб дилимга солма войимни,
Омин де, қўлингни кўтар, отажон,
Ёш ўғлонман, қайтармагин раёйимни.

От чопмоққа қойим Хизирнинг даши,
Хизир, Ильёс доим марднинг йўлдоши,
Талаб қилиб, қайтармикан мард киши.
Талаб қилиб қайтмоқ номарднинг иши.

Ота, раҳм айлагил кўзда ёшима,
Дўсту душман қойил бўлсин ишима,
Шундан, ота, мен газага бормасам,
Хотиннинг лачаги бўлсин бошима.

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Ўлимдан ёмон иш борми дунёда.
Жавоб берсанг, отли борай, отажон
Йўқса, хоним, хуш қол, кетдим пиёда.

Ёш боламан, кўнглимдагин айтарман,
Ўзим полвон кўп ҳунар кўрсатарман
Омин дегин, қайтармагин раёйимни,
Жавоб берсанг, бермасанг ҳам кетарман.

Ўламан, деб мард йўлидан тояма,
Йўқчилик жўмарднинг кўзин ўяма.
Ёшсан деб қайтарма, ота, раёйимни
Валламати Фиротингни аяма.

Фиротим деб, ота, бундай ўйлама,
Фирот учун менинг сўзим тайлама,
Омин де, қўлингни кўтар, отажон
Фирот учун насиҳат қил сўйлама.

Гўрўғлибек билди, Фиротни бермаса, Авазхон асло қабул қилмайди.

Шу вақтда, кўп одамлар ўртасида Гўрўғлибек Авазхонга қараб: «Эй фарзанд, дилбанд, Фирот ҳам ўзингники, Мажнункўк ҳам ўзингники, сен от учун хафа бўлма. Биз сендан от аямаймиз. Ундай бўлса бугун сен йигитларга хабар бергин, отларига қарасин, ем бости қилиб қантариб, кунталаш қилсин. Мен ҳам Сокибулбулга тайин қилайин. Фиротни тиркаб, бугунча отларни қайраб чоқласин. Эр-

тага фотиҳа бериб, жавоб берайик»,— деб Авазхонни қайтарди. Ана энди Авазхоннинг вақти хуш бўлиб, бориб йигитларига қараб: «У йигитлар, отларни чоқланглар, эртага ғазога борамиз»,— деб ҳаммасига айтиб юрибди.

Ана энди Гўрўғлибек аста-секин масжиддан чиқиб, уйларига қараб юра берди. Кўп ўй босиб, Авазхонга ишонмай, ёш бола, мабодо қирқ йигитга ҳийла қилиб Хунхорга қочиб кетса, ҳали ёшда, унча кўнгил қўймаган эди, деб неча бир хаёллар билан тош таблага борди. Қараса, Соқи бобо Фиркўк билан Мажнункўкни бир ёғига боғлаб, Шабгиркўк билан Темиркўкни бир ёғига боғлаб, тўрт отнинг ўртасида пўстиннинг бир енгига бошини тикиб, бир енгига икки оёғини суқиб, хур-хур этиб, хуррак тортиб ухлаб ётибди. Гўрўғлибек кулди,— Ҳо, Соқи бобоси қургур, ҳали ҳам ухлаб ётибсанми? Қариган сўнг уйқу қочмайдими? Сен ёшлардан ҳам кўп ухлайсан,— дегандан сўнг Соқибулбул уйғониб, бекдан уялиб:

— Ассалому алайкум,— деб рамазондан ҳам узун қилиб салом бериб тура келди.

Ана шунда Гўрўғлибек Соқибулбулга қараб бир сўз дегани:

— Шу вақтгача одам ухлаб ётарми,
Ухлаган қул мақсадига етарми?
Ғафлатдан, чол Соқи, кўтар бошингни,
Офтоб чиқиб, чоштгоҳ бўлиб кетарми?

Бефарзандлик мени қилди саргардон,
Фарзанд учун сонсиз орзуман, армон.
Шу вақтгача одам ухлаб ётарми,
Бу сўзимга қулоқ солгин, Соқижон?

Болам Аваз биздан Ғирни тилади,
Эрта бомдод Аваз от деб келади.
Жойингдан тур, сўзни эшит, чол Соқи,
Сўзлагин, маслаҳат қандай бўлади?

Йигитларда йўқдир, Аваздай ўғлон,
Ёв бўлса, урушда қилади жавлон,
Эрта бомдод от деб келса Авазхон,
Ғирни қўй, Мажнунни мақта Соқижон.

Аваз ёшда, баччада, хавас этмасин,
Биздан айрилиқнинг йўлин тутмасин,

Маслаҳат бер, сўз айтигин, чол Соқи,
Еш бачча Хунхорга қочиб кетмасин.

Эшит Соқи, Гўрўғлининг додини,
Бек бўлиб сўради, Ёвмит юртини,
Эрта от деб келса, Аваз, бобожон,
Жуда мақта Мажнункўкдай отини.

Мажнункўкни жуда таъриф айлагил,
Сен сайиссан, синчи бўлиб сўйлагил,
Насиҳат қип бедовларни саралаб,
Мажнунни Гиркўкдан баланд айлагил.

Бол Авазга синчиликдан билдиргин,
Алдаб-сулдаб Мажнункўкка кўндиргин,
Мажнунга кўнмаса нодон Авазинг,
Йиғлатма боламини, Гирга миндиргин.

Ана энди Соқи чол шошиб, нафаси ичига тушиб, ўпкаси шишиб, бошини қашиб, гапидан адашиб:

— Эй, бегим, валламатим, Авазхон бўлса, сира хафа бўлманг, Мажнунга тўрт оғиз сўз билан кўндираман. Мажнунни ясаб миндираман. Авазхон биз билан жуда соз, яхши кўради, гапимни ташламайди, ҳар қанча насиҳат қилсам қулоғига олади, мени ташлаб кетмайди, тез чопчан кўндириб қўяман, бу хизмат кам гуноҳ қулингизнинг бўйнига,— деб доддираб, қуллуқ, деяётир.

Унда Гўрўғлибек айтади: «У чол, Соқи бобо, Авазхон ҳам қаттиқ, сенинг алдовингга кўнмас, ў бобо, кўрасанда, агар кўнса, жуда яхши, кўнмаса Гиркўкни эгарлаб, тайёрлаб миндир»,— деб бек уйига ўтиб кетди.

Ана энди Авазхон йигитларнинг барига хабар бериб юрибди.

— Ҳой, ботирлар, йигитлар, отларни чоқланглар, эртага газога чиқамиз,— деб барисини хабардор қилиб, Авазхоннинг димоғи чоғ бўлиб турибди. «Далага чиқиб, неча бир тоғнинг салқин, совуқ сувларидан ичиб, чўлбиёбонларнинг иссиқ-иссиқ ҳаволарини кўриб ўтамиз, хўп томоша қиламиз»,— деб Авазхон қувонаётир.

Ана энди кеч бўлди. Оқшом ўтиб, тонг отди. Авазхон югуриб тош таблага борди. Шундай қилиб қараса, кечагидай тўрт от ўртасида Соқи чол ухлаб ётибди. Шунда

Авазхон Соқи чолни уйғотиб: «Отни эгарла!» деб Соқи
бир сўз айтапти:

— Тур жойингдан, Соқи бобо, тонг отди,
Сен ҳам бир ўқи-да, номоз бомдодди,
Нияти ғазога талаб айладим,
Эгарлаб бер, назаркарда Фиротди.

Утар дунё, қиёматни ўйладим,
Давлатим бор, турли кийиб жайнадим.
Эгарлаб бер, бобо, Фиркўк отимни,
Бобожон, ғазога талаб айладим,

Бобо эшит фарёдими, додими,
Чамбил дейди ўсган мамлакатими,
Талабим ғазода, бобо, тур энди,
Тез эгарла, жонивор хоназотими.

Отим Аваз, Чамбил белга тўраман,
Тўралик даврида даврон сураман,
Тез эгарла, бобо, Фиркўк отими,
Миндир, бобо, мен ғазога бораман.

Соқи чол кечагидан ҳам узун қилиб салом бериб, тура
келди. Ана чол Соқи вақтини хушлаб, шўхлигини бошлаб,
Авазхонга қараб бошини чайқаб, лабини тишлаб, «Ўрги-
лай Авазхон, сиз ҳам келар экансиз»,— деб Авазхонга
қараб, Мажнункўкни мақтаб бир сўз айтади:

Бу золим фалақдан минг дод айлайин,
Қулоқ солгин, тўрт-беш сухан сўйлайин.
Айтган сўзга қулоқ солгин, бол Аваз,
Эшитиб ол, бир насиҳат айлайин.

Авазжон, Фиркўкинг тобдан кетибди,
Мажнункўкинг хўп камолга етибди,
Шу вақгда Фиркўкдан Мажнун ўтибди,
Бол Аваз, Мажнункўк беллик бедовди.

Сенга айтай, Фиркўкнинг не ҳоли бор,
Хосияти марварид ўрган ёли бор,
Ярашиқли тимкил-тимкил холи бор,
Устихонли, туташ келган бели бор.

Мажнуннинг узоққа яхши йўли бор,
Авазхон, Мажнункўк беллик бедовди.

Мард ўғлонсан, алвон-алвон дўнмагин,
Хасимнинг сўзига болам, кўнмагин.
Ғиринг қурсин, қайтгин, Аваз, минмагин,
Авазхон, Мажнункўк беллик бедовди.

Ғиринг қурсин, пўпанг-пўпанг этади,
Ёмонласин, жами тирик ўтади.
Узоққа Ғиркўк қарилик этади,
Мажнунга, ҳа!— десанг қушга этади,

Шу вақтда Ғирингдан Мажнун ўтади,
Бол Аваз, Мажнункўк беллик бедовди.

Ана шунда Авазхон ўғлон қақирлаб кулиб, отасининг ўргатган гапини билиб: «Ўла чол! Мени алдайман дейсан, ҳа? Улгир Соқи, мени бола дема! Тур, Ғирни эгарла!»— деб, Авазнинг айтган сўзи:

Алдовингга мендай нодон кўнарми?
Тар очилмай боғнинг гули сўларми?
Ҳеч вақт қарчиғай қузғун бўларми?
Бобожон, Ғиркўким беллик бедовди.

Ғиркўкда бор учар қушнинг ҳавоси,
Изласа топилмас, дарднинг давоси,
Ғирга теккан қирқ чилтоннинг дуоси,
Бобожон, Ғиркўким беллик бедовди.

Ғир оқизар душманларнинг ёшини,
Баён қилиб бўлмас қилган ишини,
Мажнун ёби, йўлда ташлар кишини,
Бобожон, Ғиркўким беллик бедовди.

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда
Ўлимдан ёмон иш борми дунёда!
Мажнункўкни миниб сафар қилгандан,
Чўлларда улоққан авло, пиёда.

Ёмон дема, Ғиркўк бедов отимни,
Эгарлаб кел, минай хоназотимни,

Ғиркўқимни миниб чиқай газога,
Соқи чол, томоша қил ғайратимни.

Ана энди Соқи чолнинг бутун кайфи учиб: «У Авазхон, ўзингни билгир қилиб, менинг тилимни олмадинг. Мени алдайди дединг, соқолим оқариб қачон ўтирик айтган ерим бор эди? Менинг хавотирим шу эди: Бир хил ерда қичаганда, Ғиркўк бўлмай, бўйнини ерга солганда «Ҳай аттанг, бу от соп бўлиб қолган экан-ку, Соқи чол бизга айтмабди» демасин, деб айтганим эди. Энди буёғини ўзинг биласан. Ана биз Ғиркўқни эгарлаб берамиз,— деб Ғиркўқни етаклаб, олиб чиқиб якка михга боғлаб, бо-бо Соқи Ғиротни эгарлаб турибди:

Савдо тушди чол Соқининг бошига,
Дўст-душман борар марднинг қошига,
Айтган сўзи маъқул бўлмай, Соқи чол
Сийқаланиб борди Ғирнинг қошига.

Ўтар дунё кўп ишларни ўйлайди,
Энди Соқи чакки-чукки сўйлади,
Ечиб олиб энди Ғирни, етаклаб,
Олиб чиқиб якка михга бойлади.

Аё Ғиркўк, солма қайғуман войим,
Йилқилар ичида сен олий фаҳим.
Ирим қилиб эгар қўйай устингга,
Гарданингни ҳам қип бергин мулойим.

Кичикликдан катта бўлдинг қўлимда,
Марварид тақдим кокилингман ёлингга,
Гарданингни ҳам қип тургин мулойим,
Ирим қилиб эгар қўйай белдингга.

Боғбон узар боғнинг тоза гулини,
Очиқ қилсин талаблининг йўлини.
Айил-пуштанини ешди бедовнинг,
Шипириб устидан олди зулини.

Ишоним йўқ одамзоднинг жонига,
Шаҳид ўлган бўялади қонига.
Тилла қашов, гулдан жўраб қўлида,
Торта берди Ғиркўқнинг баданига.

Сахий ўғил олар жаннат-биҳишни,
Ҳеч кимдан олмасин ақлман хушни,
Олиб Ғиркўкнинг айилман пуштанини,
Қулоғидан олди заррин ёлпушни.

Олис юртдан ошган тортар хўрликни,
Бедов минган йигит қилар зўрликни,
От белига аввал опкеп ташлади,
Сатта ипак майин келган терликни.

Узоқ юртдан беклар қўяр дурбини,
Усталар қўлига олар қирғини,
От белига қўяберди чол Соқи,
Уймалаб ташлаган бахмал чиргини.

Чиргиннинг устидан қўйди белликни,
Суяб қўйди қундуз жиҳалдирикни.

Муллалар ўқийди зеру забарни,
Усталар ишлатар теша табарни.
От белига ташлайберди чол Соқи,
Корсонни кумуш қоши олтин эгарни.

Икки наргас хумор кўзга ёш урди,
Куйган ошиқ сийнасига тош урди.

Икки узангги иккови ҳам тилладан,
Ярқиратиб икки ёққа туширди.
Мардларнинг ишига номард қойилди,
Каш-каш деб тортади ипак айилди.

Ҳайвонни тузади аёқдан-бошдан
Пир дуоси кетган ғунандан, ёшдан.
От белига торта берди каш-кашлаб
Пай тўшаб, ташлаган чигатой пуштан.

Бир неча санамнинг қабоғи дурди,
Чол Соқи Ғиркўкни эгарлаб турди.
От белига олиб келиб ташлади,
Қиммат баҳо, зар чочоқли давурди.

Булбул ошно бўлар Ирам боғига,
Куйсин ўлим ким чидайди доғига,
Чол Соқининг отга солган давури,
Тушади Ғиротнинг бақалоғига.

Ғиротни тузади оёқдан, бошдан,
Жониворнинг ками йўқ йўрға юришдан,
От думига сола берди чол Соқи,
Ўн икки узмали карки қуёшқон.

Зумрад добил илди эгар қошига,
Қатагон ҳашамин тақиб тўшига,
Қўтос тақди бўйни узун бедовга,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Олиб келди бол Авазнинг қошига,
Дўсту душман қойил марднинг ишига.

Бекнинг оти пўлат сувлик чайнади,
Бахмал — банот кийиб Аваз жайнади.

Яшин тусли, ўткир олмос ханжарни,
Ғайрат қилиб хипча белга бойлади.
Отасининг такали ёвмиг юртидан,
Талаб қилди кўринг Хунхор элига.

Бол Авазнинг билмаганин билдирди,
Хушвақт қилиб ёш баччани, кулдирди.
Соқи бобо келиб, босиб зангисин,
Қўлтиғидан суяб отга миндирди.

Аваз минди Ғиркўк отнинг белига,
Даҳшат қилиб, бачча ўнгу сўлига.
Синохидай сиёсати Авазнинг,
Хўп ярашган Ғиркўкдай дулдулига.

Энди бол Авазнинг кўнгли тошади,
Ёш бачча-да, ҳар иши ярашади.
Бир гулдаста от устига қўйгандай,
Ҳар ким кўрса, юз офарин, дейишади.

Авазнинг ғайрати дарёдай тошган,
Кийган тўни, минган оти ярашган.
Бачча минди Ғиркўк отнинг белига,
Ҳар ким кўрса томошага қарашган.

Ана энди Авазхон Ғиротни миниб сувлигини чайнатиб, кўрганнинг зардасини қайнатиб, гулдай яшнаб, дахшат-сиёсати билан, дарвозадап чиқиб келди. Шу вақтда қирқ йигит тўп бўлиб, Авазхон келади деб, кутиб турар эди. Авазхон борди, йигитлар ўртага олиб кета берди.

Шу оқшом Чамбилнинг одамлари, ҳаммаси: «Авазхон ғазога боради эмиш»,—деб эшитиб қолди: «Авазхонни кўрайик, бир томоша қилайик»,—деб одамлар дарвозалар, баланд иморатларга, кўчаларга чиқиб, яхши-ёмон, югрук-чабон, қиз билан жувон, умаро, фузало, фуқаро, уламо, асабадор, тувдор, қозп, муҳрдор, маҳрам, ясовул, худайчи, шиғовул, кўрлар, шаллар, каллар, геслар, моховлар, гулдираган соқовлар, гўёки одам қолмай,—ҳаммаси томешага чиққан. Шунда, Авазхоннинг якки ёри ҳам одамга тўла, зич. Авазхон томошага чиққан одамни кўриб, дуо тилаб, Ғиротнинг жиловини сақлаб, одамларга қараб, ҳулқи муҳаббат билан айтган сўзи:

Томошага чиққан жами фуқаро,
Ҳалолхўр хизматкор, деҳқон бечора,
Нияти ғазога кетиб бораман,
Ҳақимга дуо қил, жами умаро.

Банданинг айтгани, дўстлар, бўлама,
Кўклам бўлса дарё тошиб тўлама.
Нияти ғазога борамиз бизлар,
Ҳақимга дуо қил жами уламо.

Ширин жонга йўқдир, дўстлар, ишоним,
Ўлиб кетсам, йўқ бўп кетар нишоним,
Бизлар кетдик Хунхор элга, ғазо деб,
Дуо қил, ҳақимга, улуғ эшоним.

Қарчиғай бўйнига тақдим жиғовул,
Хизматимда соф худайчи, шиғовул,
Нияти ғазога кетдик, эшитгин,
Ҳақимга дуо қил, маҳрам, ясовул.

Нияти ғазога борамиз бизлар,
Холис дуо қилинг, ҳақимга сизлар.
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Дуо қил, қўл очиб сарвиноз қизлар.

Солмасин кўнглимга қайғу войимлар,
Кимнинг ақли бўлса сўзни қойимлар,
Нияти ғазога кетиб борамиз,
Дуо қилинг, омин, барно эйимлар.

Кўзлари қамбарлар, қоши қаламлар,
Юрганларга солган қайғу, аламлар,
Бизлар кетдик ғазо учун талаб қип,
Омин де, қўл кўтар, барно санамлар.

Дарёда сузганлар кемаман қайиқ,
Бир-бировни кўп ғанимат билайиқ,
Барингиздан холос дуо тилайман,
Томошага келган жами халойиқ.

Сизга фидо бўлсин тандаги жонлар,
Чамбил белда сурган даври давронлар,
Омин деб, гуриллаб дуо қилинглар,
«Кўп дуоси — кўл» дегандир, ёронлар.

Чамбилнинг элинда мен нодон жойи,
Томошада хоҳ фуқаро, сипоҳи,
Йиглашиб келган жами халойиқ,
Омин де, дуо қил, холисанлиллоҳи.

Аваз бўйинин солиб элга шу соат
Омин деб, гуриллаб турган жамоат:
— Бол Аваз, бўл доим оламга сарвар,
Йигитлар ичида сен бўлгин ҳайбар!

Омин дейди, қўл кўтарди жамоат:
— Бол Аваз, сафаринг бўлсин бехатар!
Дойим минган бедов отинг толмасин,
Жудоликни, айрилиқни солмасин.

Ярашикка турли кийгин, Авазжон,
Ёв деганга танҳо тийгин, Авазжон,
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин,
Югурик миниб, сулув суйгин, Авазжон,

Қўлингдан кетмасин давринг, давлатинг,
Ойдин кўлга қушинг чуйгин, Авазжон,

Дўстларингни шодмон қилиб, кўнглин ол,
Душманингни қўйдаи сўйгин, Авазжон.

Овозангни кеткиз жами жаҳонга,
Отинга наққора қўйгин, Авазжон.
Ёв деганда кескир олмос қўлга оп,
Зумурад добилни туйгин, Авазжон.

Сендай ботир ўз тенгидай бўлолмас,
Катта ёвга танҳо теккин, Авазжон.
Йигитларинг ёвга турса ботолмай,
Ҳай-ҳайлаб, танҳо от қўйгин, Авазжон.

Булбул ошно бўлар очилган гулга,
Ғамли қулнинг боши қолган мушкулга,
Полвон Аваз, ёмон кунинг бўлмасин,
Соғ бориб, саломат келгин Чамбилга.

Майдон-майдон Ғиротингни елгайсан,
Бу зохирда ўйнагайсан, кулгайсан,
Соғ бориб, саломат келгин Чамбилга,
Омон-эсон, кулиб-ўйнаб келгайсан.

Зиёд бўлсин, доим, Аваз, давлатинг,
Душманингни боссин доим савлатинг,
Омон-эсон бориб келгин Чамбилга,
Доим холис дуо қилар элатинг.

Доим бўлгин Така ёвмит эгаси,
Қабул бўлсин фуқаронинг дуоси,
Ўзинг тирик ёмонликни кўрмагин
Сенга тобеъ бўлсин элнинг ҳаммаси.

Ҳамма дуо қилди, Авазжон кетди,
Чувуллағон товуш оламини тутди.
Хафа бўлиб ётиб эди валлакат
Бек Гўруғли элнинг товшин эшитди.

Ана энди Гўруғли шу куни намозга ҳам бормай,
«Бормаин ҳам кўрмаин ва куймаин», деб хафа бўлиб
ётиб эди. Бу чувуллаган товушни эшитгандан кейин, қан-
дай қилиб жойидан турганини билмай қолди. Жойидан
сачраб туриб, юра берди.

Чопиб таблага келиб: «Соқибулбул, отни чиқор». — деб келиб қолди.

Соқи чол ҳам шошганидан, Мажнункўкни чиқориб кўндаланг қилди. Гўрўғли интилди, ковшининг бири тушиб қолди. Ипнинг учи билан Мажнункўкни шарт-шурт уриб, елиб, Авазхоннинг орқасидан бориб қолди. Бир вақт Авазхон орқасига қараса, отаси Гўрўғлибек чопиб келаётир. Авазхон кўп олий фаҳм, тез хотир ҳуши кўп, веҳни ҳам тез, хушхаёл бола эди. Шунда Авазхоннинг отасига қараб айтган сўзи:

— Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Узундир, каттадир ҳар тўн, мўл бўлсин,
Бу аҳволда ақл-ҳушни йўқотиб,
Юртимнинг вгаси, сизга йўл бўлсин?

Оҳ тортса, тўкилар кўздан, ота, ёш,
Йигитни куйдирар барно қалам қош,
Не ковш бор, не белбоғ бор, яланг бош,
Чамбил валламатини, сизга йўл бўлсин?

Улмасанг тўраман мамлакатингга,
Жоним ота, қойилман ғайратингга,
Пушаймонинг борми берган отингга,
Давлатли султоним, сизга йўл бўлсин?

Тўра бўп сўрадим мамлакатингни,
Оралаб Чамбилдай вилоятингни,
Тушиб, бериб кетайинми отингни,
Давр ила давроним, сизга йўл бўлсин?

Ҳеч ким сиздай ақл-ҳушдан адашмас,
Қандай одам ғам-ғурбатга чидашмас,
Сиздай мардга бу юришлар ярашмас,
Тарафсиз полвоним, сизга йўл бўлсин?

Мунда келдинг ақлинг ҳам йўқ, хушинг йўқ,
Танҳо чопиб қабатингга кишинг йўқ,
Сабаб нима, ота, кўнглинг, хушинг йўқ,
Дардимга дармоним, сизга йўл бўлсин?

Ҳай аттанг, ота, бўлдинг беқарор,
Ғирот учун беҳаёлик не даркор,

Ол отингни, тушиб берай, олиб бор,
Давлатли замоним, сизга йўл бўлсин?

Мана, Фиротингни ота олиб бор,
Сендай мардга бундай келиш номус-ор.
Отинг мана, алағ бўлма, бўл ҳушёр,
Машҳур сухандоним, сизга йўл бўлсин?

Гўрўғлибек шошиб қолди. Ҳеч ерда бундай танг бўлмаган эди.

Йигитлар ҳам бир-бирига қараб кулаётир. Фирот учун шундай қилиб юрганини билаётир.

Ана шунда Гўрўғлибек: «Ў Авазхон, бу нима деганинг, мен сени от миниб юрганингни кўриб, томоша қилиб келайин деб чопқиллаб келганимни сен кўнглингга оғир олма-да. Мен сенга қараб севиниб, қувониб кетаман»,—деди.

Гўрўғлибек ичида: «Оти ҳам қурсин, бу қандай кўргилк. Энди нима бўлса ҳам Авазхонга билдирмай»,—деб Авазхонга айтаётган сўзи:

Томоша қилгали келдим, Авазхон,
Мен сени кўргали келдим, Авазхон
Келганимни оғир олма кўнглингга,
Бир салом бергали келдим, Авазхон.

Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб,
Бўйнида анбару йипори сасиб,
От-анжоминг хўп тушибди муносиб,
Томоша қилгали келдим, Авазхон.

Тўрасан, бол Аваз, мамлакатингга,
Душман чидоёлмас сиёсатингга,
Ёмон кўздан, ёмон тилдан сақласин,
Хўп муносиб тушдинг, болам, отингга.

Йигитларинг берган тузинг ҳақласин,
Йигитлар хизматга белин бойласин.
Хўб ярашдинг, болам, Фиркўк отингга,
Ёмон тилдан, ёмон кўздан сақласин.

Ойим қизлар қора зулфин тарашиб,
Дўсту душман томошага қарашиб,

Муносиб тушибсан, болам, отингга,
Отинг сенга, сен отингга ярашиб.

Майдон-майдон Гиротингни елгайсан,
Ёмон боласан, ўйнагайсан, кулгайсан,
Ёмон кўздан омон бўлгин, Авазжон,
Омон-эсон, соғ саломат келгайсан.

Авазжон сафаринг бўлсин бехатар,
Айрилиғи қурсин, ўлимдан баттар!
Жудолик, фарзандим, мардни йиғлатар,
Бориб келгин, омон-эсон, бехатар.

Сен кетарсан неча тоғлардан оша,
Дунёда, Авазжон, болам кўп яша,
Омон-эсон бориб, келгин Чамбилга,
Йигитларинг билан қилиб томоша.

Биз қари-да, Аваз, уйда ётармиз,
Ҳар саҳар холисдан дуо этармиз.
Кўп узама, тезроқ қайт фарзандим,
Узоқласанг йўлингга кўз тутармиз.

Аваз, ёшсан, кетган йўлинг кўзлатма.
Қариганда ота-энанг бўзлатма,
Узоқ кетиб, агар тезда келмасанг,
Қариган отангга болам, излатма.

Ана энди Гўрўғлибек шу сўз билан бекларга аралашиб кейин-кейин қола берди. Лекин, қирқ йигит ичинда Холдорхон маҳрам деган бир йигити бор эди, Гўрўғлибек олдида эътибори кўп эди. Йигитларнинг олди Холдорхон эди. Шу Холдорхон йигирма йигитга бош эди. Гўрўғлининг тоғаси Аҳмад сардор ҳам йигирма йигитга бош эди. Ана Гўрўғлибек Авазхоннинг ўзга йигитларнинг кўзини ўғирлаб, тоғаси билан Холдорхон маҳрамига мурти билан имлади. Бу иккови «Бекнинг бир гапи бордай-ку», деб баҳона қилиб, беклардан кейин қолди. Шунда Гўрўғлибек икковига насиҳат гапни айтиб турибди:

От минсам айил-пуштан, тўғамсан,
Совут кийсам киравкали ёқамсан,

Унутманглар, сизга айтай сўзимни,
Биринг маҳрам, биринг Аҳмад тоғамсен.

Насиҳат айлайин, қулоқ солинглар,
Икковинг Авазга вазир бўлинглар,
Биринг тоғам, биринг Холдорхон маҳрам,
Аваз ёш-да, икинг йўлга солинглар!

Аваз нодон, бундан ҳаво этмасин,
Беҳуда ғанимни кўп йиғлатмасин,
Аввал айтган насиҳатим сизларга,
Ёвни кўрмай Ғирга қамчи чотмасин.

Аваз нодон урса урар отини,
Омон-эсон олса қўлдан лотини,
Боз қайтиб изласа Чамбил юртини,
Зинҳор айтинг Ёмонжардан ўтмасин,
Аваз нодон ўтса ўтар Ёмондан,
Отини ирғитсин, бошин тортмасин,

Аваз нодон ирғитолмас отини,
Зинҳор айтинг, ёмон йўлдан ўтмасин.
Аваз нодон ўтса ўтар қиёдан,
Зинҳор айтинг, Шўрбулоқда ётмасин,

Номардга ишониб белин ечмасин,
Кўз юмиб Чамбилдан, биздан кечмасин.
Ётса ётар нодон болам булоқда,
Зинҳор, зинҳор шунда ароқ ичмасин!
Эшитинг икковинг айтган сўзимни,
Хизмат қилиб, ҳақланг берган тузимни.

Оқизманглар кўздан қонли жаламни,
Эшитинглар сен икковинг ноламни.
Ҳали Аваз ёш-да, ўзин билмайди,
Сизларга топширдим нодон боламни.

Сен икковинг менинг билан юргансан
Хатарли йўл барисини кўргансан,
Сен икковинг билдиринглар Авазга,
Неча марта Гўрўғлига ияргансан.

Айтмишлар, «Отангиниң сўзин олгин сен,
Насихатга, Аваз, қулоқ солгин сен,
Отанг бизни вазир қилиб юборган,
Бу сафарии бизлардан сўрагин сен.

Бизлар отанг билан борган, келганмиз,
Йўланиң хатар, бехатарин билганмиз,
Гапимизга қулоқ солгин, бол Аваз,
Икковимиз сизга вазир бўлганмиз».

Ана энди Гўрўғлибек бечора икковига насихат қилиб кетига қараб қайтди. Авазхон билан Холдорхон маҳрам кўп соз, иккови кўп жўра эди. Лекин Аҳмад сардор бекнинг тоғаси Авазхонни ёмон кўрар эди. Аҳмад Сардор дойим Авазхонни кунлаб, «Гўрўғли Авазхонни, бир байталлик қулни ўғлим деди. Шул бадрак қулдан бошқа одам топилмадимми?» деб, ўлай-ўлай деб кунлаб, кўролмай, қилган ишини яратмай юрар эди. Гўрўғлибекнинг «Эинхор ароқ ичмасин» деган сўздан баччағар Аҳмад душманлик томири уриб, Холдорхонга қараб: «У жўра, мениң бир нарсам қолибдику»,—деб отнинг бошини қўйиб, уйига қараб, чошиб кетди. Қистаб бориб йигирма шаша кўҳна ароқдан олиб, маҳкам қилиб, ҳеч кимга кўрсатмай беркитиб, ўшатиб киши билмасдай қилиб қистаб чошиб келиб, беклар билан қўшилиб кета берди. Энди Авазхоннинг қирқ йигити билан кетиб бораётгани:

Мардни туққан энади(р),
Онадан ягонади(р),
Қирқ йигитга бош бўлиб,
Полвон Аваз жўнади.

Ҳолин билган доноди(р),
Куйса юрак ёнади.
Гўрўғлидан дуо олиб,
Ботир Аваз жўнади.

Белда беллик булкиллаб,
Меҳтарада сув ширқиллаб,
Йўлга тушди қирқ ботир,
Бедов отлар пирқиллаб.

Совут тегса қалқонга,
Ларзон ейди ширқиллаб.

«Чу»—деганда бедовлар,
Кийикдай бўп диркиллаб.

Йўлбошчиси бол Аваз,
Оч туйғундай чирқиллаб.
Совут, қалқон офтобда
Бораётир ярқиллаб.

Белда олмос исфиҳон
Узангига чирқиллаб.

Меҳтарага сув олиб,
Чақмогига қув олиб,
Йўлга тушди Авазхон,
Отасидан дуо олиб.

Гоҳ созини созлайди,
Гоҳ бўтадай бўзлайди,
Энди кўринг, бол Аваз,
Хунхор юртин излайди.

Қамчи урса бедовлар,
Кийикдай бўп хезлайди,
Совиб тортиб буйрини,
Тоғлар бошин кўзлайди.

От боради ариллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими тонг шамол,
Мискарнайдай зариллаб.

Қамчи тегса бедовлар,
Уچار қушдай париллаб.
Қалқон товуш беради,
Совут тегса зариллаб.

От қўяди эгилиб,
От ёлига тикилиб,
Шип-шип қамчи торти
Қор-ёмғирдай тўкилиб.

Сувсиз чўлда бедовлар,
Бораётир ютиниб.

Жиловини бўшатса,
Шамолдай бўп қутилиб.

Чанги чиқиб осмонга.
Тўзонга кун тугилиб,
Қарчиғайдай қимтилиб,
Итолгудай интилиб,

Марднинг жони сотилиб,
Тўп ўқидай отилиб.
Отга солди дирдикка,
Қойил бўлинг эрликка,

Сувсиз чўлда бедовлар,
Гоҳ чикка, гоҳ пукка,
Қамчи урса ўйнайди,
Чўлларда диркка-диркка.

Отга қамчи чолади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда бедовлар,
Шамолдай бўп келади.

Бари мас-да, йигитлар,
Бедовларни елади.
Қирқ йигитга бош бўлиб,
Полвон Аваз келади.

Қирқ йигитга бош бўлиб,
Излови саваш бўлиб,
Келаётир бол Аваз,
Хунхоршоман¹ ғаш бўлиб.
Аваз ҳали ёш бачча,
Мардларга йўлдош бўлиб.

От қўяди асирлаб,
Отган ўқдай тасирлаб,
Тилла узанги, маҳси-кавш,
Тепсинганда қасирлаб.

Йўлда қичаб тонг отди,
Узоқ йўл-да, кун ботди.

¹ Хунхоршо билан..

Томоша қинг, бол Аваз
Қаттиқ қилди ғайратди.
Гоҳ ишқни ёд этди,
Гоҳлар фарёд этди.
Чалвар қилди, банотди(ни),
Кўринг сини синбатни,
Ўйнатади ғиротди(ни).
Хом экан-да, жонивор,
Оппоқ кўпукка ботди.
Чиргиликдан тер қотди,
Энди Ғиркўк бедов от,
Совуб қарсақдай қотди.

Қирқ йигитнинг отлари,
Чўлда совуб жонивор,
Қўйма-қўйма қилишиб,
Шундай бедов Ғиротди.
Кам-кам ўзин тузатти,
Гарданини узатди,
Сувлигин қатирлатди,
Қулоғин қайчилатди.
Чу деганда олади,—
Оч — газа ҳам дарбанди.
У бет билан бу бетди,
Полвон Аваз йўл тортди.

Эгарининг қоши олтин,
Юганининг боши олтин,
Қамчисининг сопи олтин,
Узангиси уйма олтин,
Нағаллари қўйма олтин,
Ўмилдирик сўм олтин,
Қарасанг ярқирайди.

Туришининг бари олтин.
Бошидаги зар қалпоқ.
Дириллаб бошига ботди,
Рўмол билан шипириб,
Бетига урган гардди.
Бўйинида тугма бандди,
Бир ёққа силкилатди.
Остидаги Ғиркўкни,
Текис ерда ўйнатди.

Ўр келса ўмганлатди,
 Нишаб келса, тўхтатди.
 Ариқ келса ирғитди,
 Жилға келса, жилпитди,
 Чу деганда олади,
 Оч ғаза ҳам дарбандди.
 Энди кўринг бол Аваз,
 Гиркўкни йўрғалатди,
 Қирқ йигитнинг отидан,
 Тўрт тошча ўзиб кетди.
 Беклар оти толганда,
 Ҳар кунда икки вақтда,
 Отдан тушиб ўтлатди.
 Саҳар вақти бўлганда,
 Булбул наво қилганда,
 Гулшан боғига етди.

Ана энди Авазхон ўғлон ўн тўрт кун йўл юриб,
 озгина эмас, мўл юриб, ўн тўрт кун деганда бир Гул-
 шан боғ деган манзилга борди. Бу жой аслида Чамбил
 элида бўлган Эралибой деганнинг боғи эди. Моли кў-
 пайиб, қўйи кўп бўлиб, Чамбилга сиғмагандан сўнг, шу
 ерга кўчиб келиб чинлиқиб қолиб эди. У аста-аста
 келиб; сўнг-сўнг Чамбилдан умид узиб, тоза саҳ-
 ройи бўлайин деб, боғ қилиб, чарбоғ қилиб жаҳонда
 бор мевали дарахтлардан мева бўлса, эккан эди. Бой-
 да, ҳар нима деса топилар эди. Неча хил гуллар кўп ерни
 чаман қилиб, бўстон қилибди. Булбуллар сайраб, сувлар
 оққан, ҳар ёққа қараб гуллар япрогини оқизибди. Анор-
 лар, олмалар пишиб, дўпилаб остига тушиб катта-кат-
 та чинорларда товуслар, ҳар алвон қушлар маст бўлиб,
 кезиб, ўз шавқида нағма қилиб ётган обод боғ эди.

Гўрўғлибек агар ўтса, қўнмай кетмас эди. Асли Гул-
 шан боғ деб Гўрўғлибек, от қўйиб кетган эди, шу сабаб-
 дан бу боғнинг оти Гулшан боғ бўлиб қолиб эди.

Бойнинг бўйи етган икки қизи бор эди. Бойнинг қиз-
 лари эрта саҳар туриб, боғ оралаб, гуллардан саралаб,
 тоза гулнинг гунчасидан сайлаб, териб юрган эди. Катта-
 сининг отини Седона, кичигининг отини Ойдона дер эди.
 Ойдона четроқ, пахса деворнинг тагига томон жойда гул
 териб юриб эди. Опаси ўрталикда. Ана шунда Авазхон-
 нинг отини, гавдир-гавдир, шавдир-шавдир этган асбобла-
 рининг оҳани Ойдонанинг қулоғига борди.

Ойдона: «Бу не товуш?»— деб деворга тикка оёғини қўйиб, имтилиб баланддан ушлаб йўлга қаради. Кўрса йўлда бир ўғлон келаётир: остидаги оти ҳар алвон ўйнаб келаётир, ўзи бир гулдастадай жайнаб, бир ёш бола келади. Авазхон қандай ўғлон? Сўйлайди алвон-алвон, яғрини ёзиқ полвон, юзлари нақш олмадай пишган, заркокил чулғашиб гардонга тушган, кўрганнинг ақли шошган. Остида ўйнаб турибди Ғиркўкдай ҳайвон. Икки ёнида корт-курт этиб турибди карк тери қалқон. Белида узангига чирқ-чирқ этади кескир исфихон. Ўзи ўн тўрт ёшида, зарли қалпоқ бошида, ҳечким йўқ қошида. Ана шунда Ойдона Авазхоннинг ҳуснига волаи шайдо бўлиб, жамолига чидолмай, опасига қараб бир сўз айтаётир:

Ойдона

— Бир ёш бачча овчиларнинг қушидай,
Меҳри қаттиқ тоғнинг қора тошидай,
Йўлда кўрдим бир йигитни, ойнажон,
Опа, ёрим бўлса ўша кишидай.

Седона

— Яхши-ёмон келар марднинг қошига,
Савдо тушар мард ўғлоннинг бошига,
Бу йўл сўрсанг, қарвон ўтадиган йўл,
Кўнгул берма, йўл ўткинчи кишига.

Ойдона

— Оти билан тўни ақлим олади,
Опа, мени ҳар хаёлга солиди.
Опа, ёрим бўлса ўша кишидек,
Армани бўлса ҳам менга, бўлади.

Седона

— Давлатингдан шולי-шолпор киярсан,
Ўзингдай бойзода бўлса тиярсан,
Кўнгул берма йўл ўткинчи кишига,
Қочқинчи-мосқинчи бўлса куярсан.

С й д о н а

— Деволдан осилиб қанотим сиңди,
Йўлига телмириб кўзларим тинди,
Опа, ёрим бўлса ўша кишидек,—
Хоҳ жуҳуд бўлсин ва хоҳ ҳинди.

С е д о н а

— Ё бировнинг жони билан дилими?
Сайрар тили қафаснинг булбулими?
Кўнгил берма йўл ўткинчи кишига,
Ё бировнинг қочиб юрган қулими.

О й д о н а

— Жон опажон, ияртиб кел ҳовлига,
Қочқинчи-мосқинчи бўлса майлига.
Опа, ёрим бўлса ўша кишидек,
Ойдона ҳам, шу йигитнинг дайнига.

С е д о н а

— Йўловчига ишқибозлик қиласан,
Тоза гулсан, очилмайин сўласан,
Жувармак, не бало бўлди, Ойдона,
Мен бўлмасам бирга қочиб борасан.

О й д о н а

— Тарх айладим номусимни, оримни,
Йўлига йўқ қилай ҳарна боримни,
Опа, ёрим бўлса, ўша кишидек,
Асло мини йўқ топган ёримни.

С е д о н а

— Бир кўрганман билолмайди ёмонди,
Қанча синчи бўлсин, билиб бўлмайди,
Зинҳор кўнгил берма, йўлчи-ўткунчи,
Суратиман сирти тўғри келмайди.

— Қанча тўкса менинг қизил қонимни,
 Бер деса бемалол берай жонимни,
 Опа, ёрим бўлса ўша кишидек,
 Шу йигитга бағишладим танимни.

Ана энди Седона: «Сени арвоҳ урди, нима бало бўлди? Танимасанг, билмасанг. Йўлдан ўтиб бора ётган бир одамни, «Мен шунга тегаман»,— деб айтасан, уят, жувонмарг. Агар мен бўлмасам, сен девор ошиб шу йўловчи билан топишиб, оғиз бурнидан ўпишиб, «Мен сеники» дейишиб, отга мингашиб кетар экансан. Мен сендан жуда қўрқдим, Ойдонажон, сенда ор-номус, уят, шарм-ҳаё деган сўз дим йўқ экан. Ойдонажон, сен жуда ёмон бўлибсан. Бу нима гап, қандай сўз! Отамиз бир элнинг катта бойи, бообрўйи бўлса, қанча одам оғзига қараса, «Ҳай-ҳай бойнинг қизи, вой-вой бойнинг қизи»,— деб куйиб-ёниб ўртаниб юрган ошиқимизнинг адади — сони йўқ. Отамиз уларга бермайди ҳам, ўзига тенг кўрмайди ҳам! Бизларга эр писанд эмас. Уятни билмай, қабоҳатни билмай, сенга нима бало бўлди, не хазон урди сени?!»

Ойдона айтди: «Жон опагон, гапни кўп чўзма! Йўл ўткинчи, бизларни билмай, ўтар кетар. Мен қўрқмайман. Кел, икковимиз девор ошайик, гаплашайик, қўлига бир даста гул бериб уйга эргаштириб бориб, тушириб, меҳмон қилайик, опа, иш шунда ўхшайди. Отам, энам, оғам қайсиси кўрса ҳаммаси ҳам қойил бўлади. Опагоним опа, кўзим опа, кел кўчага тушайик»,— деди. Седона ҳам деворга тирмашиб осилиб қаради. У ҳам кўрса, Авазхон Ғиротни ўйнатиб, сувлигини чайнатиб, кўрганнинг ақли-ҳушини олиб, хоҳ эркак, хоҳ аёл бўлса ерга қаратиб, ўйлатиб келаётир.

От устида бир бачча, бир гулдаста гулдай тиллари булбулдай, икки зулфи чулғашиб гарданига тушган, юзлари олмадай пишган, минган оти, кийган тўни ўзига ярашган, хоҳ эркак, хоҳ аёл томошасига қарашган, ҳарким кўрса ақлидан адашган. Эгнида қалқон, белда исфиҳон, дойим маъракаи майдонда савашган бир ўғлон, ҳусни ойдай, суврати бўз қарчиғайдай, қошлари камон, лаблари қирмиздай, қошлари қундуздай, ва лекин от устида ўғил бола. Ерга туширсанг оқшомку оқшом, кундуз қўймай қучоқлаб ётадиган қиздай. Қўйинг, ўртоқлар, Авазхонни мақтаб сота-

мизми? Седона уни шаъни шавкатда кўриб, ақлини бой бериб, ўзи қўрғошиндай эриб, Ойдо­нага тан бериб: «Ойдо­нажон, мен аввал кўрмай, сени уришибман, бил­мабман. Энди кўрдим. Баракалла, хўп муносиб, яхши ёрни топибсан. Бундай барно ҳар қандай қизнинг қучоғига кирмайди. Ҳарким кўрса ҳам «Менинг ҳам куёвим Ойдо­нанинг куёвидай бўлса»,— деб, ҳавас қила-қила юради. «Баракалла, Ойдо­нажон, жуда яхши ёринг бор экан»,— деб, ҳавас қила-қила юради. «Баракалла, Ойдо­нажон, жуда яхши ёринг бор экан»,— деб бойнинг катта қизи Седона укаси Ойдо­нага муборакбод қилиб, қутли бўлсин, деб са­вол-жавоб қилаётир:

С е д о н а

— Мен бўлайин бу бошингдан парвона,
Меҳру шафқат қилмас, билмас бегона,
Янги кўрдим, яхши ёринг бор экан,
Теккан ёринг қутли бўлсин Ойдо­на.

О й д о н а

— Опа, инонмадинг айтган сўзима,
Аччиқ сўзлаб ёмон айтдинг юзима,
Опа, ёрим бўлса, шундай азамат,
Худой қўшса, қутли қилсин ўзима.

С е д о н а

— Ҳар боғчада олма экан, нор экан,
Минг офарин, мақтаганча бор экан,
Теккан ёринг қутли бўлсин Ойдо­на,
Янги кўрдим, яхши ёринг бор экан.

О й д о н а

Жон опа, ёримни қилгин томоша,
Ишқим кетди, опа ҳаддидан оша,
Жоним опа, юр кўчага тушайик,
Уйга оббориб қилай тўй-ю томоша...

Седона

— Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Кўнгли суйса, ёрнинг лаби бол бўлсин,
Ундай десанг йўл меники, киянки,
Катта турганда кичкинага йўл бўлсин.

Ана энди опа-ука — Седона билан Ойдонани иши талашга тушиб, иккови уришиб турганда, Авазхон ўғлоннинг оти қанча усул, ярашиқли қилиқлар билан ўйноқлаб ўта берди. Шу вақт иккови айтди: «Вой-вой шўримиз қурсин, икковимиз ҳам қуруқ қоламиз»,—деб иккови ҳам девордан ошди, кўчага тушди, иккови товушини қўшди. Авазхон ўғлоннинг орқасидан чақириб: «У бегижон, бой боласи бўласизми, бек боласи бўласизми, хон боласи бўласизми? Буёққа қайтинг, бизларга сирингизни айтинг, нима десангиз бизлардан топиледи»,—деб бақириб қичқиради:

Чопар бўлсанг, эл буёқда,
Олар бўлсанг, мол буёқда,
Овлар бўлсанг, кўл буёқда,
Тилла, танга пул буёқда,
Саёҳатга йўл буёқда,
Қучар бўлсанг, бел буёқда.

Қайтинг тўрам, йўл буёқда,
Боғда очилган гул буёқда,
Сайраган булбул буёқда,
Қанча ширин тил буёқда,
Хизматкорлар, қул буёқда,
Овларга кўнгил буёқда,
Қиши ўтган ёз буёқда,
Ўрдак билан ғоз буёқда,
Ғеча жоду кўз буёқда,
Барно ширин сўз буёқда,
Кечали кундуз буёқда,
Қошлари қундуз буёқда,
Лаблари қирмиз буёқда,
Сен изласанг биз буёқда,
Қўйнима кел, тез буёқда,
Беш-ўн дема, юз буёқда.
Йўлда бораётган ғужжоқ,
Остинда ўйнар тўбичоқ,
Белинда тилладан пичоқ...

Ана энди қизлар чақира-чақира қолди. Авазхон буларга қарамай ўтиб кетди. Қизлар умидини узди. Ойдоноай кўп хафа бўлди. Опасига қараб айтди: «Ў катта бўлмай ўлиб қолгир, дойим катта ман»,— деб менга бир панд бериб турасан. Тунов кун ҳам шундай бир қулай пайт келиб эди, қўлдан қочириб эдинг. Бу йигит ҳам қўлдан кетди. Сен катта бўлмай, катта бало бўлдинг. Шариатни тўғрилаб мени куйдирдинг. Ана энди кўнглингдаги бўлди. Биз қуруқ қолдик.

Ойдоно опасидан қойиб кетди. Аччиғи келиб бир урди.

Седона айтди: «Ў, ҳў-ҳў, жувонмарг, сенга нима бало бўлди, одамларнинг қизи опам билади»,— деб қараб туради. Бир гапи бўлса, сўраб туради. Сенга нима бало бўлди. Ҳали ёш бошинг бор. Эр деб ўлиб бораяпсан»,— деб бу ҳам аччиқланиб бир тепди. Ана иккови кўчада уришиб, шарқ-шурқ тепиша берди. Бойнинг бир келини бор эди. Тушганига уч кун бўлиб эди. Чамбилдан олиб келган эди. У ер халқининг расми шундай бўлар экан. Келинчак ҳар кун эрта туриб ўтовнинг туйнигини очар экан, уйни шипирар экан. Икки кўзани билагига солиб сувга борар экан. Сувга кела туриб қараса икки эгачи бўз байталдай талашиб, тепишиб, уришиб ётибди. Келин ҳайрон қолиб: «Буларга нима бало бўлди?» — деб қараса, Авазхон ўғлон Гиркўкни ўйнатиб, сувлуғини чайнатиб, кетиб боради. Келинчак воқеани билди. Бу келинчак Чамбилдан келган сабабли полвонни таниб, «Ўлинглар, кимга галашиб ётибсизлар? У бораётган эрларнинг эри, шерларнинг шер, Юнус билан Мисқол парининг боласи. Отини бол Аваз дейди. Нега сизларга қарасин, сиздайларга чилим, самовари тегмайди. Шунда янғаси икки бекачига айтган сўзи:

Уйга кенглар, киянкилар, тонг отди,
Қайин отам жойидан турса, уятди(р),
Талашманглар, қарамайди сизларга,
Талашинг деб сизларга ким ўргатди.

Бораётган билсанг эрнинг эриди(р),
Уруш майдонида шернинг шериди(р),
Ўлинг қизлар, қарамайди сизларга,
Буларнинг севгани дойим париди(р).

Сендай қизлар эшигида чўриди(р),
Такаман Ёвмитнинг билинг зўриди(р),

Улинг қизлар, қарамайди сизларга,
Бораётган Гўрўғлининг улиди(р).

Шу вақт оламнинг баҳодириди(р),
Сендайчилар ичи куйиб қолади,
Улинг қизлар, қарамайди сизларга,
Унинг ёри дойим пари бўлади(р).

Қулоқ солинг, алвон-алвон сўзларга,
Карвон юрар элсиз қула тузларга,
Уйга келинг, икки бирдай киянки,
Уруш-жанжал ким қўйибди қизларга...

Қизлар айтди: «Сенинг келганингга уч кун бўлибди. Сени ким оқсоқол қилди? Бориб сувингни олиб келавер»,— деб аввалгидан қаттиқроқ тепиша берди.

Ана энди қирқ йигит тўп бўлиб, шатирлаб, бирдан келиб қолди. У қизларни арвоҳ урди. Борадиган ер топмай, у ёққа-бу ёққа қаради. Қараса, девор тубидан сувга йўл қўйган экан. Шундан баъзи вақтда сув шовуллаб оқиб ўтар экан. Пичигина пидина тўп бўлиб кўкариб, бўйи бир қарич, ундан озроқ бўлиб турган экан. Иккови ҳам жуппай бўлиб, ўзини пидинага урди. Ҳар қандай бўлса, кўкарчин қалин пидина эмасми, ярмини кўрсатмай турибди.

Шу вақтда Аҳмад сардор айтди: «У Холдорхон, шу сафаримиз, қилган ишимиз, юришимиз, туришимиз ярашмас. Мабодо бир гап бўладими»,— деб жуда қўрқиб келаман. Шу Авазнинг такаббурлиги, жувонмаргнинг «ўзим билман» дегани ахир бир балога йўлиқтиради. Бўлмаса бунга қара, жўра. икки қизгинани ўлдириб, кийимини ўлжа қилдим, деб олиб кетибди. Шу дурустми?— деб оёғидан олди.

Қозоқдан, жуда узоқдан Алангир, Салангир, Жайсанботир деган кўп катта ботирлар Гўрўғлибекнинг йигити бўлиб юрган эди.

Аҳмад сардор, шуларга қараб: «У Алангир! Менга найзангни бергин, манов икки қиз бизларга қўлтиғининг остидан қараётир»,— деб найза олиб, от бошини бургандан иккови ирғиб туриб, деворни ёқалаб, ҳай деб бурчни айланиб кетди. Беклар чувлаб кулди. Сардор: «Оббо, баччағарлар бизларни мазақ қилиб ётган экан»,— деб ўтиб кетди. Авазхон Гулшан боғига ҳам қўнмади. Ёш бола, билмас эди.

Бу ёқ-у ёққа қарамай, катта йўлдан чиқмай, ҳа деб кетиб
бораётир:

Қулоқ солмай душманларнинг додига,
Найза тегар мард ўғлоннинг этига,
Жуда қистаб, ҳа деб йўлда отини,
Асло қарамайди отнинг бетига.

Қулоқ солинг суханворнинг сўзига,
Ўзи тирик, душман тушмас изига,
Еш бола-да, бедов отга ҳа дейди,
Асло қарамайди отнинг юзига.

Чамбилда қолганди манзил-диёри,
Минган оти ер юзининг тулпарини,
Ҳа деб қистаб, йўл тортади бол Аваз,
Оти Аваз, Чамбил элнинг қўчқори.

Қуймасин ҳечкимнинг манзил макони,
Ўртанмасин танда иззатли жони.
Ҳа деб қистаб, йўл тортади ёш бачча,
Оти Аваз, Гўрўғлининг ўғлони...

Чўлларда қистайди бедов отини,
Томоша қинг Авазнинг ғайратини,
Ғазо деди, қарамади ҳеч ёққа,
Ёвни топсам дейди-да ниятини,

Аваз ёш-да ичи ўтдай куяди,
Душман бўлса, бўйнин дарров қияди,
Еш бола-да, сира муғи босилмай,
Агар кўрса катта ёвга тияди.

Аваз серғайрат-да, саваш излайди,
Майдон қилиб доим талаш излайди,
Асил ботир, туролмади тўлғаниб,
Ўзига бир хариф, мард бош излайди.

Отга қамчи чолади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда, ҳаво баланд, кун иссиқ,
Ён ёғига қараб Аваз келади.

Жонивор Ғиркўк дирқиллаб,
Хуркса ҳайвон пиққиллаб,
Совут тегса сонига,
Ларзон ейди ширқиллаб,
Сувсиз чўлда бол Аваз,
Оч бургутдай чорқиллаб,
Отнинг чанги бурқиллаб,
Меҳтарада сув ширқиллаб,
Чўлда қистаб юради,
Оч лочиндай чорқиллаб.

Ғи-ёғига қараниб,
Пўлат совут ўраниб,
Шу замоннинг ботири,
Уруш саваш сураниб.
Хунхор шоҳнинг элига,
Бораётир қувониб.

Душман қойил зотига,
Авазнинг ғайратига,
Душман чидаёлмайди
Ботирнинг шиддатига.

Ғирдай отни уради,
Ҳар тарафга қаради,
Чўлда кўрса кийикни,
Жиловини бўшатса,
Дамга қўймай олади.
Чақмоқ билан ўт олиб
Чўлда кабоб қилади.
Шуйтиб қистаб Авазхон,
Охир нима бўлади...

Беклар чўлда алвон-алвон дўнади,
Гоҳ ўрлайди, гоҳ нишобга энади,
Бораётир қирқ йигит бари маст.
Йигитларга бош бўп Аваз жўнади.

Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Бол Аваз юради Чамбил белига,

Қирқ йигитга бош бўб Авазхон ўғлон,
Ҳа деб қистаб эр Хизирнинг чўлига.

Йўл юради кўринг сувсиз чўл билан,
Гоҳ тоғда, адир, баланд, бел билан,
Қирқ йигитман келаётир бол Аваз,
От чопади карвон юрган йўл билан.

Отни уради, ҳа деб тезлайди,
Бедов отлар сув деганда хезлайди,
Сувсиз чўлда бораётир ботирлар,
Ҳайда дейди ёвнинг мўлин излайди.

Барининг мингани бедов от бўлиб,
Уруш бўлса, душман қолар мот бўлиб,
Қистаб кетиб бораётир чўлларда,
Излагани майдон, сиёсат бўлиб.

Бораётир, қарамайди кўзига,
Катта ёвни тенг кўрмайди ўзига,
Йўлда бораётир Чамбил тўраси,
Обрў берсин бол Аваздай қўзига.

Минган оти бедовларнинг сараси,
Қошида қирқ жаллод бирга жўраси,
Ғазо излаб бораётир чўлларда,
Обрў бер деб Чамбил элнинг тўраси.

От чопади бачча дарёдай тошиб,
Ғазо дейди ботир ўртаниб, пишиб,
Чидаёлмай ғайратига ёш бачча,
Дойим юрса, тарафиман савашиб.

Хунхорнинг элини вайрон этсам, деб,
Лашкариман марди майдон этсам, деб,
Асил ботир тайсалламас душмандан,
Шоҳнинг ўзин ерман яксон этсам, деб.

Ҳар ким бўлса душмани бор, дўсти бор,
Бол Авазнинг Хунхор шоҳда қасди бор,
Одам билмас ишин бузуқ, тузовин,
Гоҳда соғлик, гоҳларда шикасти бор.

Аваз ўйламайди, оламон, дейди,
Душманга қаттиқ кун соламан, дейди,
Ботирликка, юрагига ишонган,
Кўп қўшинга танҳо бўламан, дейди...

Шундайин қистайди, йўли узоқди,
Қичаб олди Самарқанди, Жиззахди,
Гоҳ чўлда, гоҳ элда йўл тортиб,
Оралаб боради, ўзбек-қозоқди.

Қиёматдай бўлар марднинг савашини,
Саваш талаб, бораётир қирқ киши,
Тўзонига тўлиб чўлларнинг даши,
Қирқ йигитнинг, билинг, бол Аваз боши,

Қистагандан қистади,
Йўл юрмакка устади,
Шу юришда Авазхон,
Гоҳ баланд, гоҳ пастади,
Жон дилиман ҳа деди,
Хунхор элин истади,
Бизлардай шоирдан
Уқимоққа ҳангама
Ешларимга нусхади,
Гап шоирдан чиқади
Сўзга шоир устади.
Ол, ол, юрди, ол юрди
Озгина эмас мўл юрди,
Жуда қистаб Авазбек,
Қирқ кун ҳа деб, йўл юрди,

От чопилар баланд тоғнинг пастидан,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастидан.
Қирқ кун юриб, қирқ йигитман Авазхон,
Бориб қолди Қатортолнинг устидан,

Қараса, Қатортол молга тўлади(р),
Юрган моли юрт оламга бўлади;
Йилқиси, туяси сира йўқ сонни,
Қўй-эчкига одам ҳайрон қолади.

Тахмин қилди бошдан-оёқ молларни,
Мол изласа шунинг ўзи бўлади,

Баш-оёғин Аваз қилди томоша,
Ҳар ким кўрса, кўзи тўйиб қолади.

Ўсма, Қатортол деган жойдай ўтлоқ, сувлоқ ер кам-кам бўлади. Даладаги ёввойи ўтқи бедадай ўриб олса бўлади. Лекин, Хунхор шоҳнинг элидан минг бойдан битта, юз бойдан битта кўчиб келиб, жойлашиб, молларини боқиб ётган эди. Шу сабабли мол кўп ёйилиб ётиб эди...

Гўрўғлибекнинг овози кўп ерга кетган эди. Шу бойлар ҳаммаси Хунхор шоҳга арз қилганда:

— Бизлар, Ўсма, Қатортолга бориб, молларимизни семиртириб, ёйлатиб, боқиб келайлик, деб шоҳдан жавоб олган эди. Гўрўғлибекдан хавотири бор, қоровули бор эди, Хунхор шоҳ шу молларга ҳам қоровул ва ҳам эровул, чоповули бўлиб кўриб турасиз. Хусусан, Гўрўғли бойларнинг устига келиб, уларнинг жами молларини, йилқи, туя подасини қувиб кетмасин. Сизлар милтиқни ўқлаб, ўзларингизни чоқлаб, менинг тузимни ҳақлаб, ҳозир бўлинглар,— деб қўйиб эди. Қирқ отлини кўргандан кейин, нима дейсизки, туғни кўтариб, карнайни чалиб, сарбозларини олдига солиб, ўн минг одам тоғнинг дарасидан чиқа келди. Ана беклар бу қўшинни кўриб, отлардан тушиб, айил-пуштанни қаттиқ тортиб, совет қалқонни кийишиб, беклар ҳам чоқ бўла берди. Ана қўшин бостириб келаётир. Шунда Авазхон ўғлон ботирларига қараб: «Ана келган ёвни кўрдингларми? У ботирлар, азаматлар, ёв излаган шер мардлар, ана келди, «Осон ерда, ош қайда?» — деб Авазхон отига шиддат бериб, бир сўз айтаётгани:

Кунда эрта чўлонимга келганлар,
Йиғилишиб хушбўй палов еганлар,
Отам от миндириб тўн кийгизганда,
«Қани, менга ёвни кўрсат», деганлар,

Чамбил белда ҳурматли бек бўлганлар,
Гўрўғлининг топганини еганлар,
«Олганим оз бўлди» дейишиб, кўнмайин,
«Қани, менга ёвни кўрсат», деганлар.

От чоплар тоғнинг баланд-пастига,
Ўткир ханжар ботирларнинг дастига,
«Қани, менга ёвни кўрсат», деганлар,
Келдинглар ҳисобли ёвнинг устига.

Ғаним юрар ғанимнинг қасдига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Чамбил белда «мен ботирман», деганлар,
Келдинглар ҳисобли ёвнинг устига.

Узоқ ердан яхши бедов чопилмас,
Чопилмайин хаса бедов совулмас,
«Қани менга ёвни кўрсат», деганлар,
Излаганга бундай мажлис топилмас.

Ёв кўрмай, ботирлар қалқон,
Бадан куймай юрак тутаб қайнамас,
Жомилмас, анжом, ёв-яроқ қилиб ботирлар,
Излаганга бундай меҳнат топилмас.

Олдимизда Хунхоршонинг қўшини,
От қўйинг, қилинг душманнинг ишини,
Жондан кечиб, жаллод бўлар кунингдир,
Қонга бўянг букун тоғнинг тошини.

Йигитларим, эшит гапнинг тозасин,
Айриб ол айтган сўзнинг мазасин,
Келган ботирлар тортсин жазосин,
Кўтарманглар, номардликнинг иззасин.

Аё беклар, эшитинглар сўзимни,
Чамбилда валлакат дейман ўзимни,
Жондан кечиб, жаллод бўлар кунингдир,
Букун ҳақланг, беклар, берган тузимни.

Ана энди йигитлар отидан тушиб, айил-пуштанини ечиб,
қаттиқ-қаттиқ тортиб, совут-қалқонни кийиб, қоши, қовоғи-
ни уйиб, зумрад добилни туйиб, шу турган ёвга етиб, от
қўйиб турибди:

Кел, йигитлар, кечинг жондан,
Умидинг бўлса майдондан,
Юз қайтарманг бу душмандан,
Қиличларни бўяб қондан,
Жазосин ўбдон топсин.
Уткир қилич, испихондан,

Қирқ йигитим, азаматим,
Сиз бир ёндан, биз бир ёндан,

От қўй, ғанимнинг қасдига.
Калла кетиб, қон тўкилсин,
Боғмозор тоғнинг остига.

От қўйинглар олдин олиб,
Қочолмай қолсин қамалиб
Қирғин қил ботир бекларим,
Душманга хўп майда солиб,
От қўй ғанимнинг қасдига.

Калла кетиб, қон тўкилсин,
Боғмозор тоғнинг остига.
Аралашиб, қувиб, ёриб,
Сайлаб каттасин санчинглар,
От қўй ғанимнинг қасдига!
Калла кетиб, қон тўкилсин, ботирлар!
Боғмозор тоғнинг остига.

От қўй, беклар, тўплаб-тўплаб,
Қўш жиловни қўлга жуплаб.
Чиқмасдинг сафни сойлаб.
Зарбингни кўрган душманлар,
Қочсин қўрқишиб халлослаб.

Ёқасидан маҳкам ушлаб,
Уринг ерга маҳкам тоблаб,
Қирқ йигитим, азаматим,
Сизларсиз, менинг давлатим,
От қўй, ғанимнинг қасдига, бекларим,
Калла кетиб, қон тўкилсин,
Боғмозор тоғнинг остига.

От қўй, беклар, олдин олиб,
Қочолмай қолсин қамалиб,
Қирғин қил, ботир бекларим,
Душманга «хўп-майда» солиб,
Қилич билан чопиб ташланг,
Найза билан илиб олиб,
Қирқ йигитим, азаматим

Сизларсиз куч-қувватим,
От қўй ғанимнинг қасдига.
Калла кетиб, қон тўкилсин,
Боғмозор тоғнинг остига.

Азаматлар, от қўйинглар,
Дучор келганин сўйинглар,
Келгани топсин жаасин,
Ғаниминг кўзин ўйинглар,
Оралаб чиқ, ҳай-ҳай солиб,
Қирқ йигитим, азаматим,
Сизлар менинг савлатим,
От қўй, ғаниминг қасдига,
Қалла кетиб, қон тўкилсин,
Боғмозор тоғнинг остига.

Азаматлар келди қўшин,
Уриб ўзин, кесинг бошин,
Қонга бўянг тоғнинг сувин,
Келганлари топсин ишин,
От қўй ғаниминг қасдига.
Қалла кетиб, қон тўкилсин,
Боғмозор тоғнинг остига.

Ана энди шунда қирқ йигит бол Авазнинг бу шиддати
билан ҳар қайсиси бир шердай бўлиб, наъра тортиб, кўй
қўшинга от қўйиб турибди.

Турган душман эли деди,
Унги билан сўли деди,
Наъра тортиб қирқ азамат,
Мадад қил, Муртазо, деди.

Қирқи кўп қўшин қасдида,
Тоғнинг баланд-пастида,
Чилладаги норга ўхшаб,
Ҳа деб лашкарнинг устида.

Бир-биридан ўтган ботир,
Қўшин десанг тутаб ётир,
Қирқ азамат бўл ҳа-бўл деб,
Қилич яланг келаётир.

Қирқи ҳам йигитнинг зўри,
Чамбилнинг отоқли шери
Бўл ҳа-бўл, деб от қўяди,
Гўрўғлибек йигитлари,

Уруш десанг, шердай бари,
Гўрўглининг йигитлари,
Ол ҳа-ол, деб от қўяди,
Чамбилбелнинг аждаҳори.

Қирқидан душман қутилмас,
Омон бермас қилас зори,
Қўрганнинг қолмас армони,
Қурулди маҳшар бозори.

Оқ қорабош туғ сўлқиллаб,
Тикилди майдон ичинда,
Умурувни не йўлбарслар,
Йиқилди майдон ичинда.

Оқ баданга пўлат найза,
Чекилди майдон ичинда.
Не жононлар қадди ёйдай,
Букилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қирмизи қон.
Сепилди майдон ичинда.
Ажал етган, ер қучоқлаб,
Йиқилди майдон ичинда.
Йиқилганнинг кўзига қум
Тиқилди майдон ичинда,
Қўшин келди, даста-даста,
Ясов тортди баланд-пастда,
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўп қолди чапараста,
Ким ўлди, ким бўлди хаста...
Ясов тортган сатта ботир,
Ҳадсиз қўшин тутаб ётир,
Орти беҳисоб келаётир,
Фаранг милтиқ патира-патир,
Отилди майдон ичинда.

Ботир ўғиллар жонин сотир,
Бол Авазнинг қирқ йигити,
Ҳар бири қирқ мингга татир,
Ол ҳа-ол, деб шовқин солиб,
Ана уруш бўлаётир.
Қўйма, қўйма, деди бари,

«Ур!» деб шовқин солаётир,
Ҳой-ҳойлаб майдон ичинда.
Гоҳ у қувиб, гоҳ бу қувиб,
Майдонда бедовлар сувиб⁵,
Душман бошига кун тувиб⁶,
Бедовларни ҳа деб, чопиб,
Қилич-найза қордай ёғиб,
Ол ҳа, душман қиргин топиб,
От қўяди оғиб-оғиб,
Сўғишди майдон ичинда.

Теварагин олди қўшин,
Беркитдилар тегра тошин.
Кўрсатди қирқ йигит ишин,
Зор йиғлатиб, тўкди ёшин.
Қилич сермаб, кесди бошин,
Кўрди мардларнинг савашин,
Офарин деб, қойил бўлди.

Қилади Рустамнинг ишин,
Шунча қўшин тенг бўлмасми,
Қайтаролмайди қирқ кишин.
Ҳечким сира кўрган эмас,
Бундай эрлар савашин,
Вой-войлар майдон ичинда.

Бағри тортиқ сари ёйлар,
Тортилди майдон ичинда
Олмос қилич мард қўлинда,
Қатилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қирмизи қон,
Қатилди майдон ичинда.
Бўйин узун араби отлар
Қутулди майдон ичинда.
Мўлтанглаган қозоқилар
Тутилди майдон ичинда.

Қилич кесар алаб-ялаб,
Ғариб кўнгил истар талаб

⁵ Совиб.

⁶ Туғиб.

Олтин коса, гулгун шароб,
Ичилди майдон ичинда.
Ажаллининг кафан тўни,
Бичилди майдон ичинда.

Ҳар бедовлар шовшиллашиб,
Ўзангилар шириллашиб,
Ўликлар қолди айқашиб,
Ҳар ўликка қузғун тушиб,
Бир хили қанордай шишиб,
Ғажир қўниб, тортқилашиб,
Тортишди майдон ичинда.

От қўйди, гавда лош бўлди,
Ғаним ғанимга дуч бўлди,
Ботирнинг кўнгли хуш бўлди,
Қўрқоқнинг кўзи ёш бўлди,
Бўялган қонга тош бўлди,
Қирилган қизилбош бўлди.
Уюлган калла чош бўлди.
Тўшалган гавда лош бўлди,
Бир ҳам танти саваш бўлди,
Гурсиллаб тўбалаш бўлди,
Сурушма, ёқалаш бўлди,
Бир ҳам танти саваш бўлди.
Хўп беармон талаш бўлди,
Икки ёқ аралаш бўлди,
Ботирин саралаш бўлди,
Емонни жазолаш бўлди,
Мард бўлса қизиқ иш бўлди,
Номард балога дуч бўлди,
Кичик чошка уруш бўлди,
Кун билинг расо туш бўлди;
Асил мардга фуруш бўлди,
Чин марднинг вақти хуш бўлди.
Номарднинг кўзи ёш бўлди —
Зор йиғлар майдон ичинда.

От қўйди сатта бўйдоқлар,
Остидаги оти ўйноқлар.
Яшил, қизил, қора, ола,

Ботир қўлида байроқлар,
Тикилди майдон ичинда.

Қирқ йигитга бўлди қойил,
Мард йигитга бўлди сайил.
Қора милтиқ қасир-қусир,
Катта тўплар ҳам жазойил,
Отилди майдон ичинда.
Мард ўғлоннинг ширин жони,
Сотилди майдон ичинда.
Келди қўшин тўлиб-тошиб,
Кўплиги ҳаддидан ошиб,
Ҳаммаси офарин деди;
Авазхоннинг қирқ йигити,
Юрипти танги савашиб.
Уруш майдон қизиб кетган,
Қўйма деб юрар қувишиб,
Сурликиб, гуркираб қочса,
Оёқ остида йиқилишиб,
Не гўзаллар отдан учиб,
Қилич тегиб, ағнаб тушиб.
Ана энди қирқ йигит,
Ҳа, деб майдонга тушди.

Силтаб кескир қилични.
Силтаганда кесади,
Қиличи сонсиз бошни.
Шунча қўшин олдирди,
Урушда ақл-ҳушни.

Ҳамиша эътибор ботирлик иши,
Бол Авазга тенг келолмас ҳеч киши,
Тўп-тўпига танҳо бориб тегади,
Товшига гумбирлар тоғларнинг тоши.
Бари қўрқиб бол Авазнинг зарбига
«Бу ким?» деб сўрайди қўшиннинг боши.
Бараккала, ботир экан, эр экан,
Тантиликман эрлик майдонда иши.

Бундай ўғилни она туғмас, ёронлар,
Бир қўшинга бас келади бир киши.
От қўйинглар, бол Авазнинг устига,

Ҳамманг тушинг шу полвоининг қасдига!
Шу ботирни агар қўлга туширсак,
Қараманглар баландига, пасдига,
Бўлмаса, барингни бу эр қиради,
Танҳо ўзи бизга жавоб беради.
Еппа от қўй, бол Авазнинг устига,

Бир бошидан қириб, жўйиб боради,
Бу сўзни айтди-да, аскарни солди,
Ҳаммаси тўп бўлиб ўртага олди.

Кўп бўлган сўнг қайтсин¹, мардга қийинди,
Қўшин кўплик қилди, полвон қамалди,
Хар тарафга Гиркўк отни уради,
Кўп қўшин-да, ҳарёқ қараб суради.

Ҳай-ҳайлаб, шовқин соп Авазхон ўғлон,
Оралаб, савашиб ҳа деб боради,
Қўшин кўплик қилиб, Аваз шошди энди,
Танҳо ўзи кўп одамга тушди энди.

Ана энди Авазхон ўғлон, қўшиннинг ичида ҳар ёққа қараб, ҳа деб қилич силтаб, олдини очаман, дейди, қайта қаттиқ қамалиб қолади. Лашкар кўп бўлгандан сўнг Авазхон йўл очиб, очиққа чиқолмади.

Шунда Авазхон кўнглида айтди: «Лашкар кўп экан, ҳай аттанг, қирқ йигитни ҳам шундай қилиб ўртага олиб, ҳар ёқдан қаттиқ қилич, найза солиб, уларни ҳам қўлга туширсан бизнинг ҳолимиз нима бўлади?» деб, Авазхон майдонда ўз йигитларини йўқлаб бир сўз айтаяпти:

Бир боқчада олмамисан, нормисан,
Сан ҳам мендай, ё бўлмаса зормисан.
Оға-беклар, хабар олинг Аваздан,
Омон-эсон йигитларим, бормисан?

Аваз қолди қиёматнинг кунига,
Қулоқ солинг сўзнинг ёлғон-чинига,
Садақа-қурбонинг бўлай, қирқ йигит,
Бор бўлсанг кел-ҳо, Аваз ёнига.

¹ Қандай қилсин.

Полвон Аваз қизил қонга бўялиб,
Тўрт тарафдан душманларга қамалиб,
Бор бўлсанг етишгин Аваз қсшига,
Душман кўп-да, Аваз қолди қамалиб.

Майдон-майдон бедовларни елинглар,
Ҳар қайсинг бир шер, аждаҳо бўлинглар,
Оға-беклар, эсон-омон бормисан?
Мени излаб қабатимга келинглар?

Оғалар, деб чиқди Аваз товуши,
Товушига янгради тоғларнинг тоши,
Йигитлари юриб эди майдонда,
Авазхонга даф қип келди қирқ киши...

Йигитлари етиб келди қошига,
Шердай бўлиб, етишди ёнбошига.
Беклар келди, қўшин қочди ҳарёққа
Опчиқди Авазни майдон дашига.

Ана энди. Авазхон қараса қирқ йигит омон-эсон урушиб юрган экан. Буни кўриб Авазхон, ҳамма қўшин бирдан ўзига от қўйганини билиб, бир баланд дўннга чиқдилар. От-отидан тушиб, бир майдон шу ерда отларнинг терини қотириб, қирқ йигит нон, толқонин еб олдилар. Шундан сўнг беклар, яна ўзларини ёвга чоғлаб, от-отига миниб, Авазхон ботирларнинг олдига тушиб айтди: «У ботирлар, беклар, ғайратни катта қилинглар, «Осон ерда ош қайда» деган экан. Энди ботирлар, шу қўшинни қувмасак бўлмайди. Беклар, майдонни ўхшатинг!» — деб Авазхон ўз йигитларига қараб бир сўз айтаяпти:

Сизлар Чамбил йигитлари,
Юринг саллона-саллона.
Қамиш қулоқ бедовлари,
Чопинг саллона-саллона!

Душманнинг ақлин шошириб,
Улигин тошга топшириб,
Қорли тоғдан ошириб,
Қувинг саллона-саллона!

Чилладаги норга ўхшаб,
Қонлар оқсин селга ўхшаб..

Хар қайсинг бир шерга ўхшаб,
Дўнинг саллона-саллона!

Қонга бўянг тоғнинг тошин,
Қилич сөрмаб, кесинг бошин!
Писанд қилманг ҳеч бир кишин,
Чопинг саллона-саллона!

От қўйинг беклар, туш-тушдан,
Душман кетсин ақлу ҳушдан,
Тайсалламанг қизилбошдан,
Дўнинг саллона-саллона!

Майдон юзин қўйманг ҳоли,
Майдондир марднинг камоли,
Билар ҳаркимнинг иқболи,
Чопинг саллона-саллона!

От қўй, беклар, қувмай қайтманг,
Сирингни душманга айтманг,
Номард билан жон койитманг,
Қиринг саллона-саллона!

Бол Авазга бўлинг ҳамдам,
Номарднинг жойи жаҳаннам,
Тортинг наъра мисли Рустам,
Дўнинг, саллона-саллона!

Ана энди Авазхон йигитларини қайраб бора ётир. Энди гапни у ёвдан ёшитинг! Уларнинг бариси ҳам от-отидан гушиб, бир-бирови билан гаплашиб, «Уруш шунча бўлади-да. Бизлар энди қайтайлик, жон ҳам ширин: Ана, қанча одамимиз ўлди. Бизлар Гўрўғлининг бу келган йигитларига тўғри келмаймиз. Биз уруш шу сафаргина бўлган бўлса экан. Бир эмас, икки эмас, энди урушдик, сурушдик. Шунча туриш бердик. Бизлар Гўрўғлининг қирқта йигитидан, ҳеч бўлмаса, ўнтасини ўлдирган бўлсак экан. Билмаймиз нима баласи бор, доим бизларни енгади. Энди устимизга бостириб келса, ҳаммамиз қириламиз. Жон ҳийласи қилиб қочамиз. Бизга жон керак. Бойларга мол керак бўлса, ўзлари урушсин! Улар учун биз ўламизми? Агар босиб келса, қочамиз», деб гапни бир жойга қўйишди, Ичларидан ола чиқди. Аввалги маслаҳати бузилди. Бариси Авазхондан қўрқди. Ана шу вақтда, Авазхон йигитлари билан босиб

келиб қолди. Қирқ йигит қиличини яланғочлаб, от қўйди.
Оч бўридай бирдан оралаб, яхшисини саралаб, ёмонини
яралаб бораётир:

Аваз бош бўп от қўйди,
Дуч келганин сўйди,
Оч бўридай бўп тийди,
Ҳой-ҳойлаб майдон ичинда.

Сермаб ўткир қиличди,
Ҳа деб савашга тушди.
Силтаганда қиличи,
Кесади теккан бошди.

Бу урушда кўрганнинг,
Ақли бошидан учди.
Йиғилишиб улар ҳам
Қўйма, дейишиб чувлашди.

Қирқ йигит шовқин солиб,
Қўшинга аралашди.
Авазхоннинг йигити
Жуда танти савашди.
Чопишди майдон ичинда.

Ҳар тарафдан олға, дейишиб,
Олға, ханжар солға, дейишиб,
Майлинг бўлса келға, дейишиб,
Келиб қўлинг олға дейишиб,
Кутар ханжар, солға, дейишиб.
Қўлинда ханжар яланғоч,
Ой туққандай ярқиллашиб,
Сармабди майдон ичинда.
Тутаб ётир кўп қўшини,
Босиб тоғларнинг дашини,
Томоша қип қойил бўлар,
Авазхоннинг савашини.
Шунча қўшин бас келолмай,
Офарин, бу қирқ кишини.
Бирор одам тенг бўлмайди,
Хунхор шоҳнинг кўп қўшини.
Энди қандай бўлди уруш,
Қон қилиб тоғнинг тошини,

Хунхор шоҳнинг ўзи кўрса,
Авазхоннинг савашини,
Тахт турди майдон ичинда.

Қилич келар алаб-ялаб,
Ғариб кўнгил истар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб,
Ичилди майдон ичинда.

Ажаллининг кафан тўни,
Бичилди майдон ичинда.
Отнинг боши бурилди,
Ажали етган қирилди.
Ҳай-ҳайлайди бол Аваз,
Ўзинг обрў бер энди...
Авазхоннинг йигити,
Бири мингга уринди.

Шовқин сопти Авазхон,
— Ботирларни кўр энди.
Танти бўлсанг майдонда
Баробар бўп тур энди!
Сен ҳам биздай ҳай-ҳайлаб,
Тор майдонга кир энди.
Ҳай-ҳайлаб майдон ичинда.

Ҳа, деса кўнгли ўсади
Қилич урса кесади,
Аваз, қўйма-қўйма деса,
Шунча қўшин кўрқиб бари,
Ҳаммасин ҳайбат босади.
Қиргин қилиб полвон Аваз,
Дам-бадам кўнгли ўсади.

Аждардай оғзин очди,
Қўшинга аралашди.
Қирқ йигитман Авазхон,
Жудв танти савашди.
Бу урушни кўрди-да,
Қўшин гуруллаб қочди.
Қочган ёвда қорув йўқ,
Каттасин сайлаб санчди.

Эрлигини билдирди,
Минган отин жилдирди.
Уруш қилди эрликман,
Ажаллисин ўлдирди.

Қойил қилди ўзига,
Тоғ кўринмас кўзига,
Обрў берсин дейишади,
Қирқ йигити азамат
Бол Аваздай қўзига.

Қочди душман пириллаб,
Қўрққанидан зириллаб,
Йигитларга эланиб,
Бирнечаси чириллаб.
Тоғларни чалган туман,
Тириклик бўлди гумон.
Икки қўли тос тубада,
Полвон дер, «омон, омон».

Бол Авазнинг йигитлари бўридай,
Ҳар биттаси тоғнинг жойсанг шеридай,
Қирқта ботир ҳамма эрнинг эридай,
Ўғўрайди маст чилланинг норидай.

От қўйди йигитлар, аралашди энди,
Ол-ол, деб бир бошдан тушди энди,
Полвон Аваз дарёдай бўп тошди энди,
Қирқ йигит ҳай-ҳайлаб ҳамдамлашди энди.

Энди қирғин жуда ҳаддан ошди энди,
Йигитларга офаринлар дейишди энди,
Кўрганларнинг юраклари увушди энди,
Бир-бирига «қандай бало» дейишди энди.

Туғу байроқ бир-бирига тўқишди энди,
Не бошлар узулиб ерга тушди энди,
Бу қирғинни кўрган ақли шошди энди,
Бир-бирига «не қиламиз?» дейишди энди.
Анқайишиб қолди майдон ичинда.

Тортди Аваз айилди,
Урди зумрад добилди,
Ўзбакнинг савашига,
Қизилбошлар қойилди.

От қўйдилар якка-якка,
Овоза кетди фалакка,
Ғулғула тушди малакка,
Душман бўлди тилка-тилка.
Қоча-қоч майдон ичинда.
Аваз шу кун маст бўлди,
Душман билан қасд бўлди.
Хунхор шоҳнинг одами,
Қора ердан паст бўлди.
Ўзбак урди отини,
Кўрсатди ғайратини,
— Офарин!— деб мақташди,
Бол Авазнинг қошида,
Қирқта азаматини.

Душманнинг онги узилди,
Саҳролари қизилди,
Қирқ йигитнинг зарбига,
Катта сафлар бузилди.

Уруш бўлди, от бўлди,
Шунча лашкар мот бўлди,
Авазхонман қирқ йигит,
Шердай азамат бўлди.
Турган ёвнинг бошига,
Қаттиқ қиёмат бўлди.

Бўлди энди савашини,
Кўп богирлар талашини,
Тошдай бўлиб юмалаб,
Ажал етганнинг бошини.
Осмонларга етади,
Ярадорлар нолишини,
Дўст-душманга писанд бўп,
Полвон Авазнинг ишини.

Бир қўшинни синдирди,
Ғайрат қилиб қирқ кишини.
Қўшин кетди бўлиниб,
Қўрқоқлиги билиниб.
Ўлгани ўлиб кетди,
Шундай ишини тиндирди.

Хунхор шоҳнинг лашкарин,
Шуйтиб¹ Аваз синдирди.

Эрлигини билдирди,
Минган отин елдирди.
Оти чиққан номдорин
Полвон Аваз ўлдирди.
Хунхор шоҳнинг лашкарин,
Шуйтиб Аваз синдирди.

Ёмон бўлар, ёронлар,
Кўп қўшиннинг қочгани.
Аваз бориб ғазо деб,
Қизил қонни сочгани.
Бари қочиб Аваздан,
Номус-ордан кечкани.
Катта тоғни оралаб,
Қаноти йўқ учкани.
Қирқ йигитни чоптирди,
Бор молини топтирди,
Буйим-кийим қўймасдан,
Ўз молига орттирди.
Баланд-баланд қип ортиб,
Арқон билан тортди.

Ана энди шунча кўп қўшин қочиб, ота-болага қарамай, «қоч-қоч» бўлди. Ана энди Авазхоннинг думоғи чоғ бўлиб, соғ-саломат душманни қочириб, ётган молини қолдирмасдан ҳайдайверди ва лекин молнинг дим сони йўқ, сурувлар, молини қирқ йигит асло саришта қилолмайди. Бу туя, йилқи, поданинг сони йўқ. Майда мол, қўй, эчки ҳеч ерга сиғмайди. Шундай қилиб Авазхон ўлжаларни ҳайдаб Ёмонжардан ўтди. Қия йўлдан ўтди, тикка келиб Шўрбулоққа қўнди. Ўттиз йигит билан Аҳмад сардор Авазхонни тушириб, жойлади. Утирган паллада, Холдорхон ҳам ўн йигит билан молларни ҳайдаб етиб келди. Кўрса Авазхон йигитлар билан гаплашиб Шўрбулоқда ўтирибди. Бу ҳам отдан тушмоқчи бўлганда Гўрўғлибекнинг насиҳати эсига тушди, оёғини узангидан чиқарган эди, қайтадан отига миниб, Авазхонга қараб айтди: «Ў Авазхон, отанг кўп насиҳат айтиб эди, ҳай аттанг, эсимдан чиқибди. Авазхон бу ер

¹ Шундай қилиб.

қон тўкишган, ёмон ер. Чамбил борсак, суҳбатимиз боқий,
Авазхон, белингни бойла, отингни мин, бу ерга тушма
«Амри падар аршдан улуғ»,— деб бир сўз деди:

Аё Аваз, сенга арзим сўйлайин,
Кўнгилдагин сенга баён айлайин.
Бу Шўрбулоқ, қон тўкишган, ёмон ер,
Билганимни сенга аён айлайин.

Ҳай аттанг, Чамбилман мен эдим бохуш,
Чиқибман, бўлибман беҳаёл хомуш,
Отанг бизга насиҳатлар деб эди,
Ҳай аттанг, ақлимдан бўпти фаромуш.

Отанг айтди: «Аваз ҳаво этмасин,
Беҳуда ғанимни кўп йиғлатмасин»,—
Аввал айтган насиҳати бизларга:
«— Ёвни кўрмай, Ғирга қамчи чотмасин».

Аваз нодон, урса урар отини,
Омон-эсон олса қўлдан лотини,
Боз қайтиб изласа, Чамбил юртини,
Зинҳор,— деди,— Ёмонжардан ўтмасин.

Аваз нодон, ўтса ўтар Ёмондан,
Отини ирғитсин, бошин тортмасин,
Аваз нодон, ирғитолмас отини,
Зинҳор,— деди,— қия йўлдан ўтмасин,
Аваз нодон, ўтса, ўтар қиядан,
Зинҳор,— деди,— Шўрбулоқда ётмасин.

Савдогарлар юрар мояли, норли,
Бозирган савдоси кумушли, зарли,
Бу Шўрбулоқ қон тўкишган, ёмон ер,
Эртароқ отлангин ерлар хатарли.

Савдо тушар мард ўғлоннинг бошига,
Яхши-ёмон келар марднинг қошига.
Отлан, Аваз, Шўрбулоғи қурисин,
«Амри падар аршдан улуғ» кишига!

Бандадирмиз ободлик ёд ётайик,
Отлан, Аваз, Шўрбулоқдан кетайик.

Сафар қаттиқ, Авазхоним, ғайрат қил,
Ҳа, деб энди Чамбил белга етайик.

Ҳар кимса олмаса ота тилини,
Кўрмадингми маҳмадона ҳолини?
Отлан, Аваз, Шўрбулоғи қурисин
Тезроқ биз олайлик Чамбил йўлини.

Шу ўлжани Чамбилга олиб борайик,
Буюрганча ҳузурини кўрайик.
Белинг бойла, чаққон отлан, Авазхон,
Шўрбулоғи қурсин, бундан жўнайик.

Авазхон, отлангин, энди йўл яхши,
Омон-эсон борсак Чамбил эл яхши.
Полвон Аваз, чаққон мингин отингга,
Ҳаяллатма, ўлжаларга бўл¹ яхши.

Ана энди Авазхон айтди: «Ҳай аттанг, эсиз, отамнинг насихатини биз эшитмабмиз-да. Бўлмаса, Емонжардан ўтмас эдик, отни ирғитар эдик. Қия йўлдан ўтмас эдик. Ҳай аттанг, Холдорхон маҳрам сизнинг хотирангиздан чиқиб, бизга айтмабсиз»,— деди.

Аҳмад сардорнинг эсидан чиққани йўқ. Душманликдан бу айтмайди. Ана шунда Аҳмад сардор айтди: «Ў Холдорхон, сени жин урган экан. Гўрўғлининг хотини туғмаган, тумса, Авазхон Ғиротни бир миниб эди, у ўлиб қолдику, унинг феълини мен биламан. Авазхон Ғиротни минганида тез кела қолсин, деб, отни урмасин, Емонжарга юрмасин, кўп ҳаялламай тез келсин,— деган бир сўз эди. Ана ўзинг кўриб келдинг, барисининг жазосини бердик. Сир олиб ўтириб ёмонни ярадор қилиб келдик. Тағи шулар билади, демайсизми? Ана энди келиб кўрсин! Ў Холдорхон, мен Авазхонни бу ерга олиб келдим. Отлар ўлди, ўзларимиз ҳам жуда чарчаб, қаттиқ олдирдик. Бир-икки кун дами-мизни олиб кетамиз-да. Энди, ўлдирасанми? Қўй, дам олиб, жой жўнаймиз-да».

Холдорхоннинг сўзини ўрин олмай, Авазхон аввал камарини олиб эди, Аҳмад сардорнинг сўзи билан ёш болада, «Тоға, жуда чарчадик!» — деб ўтира кетди. Холдорхоннинг сўзи ўлди. Ун йигит билан бир қир ошиб, қўниб,

¹ Еўлиш, тақсимлаш.

тушиб ётди. Энди Аҳмад сардор йигитларга айтди: «Жонларинг борми? Ўлжа қизлардан олиб келиб, ишни катта қила беринглар!».

Йигитлар айтди: «Хў Сардор! Гўрўғлининг Фиркўк оти қўядими?» — деди. Фиркўк от ҳар қандай ўлжани то Чамбилга бормаё, Гўрўғлининг кўзидан ўтказмай бир нина ҳам бердирмас эди.

Аҳмад сардор: «Унинг ишини ўзим қиламан»,— деб астагина Авазхоннинг олдига келиб арз қилди. «У жияним, мен сени ҳали ҳеч иш билмайди деб юрсам, ҳали жияним ёш деб юрсам, сен полвон экансан, баракалло! Сенинг ёвга боришинг ҳам келишинг ҳам, хуришинг ҳам, Гўрўғлидан жуда ҳам баланд, жияним, энди сенга қойил бўлдим, балли жияним! Энди сенинг ҳеч ишдан камчилигинг йўқ. Лекин бир айбинг бор, жияним, шунга мен қойил эмасман. Ичкилик ичмайсан».

Авазхон айтди: «Отам урушиб юрмасин дейман-да. У тоға, ичкилик бормекан? Бир ичиб маст бўлсак»,— деди. Аҳмад сардор йигирма шиша ароқ олиб чиқиб эди, дарров олиб келиб, ўзи косагул бўлиб, алёр айтиб, коса бераётипти.

Ана энди Авазхон, ичиб маст бўлиб қолди. Ароқ кўп кўҳна, баланд ароқ эди. Икки шиша ароқ ичиб, Авазхон йиқилди. Қолган икки шишани қулоғидан, оғзидан қуйди. Муздай бўлиб қотиб қолди.

Ана Аҳмад сардор ўн олти шиша ароққа тўрт шиша сув солиб отга тутди, барини ичди, мўрутдай учди. Отни ҳам шамолга солди, муздай қотирди.

Ана энди Аҳмад сардор, булардан тинчиб, ўлжа қизлар оралаб, яхшисини саралаб, билган номаъқулчилигини қилиб юра берсин. Гапни бошқа ёқдан эшитинг.

Урушган жойдаги бойларнинг ичида Хурсин деган ҳаммасидан бой, Хунхор шоҳга куда эди, лекин от тепага чиққан паллада, Авазхонни кўриб орқага қочди, тун-кун демай, қамчи босиб, Хунхор шоҳга келиб арз қилиб турибди:

— Хизматингда қанча борди сипоҳи,
Ўзинг мамлакатнинг пушти, паноҳи,
Қулоқ солинг, айтадиган арзим бор,
Арзимга қулоқ сол, Хунхорнинг шоҳи.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси,
Ҳар қимнинг беш кун, кунни кўраси,

Аркон давлатинг бари қошингда,
Арзимга қулоқ сол, юртнинг тўраси.

Қаторимда тиркаб олди норимни,
Нор устига юклаб олди заримни,
Узи кўппак, олди ҳарна боримни,
Подшо бўлсанг олиб бергин оримни.

Эшитгин, Хунхор шоҳ, айтган тилимни,
Келиб чопди минг ҳовлилик элимни,
Олиб кетди элим ҳарна молимни,
Қолдирмасдан молимни ҳам пулимни.

Умаро, оқсоқол, арбоб, қошинга,
Дўсту душман қойил қилган ишингга,
Оббермасанг душманимдан оримни,
Тургин, хоним, лачак кийгин бошингга.

Аё шоҳим, адолатда тўрасан,
Тўралик даврида даврон сурасан.
Подшо бўлсанг, оримни обберасан,
Қандай шоҳлик, қандай хонлик, Хунхор шоҳ?
Иззасига қандай чидаб турасан,
Ўйла, хоним, не бетингман юрасан?!

Қулоқ сол, Хунхор шоҳ, айтган сўзимга,
Сен айтдинг деб сола кўрма юзимга,
Оббермасанг шу ўғридан оримни,
Лашкарнинг ихтиёрин бергин ўзимга!

Ана шундай подшонинг олдида Донишманд кал деган бир вазири бор эди. Шунда Хунхор шоҳ вазирига қараб: «Элатга хабар қил, лашкар йиғсин, ғайрат қил, одамни кўп тўпла»,— деб, Хунхор шоҳнинг Донишманд кал вазирига айтган сўзи:

Меҳримман айладим нечовни хурсанд,
Айтган сўзим қилдим, бир-бирига пайванд;
Ёмон ўтди бу ўғрининг иззаси,
Тургин энди, лашкар йиққин, Донишманд.

Ойимлар шонаман зулфин ўради,
Эр йигит элида даврон суради;

Донишманд, хабар қил, қўшин йиғилсин,
Бу ўғрининг иши ўтиб боради.

Золим ўғри бора-бора тошди энди,
Баччағарнинг иши ҳаддан ошди энди,
Лашкар қил, Донишманд, қўшин йиғилсин,
Золим ўғри бизга кўп тегишди энди.

Ғайрат қилгин бўзболалар кийинсин,
Катта карнай, қўша сурнай қўйилсин.
Ясовулар, ҳар тарафга от чоптир,
Донишманд, хабар қил, лашкар йиғилсин.

Донишманд, ғайрат қил, қўшин кўп бўлсин,
Тапир-тупир қилинг, тала тўп бўлсин.
Ёмон ўтди бу ўғрининг иззаси,
Вағир-вуғур қилинг, катта гап бўлсин!

Чопиб олгин дол бедовнинг терини,
Отлар гумбурлатар тоғнинг ўрини,
Туриб чопгин, лашкар қилгин, Донишманд,
Боғлаб келгин Чамбилнинг сардорини.

Туриб-туриб жуда ўтди иззаси,
Қириб келгин влатининг барини,
Одам қилгин, қўшин йиғгин, Донишманд,
Қулотиб кел қўрғонининг ўрини.
Золим ўғри туриб-туриб тошди энди.
От бошлиққа олиб келгин Ғирини.

Эшитиб ол, Хунхор шоҳнинг тилини,
Қамаб ол Ёвмитнинг соғу сўлини,
Сен ҳам қўйма, ўлжа қип ол молини,
Кўзига кўрсат, ўзининг йўлини.

Ҳали ўғри билмай юрар ҳолини,
Қирғин қилгин бориб ёвмит элини,
Вайрон қилиб бузиб кел манзилини,
Бориб хазон қил очилган гулини.

Бориб беркит қочадиган чўлини,
Чиқарма, қамаб ол соғу сўлини.
Тез лашкар қил, қўшин кўп бўп йиғилсин,

У ҳам кўрсин тарафларнинг ҳолини.
Олов бер, ўт қўйгин, битта қолмасин,
Ўт қўйиб кел, така-ёвмит элини.

Ана Хунхор шоҳ донишманд вазирига, лашкар қил, деб буюрди. Донишманд ҳамма мирзаларга хат қилиб, жами умаро, амалдор, туғдор, муҳрдор, шиғовул, маҳрам, ясовул, чандовул, қоровул, лашкарбоши, тўксабо, мирохўр, қоровулбеги — жами амалдорга хат кета берди. Шоҳнинг буйруғи ета берди. Хунхор шоҳнинг амалдорлари ҳаммаси ёв-яроғини чоқ қилиб, ўзига қараган лашкари, одамани олиб йиғила берди. Ана шунда оқшомдан қўшин йиғилиб, бир ерга тўда бўлиб, уюлиб турди. Донишманд кал, шундай тез кал эди. Ичкарига кириб: «Тақсир, подшойим, қўшин йиғилиб, жам бўлди. Етмиш туғ, юз қирқ байроқ бўлипти. Ҳали ҳам одамлар келаётибди»,— деди. Шунда Хунхор шоҳ Донишманд кал вазирига айтган сўзи:

Донишманд, қулоқ сол айтган сўзимга,
Хизмат қилгин, мункир келма тузимга.
Белинг боғлаб ғайрат қилгин, Донишманд,
Бу лашкарни мен топширдим ўзинга.

Зиҳнингни қўй, жуда фаҳмла сўзимни,
Хунхорга валломат дейман ўзимни,
Донишманд, бўл энди лашкарнинг боши,
Хизмат қилиб, ҳақлаб келгин тузимни.

Эшитиб ол, мендай шоҳнинг зорини,
Саришта қил, йиғилганнинг барини,
Лашкар боши ўзинг бўлгин, Донишманд,
Сенга бердим қўшин ихтиёрини.

Насиҳатим қулоқ солгин сен энди,
Жуда бопла олдингни ҳам кейинни,
Хизмат қилиб, ҳақлаб келгин тузимни,
Лашкаркашлик осон эмас, қийинди.

Дўст-душманга билдирмагин сиригини,
Эҳтиёт қил жуда тушган ерингни,
Олди-ортингга қоровул қўй, соқчи қўй,
Рози қил, йиғлатма лашкарларингни!

Одамларинг шод айла, шодмон бўлсин,
Инъомнинг беришинг фаровон бўлсин,
Одамларинг бари бўлсин миннатдор,
Сарпойинг, чулонинг уч чандон бўлсин!

Олганинг кўп бўлса, қўшин толиқмас,
Одамларинг харажатга зориқмас.
Еб-ичимни мўдроқ олгин, Донишманд,
Сафар қаттиқ, одамларинг зўриқмас.

Айтганимга яхши қулоқ сол энди,
Бу лашкәрни қилма беҳаёл энди,
Қистаб боргин Қатортолга, Донишманд,
Қолганлар ҳолидан хабар ол энди.

Майдон-майдон минган отинг ел энди,
Қолганларнинг ҳолин яхши бил энди,
Йиғиб олиб, ярадорлар бор бўлса,
Ҳаким табибларга тайин қил энди.

Уларнинг ҳолидан бўлгин хабардор,
Йиғлашиб ётмасин бўлиб зор-зор,
Хўп билиб ол, шу балодан қолганин,
Улар кўнглин хафа қилма биродор.

Қулоқ солгин шоҳнинг нолишига,
Емон савдо касод қилар кишига.
Олдингни, ортингни йиғиб олиб, Донишманд,
Тура бергин Емонжарнинг бошига.

Эшитиб ол, мендай шоҳнинг сўзини,
Хиямат қилиб, ҳақлаб келгин тузимни,
Тура бергин Емонжарнинг бошига
Узинг кўргин тушиб Ғирнинг изини.

Узи келса отни ирғитади,
Аваз келса Қиячўлдан ўтади,
Узи келса, чўлдан қайтгин Донишманд,
Узи кўппак, баринг қириб кетади.
Аваз келса қува беринг оломон.

Ул ҳароми шу булоқда ётади,
Донишманд ҳозир бўл, баринг борарсин,

Сафар қаттиқ, йўл азобин кўрарсиз.
Аваз келса, босиб боринг булоққа,
Ҳаромини банди қилиб оларсиз.

Қирқ йигитнинг бари урушда норди,
Бир қўшинга биттаси баробарди.
Ўзи бўлмай, Аваз бўлса оломон,
Ҳайдай беринг, бош бўлмаса бекорди.

Эшитиб ол, мендай шоҳнинг сўзини,
Хизмат қилиб, ҳақлаб келинг тузимни,
Аваз келса асло қайтманг оломон,
Банди қип оларсиз Аваз қўзини.

Майдон-майдон минган отинг елгайсан,
Бу зоҳирда ўйнагайсан, кулгайсан,
Бор, Донишманд, лашкарингни ўхшатгин,
Кулиб-ўйнаб, соғ-саломат келгайсан.

Мард йигитлар алвон-алвон дўнади,
Ойдин кўлда юрган суқсур, сўнади(р),
Донишманд кал подшосидан жавоб оп,
Йўлга тушиб, гуриллашиб жўнади.

Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Куйсин ўлим, ким чидайди хилига,
Йўлга тушди кўп лашкарман Донишманд,
Ҳа деб қистаб эр Хизирнинг чўлига.

Донишманд кал ширин жонин сотади,
Ҳа дейди, йўлларда сафар тортади,
Кўп қўшинга бошчи бўлган Донишманд,
Лашкари сиғишмай чўлни тутади.

Сипоҳилик қўшин кўп-да, лопиллаб,
Ҳар кўчканда катта тўпни отади,
Гумбурлаб, катта ўқ чангиб кетади.
Ҳайбати оламни, бил, қўрқитади.

Донишманднинг кўнгли ўсиб боради,
Паст-баландни селдай босиб боради,
Йўл тортади қўшин кўп-да, чўлларда,
Тўзони тумандай босиб боради.

Билиб бўлмас ададини, кишини,
Одам тутган чўлларнинг кенг дашини,
Қистаб, ҳа деб бораётир йўлларда,
Йўлга сиғмай Хунхор шоҳнинг қўшини.

Отга қамчи чолади,
Отнинг жонин олади,
Кўп қўшинга бош бўлиб,
Донишманд кал келади.

Шиддат бериб отига,
Чидамай гайратига,
Ҳеч нарса чидамайди,
Булар сиёсатига.
Вағир-вуғир кўп солди,
Хунхор вилоятига.
Қўшин юриб сиғмайди,
Шундай кенг элатига.
Йўлда кетиб боради,
Сафар этиб боради,
Сиғишмайин йўлларга,
Йўл тузатиб боради.

Адир, адир, адир йўл,
Йўлга сиғмас, кўпда қул,
Кўприкларга сиғишмай,
Ҳайда, дейишиб одам мўл.

Донишманд кал жўнади,
Юрган жойи дашт бўлиб,
Энди вақти хуш бўлиб,
Йўлга тушди Донишманд,
Кўп қўшинга бош бўлиб,
Бораётир Донишманд
Иши катта иш бўлиб.

Саҳар чулон беради,
Добилини уради
Кун чиқмайин отланиб
Шундай қистаб боради.
Бўз боласин ўйнатиб,
Қизғалдоқдай жайнатиб.

Бораётир Донишманд,
Қўш пўпакли найзаси,
Қиличини суйлатиб,
Душман чиқса олдидан,
Сиёсати ўйлатиб,

Қистагани, қистаган,
Йўл юрмакка устади.
Ҳа деб кетиб боради,
Гоҳ баланд, гоҳ пастади.

Гоҳ дўнгдан ошади,
Ошиб пастга тушади.
Тоғни кўрмай юрганлар,
Нишабга бош айланиб,
Тушиб кетдим дейишади.

Ҳар толга юк ортади,
Арқонларман тортади,
Кеча-кундуз демасдан,
Ҳа деб шабгир тортади.

Орқасидан лашкари,
Бечоралар йўртади.
Кеча-кундуз демасдан,
Ҳа, дейди, йўл тортади.
Етсам дейди, Донишманд,
Ширин жонин сотади.

Минган отин елади,
Ширин жонин бўлади,
Кўп қўшинга бош бўлиб,
Донишманд кал келади.

Дарёдай бўп тўлади,
Тоза гулдай сўлади,
Лашкар тортиб йўлларда,
Селдай босиб келади.

Кўрсатмоқчи ишини,
Няртган кўп кишини,
Шундай йўлга сиғмайди,
Донишманднинг қўшини.

Гуриллашиб келади,
Босиб чўлнинг дашини,
Неча тоғда йўл юрди,
Тоғнинг босиб тошини.

Ташир қотиб отларин,
Ирғашади бошини
Бариси ботир бўлиб,
Кўрсак дейди шер бўлиб,
Гўрўғли савашини.

Эрта кўчиб, кеч қўнар,
Донишманднинг қўшини,
Шундай кетиб боради:
Босиб тегра дашини.

Минган отнинг сарасин,
Яхши от йўлга ярасин.
Уч кун ҳа деб юриб энди Донишманд,
Қистаб олди Қатортолнинг қорасин.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Уч кун шабгир тортиб Донишманд,
Қистаб келди Қатортолнинг устига.

Келган лашкар Қатортолни билди энди,
Хизмат қилди, бедовларни елди энди,
Уч кун юриб энди келди кўп лашкар,
Таланган элатдан хабар олди энди.

Қулоқ солиб эшит шоир тилини,
Келиб сўраб қолган элнинг ҳолини,
Қочиб, писиб қолган бунда қолгани,
Олиб кетган одамани, молини.

Келиб кўрса, кўп талатўп бўлибди.
Ётган элга қаттиқ кунни солибди.
Чўпон-чўлиқ далаларда қолмаса,
Элибойдан сал одам қолибди.

Қолмабди бойларнинг, қараса, моли,
Қатти бўпти бечоралар аҳволи.

Жуда ёмон бўлиб, қаттиқ таланган.
Қандай бўлди экан, деб бандилар ҳоли,

Уйланишиб, кўп ҳам хафа бўлди энди.
Қолганларнинг ҳол-аҳволини билди энди.
Жўнамоқчи бўлди қўшин ортидан,
Қолган лашкарин йиғиб олди энди.

Қулоқ солинг, суханворнинг сўзига,
Қаранглар, қўшиннинг кўпи-озига
Йиғиб олди қўшиннинг ҳаммасин,
Ана тушди бандиларнинг изига.

Дўст-душман қойил қолган ишига
Ёмон савдо касод қилар кишига.
Кўп қўшинни ияртиб оп Донишманд,
Уриб борди Ёмонжарнинг бошига.

Кўп қўшин ортидан кўринг эргаши,
Ҳаммаси шу ерда офарин дейишди,
Уриб бориб Ёмонжарнинг устига,
Донишманд кал ўзи отидан тушди.

Қабул қилди подшосининг сўзини.
Хизмат қилиб ҳақлар бўлди тузини,
Йар бошида отдан тушиб Донишманд,
Ўзи кўрди Фиркўк отнинг изини.

Банди шўрлар дод-фарёд этибди,
Уйланишиб дод-бедод айтибди.
Отдан тушиб кўрди Ғирнинг изини,
Отнинг изи қийёўлман кетибди.

Майдон-майдон отин елган эканди,
Бандиларга зулм бўлган эканди,
Икки ердан белин маҳкам бойланглар,
Ҳароми бол Аваз келган эканди.

Очилмайин гули сўлган эканди,
Тақдир-да, шундай бўлган эканди.
Мард йигитлар, белин маҳкам бойланглар,
Ҳароми бол Аваз келган эканди.

Ботирсизлар, турли-турли сўйланглар,
Оғайнига жонни фидо айланглар,
Ҳароми бол Аваз келган эканди,
Икки ердан белни маҳкам бойланглар.

Айриб олармиз қариндошларни,
Қувонтириб неча кўзи ёшларни,
Отга мининг, ғайрат қилинг, ботирлар,
Шодмон қип оп келинг у ғамкашларни.

Майдон-майдон бедовларни елармиз,
Йигитлар, шодмон, ўйнаб кулармиз,
Ҳайданг беклар, Аваз келган эканди,
Бандиларни бориб, айриб олармиз.

Мард йигитлар алвон-алвон дўнинглар,
Ёппа-ёвлик бедовларга мининглар,
Баринг мин, оломон, бедов отингга
Қистаб, қичаб Шўрбулоққа юринглар.

Ана энди Донишманд калнинг димоғи чоғ бўлиб, айтди:
«У йигитлар, бизлар шунча иш қилиб кўп қўшинни йиғиб,
подшонинг олдидан шер бўлиб, эр бўлиб чиқиб, бан-
диларни тополмадик»,— деб қуруқ борсак, шунча тапир-ту-
пиримиз, вағир-вуғуримиз, беклар, қандай беобрўлик бўла-
ди. «У йигитлар, қўлга тушган, банди бўлган бечораларни
олиб борсак, подшонинг фуқаросини омон-эсон топширсак,
бундан яхши иш, обрў асло бўлмайди. У йигитлар, чоғ
бўлинглар, душманни Шўрбулоқда топиб оламиз. Улар
ҳали шу ерда ётир»,— деб Донишманд кал шу Ёмонжарнинг
бошида тўпларни ўқлаб, қўшинни чоқлаб, ҳамма лашкарни
тўп-тумалоқлаб, милтиқни ўқлаб, пилтани чўглаб, Хунхор
шоҳнинг тузини ҳақлаб, жардан ўтиб, тўпни отиб, лашкари
оламни тутиб, тўзони осмонга етди.

Ана энди Донишманд кал, сипоҳийликни ўхшатиб, қў-
шинни таппа-тахт этиб, оламга ҳунар кўрсатиб, ёш бола-
ларига урушни ўргатиб, бостириб бора берди.

Ана шунда Аҳмад сардор йигитларига айтмай ўзи ҳар
замонда баландликка чиқиб, тевараққа қараб қўяр эди.
Қараса, бир қўшин келаётибди, пилта тумандай сасиб,
оламни лашкар босиб, туғ — байроққа суяниб, найза қа-
мишдай ирғалиб шундай лашкар келаётипти. Мўри малах-
дай чўп-ҳасда сон бор, бу қўшиннинг сони йўқ. Аҳмад

сардор бунн кўриб йигитларга: «У йигитлар, барингни уйинг куйди, ёв келиб қолди, ўлдинг энди»,— деб хуржунинг қулогини олиб, отига солиб, уриб қоча берди. Бу сўзни эшитиб, йигитлар югуриб далага қараса, милтиқни отиб, оламни тутатиб, бир лашкар келаётибди.

Ана энди йигитлар иложини топмай, нима қиларини билмай, булар ҳам от-отига миниб, Аҳмад сардорнинг орқасига тушиб қоча берди. Бу аҳволни Холдорхон маҳрам кўриб, аччиғи чиқиб: «У ҳароми Аҳмад, сен шундай қочмоқчи эдинг-да, ў уйинг куйгур, баччағар. Авазхон билан Ғиркўк отни маст қилиб, душманларга бериб кетганингдан ўлганинг яхши, сендан ахири шу келади, Ғўрўғлибекнинг тузини еб-еб, қиладиган ишинг шуми? У ҳароми, Ғўрўғлибек «Вой болам», деб олдимизга чиқса, «Отимни миниб, тўнимни кийганлар, сизлар шу умидда тузимни ебмидинглар?» деса, нима жавоб берасан?»— деяётир:

Ол-ол бўлсин, ол-ол бўлсин, ол бўлсин,
Узунми, калтами ҳар тўн мўл бўлсин.
Ғиркўк билан бол Авазни маст қилиб,
Кўрнамак, ҳароми сенга йўл бўлсин!

Санам қизлар ярашиғи хол бўлсин,
Ярашиққа минган отим дол бўлсин,
Ғиркўк билан бол Авазни маст қилиб,
Кўрнамак, ҳароми сенга йўл бўлсин!

Эл ичида тоғам дейди ўзингни,
Бошқалардан яқин кўрди сўзингни,
Агар шундай ташлаб кетсанг, ҳароми,
Ғўрўғлининг тузи тутар кўзингни.

Аҳмад, унутма, буйтиб¹ ўзингни,
Эшитганга туман қилма, юзингни.
Қарамайин ташлаб кетсанг Авазга,
Қандай тутмас бекнинг тузи кўзингни.

Қўлимдан учириб ўрдак-ғозимни,
Келган душман билмас кўпи озимни,
Агар шуйтиб ташлаб борсанг Чамбилга,
У борган Аҳмадга ўлим лозимдир.

¹ Бундай қилиб.

Аттанг-а, йўқ экан яхшилик сенда,
Улган аъло қиличлашиб майдонда,
Гўрўғлининг ош-нонин шуйтиб еб,
Ит ҳам хақлар нонни берса ҳайвон-да,

Аҳмад-а, йўқ экан баданда жонинг,
Жон нима йўқ экан ўлган имонинг,
Ҳай аттанг-га, туз ҳароми, ҳийлагар,
Шумиди, ҳароми, аҳди паймонинг?

Аё Аҳмад, Чамбил элга тўрасан,
Тўралик даврида даврон сурасан,
Вой болам, деб йиғлаб чиқса Гўрўғли,
Валламатга нима жавоб берасан?!

Бол Авазга хўп душманлик этдингми,
Душманлик қип, хушомадлар этдингми,
Бол Авазга кучукдай бўп, эркалаб,
Хўп ўхшатиб, маст қип ташлаб кетдингми?

Унда Аҳмад сардор айтади: «Ў Холдорхон, мени Гўрўғлининг тузи кўр қилса, бир одамга етаклатиб юрарман, ўлмасам, кўр бўлсам ҳам майли, сен қандай қиласан? Қани Авазни бу душмандан айириб олчи? Айириб оламан, десанг шунча душман сени қўядими? Айириб оламан деб ўзинг ўлмайсанми? Улиб, сендай йўқ бўлганимча, етаклатиб юрсам ҳам бўлади. Сен айириб олақол!»— деб отига қамчи бериб, ҳайт, деб қирдан ошди, кетди.

Ана энди Холдорхоннинг қошидаги ўн ботир, узоқдан келган мусофир йигитлар эди. Шунда Холдорхон бечора қошидаги ўн йигитига қараб: «Ў йигитлар, ёмон билан юрсанг ана шундай бўлар экан. Энди сизлар ҳам Аҳмад билан бирга боринглар! Нимага? Сизлар мусофир-сизлар. Сизларнинг жойларингиз узоқдадир. Мен бир ўзим қолайин, агар ажалим етган бўлса, шу душманлар билан қиличлашиб, найзалашиб, шаҳид бўлайин. Ў йигитлар, шундай қилиб Авазхон билан Гиркўк отни душманга ташлаб Чамбилга борсак, бундан ўлган авлодир!

Энди йигитлар кўнгилларингга қаранглар. Бизга малол келмайди, ўттиз йигит кетганда сизларники айб эмас. Шунча кўп лашкарга ўн йигит нима қилади? Улар-

нинг бу қўшини илгаригидек эмас, булар жуда кўп. Бизлардан қочиб борганлар; Хунхоршоҳга бориб арз қилиб, кўп лашкарни йиғиб келган»,— деб Холдорхоннинг йигитларга қараб айтган сўзи:

Емон билан юриб қолдим миннатга,
Миннат ҳам неча тусли иллатга,
Садақа-қурбонинг бўлай, ўн жаллод,
Кўнглинг бўлса, сен ҳам боргин Аҳмадга.

Жон борида алвон-алвон юринглар,
Улманглар, дунёда даврон суринглар,
Садақа-қурбонинг бўлай, ботирлар,
Душман кўпдир кўнгли боринг, боринглар.

Авазнинг устида ўзим қолайин,
Очилганда тоза гулдай сўлайин,
Кўнгли боринг, бирга боринг Аҳмадга,
Ажал етса, беклар, шаҳид ўлайин.

Душманга кетмагай ору кекларим,
Қаторда юк тортган нору лўкларим,
Боринг, беклар, жавоб бердим Аҳмадман,
Озсизлар, қолманглар ботир бекларим.

Кўлларнинг учирган турна, ғозиман,
Аваз учун ўлганимга розиман,
Емон билан юриб қолдим шу орга,
Емон билан бир бўлганнинг ўзиман.

Ботирларим, Аҳмад билан боринглар,
Илоҳи оламда омон бўлинглар,
Азаматлар жавоб бердим, кетинглар,
Саломимни Гўрўғлига айтинглар,
Дунёда бор неча даврон қилинглар,
Аҳмаднинг ортидан қувиб етинглар,
Аҳмад билан бирга-бирга кетинглар,
Кетинг, беклар, айб эмас йигитлар.
Саломимни Гўрўғлига айтинглар,
Якка, танҳо Холдорхонни қолди денг,
Бол Авазга танҳо фидо бўлди денг,

Салом қарз айтиб боринг, йигитлар,
Холдорхон ғазода шаҳид ўлди денг.

Холдорхоннинг иши шунда битди денг,
Савашда марднинг ажали етти денг,
Саломимни айтиб боринг, бекларим,
Холдорхон оламдан шунда ўтди денг.

Бу дунёда алвон-алвон юргаймиз,
Ўлмасак, дунёда даврон сургаймиз,
Боринг беклар, салом денглар сўрганга,
Дийдор қўшса, қиёматда кўргаймиз.

Ана шунда Холдорхон ботир ҳай аттанг, деб қошида-
ги ўн йигитга жавоб берди. Сизлар ҳам борингизлар, душ-
ман кўп экан, энди, беклар, сизларники айб эмас. Анови
ўттиз йигит кетмаганда эди иш бошқача бўлар эди. Улар
қўрқиб қочди, қарамади. Шунда йигитлар Холдорхонга
айтдилар:

— Ў Холдорхон, ажал етмаса одам қандай ўлади. Ў
Холдорхон бек, бизлар сиздай марди майдонни сира-сира
ташлаб кетмасмиз. Бизлар улардай номард эмасмиз.
Агарда ажалимиз етган бўлса, иложимиз йўқ, бўлмаса,
ў Холдорхон, бизларни ҳам ўзингиз қандай бўлсангиз,
ўзингиздай кўриб юра беринг, бизлар сизни нимага таш-
лаб кетамиз?— Сиз марди майдон бўлсангиз, бизлар ҳам
марди майдонмиз. Асло, асло хафа бўлманг. Улар кетса,
кета берсин, бизлар ундай қилмаймиз,— деб сиз нима
бўлсангиз, биз ҳам шу,— деб ичида биттаси Холдорхонга
далда бериб бир сўз айтиб турибди:

Ажал етмаса ўлмасмиз,
Тоза гул каби сўлмасмиз,
Бир сўлган сўнг очилмасмиз,
Қочган билан қутилмасмиз,
Душман бермас омон сенга.

Аё Холдор маҳрам, ташлаб кетмасмиз,
Сени унутиб, сирингни фош этмасмиз,
Сени ташлаб, қочар йўлин тутмасмиз,
Савашиб-талашиб, қочиб кетмасмиз.

Холдорхон хафа бўлмагин.
Дарёдай тўлиб-тошмагин,

Бизлар сендан айрилмасмиз,
Кетар деб гумон қилмагин,
Ҳамма марди-майдон сенга.

Қириб, жўйиб душманингни,
Маҳкам ушлаб айтганингни,
Бизлар сендан айрилмасмиз,
Қилиб марди-майдонингни,
Ҳеч қолмасин армон сенга.

Вилоятинг — Чамбил белда,
Ўсгансан яхши манзилда,
Урушармиз жону дилда,
Қилич силтаб соғу сўлда,
Кеп турибди душман сенга.

Ғазо деб, жондан кечармиз.
Ажал шаробин ичармиз,
Биз қачон ёвдан қочармиз,
Сайлаб каттасин санчармиз,
Майдонда қип жавлон санга.

Майдон юзи бўлса холи,
Майдондир марднинг камоли.
Хафа бўлма, Холдор маҳрам,
Билар ҳар кимнинг иқболи,
Савашмоқлик осон сенга,
Душман ерман яксон сенга,

Майдонга кир жондан кечиб,
Душманларинг қонин ичиб,
Сўйлагин оғзингни очиб,
Биз кетмаймиз ташлаб, қочиб,
Шулдир аҳду паймон сенга.

Ана энди ўн йнгит Холдорхонни ташлаб кетмаймиз,
деб уни ҳам совут — қалқонни кийиб, қош-қовоғини уйиб,
қобилини туйиб, от-отиға мнниб турди.

Ана энди Холдорхон маҳрам отини миниб келиб қара-
раса, Авазхон ҳеч нимани билмайди, шундай ароқнинг
ҳиди гуркираб чиқиб турибди. Бир-икки кунда ҳам ўзига
келмайди. Ҳеч нимани билмайди. Ғиротни кўрса, у ҳам

ёғочдай қотиб қолибди. Холдорхон буни кўриб, кўзларига ёш олиб: «Ҳай аттанг, Авазхон ўғлон, нима қилайин, сен ўзингни билмасанг, душманларинг устингга келди, ўзингдан хабаринг бўлмаса, бу кўрнамак Аҳмад қилар ишини қилиб кетибди, ҳаммамизнинг тортган меҳнатларимиз бекор бўлди бариси абас кетди. Бу ҳаромининг иши шу бўлди»,— деб Холдорхон кўз ёшин артиб далага чиқди. Қараса, ёв тўпни отиб бостириб келаётир. Жами дашти биёбон қўшинга тўлган, паст-баландни ёв тошдай қамаб олган. Шунда Холдорхон маҳрам белни маҳкам боғлаб, добилини туйиб, шунча қўшинга от қўйиб, йигитларга айтган сўзи:

Йигитларим, азаматим,
Жондан кечар кундир бугун.
Сизларсиз куч-қувватим,
Бир нотавон кундир бугун.

Мен бўлайин сизга банда,
Қолдик ададсиз армонда,
Қиличлашиб, шу майдонда,
Қилич сермоқ кундир бугун.

Йигитлар жондан кечинглар,
Кафан тўнини бичинглар,
Ғози бўлиб қон сочинглар,
Жавлон қилар кундир бугун.

Бўлсин Рустамнинг савашини,
Бўялсин тоғларнинг тошини,
Кесилсин душманнинг бошини,
Иш кўрсатар кундир бугун.

Оч бўридай майдон қилиб,
Майдон юзини қон қилиб,
Душманини яксон қилиб,
Қонин тўкар кундир бугун.

Қўшин бўлса пора-пора,
Дардига тополмайин чора,
Қириб, жўйиб қил овора,
Қириб ташлар кундир бугун.

Қўлдан кетган номус орим,
Қайтайин¹ йўқдир қарорим,
Жаллод бўлган йигитларим,
Бир от қолар кундир бугун.
Йигит гавҳар поралари,
Бир-биридан саралари,
Холдорхоннинг жўралари,
Обрў олар кундир бугун.

Ана энди Холдорхон маҳрам бечора ҳарчанд қилса ҳам душман кўп учун ўзига ишонмайди, нима қиларини билмай, ўзининг хаёлида душманлар келиб, ўн жўрасини ўн ерга ушлаб бойлаб оладигандай, ўзи ҳам шаҳид бўладигандай.

Шундай қилиб Холдорхон ўзи ва йигитларига ишонмай қолади. Холдорхон добилини туйиб, от қўйиб турибди:

От қўй, беклар, жондан кечиб,
Минган отинг қушдай учиб,
Сермаб қилич, қонлар сочиб,
Қон сочди майдон ичинда.

Ҳай-ҳайлаб ботир от қўйиб,
Дуч келса қиличман сўйиб,
Тўп-тўпига танҳо тегиб,
Қувишди майдон ичинда.

Қамчи урди отига,
Чидамай ғайратига,
Кўп қўшин ларзон еди,
Мардлар сиёсатига,
Офарин деб қойил бўп,
Ўн эрнинг савлатига,
Сурилди майдон ичинда.

Катта тўплар отилиб,
Мардлар жони сотилиб,
Қочган тулпар қутилиб,
Ёби минган тутилиб,

¹ Қандай қилайин.

Гала ўқдай отилиб,
Қўлда қилич котилиб,
Урҳо-ур, майдон ичинда.

Қўшин келди, даста-даста,
Ясов тортди баланд-пастда.
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўп қолди чапа-раста,
Ким ўлди, ким бўлди хаста,

Майдон бетин қонман бўяб,
Кимни ким майдонда аяб?
Чин мардда шу сафдан жой оп,
Туришди майдон ичинда.
Ясов тортган сатта ботир,
Орти тутаб келаётир,
Қора милтиқ патира-путир,
Отилди майдон ичинда.

Келди Хунхорнинг қўшини,
Тутди жаҳоннинг дашини,
Томоша қил ўн кишини,
Ўни кўрсатди ишини,
Кўзга илмай кўп кишини,
Кўринг мардлар савашини,
Кесди ажаллининг бошини.
Бўяди тоғнинг тошини,
Қўрқиб бир хил бўз боласи.
Кўриб мардларнинг ишини,
Ўн йигити, Холдор маҳрам,
Берган шунча ташвишни,
Олишди майдон ичинда.
Қамчи урди отига,
Қарғадай кўкка учди,
Ўн йигитман Холдорхон.
Ҳа, деб майдонга тушди.

Испихони қўлида,
Кесади сонсиз бошни,
Ўн азамат, ҳа, дейди,
Сермаб ўткир қилични.
Бу қирғинни кўрди-да,
Бой берди ақл-ҳушни.

Ун йигитман Холдорхон,
Ҳа, деб, майдонга тушди.

Ун йигит ҳам арқираб,
Қайнаб қозондай тошди.
Холдорхондан кам эмас,
Ун йигит ҳамдамлашди.
Арпа-буғдой богидай,
Қира берди кўплашди.
Нечовлар ўлдик дейишди
Чирқираб майдон ичинда.
Холдор ишин ўхшатди,
Саф-сафларни бўшатди,
Туғин туққа туқшириб,
Байроқларин ушатди.
Душманларнинг мурдасин,
Пат гиламдай тушатди,
Ботир бўлиб келганлар,
Еш боладай қақшатди,
Шовқин соп майдон ичинда.
Айтганингча бор эди,
Урушга хумор эди,
Ун азамат Холдорхон,
Оч бўридай дориди.
Душманларнинг қонини,
Бўз тупроққа қориди.
Ун йигит ҳам олдинда,
Гуркираган нор эди.
Жойи узоқ мусофир,
Шундай йигитлар эди.
Уруш куни ўни ҳам,
Мингга баробар эди.
Ўни бирдай чопади,
Тўп-тўп ёвни тепади,
Иш кўрсатиб душманга,
Шундай қилиб савади,
Урҳо-ур, майдон ичинда.

Энди кўринг майдонда,
Майдонда иши полвон-да,
У ёвдан ҳам нечовлар,
Ўзин ботир олишиб,

Гердайишиб келади,
Кеп кўндаланг бўлади.
Тенга бўлолмай-бўлолмай,
Қочади ҳам ўлади.
Кўплаб тўп бўп қамайди,
Қамагани бўлмайди.
Қилич қамраб интилса,
Ҳеч қочмаса илож йўқ.
Қараб, тоқат қилмайди,
Қоча-қоч, майдон ичинда.

Шердай бўлиб арқираб,
Нордай бўлиб гуркираб,
Бети бўлса қаёқда,
Холдорхон ҳам ўн йигит,
Олди қочар тирқираб.
Пиядаси зирқираб,

Қўйдай қилиб ҳуркитиб,
Шунча ёвни қўрқитиб,
Ҳадеб уруш қип юрди,
Ушлаганин беркитиб.

Меҳнат қилди қирқ йигит,
Қилган иши ҳеч бўлди.
Бир Аҳмаднинг шумлиги,
Шунча полвон ҳеч бўлди.
Мард Холдорхон савашди,
Ҳеч ками йўқ, кеч бўлди.

Ана энди Холдорхон омон-эсон йигитлари билан айрилиб, қўшиндан чиқди. Бариси соғ, ҳеч бирови ярадор бўлган эмас. Йигитларнинг жуда димоғи чоғ, вақти хуш ва лекин кўп ҳамма вақт кўп-да. Ана Холдорхон полвон йигитлари билан урушда юрган паллада илгариги бандилар ҳаммасини Донишманд бир тоифа полвон, баҳодир, ботир йигитлар билан эргаштириб келиб, Авазхонни Хунхорга олиб кетди... Шунда Донишманд кўрса, Авазхон полвон билан Ғиркўк от иккови ҳам на юралади, на туралади, маст, қарахтлиқдан, ўзидан хабари йўқ. Шунда Донишманд айтди: «Йигитлар, оломон, лашкар кўрдинглари, Авазхоннинг бир қаттиқ душмани бор экан, алдаб шундай хатарли ерларда ичириб, маст қилибди. Унинг устига

кўрмайсизларми, асло беш-ўн кунда ўзига келмасин деб оғзидан, бурнидан, қулоғидан ароқни қуйверибди. Баччағар, жуда бежо ёмон олифта экан. Ҳар қандай бўлса ҳам, йигитлар, бизларга жуда яхши обрў бўлди. Энди Авазхонни бойланг, беркитинг!» дебди. Ғиротни бир неча сайс — меҳтарлар келиб, занжирлар билан чандиб-чандиб, ўраб-ўраб шундай маҳкам қилди, занжирнинг орасидан Ғиркўк отнинг териси, бадани кўринмай қолди. Ҳамма ерини ўраб, чирмаб аравага солди. Авазхонни қўлига қўл қўнда, оёғига кишан занжирбанд қилиб, буни ҳам ўраб чирмаб ташладилар. Ана энди ҳамма қўлга тушган бандиларни, ўлжа бўлган молларни олиб, йўлга солиб, Авазхонни бир аравага, Ғиротни бир аравага солиб, тўп бўлиб, бир бўлак лашкар билан ҳайт, деб йўлга тушиб, қирдан ошиб тахтиравон йўлга Хунхор қайдасан, деб кета берди.

Ана аввалги лашкари кўп эди, унинг устига яна кўшин қўшилиб, Донишманднинг лашкари дарёдай мавж уриб ҳамма ерни босиб, чодир-чаманни қуриб, баъв давронин суриб, қанча ўйинчи-нағмагар, оҳангар — созандаларни йиғиб, ҳар тусли оҳанглар ва ҳар тусли наъма ва ҳар бир раққос — ўйинчи, соҳибжамол, барно сулув қизлар, барно жувонлар шу замоннинг завқига ўзига муносиб ҳангома, базмини қуриб, ўйин-кулгисини қилиб, дам-бадам шодиёна добулини қоқиб, вақти хушлигини қила берди. Душманларимиз ғамгин бўлсин, бизлар шодмон бўлсак, албатта, душман эшитса, ҳафа бўлади, деб ҳай-ҳай вағир-вуғурини, шовқинини сола берди.

Холдорхон маҳрам хўп урушиб, душманлар билан суришиб, кеч қилиб Шўрбулоққа келди. Келса душманлар Авазхонни, отни банди қилиб олиб кетибди. Қандай қилсин, оз-да, урушда билмай қолибди.

Ана энди Холдор маҳрамнинг тоза бели сингандай жуда хафа бўлди. «Ҳай аттанг. Йигитлар! Душманлар Авазхоннинг мастлигини англаб-билиб, банди қилиб олиб кетибди. Ишини битказибди. Бизлар уруш билан овора бўлиб билмай қолибмиз. Бу сирни банди бўлиб келганлар айтган. Бўлмаса, билмас эди, Ҳай аттанг, энди йигитлар ўлжани бандини берганимизда ҳам Авазхонни, Ғиротни бермаганда бўлар эди. Энди уни қўлдан бой бериб, не бетимиз билан Чамбилга борамиз? Бу гап жуда ёмон, ёмон бўлди», — деб Холдорхон маҳрам, жуда хафа бўлиб ётди.

Эрта билан туриб йигитлар от-отига миниб, кўп ерни
уйлаб, анови ботирларга кўнгли бериб: «У йигитлар, биз-
лардай беобрў бўлган йигит сира йўқ. Бизларда Чамбил-
га боргулик ҳеч юз йўқ. Бу ҳароми Аҳмад кўп ўхшатди»,—
деб бир сўз айтади:

Кимга айтай, кўнглимдаги бу ғамди,
Кўрдингларми асли ёмон одамди,
Аё, беклар, айтган сўзга қулоқ сол,
Уйланг, эрлар, бизга Чамбил ҳаромди.

Тирик бўлсак Чамбил белда турармиз,
Ғазо кунинг отнинг ёлин ўрармиз,
Вой болам деб бўзлаб чиқди Гўрўғли,
Гўрўғлининг бетин қандай кўрармиз?
Ғирот билан Аваз қани деганда,
Шу сўзига не деб жавоб берармиз.

Ботирлар, уялган ўлгандан ёмон,
Илоҳи бўлинглар, ботирлар омон,
Шу баччағар Аҳмад қилди ишимни,
Менинг ҳам қип кетди Авазга тубан.

Чамбилга бормоғим ўлимдан баттар,
Итдай Аҳмад, элга кирар-да, кетар,
«Қул Авазни ўхшатдим», деб ҳаромни,
Балким бир хил ерда мақтаниб ўтар.

Ҳар ерда ёмон-да ёмоннинг сўзи,
Беор баччағаринг беобрў юзи.
Биз Чамбилга боролмаймиз, ботирлар,
Аҳмадга ўтмасми Гўрўғли тузи?!

Бўлмаса шу иши қандай, бекларим?
Қанча эди ўлжа моли юкларим,
Барин бирдай бир ҳийламан йўқ қилди,
Душманга кетди-да, нору лўкларим.

Бари бир ёқ, агар Аваз қолганда,
Банди бўлмай орамизда бўлганда,
Шунча қилган меҳнатимиз йўқ бўлди,
Ҳай аттанг-а, бари бекор ёлғон-да.

Бу кучук, кўппакдай ҳуриб боради,
Барингни ёмонлаб койиб боради,
Йўл кўрсатдим, айтганимга юрмади,
Тухматни қип, арвоҳ уриб боради.

Йигитлар, ёмонман йўлдош бўлманглар,
Беорга эргашиб ҳаром ўлманглар,
Кўрдингларми, ҳаромининг ишини?
Мендаيين бўп армон — ҳасрат қилманглар.

Ўлганимга рози бўлиб бораман,
Кўрган вақтда беклар ерга кираман.
Кўрдингларми, ҳаромининг ишини?
Не бет билан Гўрўғлини кўраман.

Ана энди Холдорхон маҳрам кўп афсусларни еб, отига минди. Шунда бу йигитлар айтди: «Ў Холдорхон маҳрам, қандай қиламиз, кўшин кўп бўлса, бизлар ўн одам, Авазхонни айриб ололмасак. Энди Авазхон ҳам бахтидан кўрсин, қолганини тоғасидан кўрсин. Бизлар қандай қилайлик, айтганимиз бўлмади. Агар бизларга қараганда сира бундай бўлмас эди», — деб кўп эланди. Маҳрам қайтмади.

Шунда Холдорхоннинг йигитларга қараб: «Ў йигитлар, бир от қўйинглар», деб айтган сўзи:

Аё беклар, ботир шерлар,
От қўй, беклар, боз устига,
Эр йигитни гози дерлар,
Қайтманг кўпу оз устига!

Отни солинг беклар, ўрга,
Холдорхонман юринг бирга,
Юрт қойил бўп сиздай шерга,
Қиши билан ёз устига!

Бўлсин Рустамнинг саваши
Бўялски тоғларнинг тоши
Томоша қилсин саваши,
Неча бир шаҳбоз устига!

От қўй, беклар, добил қоқиб,
Душманлар қочсин улоқиб,

Осмон-ер, малаклар боқиб,
Қайрилиб кир боз устига!

Беклар бўлинг кескир лочин,
Душманда қўймагин ўчинг,
Банди бўлган Аваз учун,
Мисли хумор боз устига!

Наъра тортинг, кўнглинг ўсиб,
Силта қилич калла кесиб,
Хайбатинг оламини босиб,
Ўрдак билан ғоз устига!

Холдорхонга бериб ёди,
Қурилсин махшар бозори,
Холдорхоннинг йигитлари,
От қўй, беклар, боз устига!

Ана энди Холдорхон добилни туйиб, кўп қўшинга от
қўйиб, аралашиб, майдонга тушиб, қувалашиб, урқо-ур
дейишиб ҳай-ҳайлаб, куйиб-пишиб, майдонлашиб қолди.
Ана энди йигитлар ҳам аралашиб урушаяпти.

От қўйди, эрлар от қўйди,
Дала ўт олгандай бўлди.
Йигитларнинг савашлари
Терак бутагандай бўлди.

Тапира-тупир қучов бўлди,
Лайлак ютагандай бўлди,
Шовқин солди ботирлар,
Қундуз кўчгандай бўлди.
Қўлда қилич ярқиллаб
Юлдуз учгандай бўлди.
Остидаги отлари
Қонни кечгандай бўлди.
Маст бўп кетди ботирлар,
Қизни қучгандай бўлди.
Парвойи йўқ қўрқмайди,
Арақ ичгандай бўлди.
Тўлғаб эрлар найзасин,
Суриб санчгандай бўлди.
Ўткир қилич сермаса,

Қонни сочгандай бўлди.
Эр Холдорхон жонидан
Шу кун кечгандай бўлди.
Қамишзорга ўт тушди,
Қўрса юраги шишди.
Ун йигит урушидан,
Шунча қўшин қўрқишди.
Донишманднинг олдида,
Қатта-кичик одами,
Бари офарин дейишди.
Ун йигити шуйтади¹
Қирқи бўлса қайтади?²
Қирқ йигити тугал бўл,
Агар шундай урушса
Авазни олиб кетади.
Қўра била биз элга,
Қирқи зўрлик этади.

— Энди турган йигитлар
Бирдан киринг савашга,
Ҳа деб саваш қилинглар,
Йўқса обрў кетади.

Энди обрў излади,
Бир-бирига сўзлади,
Донишманднинг олдида,
Бўз болларни тезлади.

Уруш бўлди қаттиқ энди,
Бора-бора ўтди энди,
Ҳар ким қилди ҳунарин,
Майдонда кўрсатди энди.

Сари ёй ҳам каманчи,
Тўп, жазойил демасдан,
Тапира-тупир отди энди,
Ўртага олиб кўп лашкар,
Ҳа деб ўққа тутди энди.

Отган ўқи шириллаб,
Ўтаётир зириллаб.

¹ Шундай этади.

² Қандай этади.

Айтганингча бор эди,
Савашга хумор эди.
Жуда қизиб юрганда,
Холдорхонга ёронлар,
Бир жазойил дориди.

Эгарининг қошида,
Туғининг бошидан,
Милтиқ эмас, ёронлар,
Жазойилнинг бир ўқи,
Тегиб ялаб кетди энди.

Ана шунда Холдорхон ўғлон жуда маст бўлиб, савашиб ҳеч нарсадан парво қилмай, қувлашиб юрганда бир жазойил келиб полвонга тегди. Бу вақт Холдорхон маҳрам отнинг ёлини қучоқлаб, кўзига олам кўринмай, қоронғи бўлиб, боши айланиб, ҳеч нимани билмай қолди. Отнинг бўйинини қучоқлаб, нима қиларини билмай, полвон, йигитларини чақириб: «Аё беклар, мени тутинглар, мен оламдан кетиб бораман»,—деб хабар қилгани:

Бир боғчада олмамисан, нормисан,
Сен ҳам мендай суянарга зормисан?
Садақа-қурбонинг бўлай, йигитлар,
Бирга келган азаматлар, бормисан?

Мен билмайман недан бахти қораман,
Бол Аваз деб ўпка-бағри яраман,
Бирга келган ботирларим, бормисан?
Бош айланиб, кўзим тиниб бораман.

Бор бўлсанглар, ҳар ёқдан от солинглар,
Бўридай бўп ҳар тарафдан келинглар,
Садақа-қурбонинг бўлай, шерларим,
Келиб Холдорхонни суяб олинглар!

Майдон-майдон бедовларни елинглар,
Азаматим, шераматим, келинглар,
Чамбил белдан бирга келган эрларим,
Бор бўлсанг, Холдорни суяб олинглар.

Холдор кетар бўлди дорил бақога,
Бор бўлсанг, етаклаб опчиқ ёқога,
Бирга келган ботирларим, шерларим,
Тандаги жон, беклар, сиздан садақа,

Холдорхон оламдан кетиб боради,
Бу дунёни тарк этиб кетиб боради,
Бор бўлсанг, суяб ол, шерларим,
Эсанжираб, өсим кетиб боради.

Ботирлар, қулоқ сол айтган сўзимга,
Турган ерда бир ўқ тегди ўзимга.
Бор бўлсанглар, ботирларим хабар ол,
Ёруғ олам кўринмайди кўзимга.

Бирга келган Холдорхоннинг жўраси,
Холдорхонга етди ажал яраси.
Ога беклар, хабар олинг Холдордан,
Азаматлар, йигитларим сараси.

Мен кетдим, йигитлар, омон бўлинглар,
Бор бўлсанглар, қабатимга келинглар,
Холдор кетар бўлди, беклар, дунёдан,
Розилашиб, омонлашиб қолинглар.

Ана шунда Холдорхоннинг бу товушини эшитиб, йигитлари келиб, отидан тушиб, Холдорхон полвоннинг отини, етаклаб, ўзини суяб, далага олиб чиқди. Булоққа олиб бориб тушириб, суяб, ярасини кўрсалар, катта яра ва лекин катта ўқ-да, ялаб ўйиб кетибди, лекин ичи омон. Бир бирига: «Агар ажали етмаса, тузалса ажаб эмас»,— деб бир узун салла — марвари билан чандиб-чандиб, ўраб-ўраб маҳкам қилиб ташлади. Шундай ҳам бўлса Холдорхон маҳрам Авазхон билан муҳаббати жуда маҳкам экан, ўзига келганда айтади: «Ҳай аттанг, эсиз Авазхон, тарафсиз полвон эди, қандай бўлди экан. Душманлар, эсиз Авазхонни аямайди, ҳол-аҳволи не бўлди экан»,— деб Авазхонни ёдлайди. «Ҳай аттанг, Гўрўғлибек Авазхон учун жуда кўп куяди, хафа бўлади-да»,— дейди. Йигитлар айтади:

— Баракалла, Холдорхон вафодор йигит экан-да, йигит бўлсанг, шундай бўлсанг. Уйи куйсин, баччағар, Аҳмад сардор бўлмай ўлсин. Қирқ йигит неча кун йўл юриб, кеча-кундуз демай шунча меҳнат сарф қилди, қанча

урушди. У эса, Авазхонни алдаб, арақ бериб маст қилиб кетди. Шундан ортиқ ҳам душман бўладими? Авазхон билан гаш экан, бизлар билан ҳам гашми? Асли ўзи ит нафас, ёмон одам экан-да. Гўрўғлибек ҳам, қирқ йигит ҳам, баримиз душманми? Ит экан-да, баччағар, — деб ҳаммаси Аҳмад сардорни сўка кетди.

Гўрўғлибек Холдорхон маҳрамни кўп яхши кўрар эди, шу сабабдан йигирма йигитга бош қилиб қўйган эди. Ана энди Холдорхон ҳар нима деб сандираб: «Ана мен ундай қиламан, бундай қиламан»,— деб оғзига келган гапни айта берди. Қараса, яранинг зарби билан маҳрам ақлини олдирибди. Энди йигитлар айтди: «Ў жўралар, энди бўлмади, маҳрамнинг хаёли бузулди, бас, мана бу ётган душман бўлса, бу ерда ҳеч нарса бўлмаса, энди, биродарлар, Чамбилга кетайик. Ҳар бало бўлса бўлди. Агар маҳрамни омон-эсон Чамбилга тирик етказсак, бир гап бўлар-да». Улжа отлардан иккита зўр жувонбой, бели дўнг катта чўбирдан иккитасини олиб келиб, икки отга саража қилиб Холдор маҳрамни солиб, йигитлар етаклаб юра бердилар. Ана энди қўшин буларнинг кетганини кўриб думоғи чоғ бўлиб, булар ҳам кўчиб кета берди.

Йигитлар бир тошдай ерга юриб борса Аҳмад сардор, ўттиз йигити билан ўша ерда экан. Йигитлар Холдорхон маҳрамни олиб бориб қўйди. Беор баччағар Аҳмад: «Холдорхон, қани Авазни айириб олиб келганинг?»— деб бирга қўшилиб кета берди.

Ана энди булар неча кунлар йўл юриб, озгина эмас, мўл юриб, Чамбилнинг қорасини олиб қолди. Холдорхоннинг ҳам яраси қора қўтир бўлиб дуруст бўлиб, ўзи суяниб ўтирадиган бўлиб қолди.

Гўрўғлибек буларга кўз тутиб, қачон келар экан, деб доим баландга чиқиб қараб ўтирар эди. Бир кун шундай баландга чиқиб дурбин билан қарасалар, қирқ йигит кўрингандай. Қараса қирқ йигит тугал келади, ичида Авазхон йўқ. Гўрўғлибекнинг ҳуши кетди. «Оббо, Авазхон болалик қилиб, Хунхорга қочган, Фирқўкка ҳеч от етолмай бу қутулибди, ҳай аттанг»,— деб Гўрўғли оҳиста пастга тушиб Мажнунқўк отни миниб, қирқ йигитнинг олдига чиқди. Шунда Гўрўғли кўп хафа бўлиб, йигитларига қараб Авазхонни сўраб бир сўз айтиб турибди:

Кунда эрта чулонимга келганлар,
Хизмат қилмай, хушбўй палов еганлар,

Отим миниб, тўним кийган қирқ хумса,
Қани менга ёвни кўрсат, деганлар,

Бек бўлиб Чамбилни юриб жойладинг,
Сировсин тўн, зарли камар бойладинг,
Отим миниб, тўним кийган қирқ номард,
Бол Авазман, Ғиротимни найладинг?

Оқизиб кўзимдан қонли жаламни,
Кўкларга чиқариб менинг ноламни,
Отим миниб, тўним кийган хумсалар,
Қайга ташлаб келдинг Аваз боламни?

Чамбил дейди менинг мамлакатимни
Эшитгин, йигитлар, қилган додимни,
Отим миниб, тўним кийган хумсалар,
Қайга ташлаб келдинг Ғиркўк отимни?

Номард беклар, хақламадинг, тузимни,
Қайга ташлаб келдинг Ғиркўк отимни?
Чамбилда валлакат дейди ўзимни,
Отим миниб, тўним кийган, номардлар,
Не қилдинг, болам Аваз кўзимни?

Майдон-майдон бедов отни елдинглар,
Давлатимда ўйнадинглар, кулдинглар,
Жавоб бер сўзимга, сатта кўрнамак,
Бол Авазни қайга ташлаб келдинглар?

Ҳали Аваз нодон эди, ёш эди,
Ёш бўлса ҳам халойиққа бош эди,
Нима қилдинг, бол Аваздай ўғлимни,
Бир сафарга сизларга йўлдош эди?

Йиғламай найлайин бағримдир кабоб,
Етимнинг кўнглини овламоқ савоб,
Бол Авазман Ғиротимни сўрайман,
Қурумсоқлар, беринг сўзимга жавоб.

Аваз, ёш-да, қўшиб эдим сизларга,
Сизлар юриб элсиз қула тузларга,
Авазхонман Ғиротимни йўқ қилиб,
Нотанти йигитлар, юз ҳайф сизларга!

Майдон-майдон бедовларни елдинглар,
Тирикмасиз, номард беклар, ўлдинглар,

Бол Авазман Гиркўж отни йўқ қилиб,
Чамбил белга не бетингман келдинглар?

Номард беклар, ҳақламабсиз тузимни,
Нима қилдинг, нодон Аваз қўзимни?
Не бетингман Чамбилбелга келдинглар?
Бу келгандан, беклар ўлим лозимди(р).

Бундай бўп келганинг ўлимдан ёмон,
Гўрўғлига қилибсиз охир замон,
Жавоб бер сўзимга қирқта бадгумон,
Тез сўйла, бол Аваз бормикан омон?

Ана энди Гўрўғлибекнинг бу сўзларига йигитлар ўлдди,
қолди. Бировидан ҳам садо чиқмай, дим бўлиб тура берди.
Шунда Холдорхон маҳрамни икки йигит саражадан бошини кўтариб, суяб турди. Бечора Холдор маҳрам кўзларидан ёш дир-дир қатор-қатор ёшлар тизилиб Гўрўғлибекка қараб айтгани:

Омон-эсон эрур Аваздай шунқор,
Жавоб беролмайди Холдор ярадор,
Арзимга қулоқ сол Чамбил тўраси,
Тузингни «ҳақлаган» яқин тоғанг бор.

Булбул ошно бўлар боғнинг гулига,
Талаб қилдик Хунхор шоҳнинг элига.
Сиздан дуо олиб кетдик, валламат,
Зеҳн қўйинг Холдор маҳрам тилига.

Неча кун йўл юрдик, азоблар тортдик,
Меҳнатлар кўп қилдик, гоҳ чопдик, йўртдик,
Кўп кунлар йўл юриб, қистаб, валламат,
Тоғ ерда йўл билан Қатортол етдик.

От чопилар балад тоғнинг пастидан,
Ҳеч ким айрилмасин суйган дўстидан,
Хунхорнинг элидан келган эди бой,
Бориб қолдик кўп яйловнинг устидан.

Сайланишиб келган Хунхорнинг бойи,
Қўримол бўп юрган ўн минг сипоҳи,
Адади йўқ йирик молман майдасин,
Айтайин, эшитинг, Чамбилнинг шоҳи.

Лашкар чиқди қаттиқ майдонлар бўлди,
Ажали етганлар жуда кўп бўлди,
Кўп урушди йигитларинг шу тоғда,
Кўшин қочди, моллар бизларга қолди.

Отга йўл бермайди тоғнинг уруши,
Рустамдан зиёд Авазнинг уруши,
Шу урушда бол Авазнинг хуруши,
Бир Авазга эмас эди қирқ киши.

Аваз эди қирқ йигитдан зиёда,
Бол Аваздай ўғлон йўқдир дунёда,
Хай аттанг-а, валламати пайлайини,
Хайдадик барисин, хоним, пиёда.

Ҳеч моли қолмади, ўлжа кўп эди,
Моли жуда кўпди, тала-тўп бўлди,
Ун йигитман кейин қопман ўлжа ҳайдаб,
Тоғанг бошлаб Шўрбулоққа кеп қўнди.

Насиҳат айладим Аваз дўстимга,
Етолмадим кўнглима ҳавасимга,
Сиз айтган сўзларни қипман фаромуш,
Шу ерда сўзларинг тушди эсимга.

Мен дедим: Авазхон, отлан, бўл олгин,
Отанг айтганига қулоғинг солгин,
Отингни мин, Шўрбулоққа қўнмагин,
Амри падар улуғ, Аваз, йўл олгин.

Яқин тоғанг қилди сонсиз насихат,
Гўрўғли сўзидир бари фасоҳат,
Унинг дарди Ғирот тезроқ келсин деб,
Ундан бўлак дарди йўқдир бир соат.

Мен Авазни олиб келдим кўрсин деб,
Уйнасин-да, кулсин, даврон сурсин деб,
Холдорхон сен ажаб нодон номардсан,
Полвон Аваз бир кун роҳат олсин деб.

Баччағар опчиққан экан кўп ароқ,
Эҳтиёт қип юрган экан бу қароқ.
Хай аттангга бекор қипман, валламати,
Айрилмасам бўлар экан эртароқ.

Гапим эшитмади сўзим қайтарди,
Балки ола қараб, кўнглим мойгарди,
«Кўп чарчадик дам алайлик», деди-да,
Аҳмадни тоғам деб, бизни итарди.

Ун йигитман бориб тушдим далага,
Емон билан юриб қолдим балога,
Ароғини, хоним, сира билмайман,
Бўлмаса, ўзимни қилгум садақа.

Мен кетсам Авазга ўзин дўст қилиб,
Холдорхонни балки шунда қасд қилиб,
Бизлар кетсак, алдаб Аваз ўғлингни,
Ғиротингни, бол Авазни маст қилиб.

Шундай маст қилибди, ўзин билмайди,
Бир ойда ҳам ўғлинг ўзига келмайди,
«Томирлиги, тоғалиги, сардорнинг»,
Бундай ишни душманинг ҳам қилмайди.

Ана энди Хунхор шоҳдан қўл келди,
Оғир лашкар ер қайишган эл келди,
Қоча берди ўттиз йигит, «эр» тоғанг.
Ун йигитман, хоним, қайтай зўр келди.

Ун йигит урушдик, озлик қип ночор,
Ахир шундай Холдор бўлди ярадор,
Мастликдан банди Аваздайин шунқор,
Ғиркўк отинг, Аваз бўлди гирифтор.

Бошга санчган қар-қарали жиғангдан,
Отга тортган айил, пуштан тўқангдан,
Ўғлинг, отинг банди кетди Хунхорга.
Қолганини сўрай бергин тоғангдан.

Холдорхоннинг айтган сўзи шу бўлар
Емон юриш, қайғу, воиз шу бўлар,
Ярадорман, сўзламоққа ҳолим йўқ,
Аваз учун Холдор маҳрам қул бўлар.

Ана энди Ғўрўғлибек бу сўзларни эшитиб, беҳуш бў-
либ, зор-зор йиғлаб Чамбилга келиб, Холдорхон маҳрам-

ни табибларга қаратиб, ярасига яхши дорилар топиб да-
волади. Гўрўглибек Авазхоннинг ўтида куйиб, кеча-кундуз
Авазхоннинг хаёлида неча ўйларни ўйлаб, кўп фикрларга
борди. Булар бу ерда турсин, фикрини қила берсин.

Донишманд ўлжаларни қайтариб олди. Аваз билан Гир-
кўк отни ўлжа қилиб, банди қилиб, салтанат билан олиб
кетди. Хунхор шоҳ Донишмандга офаринлар ўқиб, унинг
обрўсини жуда баланд қилиб, ўзига жуда иноқ қилиб
олди.

Ана энди Авазхон бир неча вақтлардан сўнг ўзига
келиб, хушёр бўлиб қараса, банди бўлиб, душманларнинг
қўлида Хунхорнинг элида қолибди. Хунхоршоҳ Авазхон-
ни зиндонга буюрди. Аркони давлат Хунхоршоҳга айтди:

— Подшоҳим, Авазхон ҳали ёш бола, сиёсат билан,
насиҳат билан секин-аста ўзимизники қилиб оламиз, асли
ўзимиздан, ўз уруғимиздан эмасми, ўзимиздай бўлади ке-
тади,— деб арбоб — ҳарбоб, Авазхонни банди зиндон
қилиб қўяберди.

Авазхон: «Ҳай аттанг, баччағар Аҳмаднинг душман-
лигини бошдан билар эдим, шундай бўлса ҳам, шу золим-
нинг сўзига кириб, ўзимни ўзим банди қилиб, армон-ҳасра-
тим зиёда бўлиб бу нима қилган ишим»,— деб афсусланиб
ёта берди.

Ана энди Гўрўглибек Холдорхон билан кенгашиб, шу
ўн йигитни Холдорхонга қўшиб, ўрнимга жойнишин бў-
либ тургин, қани ишимиз қандай бўлар экан? Энди
Аваз блан Гиркўк отни изламасак бўлмайди, деб Холдор-
хон билан далада, парилар билан ичкарида маслаҳат қил-
ди. Яна айтди: «Мен кетсам баччағар Аҳмад касофат
тағи бир гапни қилиб солмасин, бундан яхшилик чиқмай-
ди, ўла-ўлгунча ёмонликдан қолмайди. Ёмонлиги суя-
гида кетади, у тузалмайди. Энди мен шу ёқда юрганымда
бир гап бўлмагай-да»,— деб, Гўрўглибек париларга кўп
насиҳат қилиб, Холдорхонга қараб: «Холдорхон, ҳар-
нима бўлса шу итга ишинг бўлмасин. Мабода теварақда
бир уруш, ёв бўлмасин. Гўрўглининг душмани кўп, зин-
ҳор сиригни билдирма, ўзингни кўп эҳтиёт қилиб тур-
гайсан»,— деб, Гўрўглибек, йўл жабдуғини, зарурлигини
чоқлади.

Гўрўглибек бачча вақтида чилтонлар иккита пар бер-
ган эди, бири оқ, бири қора эди. «Ҳар вақтда оқ парни
юзингга суйкасанг, бир бобо бенаво бўласан, агар қора
парни суйкасанг, чунон ёш йигит бўласан, жуда ғурур пол-

вон кучли, қувватли бўласан»,— деб эди. Гўрўгли буни кўп азиз тутар эди, ҳеч кимга билдирмас эди. Шундай бўлса ҳам, сипоҳининг душмани кўп бўлар экан. Бек теваарақдаги тарафларидан тинмай, алағда бўлади. Бўлмаса Гўрўглибек баҳодир киши, асло душманни назарига келтирмайди, эли учун кўп ўйлаб ғам ҳам емайди. Яна бир иши шу парни берганда кади-мадбаҳ, қулоҳ ҳам берган эди. Буларнинг барини олиб, хуржинга солиб, йўлга равона бўлмоқчи бўлиб, оға Юнус парига қараб: «Аваз учун Хунхорга бораётиман»,— деб, айтаётган сўзи:

Қошларинг қаламди, юзларинг ойди,
Суратинг, келбатинг бўз қарчиғайди,
Мен келганча омон бўлгин, нигорим.
Мен сенга топширдим манзилу жойди.

Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма,
Очилмаган тоза гулим сўлдирма,
Мен сенга топширдим ҳарна боримни,
Санамжон, душманга сиринг билдирма!

Эл кўчириб, Олатоғдан оширдим,
Болам кетди, икки кўзга ёш урдим,
Омон-эсон бўлгин бориб келгунча,
Мен келгунча, барин сенга топширдим.

Энди сеникидир Чамбилдай диёр,
Гўрўглининг даргоҳида нима бор,
Катта-кичик элу халқим, одамлар,
Яхши қара, менинг учун, парилар!

Келганини жуда кўнглин овланглар,
Бек йўқ деб итланиб, жеркиб қувманглар,
Элу юртин бари энди сеники,
Ҳар ким келса, суст бўп қараб турманглар.

Иньом, эҳсон паровон қил, севдигим,
Келганининг кўнглин шодмон қил, севдигим,
Мен боримда қанча бўлса ем-ичим,
Балки ундан дучандон қил, севдигим!

Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма,
Дўстларимнинг кўнглин сира қолдирма,

Парилар, сеники қолгоннинг бари,
Аёллик қип йўқлигимни билдирма!

Мен сенга топширдим мамлакатимни,
Чамбил белдай элим, мамлакатимни.
Ҳарна борим, нозим, сенга топширдим,
Элим, халқим, газнам, ҳукуматимни,

Қаторимда тирковимни, норимни,
Ҳам норимнинг устидаги заримни,
Мен сенга топширдим ҳарна боримни,
Урнимга ўтказиб сендай ёримни,

Бу зоҳирда алвон-алвон юргаймиз,
Улмайик, дунёда даврон сургаймиз,
Кетар бўлдим мен Хунхорга, омон бўл,
Омон-эсон, соғ-саломат кўргаймиз!

Жаҳоннинг борида сенсан бўстоним,
Сенинг юзинг билан равшан ватаним,
Паризодим, омон бўлгин кўргунча,
Энди сеникидир манзил маконим.

Ол энди мен кетдим, қолдинг наризот,
Мен сенга топширдим, бари омонат,
Бол Авазни бориб олиб келгунча,
Илоҳи бўлгайсан соғу саломат.

Ана энди Гўрўғлибек париларга васият-насиҳатини қилиб, жами кераклигини олиб, хуржунга солиб, аста-аста Холдорхон маҳрамнинг олдига келди. Катта меҳмонхонада уни ўрнига жойнишин қилиб эди. Шу сабабдан бек ҳеч кимга билдирмай, оқшом чиқиб, Холдорхонга қараб айтгани:

Холдор маҳрам, мен кетарман,
Омон бўлгин келгунимча,
Кечалаб сафар этарман,
Қанча юриб, елганимча.

Холдор маҳрам, омон қолгин,
Инъом, эҳсон мўл-мўл қилгин,
Ҳар ким келса кўнглин олгин,

Бергин, шодмон бўлганинча,
Хунхорнинг элига борсам,
Бол Авазни омон кўрсам,
Гиркўкка уни миндирсам,
Чамбил белга келганимча.

Холдор, шудир айткан сўзим,
Валлакатман асли ўзим,
Омон бўлса Аваз кўзим,
Бўла берсин бўлганинча.

Холдорхон, сен қолдинг энди,
Нени кўрмайди бош энди,
Юрган йўлимиз дашт энди,
То Хунхорга борганимча.

Аваз болам омон бўлсин,
Омон-эсон Чамбил келсин,
Мажлисда гулдай очилсин,
Суҳбат адо бўлганинча.

Бек Гўрўғлиман, тўраман,
Танҳо Хунхорга бораман,
Эли-юртим Чамбил белни,
Холдор, сенга топшираман.

Атрофда кўпдир душманим
Мен шу ерга қайғираман,
Бўлмаса парвойим йўқдир,
Ҳар иш тақдирдан кўраман.
Эҳтиёт қип, ҳозир бўлгин,
Шуни сенга ёд бераман,
Омон-эсон бўлгин, Холдор,
Улмасак омон кўраман.

Ана энди Гўрўғлибек: «Дўст ҳам, душман ҳам бор бўлади»,—деб, «Сипоҳининг душмани кўп бўлади»,—деб, эҳтиёт қилиб, «Ҳеч одамга билдирмай оқшом чиқиб кетайин, одамлар билмай қолсин»,—деди. Холдорхон маҳрам бечора зор-зор йиғлаб, «Эй Гўрўғлибек, ҳай, аттанг, доимгидай қирқ йигит иттифоқ жовлик бўлганда, сиз билан бирга борар эди. Бу баччағар Аҳмад кўпни бузиб, бузуқи бундай бўлиб турса, мен қандай қилай, валлакат,

ярадор бўлиб йўлга бўлмасам. Бўлмаса сиздай олий ҳиммат, юртнинг соҳиби, тўрасининг бир ўзини душманнинг устига танҳо қандай юборамиз?—деб, йиғлаб қўяберди. Гўрўғлибек айтди:—У Холдорхон! Йиғлама, хафа бўлма, менинг ўйлаганим Авазхон омон бўлмай-да! Гиркўкни ўлжа қилдим деб сақлайди. Менинг кўнглим Аваз учун асло юрмайди. Мабодо подшоҳлик, бир нарса деб айтиб соладими, деб ўйлайман. Менга Авазхон бор бўлса бўлади. Бир терининг ичида қўй неча бор семиради, неча бор ориқ бўлади. Сен бу ерда шодмон бўлиб, келган-кетганни хурсанд қилиб, менинг ўрнимни билдирмасанг бўлади. Шунда ишимиз бир ердан чиқар-да!—деб Холдорхонни кўп дадил қилади. Шунда Холдорхон маҳрам бечора зор йиғлаб: «Сен бемаҳрам, бечоқар юрадиган одаммидинг? Гўрўғли валлатим, қандай қилайин? Бўлмаса сен қаерда бўлсанг хизматингни қилиб сира сени якка-танҳо юбормас эдим, қошингдан айрилмас эдим, доим бирга бориб келар эдим, жону дил билан хизматингни қилар эдим. Қандай танҳо юбораман, узоқ бўлса, ўртаси сувсиз чўл бўлса, ҳай аттанг, ҳай аттанг»,—деб Гўрўғлига қараб, Холдорхоннинг айтгани:

Бу воҳирда ўйнагайсиз, кулгайсиз,
Узиб, мақсадларни қўлга олгайсиз,
Сафарингиз, хоним, бўлсин беназар,
Соғ бориб, саломат қайтиб келгайсиз.

Қабатингда бўлар эдим ҳамсафар,
Жону дилда хизмат қилиб муқаррар,
Иложим йўқ, келаяпман, валламат,
Қайтайин, сафарлар бўлсин бехатар.

Валлаватим, қандай қилай, йўл ёмон,
Икки ўртаси элсиз, сувсиз, чўл ёмон.
Жўрангиз йўқ, танҳо узоқ чўлларда,
Бармоқ тишлаб, чўлда қолса шул ёмон.

Қаттиқдир қийиндир, чўлдир ораси,
Узоқ-узоқ адир, тоғнинг дараси,
Якка-танҳо бораёпсиз валламат,
Қандай бўлмас сиздай марднинг жўраси.

Майдон-майдон мардлар отин елмаса,
Бирга борай дессам, ҳолим бўлмаса,
Омон-эсон, соғ-саломат бориб кенг,
Дуо қилмоқ, бошқа иш қўлдан келмаса.

Чамбил дейди униб ўсган элингни,
Ҳар манзилда гўё қилсин тилингни,
Валламааткм, йўлинг бўлсин бехатар,
Омон-эсон олиб келинг улингни.

Такали Ёвмит дер мамлакатингни,
Шаҳаншоҳ дер бошдан асл зотингни,
Соғ бориб, саломат келинг, валламаат,
Омон-эсон олиб келгин отингни.

Ярадор бўп қўшилолмай қошингга,
Дўсти-душман қойил, хоним, ишингга,
Қайтайин валламаат ҳолим бўлмади,
Армон менга, қўшилолмай қошингга.

Хизматингни жону дилман қилмадим,
Шу сафарда сизга жўра бўлмадим,
Мен ноилож, қоляпман, валламаат,
Ҳай аттанг, тузингни ҳақлаб келмадим.

Гўрўғлибек айтди: «Ў Холдорхон маҳрам, сипоҳигарлик кўп қийин иш, энди сен ўрнимда ўтириб элнинг, халқнинг, келганнинг, кетганнинг кўнглини овласанг бўпти, сендан розиман. Энди бўлар иш бўпти, ҳар иш бўлса кенглик билан ўтказмоқ керак!»— деб Гўрўғлибек муҳфий, зоҳир гапнинг ҳаммасини Холдорхонга айтиб, Чамбилдан чиқиб, ўзини билдирмай, ҳайт, деб йўлга тушиб, кетиб бораётибди:

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Лочин деган қушлао ётар уяда,
Йўлга тушди Бек Гўрўғли пиёда,
Йўл тортади балки отдан зиёда.

Якка-танҳо кўринг, йўлда келади,
Жўраси йўқ текис, дўнгда елади,
Пиёдалаб келаётир валламаат,
Шундай юрар, отнинг йўлин олади.

Бораётир гоҳ нишаб, гоҳ ўрларда,
Адир, кия, баланд-баланд ўрларда,
Отдай бўлиб, йўл тортади пиёда,
Бораётир кўз кўрмаган ерларда.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Жўраси йўқ, танҳо асо қўлида,
Отдай бўлиб, балки отдан зиёда,
Бораётир эр Хизирнинг чўлида.

Бек Гўрўғли ётиб бир вақт туради.
Ётсам дейди, ҳа деб йўлни юради,
Пиядалаб балки отдан зиёда,
Тақдир шу, деб сувсиз чўлда боради.

Йўл юради, кеч бўлганда ётади,
Тонг отса, тура соп юриб кетади,
Шу зайилда юра берди валлаMAT,
Биров кўрса ўзин сойил этади.

Бу маслаҳат улуғларнинг ҳийласи,
Бандда ётир бол Аваздай боласи,
Одамларга кўрсатади девона,
Қўлда мадбаҳ, бошинда бор кулоси.

Топмасин деб одамлардан баҳона,
Хув деб, полвон, йўлга бўлди равона,
Одамларга билдирмасдан сирици,
Бек валлаMAT кўрар кўзга девона.

Беклар минар бедов отинг толмасин,
Айёр кўндир, биров билиб қолмасин,
Девона бўп бораётир валлаMAT,
Жаҳонда ҳеч ким бефарзанд бўлмасин.

Ҳай аттангга, йўлбарс эдим, нор эдим,
Ҳарна десанг, айтганингга бор эдим,
Бефарзандлик мендай мардни хор қилди,
Бўлмаса мен қачон кулоҳдор эдим?

Юрган ерим адир экан, чўл экан,
Бефарзанднинг қайғу ғами мўл экан,
Ахир келиб мендай мардни хор қилди,
Бефарзанднинг охир куни шул экан!

Фарзанд экан одамзоднинг меваси,
Бу одамзоднинг фарзанддир ҳаваси,
Бесфарзандлар ахир мендай хор экан,
Хор бўлмас одамнинг бўлса боласи.

Бесфарзандлик, ана бўлдим қаландар,
Элдан элга пиёдалаб дарбадар,
Ҳай аттанг, мен чиқдим Чамбил элимдан,
Болам йўқлик гадоё қилди муқаррар.

Билмайман не бўлар ҳолим-аҳволим,
Менга ситам қилдинг, эй фалак золим.
Таваккал қип чиқдим Чамбил элимдан.
Етмагайда ғарибликда ажалим.

Мусофирлик чиқдим юрган элимдан,
Ғарибликда не иш келар қўлимдан.
Таваккал қилдим, энди ўзинга,
Билдиргин хабарин отим, ўғлимдан.

Пиёдалаб отдай елиб келаман,
Қандай қилай шердай бўлиб келаман,
Охирида бўлиб фарзанд гадоёи,
Кулоҳ кийиб, гадоё бўлиб келаман.

Валламат ишимни ташлаб келаман,
Фарзанд деб кўзимни ёшлаб келаман.
Фирот билан бол Авазни ахтариб,
Элидан яёвлик хушлаб келаман.

Тилагим, ишимни ўрин этгайман,
Омон бориб муродимга етгайман,
Яратганим меҳнатимни куйдирди,
Аваз ҳам Фирқўкни олиб келгайман.

Аваз деб тарк этдим Чамбил элимни,
Булбулдай бўп сайратаман тилимни,
Ўзинг очгин баҳор қилиб кўнглимни,
Омон-эсон бергин отим, ўғлимни.

Гўрўгли дарёдай тошиб боради,
Оҳ тортади куйиб-пишиб боради,
Пиёдалаб тоғдан ошиб боради,

Узоқ йўлда чўлга тушиб боради,
Гоҳ йўл топиб, гоҳ адашиб боради.

Бораётир Чамбилбелнинг сардори,
Савашда-урушда чилланинг нори,
Вой болам. деб якка-танҳо чўлларда,
Йўл тортади Чамбилнинг аждаҳори.

Юради, ҳа дейди, йўлдан қолмайди,
Асли полвон ҳа деб юрар толмайди,
Якка танҳо бораётир чўлларда,
Ҳеч нарсадан қўрқиб хазар қилмайди.
ВаллаMAT-да, қўрқарини билмайди.

Оқшом демай, кундуз демай юради,
Юра-юра кўп томоша кўради,
Гоҳ баландга, гоҳ пастга валлаMAT,
Йўл тортади, ҳа деб кетиб боради.

Қарасанг, узоқдир, йўлнинг ораси,
Танҳо ўзи Чамбилбелнинг тўраси,
Ҳа деб юрар эртаю кеч қистайди,
Кўринмайди Хунхор элинг қораси.

Қистайди, ҳа дейди, полвон етсам деб,
Юриб-юриб қаторлардан ўтсам деб,
Ҳа деб кетиб бораётир валлаMAT,
Аваз ҳам Фирқўкни озод этсам деб.

Кўзига кўринмас чўли ҳам эли,
Фарзанд учун дил камолдир кўнгли,
Бораётир етсам дейди валлаMAT,
Кўп ерларда вайрона бўп манзилли.

Гўрўғли қистади, кўп юриб кетди,
Ҳа деб юрди неча манзилдан ўтди,
Обрў бер, деб кета берди валлаMAT,
Пнедалаб йигирма кун йўл тортди.

Қулоқ солмай ғанимларнинг додига,
Мард ўғлонни еткизсин мақсадига,
Йигирма кун отдай юриб пнеда,
Ахир етди Хунхор вилоятига.

'Ажал келса қўймас йўқу борига,
Мард йигитнинг номусига орига,
Пиёдалаб юра-юра Гўрўгли,
Етиб борди Хунхоршоҳ шаҳарига.

Гап эшитинг суханнинг тозасидан,
Не топади сўзнинг бемазасидан,
Бек Гўрўгли йигирма кун йўл юриб,
Кириб борди Хунхор дарвозасидан.

Ана энди Гўрўглибек иссиқ-совуқ йўл азобини тортиб, оёқларини қабартириб, ўзини ҳоритиб-чарчатиб, йигирма кун деганда кириб борди. Бир хабар бутун элга, ҳамма халойиққа тарқалган эди. «Гўрўгли душманга қаҳри билан қараса ўлар эмиш»,—деб ҳамма айтар эди. Гўрўгли шундай дарвозадан кириб бораверса бир ажали етган баччағар, бир бурчакда ёзилиб турган экан. Гўрўглибек шундай бир қаради. Халиги одам бирдан дод солиб йиғлай бошлади «Вой ўлдим, вой ўлдим, анаву баччағар менга бир қаради, ўтим ёрилди, талоғ ҳам ёрилди. Хў одамлар, шу одам Гўрўғлимекан? Хў ёронлар, ўлдим! Шу одамни кўринглар, билинглар, мен ўламан, одам бўлмайман, ўлдим, ўлдим»,—деб бақираверди.

Гўрўглибек елкасини қисиб, энгкайиб бораётир. Бир-икки одам бориб Гўрўглибекни қайтариб олиб келди. «Бова, мана бу одам сизни Гўрўгли дейди, менга қаради, ўтим ёрилди, ўламан, одам бўлмайман, деб дод деяётир. Бова, сизники қаёқдан, қачон келдингиз, отингиз нима, ўзингиз нима касб қиласиз, ким бўласиз?»—деди.

Шунда Гўрўглибек: «Сизлар Гўрўглибекни яхши танир экансизлар. Мен саксондан саккиз ёш ўтибман. Гўрўглибекни кўрганлар қирқ икки, қирқ учларда бор, дейди. Баракалла, сизларга, юзга кирсам ҳам мен Гўрўгли бўлсам. Шу ақл, паҳмларинг билан қандай қилиб қишдан чиқдинглар? Баракалла, сизларга! Гўрўғлини тантиб қўяр эканман-да», деб айтаётган сўзи:

Йиғламай найлайин, кўзга ёш келди,
Яхшилик қиламан деган бўш келди,
Бек Гўрўгли бу ҳолатда на ишлар,
Мен Гўрўгли эмас отим «Хушкелди».

Одамзодга ҳар бир ишлар дуч келди,
Бир хил одам меҳри қаттиқ, тош келди.
Гўрўғлибек бўлса Чамбилнинг хони
Мен эшонман, менинг отим Хушкелди.

Ҳар замон-ҳар замон бунда келаман,
Элатингдан назир йигиб оламан,
Туркистонда эшонлардан бўламан,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Эшитинглар, мендай эшон зорини,
Ажал келса қўймас йўқу борини,
Манзил қилган Қизилжарнинг ғорини,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Муридим кўп, кўп келаман элингга,
Ҳайрон қолдим букундаги феълингга,
Тушунмадим хаёлингга, тилингга,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Мен эшонман, шаҳарда кўп одамим,
Муридим кўп, аслаҳам кўп, анжомим,
Қизилжарда менинг манзил-маконим,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Гўрўғли ҳали ёш ўзи, валлакат,
Чамбил белда юрт сўраган боҳимкат.
Мен бир гадоё, эли қилиб саёҳат,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Аё мардлар, эси ақлинг оларми,
Элга подшо сира гадоё бўларми?
Юрт эгаси девоналик қиларми,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Сизларда йўқмекан ақдан дониш,
Менинг сўзларимни қилманг фаромуш,
Подшо бўлар йўқми унда ақл-ҳуш,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Гўрўғли подшодир Чамбил элига,
Қулоқ солинг мендай эшон тилига,
У зарур йўқ, одамларнинг пулига,
Мен Гўрўғли эмас отим Хушкелди.

Гўрўглибек бу сўзларни айтганча кўп одам бошига йиғилиб қолди. Ҳалиги одам ҳали ҳам бақираётир. «Дод ўламан, фарёд ўламан. Ҳеч касалим йўқ эди, шу баччағар бир қаради, шу балага йўлиқдим. Тайин Гўрўгли!»— деб шовқин солиб бақиради.

Гўрўглибек: «Менинг отим Хушкелди эшон, Қизилжарнинг горида истиқомат қиламан. Ҳар замонда, бир-икки ойда бир келиб шаҳарни оралаб, муридларимдан назир-ниёзларини олиб, дуо қилиб кетамиз»,— деди. Шунда бир бола туриб:—Тунов кун бизникида бир оқшам ётиб кетиб эди, бу Хушкелди бобом бу,—деди. Бошқа бирови: «Ҳа, сеникига келган бўлса, ундан илгари бизникига келиб кетиб эди-да»,— деди. Шунда бирови уёқдан туриб айтди: «Бу энди ўлади, асли булар тўртов эди, учави ҳам шундай бўлиб ўлди. Шу қолиб эди, бу ҳам вой-войлаб бақиради. Шуларнинг касалига ўхшайди. Бу касал тухумзот, қувар экан-да. Саксонга кирган бир одамга «Сенинг кўзинг тегди. Мен ўламан, сен мени ўлдирдинг»,—дейди. Шу гапми! Бўлмаса индамай, воғирламай ўлавер! Улгинг келса, вой-вой-чи вой, ўламан-чи ўламан, дейсан. Бу нима гап, уят, ўлгуси келган, уялмаган жўрттага: «Сенинг кўзинг тегди, ўтим ёрилди, талоғим ёрилди»,—дейди.

Бир қари саксон ёшар чол қараганда юрагинг ёрилса, бу юракнинг нима юраклиғи бор! Ундай юракни дарров кучукка бермоқ керак. Бир ўлай деб юрган чолнинг қараганига ёрилган юрак, юрак бўлдим!

Кундуз қўрқиб юрагинг ёрилса, оқшомлари қандай қиласан, деб чувлаб ҳалиги одамни калака қилиб, кулиб, мазақ қилаётир. Ана энди кўп одам йиғилди. Гўрўглибек эшон бўлиб турибди. Шунда бир одам айтди: «Хў болалар, бу қари эшонни Гўрўгли, деб дўқлаб сиёсат қилиб кайфини учирдинглар. Энди бовамнинг думоғини чоқлаб юборинглар! У болалар, қуруқ қолманглар, пулларинг бўлса бериб, дуосини олинглар»,—деди. Пул бир талай бўлиб қолди. Бова, «танимасни сийламас» деган гап бор, ҳали танимамай, энди кўп таниб қолдик. Улай-булай, дебди бова, энди дуо қилинг, деди.

Гўрўглибек пулларни олиб киссасига солиб: «Хў болалар, биз қари, биздан дуо қилмоқ лозим, сизлардан дуо олган яхши, ҳамманг қўлингни кўтар, омин де!» Ҳаммаси омин деяпти. Гўрўгли дуо қилаётибди: «Омин, омин, шамба куни шартоқ бўл, якшанба куни партоқ бўл... Омин»,—деб чиқиб кетди.

Ана энди Гўрўғлибек бошқа ерга бормади. Уч-тўрт кун подшонинг ўрда арки, ҳовлиларини тўгараклаб юради. Ҳечким «Сен кимсан? Нима қилиб юрибсан?»—демади.

Хунхоршонинг элида учта мастони бор эди. Катта мастон, ўртанча мастон, кичкина мастон, дер эди. Уни Қалдирғоч мастон ҳам дер эди. Қалдирғоч мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, солпинчоқ, таққани эшак мунчоқ, ўйнагани қўғирчоқ, учгани ҳалпинчоқ. Манглайдан тарлон очган, икки чаккасининг гўшти қочган, оғзи буришган, эғни-боши қуришган, ким дуч келса уришган, ҳамсоёлари билан кунда юлишган, чочи қўқиган, калласи савзи ювадиган гав саватдай кампир эди.

Ана бир куни томнинг орқасига чиқиб офтоб рўяга қараб битбозлик қилиб ўтирса, Гўрўғлибек оҳиста-оҳиста ўтиб кетиб бораётир. Баччағар кўриб кулди. Ана шунда Гўрўғлининг ёқасидан жўппай қилиб ушлаб, силкиб етаклаб Гўрўғлига айтади:

Кўп ўлжалар олиб бординг қалангга,
Дил кашал бўп бол Аваздай болангга,
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга,
Қойил бўлдим, кийиб келган кулонгга.

Майдон-майдон эрсак, отинг елибсан,
Аваз депсан, ширин жонинг бўлибсан,
Мард ўғлонсан, дарёдай бўп тўлибсан,
Оқ пар сурип, оқ соқоли бўлибсан.
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга,
Сад офарини, кийиб келган кулонгга.

Эшитиб ол. мендай мастон тилини,
Оқ пар билан кезиб Хунхор элини,
Ҳийламан оп кетиб Аваз ўғлингни,
Бузиб кетар Хунхорнинг манзилини,
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга,
Қойил бўлдим, кийиб келган кулонгга.

Хунхорнинг элида мастон йўқ дединг,
Танимайди дединг, кўнглим тўқ дединг,
Ким билади, бу соқолим оқ дединг.
Қари бўлай, мен бир бесаёқ дединг.

Ба акалла, қилиб келган ҳийлангга,
Сад офарин, кийиб келган кулонгга.

Қулоқ солгин, мендай кампир зорига,
Ҳийламан оралаб эл шаҳарига,
Йўлиқтириб Хунхор шоҳнинг қаҳрига,
Остирайми Хунхор шоҳнинг дорига,
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга,
Қойил бўлдим, кийиб келган кулонгга.

Қўлга тушдинг, етмассан мақсадингга,
Боролмассан Чамбил деган вилоятингга,
Ҳийламан келгансан Гиркўк отингга,
Оп кетай деб Аваздай фарзандингга,
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга
Қойил бўлдим, кийиб келган кулонгга.

Бек Гўрўғли, етган экан ажалинг,
Ҳа дерга етмайди энди мажолинг,
Қўп эларни хароб қилди жанжалинг,
Хунхор шоҳнинг дори бўлди мўлжалинг,
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга,
Қойил бўлдим, кийиб келган кулонгга.

Бек Гўрўғли қутилмассан, ўлдим де,
Ажал еткан экан, банди бўлдим де,
Мастоннинг қўлида гулдай сўлдим де,
Пирга ишониб, кўп армонда қолдим де,
Баракалла, қилиб келган ҳийлангга,
Қойил бўлдим, кийиб келган кулонгга.

Ана шунда Қалдирғоч мастон Гўрўғлибекнинг ёқасидан жўппай бўғиб олиб, судраб кетаверди. Гўрўғлибек қийшайиб, майшайиб, суйратилиб, етакланиб бораётир. Ана шунда шу етаклаганича судраб, Гўрўғлибекни «қора босқур, ер юткур, яшамагур, юрт бузуқи, бошингни егур, ялчимагур!» деб, мастон патирда-путур қарғаб, шовқин солиб, тўппа-тўғри подшонинг олдига олиб борди. Шунда кампир мастон — Қалдирғоч момо Хунхор шоҳга айтгани:

Кўкрагимда кўпдир войим,
Обод бўлгай юрган жойим,

Улуғим, пушту паноҳим,
Арзимини эшит, Хунхор шоҳим,
Гўрўғли қаттоли шудир,
Одамхўр баттоли шудир.

Дарёдай бўп тўлиб-тошган,
Балонинг тоғидан ошган,
Тўхтамиш билан савашган,
Қорадевман қон тўкишган,
Ҳийлакор баттоли шудир,
Гўрўғли қаттоли шудир.

Эшитгин момонгнинг сўзин,
Мен ҳақлайин Хунхор тузин,
Кезган, болам, ернинг юзин,
Уйган Тўхтамишнинг кўзин
Гўрўғли қаттоли шудир,
Одамхўр баттоли шудир.

Мен бўлайин сенга банда,
Тузингни еб, бўп шарманда,
Ҳийла билан келган бунда,
Қолмагин, болам, армонда,
Гўрўғли қаттоли шудир,
Одамхўр баттоли шудир.

Кўйиқофни сайрон қилган,
Девларини ҳайрон қилган,
Тўхтамиш, Қорадевинг,
Маконини вайрон қилган,
Гўрўғли қаттоли шудир,
Одамхўр баттоли шудир.

Ирамдан Мисқолни олган,
Париларга ташвиш солган,
Оға Юнусни йиғлатиб,
Кўйиқофни қирғин қилган,
Тарафсиз полвони шудир,
Гўрўғли султони шудир.

Учар қушдан ками йўқ Гиркўкдай оти,
Югурса бордир шапар унинг қаноти,
Ер юзида, Кўйиқофда сифати

Ҳеч нарсадан қайтмас, қўрқмас Ғироти
Гўрўғли қаттоли шудир,
Ҳийлагар баттоли шудир.

Бузиб кетар Хунхорингни,
Вайрон қилар шаҳарингни,
Уйламай сол заҳарингни,
Чиқар дилдан хуморингни,
Гўрўғли қаттоли шудир,
Ҳийлакор баттоли шудир.

Келган, болам, Ғиротига,
Бол Аваздай жаллодига,
Етмай ўлсин мақсадига,
Боролмай мамлакатига,
Гўрўғли қаттоли шудир,
Ҳийлакор баттоли шудир.

Қараб турмай қилинг ишин,
Наф қилмас сўнгги койишинг,
Қонин тўкинг, кесинг бошин,
Ҳариф билмас ҳадсиз кишин,
Гўрўғли қаттоли шудир,
Ҳийлакор баттоли шудир.

Қалдирғоч момонг айтади,
Сени аҳтиёт этади,
Кўп едим тузингни, болам,
Душманингни кўрсатади.

Ана шунда Хунхор шоҳ кулиб юборди: «Ҳу момо, сенга нима бало бўлди, ўласи чолни етаклаб юрибсан: кўрганлар Гўрўғлини қирқ беш, қирқ олтида дейди. Сен бир юзга кирган чолни қаёқдан топиб олдинг? Ё бўлмаса, тегаман десанг, олмайман, дедими. Нима бало? Момо, сенинг бу ишинг ақлга тўғри келмай қолди, шу Гўрўғлими?»—деди. Қалдирғоч мастон айтди: «Ҳў Хунхор, бунинг иккита пари бор, қадимги хосиятли йўқ бўлиб кетган қушларнинг нусхаси. Оқ парни бетига суйкаса шундай чол бўлади. Қора парни бетига суртса йигит бўлади. Шундай қилиб, оқ парни юзига суйкаб, бобо бўлиб юрибди. Агар шундай қилмаса, буни ҳамма таний беради-да». Бунинг юзи қурсин, болам, деяётир. Гўрўғлибек ерга қараб турибди: Ҳа маркаб бўлмай-да. Хунхор шоҳ кулиб-

кулиб айтди: «Агар Гўрўгли бўлмай бошқа бўлса, уволи момонинг бўйнига, Гўрўгли бўлса ўз гуноҳи ўзи билан. Жаллодлар, боринглар, бобонинг умрини охир қилиб, дорга осинглар», деб фармон қилди. Ун саккиз жаллод, миррних саловот, зуҳал ҳайбатли одамларнинг қулоқ бурнидан бўйнига ҳайкал қилиб осган бадсиёҳ одамлар келиб, Гўрўглибекнинг қўлидан ушлаб, етаклаб юрмоқчи бўла берди. Гўрўглибек: «Товба, товба астағфурулло, тавба, шуми адолат, шундай қиладима, товба» дея берди.

Шу вақтда донишманд кал ўнг отолиқ Авазни, бандиларни Ғиротни ўлжа қилиб олиб келган. Жуда иноқ, Хунхорнинг олдида биринчи Донишманд кал айтди: «Ху бова, нимага товба дейсан?»—деди. Гўрўглибек айтди: «Подшойи боадолатнинг олдига икки одам келса, бировини сўраса, у бировини сўрамай дорга буюрса, шуми адолат! Товба демай, нима деймиз? Товбадан ўтиб кетдику!»—деди.

Ана шунда Донишманд кал айтди: «Тақсир, подшоҳим, бовадан ҳам сўранг, нима дейди, адолат ҳам қўлдан кетмасин». Хунхор шоҳ айтди: «Бова, сени Гўрўгли деб олиб келибди. Сен Гўрўглисанми? Момонинг сўзига нима дейсан?!».

Шунда Гўрўглининг Хунхор шоҳга қараб айтган сўзи:

Менга қандай золим кампир дуч келди,
Йиғламай найлайин кўзга ёш келди,
Бек Гўрўгли бу аҳволда нима ишлар,
Мен Гўрўгли эмас, отим Хушкелди.

Доим тинмай шаҳарингга келаман,
Элатингдан назир йиғиб оламан,
Туркистонда эшонлардан бўламан,
Мен Гўрўгли эмас, отим Хушкелди.

Ҳар замон, ҳар замон келиб-кетаман,
Эл оралаб холис дуо этаман,
Қизилжарнинг ғорида мен ётаман,
Мен Гўрўгли эмас, отим Хушкелди.

Шум кампир айлади вужудим поймол,
Илоҳи ёмонга еткай-да завол,
Бу кампирнинг бойин дейди Ислом чол,
Мен Гўрўгли эмас, отим Хушкелди.

Ичкилик шарбагин ичмай маст эдим,
Уз ҳолимга баланд эдим, паст эдим,
Ислом чолман қучоқлашган дўст эдим,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Ислом чолга кун қиёмат бўлибди,
Утган ойда менинг дўстим ўлибди,
Эсиэ дўстим очилганда сўлибди,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Ислом билан ўзимни дўст деб эдим,
Мен дўстимга потиҳага кеп эдим,
Дўстим учун бунга меҳмон бўп эдим,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Золим кампир айтар: «Мени ол»,— дейди,
«Мулло опкеп никоҳингга сол»,— дейди,
«Менинг билан ватан, қозон қил»,— дейди,
Мен Гўрўғли эмас, отим Хушкелди.

Оҳ деса тўкилар кўзлардан ёшлар,
Оллоҳ, деган хоноқода дарвишлар,
Уз кунимни кўролмаيمان, султоним,
Мен дуогўй, менга ватан немишлар¹.

Улдирсанг, ўламан, шуни олмайман,
Энди ватанига қорамни солмайман,
Ана энди айтиб бўлдим, подшоҳим,
Улдирсанг майлига, ўлсам олмайман.

Гўрўғлибек бу жавобни айтиб бўлганда Донишманд кал айтди: «Тақсир подшоҳим, сиз шу кампирни кўп парвариш қиласиз, бу падар лаънат бу чолдан бошқа одамларни ҳам ёмонлаб кўп сўзлайди. Бу дойим анойн кишиларни алдаб, уйига олиб бориб дойим ўйнаш излайди. Бўлмаса ёши ошиб, ҳали ҳам эр излайдими? Ур ҳа, кампирни ур!»— деб буюриб юборди Оталиқ, Оқ таёқ-кўк таёқ бўлиб, ясовул, шиғовул, бакавул, чандавул, қоровул ура-ур бўлиб, итариб, чиқариб юборди. Шунда Хунхор шоҳ айтди: «Оталиқ, бекор қилдинг. Мен шу кампирни парвариш қиламан, элимга, шаҳаримга ҳийла билан душ-

¹ Нима қилади.

ман келса билади, деб райига қарайман. Сен уриб юбор-
линг».

Донишманд айтди: «Сен подшосан, бўлмаса бу кампир
нимани билади?».

Шоҳ айтди: «Энди бўлмади, ўртанчи мастонни олиб
келинглар!». Бориб олиб келди. Мастонга Гўрўғлини кўр-
сатди. Ўртанчи мастон таний олмай, Гўрўғлига кўп зеҳн
қўйди, турғизиб, юргизиб ҳам қаради. Тайин билолмай,
подшога қараб, Гўрўғлини танимай айтаётган сўзи:

Мени кўрди бадбахт, бу ерга боқди,
Қош-қовоғи бунинг сирдан йироқди(р),
Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р),
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Гўрўғлининг бундан катта жасади,
Келишмайди синласа қиёфати,
Ҳеч бир ери ўхшамайди келбати,
Қалдирғочнинг сўзи ўхшар тухмати.

Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р),
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Гапирса ҳар замон сўзи ўхшайди,
Ерга қараб турди, кўзи ўхшайди,
Кўп ери келмайди, синга қарасанг,
Юргизиб қарасанг изи ўхшайди.

Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р),
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Бек Гўрўғли гадой бўлиб келмайди,
Ор қилади, сира гадой бўлмайди,
Бу чолнинг сурати унга келмайди,
Ухшаганман бу Гўрўғли бўлмайди.

Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р),
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Гўрўғли жасади тўладан-тўла,
Боважинг олдида ул катта мўла,
Гўрўғли бўп қандай қилади ҳийла,
Ҳеч вақтда Гўрўғли киймайди кулоҳ,

Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р).
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Мусофирдир, койиманглар, урманглар,
Гўрўғли деб бунга азоб берманглар,
Кўнглин овланг, дилга ғам келтирманглар,
Болалик қип, азоб бериб юрманглар.

Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р),
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Уртанча мастон дер, Гўрўғли эмас,
Гўрўғлига ҳеч бир нишони келмас,
Уч белгиси қиёфати демасанг,
Бир дуоғўй бу чол, Гўрўғли эмас,

Гўрўғли каттайди, бунинг қомати чоғди(р),
Гўрўғли қора соқол, бунинг соқоли оқди(р).

Ана энди ўртанчи Мастон таний олмади. Гўрўғлибек ҳам ўзи қисиниб, ғужиниб, буришиб, кичкина бўлиб, букилиб турибди. Шунда Қалдирғоч мастон айтади: «Ху ўртанчи мастон, ўлақол! Бунинг қўлида оқ пари бор, билмисан экан-да, ўла! Бу оқ парни суртиб оқ соқол бўлиб турибди. Сен Гўрўғлини таний олмадинг, бети қора Гўрўғли шу деб, урса ҳам, сўкса ҳам дим кетмайди, бўлмаса кўп таёқни еди, яна айтади: «Хунхор шоҳ болам, тузингни кўп едим, агар мен тузингни ҳақламасам, Гўрўғлини таниб, мана бу Гўрўғли демасам қандай бўлади. Шу одамни тайин жуда танимайман, Гўрўғли шу! Уртанчи Мастон ўлсин, билмас экан. Бети қора Мастон ўла қолсин, Мастон эмас экан.

Хунхор шоҳнинг аччиғи келди, айтди: «Улинглар мастон бўлмай, тоғи биз мастонмиз деб уялмай айтасизлар, шундай қилиб, мастон бўлгунча икковингни ҳам бир очиқ гўрга кириб ётганларинг аъло!»—деб дарқаҳр бўлиб катта мастонга одам юборди.

Энди Гўрўғлибекнинг мазаси кетди. Нимагаки, катта мастон дегани, шундай мастон эди: Гўрўғлибекни ўтга куйдириб юбориб, кулини олиб бориб кўрсатсангиз танир эди. Гўрўғлибек катта мастонни кўрган ерида «Момо, париларнинг олдига боринг, бир-икки кун бизга меҳмон бўлиб борсангиз бўлмайдими?» Агар бормаса, бошқа ёққа

бораман деса, қўлида ё киссасида нимаси бўлса берар эди. Хунар деган нарса ҳамма вақт эътиборли. Катта мастон қўлидан иш келар учун Гўрўғлибек кўп хушомадлар қилар эди. Катта мастонни қўшмачилиги ҳам бор эди. Бир хил туғмас хотинларга қарайман, дори бераман деб юрар эди. Бир кун Гўрўғли овга, шикорга чиққанда катта мастон ҳам дори тераман, деб Балотоғ деган тоққа бориб қолган эди. Балотоғда бир аждахо катта мастонни ўлдирадиган бўлганда ақлини жуда бой бериб, қочиб қутила олмасдай бўлиб, тоза ўзидан умид узган экан. Шунда Гўрўғли устидан бориб қолиб, Гиркўкка қамчи бериб, аждахога кўндаланг бўлиб, сари ёй билан отиб, қилич билан чопиб ташлаб, катта мастонни бир ўлимдан айириб юборган жойи бор эди. Гўрўғли ичида: «Энди шу ерда катта мастонни ўлимдан айирганим ишим эсига тушса, бир гап бўлар, бўлмаса, ўлдик-да», деб турибди.

Бир вақтда катта мастон келиб қолди. Гўрўғлини аввалги назарда таниб, у икки мастонга қараб: «Мастон бўлмай ўлинглар, бу нима мастонлик, уялмайсизларми, уят эмасми? Йўлда «Отим нима, деди»,—деб сўраб эди, борган одам «Отим Хушкелди»,—дейди, деб айтиб эди. Шум баччағар йўлда билиб қўйган эди. Баракалло, мастонлар! Бу бизнинг эшонимиз ва ҳам пиримиз Қизилжарда, горда ётади. Вой-бўй, кўзларинг қаёқда? Менинг эшонимни Гўрўғли дебсизлар, Гўрўғлини кўрганларинг йўқмиди? Сизларга, нима бало бўлди?»—деб уришиб-уришиб, анави икки мастон катта мастон сўзи билан қочиб кетди. Катта мастон келиб, «қани эшоним, омонмисиз, зиёрат қилиб олайн, нимага бизникига бормадингиз, ҳали ҳам юринг, шўрвани аччиқ қилиб, қалампирни кўп солиб, тўйғизаман, юринг,—деди.

Гўрўғли айтади: «Бормайман, энди бўлди, ўлсам ҳам, Қизилжарнинг тупроғини яласам-да, далага чиқмайман. Утрикчи-ёлғончилар, тоғи авлиёман деб, мени алдагани зиёдди».

Катта мастон айтди: «Нимага бормайсиз, эшоним? Кимни сўкаяпсиз?». Гўрўғли айтди: «Чилтанни сўкаяпман, бир кун Қизилжарда — горда ётиб эдим, бир палла қирқта кулоҳ кийган кириб келди. Улар айтди: «Ў эшон, бизлар чилтан бўламиз, сени ўзимизга қўшиб, мардони ғойиблардан қиламиз». Мен: «Ҳали мен сизларга қўшила олмайман»—дедим. Шунда улар айтди: «Шу вақтда икки подшо адолатли: бирови Хунхор шоҳ, бирани, Гўрўғ-

ли. Кўп яхши адолатли, инъомли, эҳсонли! Сен юрсанг шу иккавининг юртида юр, кўп иззатли, ҳурматли бўласан»—деди.

Мен шулардан эшитиб, аввал Гўрўғлининг юртига бордим. Узи мусулмон, одами мусулмон, деб борсам, Гўрўғли деган хумса, хотини туғмаган, тумса, бир оти бор экан, қип-қизил одамхўр. Агар аччиғи келса, кунда бир одам ейди. Унга ҳеч ким сайис бўлмас экан. Гўрўғли узоқдан борган мусофир бўлса, шуни сайис қилиб қўяр экан. У ёмонлагур оти ҳам молга, отга ўхшамайди, аччиғи келса Гўрўғлининг ўзига ҳам оғзини очиб дафъ қилади.

Гўрўғли, менинг мусофир эканимни билиб, маҳкам ушлаб, отга сайис қилиб қўйди. Бизнинг ишимиз кунига оти билан олишмоқ бўлди. Қарасам ҳар кун неча ердан ярадор бўлиб турибмиз. Бирор кун соғ эмасмиз. Ун саккиз ой сайис бўлдим бир кун қулайини топиб, қочиб чиқдим. Шундай қилиб, баччағардан қутилдим. Бошқалар: «Баракалло, сен ўн саккиз ой сайис бўлдинг, бошқа сайислар ўн саккиз кун сайис бўлолмайди, сенинг фаросатинг кўп экан, шундан ўлмай чиқдинг»,—деб бизга офаринлар қилади. Ана энди ундан қочиб «Хунхорни ҳам кўрайин қани»—деб келсам, бундан кўрган ҳузурим бу. Мен чилтанларни сўкмай, кимни сўкаман. Қани, менинг кўрган ҳузурим шуми? Агар шундай бўлса энди Қизилжардан дим чиқмайман. Бор энди кетдим, сеникига ҳам бормаيمان, кечдим»,—деб юра берди.

Гўрўғлининг отига сайис бўлдим, деганини Хунхоршоҳ эшитди. Донишманд кал ҳам эшитди. Шунда иккови ҳам бирдан: «Бовани қайтар!»—деди. Ясавуллар Гўрўғлибекни қайтарди. Хунхор шоҳ айтди: «Хў бова, Гўрўғлининг сайиси бўлдим, дединг, сайис бўлибмидинг?» Гўрўғли: «Ўн саккиз ой сайис бўлдим. Ҳеч қўй, ўғлим, ҳали всимга тушса юрагим жив этади, бу баччағарнинг отига ҳеч кимни дучор қилмасин. Гўрўғлининг ўзига от тикка қўшиб дафъ қилади. Кунда бир сайисни ўлдиради. Қип-қизил одамхўр. Ундай ёмон, бадфеъл от асло бўлмасин». Хунхор шоҳ айтди: «Бова, бизларга сиз жуда излаган, сўраган бўлдингиз. Гўрўғлининг отини сал ювош қилиб, ўт-ем ейдиган қилиб берсангиз, нима десангиз бераман. Гўрўғлининг отини бизларга бир ўргатиб беринг, ундан сўнг сайисликни қўйинг».

Гўрўғли айтди: «Болам, у от қўлга тушмайди, уни ҳеч ким ушлаб ололмайди, қошига бсролмайди, у от эмас

бало, одамзод болася боролмайди, уни дим ушлаб ололмайди. Шунга ўхшаган бир отни олиб келиб Гўрўғлининг оти дегансизлар. Мен холис одамман, ўн саккиз ой қарадим. Улдим, деб эдим, ажалим етган йўқ экан. Ҳамсоя — қариндошлари: «Сайисдан ўлмаган бир сени кўрдик»,— деди. Подшоҳим, шу отга ўхшаган бир отни ушлагансиз. Уни одам дим ушлай олмайди, қошита бора олмайди, одамни йўлатмайди. Агар қамоқлаб ўртага олса учади. Ҳали сизлар ушладик, деб, шундай бир кўк отни олиб келгандирсизлар. Мен эса, бир ярим йил юрдим, кўрдим».

Хунхор шоҳ билан Донишманд кулиб: «Бова, сиз ундай деманг, Гўрўғлининг оти, шуни сиз бизларга ювош қилиб беринг. Ут-ем есин, мана бу сайисларнинг яхши-сига ўргатинг, индамайдиган бўлсин. Бова, бир ғайрат қилинг».

Гўрўғли айтди: «Нимага ундай қиласизлар, болаларим, қўйинглар, Гўрўғлининг оти сизларга қасқдан тушади, нимага куласизлар?».

Хунхор шоҳ: «Бова, сиз бориб отни кўринг»,— деди. Гўрўғли: «Бўлмади, мен ҳам қари одам, танимаймак, бориб кўрсам, кўраин, Гўрўғлининг оти бўлса, бир байғ бор, шуни айтса от кишнайди»,— деди. Шунда «Ана ба-ракалло, шу байтни ўқи»,— дейишяпти.

Шу вақтда Гўрўғлибекни йигирма одам эргаштириб, сайисхонага олиб жўнади. Гўрўғлибек эшикдан кириб қараса Ғиркўкнинг олдига ҳеч ким боролмай, одамхўр от, деб, узун ходанинг учини ушмак қилиб бир боғ бедани санчиб, олисдан ташлаб қочиб, ем — сув бўлса томни тешиб, устидан қуйибди. Шундай занжирбанд қилиб ўраб ташлабди. Отнинг бедани кўринмайди. Ғиркўк от иягини охирига тираб, кўзидан жим-жим ёш тўкилиб, кўзининг ёши-иринги шамдек қотиб қолибди. Гўрўғлибек:

Ассалом алайкум, ҳайвон Ғиркўк от,
Бормисан омон, ай, жонивор хоназот,
Вафодорим, жониворим Ғиротим,
Устингда омонми Аваздай жаллод?

Сен эрурсан, аввал-охир муродим,
Уруш майдонинда менинг қакотим,
Жониворим, омон-эсон бормисан,
Дунёда муродим, жонивор, Ғиротим.

Жонивор Ғиркўк от, кўрдим ўзингни,
Излаб тополмайман, йўлда изингни,
Ҳам фарзандим, ҳам муродим, Ғиротим,
Омонми, сўрайин, шер Авазимни?

Ғиркўким, ҳайвоним, отим, зормисан,
Вафодорим, менга интизормисан,
Ҳам отимсан, ҳам қанотим, фарзандим,
Омон-эсон жониворим, бормисан!

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Кун-кундан аламлар бўлган зиёда,
Омон-эсон сени кўрдим, Ғиротим,
Жонивор, Чамбилдан келдим пиёда.

Ғиркўк отим, зоҳирда сен давлатим,
Ғазо куни отим ва ҳам қанотим,
Мақсадли кун «тила-тила» деганда,
Азизлардан тилаб олган фарзандим.

От эмассан, жониворим, ўғлимсан,
Чамбилимсан, вилоятим, элимсан,
Омон-эсон кўрдим сени, жонивор,
Муродимсан, дил кашал кўнглимсан.

Чамбил эдан излаб келдим ўзингни,
Эшитгин Ғиркўк от, айтган сўзимни,
Вафодорим, жониворим, Ғиротим,
Кўрсам эди бол Аваздай кўзимни.

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Устингда сайис бўларман, ғам ема,
Бу сўзимга қулоқ солгин, Ғиротим,
Кунига ботмон арпадан кам ема.

Жонивор, Ғиркўк от эгасин кўрди,
Тўрт оёгин ерга тираб чинқирди,
Ғиркўк отнинг наъра тортган довшига,
Етти осмон, ерлар, ларзага кирди.
Шундай қаттиқ бир, кишнади Ғиркўк от,
Хунхор шоҳнинг шаҳри ялпи жангирди.

Эшитмаган, кўринг, одам қолмади,
Офарин, демаган одам бўлмади.

Одам қолмай бари бирдай эшитди,
Гўрўғлидан бошқа гумон қилмади,
Ана энди, Ғиркўк отни кишнатди.
Энтиктириб, Ғиркўк отни пишнатди.

Қанча занжир, темирларни, Гўрўғли,
Барин ечиб, Ғиротини бўшатди,
Барисин чиқариб, ташлаб далага,
Сайисхонани тозалаб, ўхшатди.

Хунхор шоҳ, Донишманд кал: «Бовам сайис экан»,— деб, ўтирибди. Гўрўғлибек бориб айтди: «Баракалло подшоҳим, бу отни қандай қилиб ушлаб олдингиз? Мен ўз ақлим билан айтар эдим: «Икки подшоҳнинг қайсиси баланд бўлса экан? Эл Гўрўғлини кўп мақтайди. Гўрўғли баланд-да,— дер эдим. Энди билдим, Сиз баланд экансиз. Энди, хоним, подшоҳим, Гўрўғлида ҳеч гап йўқ, ҳеч хосият йўқ. Унинг лашкари ҳали ёв-яроғи ҳам, қалъаси ҳам бари шу оти эди. Гўрўғли қанча иш қилиб юрт олибди, барини шу от қилган. Биз сизга тан бердик. Баракалло, баракалло».

Хунхор шоҳ айтди: «Бова, сиз отни ўргатиб беринг, ювош бўлсин, ўт-ем есин. Тўрт-беш сайисга ром бўлиб, индамайдиган бўлсин. Бу отнинг овозаси катта. Бектош араб қирқ минг қизил тилло бераман, деган. Ундан бошқа гапи, таърифи кўп» Гўрўғлибек айтди: «Ҳа, менга нима гап бўлди, мен шу отдан қочиб чиққан эдим, тағи тутилдим. Э товба, бу қандай бўлди!» Унда Хунхор шоҳ: «Бова, мени Гўрўғлидай деманг. Мен подшо бўлсам, Гўрўғли ўғри, у қачон мен бўла олади. Сиз ғайрат қилинг, ҳа денг, шу отни ўргатинг, ундан сўнг ишни катта қиламиз»,— деб тавалло, миннатдорчиликни кўп қилди. Энди Гўрўғли айтди: «Қочсам, яна тутилсам. Эса йигирма кун боқайин, йигирма ботмон арпа бер, менинг ўзим ҳам ем-хўр. Кунига эртангисин тўрт ёшар катта қўйни сўйиб, бир қозон шўрва қилиб бер. Мен қари одам, пахтали йигирма кўрпа бер, остимга тўшаб ётаман. Шоҳ айтганини қилмаса бўлмас»,— деди.

Йигирма ботмон арпани тортиб сайисхонанинг ўртасига қўйди. Эрта саҳардан қўйни сўйиб, катта қозон шўрвани сермой қилиб бериб, Гўрўғли йигирма кўрпани тўшаб ағнаб ётибди,

Ана Гўрўғлибек отни боқаверди. Доимгидай бўлиб се-
мириб, тобга келди. Гўрўғлининг бу дунёда Гиркўкдаё
яхши кўрган нарсаси йўқ эди. Шунда отидан якдили бў-
либ бир оқшом, туриб-туриб уйқуси қочиб, дунёдан
шикоят қилиб, бир сўз айтиб турибди:

Пайдо бўлиб икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учиб манзил хонадан,
Танҳо ўзим пайдо бўлиб онадан,
Шундай келиб кетдим манов дунёдан.

Тириклик, тирик бандада тиним йўқ,
Ўзим эрман, лекин қайтай наслим йўқ,
Ўзим ўлсам, ўрнимда йўқ нишоним,
Акам, укам, синглим, опа, ўғлим йўқ.

Эр эдим, шер эдим, мардман нор эдим,
Бир қўшинга якка-танҳо доридим,
Кимни десанг, мен ҳам шунча бор эдим,
Мардонликда ҳарна десам, дер эдим.

Бу дунёда фарзанд экан ҳавоси,
Бекор экан фарзанддан сўнг ҳаммаси,
Ўзинг ўлсанг бор — йўғинг эгаси,
Фарзанди йўқ, ортингда қоп нимаси?

Қорамни кўрганда бир лашкар қочар,
Ҳар қандай полвондир олдимда ночор,
Мудом йиғлов билан аҳволим кечар,
Ўзим ўлган куни чироғим ўчар.

Бир ўзим келганман, бир ўзим кетиб,
От — овоза билан дунёдан ўтиб,
От кўтариб мана бу ёлгон дунёда,
Ахир вақтда тағи бенишон кетиб.

Бу дунёга келдим, кетдим бир ўзим,
Шунчаким оламга ёйилар сўзим,
Отим қолар, қолмас дунёда изим,
Қани бўлса эди ўғлим ё қизим,
Қолмас эди менинг зарра армоним,
Бўлса эди менинг ному нишоним...
Ўғли борнинг ёниб турар чироғи,

Қизи борнинг албатта бор тирноғи,
Бу зоҳирда ўғли, қизи бўлмаса,
Хазондир унинг самарали боғи.

Ана, Гўрўғли оқшом ётиб, ўзига ўзи ақл бериб, кенгашиб энди нима қилмоқ керак,— деб ўйлаб ётди. Тонг отди. Эрта туриб шўрвани ичиб, қоринни тўйдириб, Гиркўк отни минди, яланғоч бўйнидан бойлади. Хунхор шоҳ ҳам оломонга чулонни бериб томом қилиб эди, Хушкелди боваси Гиркўкни миниб бориб қолди. Подшо ҳам аркони давлат, ўтирган халойиқ ҳаммаси югургилаб, отни кўриб, бир-бирига қараб: «Бовам бажо экан»— деб, ҳаммаси қойиллик бераётибди. Шунда Хунхор шоҳ жуда думоғи чоғ бўлиб. «Ҳа, бова, қани, жонингдан боваси, отни доимгидай қилиб қўйибсиз, баракалло, бова! Энди сизни ота қиламан, шу шаҳардан қаердан хоҳласанг айтган ерингдан манзил — макон қилиб бераман, ота. Хоҳласа сулув барнолардан хотин олиб бериб, отамизни ёш бола қилиб қўймасамми?»— деб подшонинг кўнгли кўп шод бўлди. Шунда Гўрўғли айтди: «Подшоҳим, бу отнинг тўлган палласини сиз кўрган эмассиз. Бундай гўшдор от йилқининг ичида бўлмас. Гўрўғлининг кўзига ҳеч нарса кўринмайди, эси, дарди — оти. Ҳали бизлар арпа бериб боқиб юрибмиз. Гўрўғли якзил емига майиз беради. Оқшоми билан отининг атрофига бешта катта-катта чироқдан, бешта-ўнта бўлса ҳам ёқади. Бу от семирса, мана бу таёқнинг устидаги илик, бўрбой борку, шу ерларининг гўшти пиёладай, косадай, чойнакдай бўлак-бўлак, дўмбоқ-дўмбоқ бўлиб, адир-будир бўлиб гўштлиари чиқиб кетаверади. Бу отга осмоннинг остида, ернинг устида, тўрт-оёқлининг қаторида, йилқининг жинсида баробар келмайди. Подшоҳим, бу отнинг кўп ҳунари бор, қизиқ-қизиқ гаплари бор. Энди подшойим, гапим жуда кўп. Бу отнинг ҳар бир ҳунар — ўйинлари бор, Гўрўғлидан эшитиб ўрганганман.

Энди от тобга келсин, биздан томошани кўра беринг, ўғлим! Гўрўғли баттол, баччағар мени ўн саккиз ой сайие қилиб носвой пули ҳам берган эмас. Бор бўлгани «Бова, зўр бер, отни боқ, ройини топ!»— деди. Не инъом бор, не эҳсон бор. Боқа-боқ, бошқа ҳеч нима йўқ. Ҳар замон далага чиқсам аста-аста менга эшитдирмай: «Ҳай аттанг, шу эсли-ҳушли одам экан, қари бўлса ҳам яхши киши экан. Мен нима деяримни билмай, лол бўлиб қоламан. Энди подшоҳим, менинг кўнглим отни миниб, Гўрўғлини

бир кўрсам, дейман. Шунда «Ў Гўрўглибек, беклик шундай бўладими? Бировга хизмат буюрган киши, сендай бўладими? Энди қалайсан, мана от, боқмоқ бундай бўлади!»— деб, беш-ўн оғиз сўз айтсам, ўчимни олсам, гапириб хумордан чиқсам дейман»,— деб подшоҳни кулдирди:

Бек Гўрўгли, шуми ҳолинг,
Қани Ғирот, қани Ғирот?
Энди еткандир ажалинг,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Гўрўгли, сен ёмон бўлдинг,
Қим бўлса ёмонлик қилдинг,
Шуйтиб, Ғиротдан айрилдинг,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Шу отдир сенинг давлатинг,
Ҳам суворинг, ҳам фарзандинг,
Беклигинг, куч-қувватинг,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Гўрўгли кўрдингми мени,
Қуйдирмакка келдим сени,
Сен бек бўлсанг, сўйла қани,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Мард йигит дарёдай тошар,
Инъомига ақли шошар,
Ғирот Хунхорга ярашар,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Гўрўгли, сен бек эмассан,
Ўғрисан, подшо бўлмассан,
Улуғликка арзимассан,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Сен зўр бўлдинг Ғирот билан,
От кўтардинг бир от билан,
Ол-чи, келиб, ғайрат билан,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Улдирмакка келдим сени,
Танийсанку бошдан мени,

Кучинг етса — ол-чи, қани,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Хушкелдиман, эшит додим,
Ғиркўк, билсанг, менинг отим,
Остимдаги қуш қанотим,
Қани Ғирот, қани Ғирот?

Ана шунда ҳаммасини кулдириб айтади: «Ў подшоҳим, Хунхор шоҳ, ўғлим, ҳали бунинг гапи жуда кўп».

Шунда Хунхор шоҳ айтади: «Бова, малол келмайди, ҳар нима гап бўлса майли, айта беринг!» Унда боваси айтади: «Болам, ростми? Ё ўтрикми? Гўрўғлибек ўтирганда айтар эди: «Мен ғорда чилтонни, мардонни, ғойибни кўрганман, шунда мен қандай кўрсам шу отим ҳам кўрган. Отнинг жами асбоб-анжомларини шу чилтан — азизлар берган. Мен бир нарса қилган эмасман. Менинг совут, қалқоним, қиличим, найзам ёвда керакли нарсаларимнинг бариси шулардан»,— дер эди. Бу отни мен боқиб турибман, бу от ҳар қандай гап гапирса билади. Одамдан ҳам зийрак Энди подшоҳим, бу от шу асбобларини ёдлаб, қовоғи уюлиб, гоҳ паллада емини емай қолади. Энди подшоҳим, сиз усталарга буюрсангиз, чеварлар келиб тикмаган бўлса, мен айтиб берсам. Хоним, шунинг абзалини илиб олайик»,— деб эди. Хунхоршоҳ кулди: «Бова, абзали шу ерда». Гўрўғлибек айтди:

— Ҳай аттанг, болам, аввалдан менга бермадингиз, бир ҳафта бурун семиртириб қўймасмидим,— деб отнинг ҳам асбобини олиб Гўрўғлибек кетди. Оқшом ўтди. Эртаси отни миниб келди. Хунхор шоҳ сўради: «Бова, қани нимага келдингиз?»

Гўрўғлибек айтди: «Подшоҳим, кеча айтмабмидим. «Бу от ҳар сўзни билади»,— деб. Ўғлим, кечадан бери бизнинг билан сози бўлмай қолди. Гўрўғли айтар эди. «Қиличи бор эди, уни ҳам чилтан берган дер эди. Кечадан бери шунини излаб қолди. Ўғлим, энди темирчилардан олиб келиб, сурати, нусхасини айтайин, шу қилични қилиб, ёнига бойлаб қўймасак, ёмонлагур емини емай менинг билан носоз бўладигандай».

Хунхор шоҳ кулди: «Бова, қиличи шу ерда»,— деди. Қилични олиб келиб берди. Гўрўғли қилични эгарнинг қошига ўхшатиб бойлаб қўйди.

Ана энди Гўрўғлининг димоғи чоғ бўлиб, кеча-кундуз фикри, ақли билан кенгашиб, «Авазхонни қандай оларман экан», деб кўп ўйлаб, фикри Авазхон бўлиб, ўз аҳволига айтиб турган сўзи:

Бир ёвуз кун тушди менинг бошимда,
Эранлардан бир имтиҳон бўлмаса.
Ўзим ёлғиз, ҳечкимим йўқ қошима,
Мушкул ишлар менга осон бўлмаса.

Танҳоликдан оқар кўзимда ёшим,
Бандаман-да, кўкка чиқар нолишим,
Ишимни ўнглар қошимда йўқ бир кишим,
Душман кўп, найлайин, дўстон¹⁵ бўлмаса.

Ўзинг раҳм айласанг ҳар мушкул осон,
Полвон Аваз менинг муродим сансан,
Бўлғайсан-да, болам, саломат — эсон,
Қабатимда Аваз ўғлон бўлмаса.

Омон — эсон бўлгин болам, Авазим,
Муродим мақсадим, туйғун шаҳбозим,
Қўлимга кеп тегди Гир асби тозим,
Мақсад чала, Авазхоним бўлмаса.

Бошимда бор айрилиқнинг балоси,
Банданинг кўзидан оқар жаласи,
Билинмасин Гўрўғлининг ҳийласи,
Омон-эсон бўлсин Аваз боласи.

Аваз эди тоза боғнинг лоласи,
Йигитларнинг олди, шер, аждаҳоси,
Гўрўғлининг дунёдаги меваси,
Омон кўрсат, ному нишон бўлмаса.

Олиб кетсам бол Аваздай ўғлимни,
Омон — эсон кўрсам Чамбил элимни,
Оғайни — қариндош, хуш манзилимни,
Икки пари суяр нор нозик белимни.

Ҳасанхондай, бўстонда бу бўлмади,
Яратганим ўзинг очгин йўлимни,

¹⁵ Дўст-ёр маъносида.

Ҳали-ҳозир унутиб соғу сўлимни,
Раҳм айлагил, устун қилгин қўлимни.
Олиб кетаёй омон-эсон ўғлимни,
Қаттиқ мушкул ишлар осон бўлмаса.

Ана энди Гўрўғлибек оқшом ётди. Эрта тонг отди. Ғиротни эгарлаб, тайёрлаб миниб, ўйнатиб, сувлигини чайнатиб, гулдай жайнатиб борди. Ана шунда Хунхор шоҳ: «Бова, қандайсиз, от билан созмисиз?»— деб кулиб сўради. Гўрўғлибек айтди: «Ўғлим, от билан созмиз. Кеча оқшом мен бир ўйни ўйладим, ўзимга ўзим айтдим: «Мен энди подшоҳни бир хурсанд қилиб, димоғини чоғлаб, эл — халқига бир овоза солиб, бир ҳангома кўрсатсам, қариган палламда иш кўрсатиб, подшоҳни хурсанд қилсам. Ғирот жуда ювош, сайисларнинг ичида учовига от яхши ўрганган. Неча кундан бери қашлаб, сийпалаб қараётир. Мен қари одам, отга сизлар қарай беринглар, деб қараб тураман, Ғиркўк жуда ювош, уларга индамайди. Энди подшоҳим, сизга арз шулким, одам кўп йиғин ерда текис қилиб бир жой тузалса, кенг бўлса, ҳар қанча одам бўлса сиғса, шу ерда халқ йиғилган ерда Хушкелди бовани Ғиркўк отни ўйинга солиб, ўйнатиб одамларга бир томоша берсам дейман. Ўғлим, мен Гўрўғлидан байитларига довури ўрганиб олган эдим. Бу ҳам бир ишда, Ғиротни ўйнатайини, агар кўнгли хуш келса, ўйнаса, ўн саккиз ғиштга довури чиқади. Гўрўғлибек қандай ўргатган бўлса ўйнайди, офарин, бўлмаса, йилқи боласи, ҳар нима ўргаиса эсидан чиқиб кетса керак, бу отнинг ҳамма ўйини эсида. Кўнгли келса, жуда яхши ўйнайди, одамзод боласи ҳайрон қолади», деб подшога маъқул қилди.

Ана энди Хунхор шоҳ: «Бараккалло бова, сиздан умидимиз шу-да, иш қилинг, бова, отни ўхшатиб. Сизнинг ишингиз от бўлсин»,— деди. Бова: «Мен ҳам бир ўхшатай, ҳамма ҳавас қила-қила юрсин»,— деб Гўрўғлибек кетди. Шунда подшо одамларига буюрди, Чорсу, Регистондан кенг жой текислади. Пастига ўннинг одам кетса, баландига ўннинг одам кетади, жуда кенг, подшонинг айтганидан ҳам зиёда. Шаҳарга овоза бўлдики, Хушкелди бова Гўрўғлибек отининг ўйинини билар экан, қанча вақт шу отга сайис бўлган экан, ҳамма ўйинини, байитини Гўрўғлибекдан ўрганиб, билиб олган экан. Агар Ғирот кўнгли келиб ўйнаса, ўн саккиз қават пишиқ ғиштнинг устига чиқар эмиш. Ўртага йўғон бир ходани хўмар эмиш, ўйини

кизиганда ходага қандай чиққанини одамлар билмай қолар эмиш, деб ҳаммага овсза бўлди. Эшитмаган одам қолмади. Шаҳар гув этиб, «нима дейсан, Гўрўғлининг отини Хушкелди бова ўйнатар эмиш, ўн саккиз пишиқ фиштга чиқараман, ходага чиқади»,— дебди. «От ҳам ўйнайдими? Ходага қандай чиқади, кўрамиз».— деб қиз билан жувон, бола-чақа, чол-кампир, томларнинг устидан жой тузаб олди. Одамнинг сони йўқ.

Гўрўғли ҳам таваккални маҳкам қилиб неча ўйларни ўйлаб ақл — фикрини ҳар ёққа юбориб, фикри ҳам, зикри ҳам Авазхон бўлаётир.

Гўрўғлибек кунда Гиркўк отни боқиб, совутиб, бир оқшом Гиркўкни шипириб-сидириб, отининг боқилганига завқ қилиб, мақтаб айтгани:

Бир ёшинда чилтан берган Гир отим,
Бедавлатга давлат берган бедовсан,
Сени минсам газа бўлар ниятим,
Бефарзандга фарзанд бўлган бедовсан.

Бир ёшингда сувлаб Сунбул тоғини,
Икки ёшда кўрдинг Ирам боғини,
Ирам боғда санамнинг чарбоғини,
Қизлар етиб, пари минган бедовсан.

Эшит Гирот, мендай марднинг сўзини,
Майдонда тубан қип душман юзини,
Райҳон шоҳнинг Зайдинойдай қизини,
Кўкбулоқдан олиб қочган бедовсан.

Зайдинни олиб ўқдай бўлиб отилиб,
Хавотир қип ширин жонинг сотилиб,
Райҳон шоҳнинг кўк отидан қутилиб,
Еткизмайин ўзиб кетган бедовсан.

Сени минган йигит кирар савашга,
Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга,
Ун тўрт сафар дучор келдинг Бектошга,
Шу арабнинг додин берган бедовсан.

Чилтан бобом ўнг ёлингдан силаган,
Бектош араб қирқ минг тилло тилаган,
Берайми?— деб влатидан сўраган,

Номи туркман уввос тортиб йиғлаган,
Элатинг орини олган бедовсан,
Чу деганда учар қушдай йўл олган,
Элатинг орини олган бедовсан.

Уруш кунни йўлбарсдай бўп ғув берган,
Эгасига Шоҳимардон тув берган,
Бобо Қамбар шарбат билан сув берган,
Азизлар сифатин кўрган бедовсан.

Даҳ деганда, Қатортолдан хезлаган,
Шамолига оққан дарё музлаган,
Чиргиллигин Чилтан бова созлаган,
Фалакдан яшиндай энган бедовсан.

Улуғ дарёларда одам обига,
Чечан одам гапни қўяр бобига,
Икки марта бординг Кўйиқофига,
Учар қушдан улги олган бедовсан.

Сенсан менинг кўнгил ҳушим, муродим,
Уруш кунни ҳам суворим, қанотим,
Хосиятли чилтан берган Ғиротим,
Тилагим, мақсадим бўлган бедовсан.

Қулоқ солгин мендай марднинг зорига,
Душманни қўймайин йўқу борига,
Сен боргансан қирқ чилтанинг горига,
Азизлардан дуо олган бедовсан.

Икки марта борган Ирам боғига,
Сен етгансан юриб, Кўйиқофига,
Неча бординг, жонивор, Бало тоғига,
Қорадевнинг қонин тўккан бедовсан.

Оҳ, десам доимо кўнглим ўсди,
Силтадим қиличим душманни кесди,
Кўйиқофдан олиб келдинг Юнусди,
Шу тоғларда жавлон қилган бедовсан.

Дайрада юзганлар кема ҳам солди(р),
Бедовга ярашган қуйруқ ҳам ёлди(р),
Боғи Ирамдан олиб келдинг Мисқолди,
Париларман ҳамдам бўлган бедовсан.

Арзимни эшитгин ҳайвон Ғиркўк от,
Бол Авазни олиб кетгин хоназод,
Аваз бўлсин омон-эсон саломат,
Оламга тала-тўп солган бедовсан.

Ана энди «Нима дейсан, Хушкелди бовам Ғўрўғлининг Ғиркўк отини ўйнатиб, ҳаммага томоша берар эмиш»,— деган овоза билан кўчаларга одам сиғишмайди.

Одамлар: «Тезроқ борайник, дуруст ердан жой олайик, кейин қолсак жой етишмайди», деб бир-бирини қиस्ताб кела берди. Хунхор шоҳ ўзига муносиб жой тузаб, тахтини ҳам кўтартириб, салтанат, ҳайбат, сиёсатни жуда катта қилиб, тахт устига чиқиб ўтирди.

Баланддан тузаган жойда қанча бўлса сипоҳилар ўтиришди. Пастдаги жойни фуқарога қўйди. Одамлар: «Бундай йиғин ҳеч қаерда бўлгани йўқ»,— деб, мақтаб турибди. Ана шундай қилиб турганда, Ғиркўк отни миниб, ўзини от устида тузаб, Хушкелди бова келди.

Шу вақтда ҳамманинг кўзи Ғиркўкда, Ғиркўк зийрак от эди. Нима гапирса тушунар эди, билар эди, Ғўрўғли уни тилмоч қилган эди. Бир одамнинг кўнглига нима келса билар эди. Ғиротнинг ҳам эси, дарди Авазхон. От ҳам одамларни томоша қилиб турибди. Шунда Хунхор шоҳнинг одамлари ўн саккиз дона ғиштни қабатлаб қўйди. Бир ходани ҳам кўмди. Буни кўрган одамлар, бир-бирига қараб сўзлашади. «Шу от ўн саккиз қабат ғиштга аста-аста чиқар эмиш, ўйин жуда қизиса шу хомага ҳам чиқар эмиш»,— деб гаплашиб ҳамма ҳайрон бўлиб, офаринлар қилиб турибди.

Шунда, Хушкелди бова отни миниб, ўйинга солиб, усул қилаётди. Ғирот жуда тобга келса, ўзи жилавини буриб силкийди, от оғзини очиб одамларга қараб тезланади. Одамлар: «Одамхўрнинг оти-да»,— деб, тура-тура қочади. Хунхоршоҳ айтди: «Нимага бундай қилади?» Ғўрўғли айтди: «Айгмабмидим, шундай, хуши келмаса ўйнамайди. Бу ёмонлагурнинг қилиғи кўп-да». Хунхор шоҳ айтди: «Майли, ҳар нима бўлса айтинг, малол келмайди, топамиз». Ғўрўғлибек айтди: «Бу от дунёпараст, бир хуржуннинг икки кўзига олтин, кумуш, қимматбаҳо тошлардан солиб, тўлдириб олиб келиб, устига ташлаб қўйинглар». Подшо буурди: «Бир хуржунни олтин, кумушга тўлдириб, ана энди ўйнасин»,— деб отнинг устига ташлади. Ғўрўғли:

Кел, жонивор, ўйин бошла,
Ёмон феълларинг ташла,
Ҳафа бўлмай, вақтинг хушла,
Турганларнинг вақтин хушла,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти,—

деб ҳайдаб борса, от оғзини очиб даф қилади. Подшо айтди: «Нимага ундай қилади? Мана қара, неча элдан, фуқародан, сиёҳи умародан шунча одам, шу отнинг ўйинини кўрамиз деб келган, бу ўйнамаса ҳамма хафа бўлади-да. Бова айтаберинг, отнинг кўнглидагини топамиз»,— деди.

Гўрўғли кўрди, иш тобига келди. «Подшоҳим, айтайин, сизлар эшитганми, эшитмаганми, Гўрўғлининг Аваз деган бир жувонмарг ўлгири бор. Унга бу, ёмонлаб ўлгир хуштор, ишқибоз. Агар Аваз бунинг устига минганда учар қушларни олади, ҳавога чўрчийди. Энди болаларим, Авазхондай болани она туғмайди, лекин Авазхонга менгзар сулув бўлса, миндириб ўйнатар эдим». Шунда Хунхор шоҳ, Долишманд, оталик беклар, қаҳ-қаҳ кулишиб: «Бова, Авазхон шу ерда»,— деди. Энди бова: «Авазхон бўлганда шу вақтгача отни хомага чиқарар эдим, эса Аваз бўлса томошани энди кўр»,— деб шовқин сола берди. Шунда беш юз жаллод мирғазаб Авазхонни зиндондан чиқариб олиб келди. Авазхон ҳайрон бўлиб, ўз кўнглида «Хунхор шоҳ, мени қийнаб дорга буюрармикин»,— деб лол бўлиб келди. Авазхон қараса, отаси Гўрўғлибек Гиркўкнинг устида йўлбарсдай бўлиб турибди. Шунда отасини кўриб, ёш бола эмасми, йиғлаб қўяберди. Гўрўғлибек қаҳр билан Авазхонга бир ола қаради, шу билан у ўзини тўхтатди.

Ана энди Гўрўғли Авазхонни орқасига миндирди, отнинг ҳам димоғи чор бўлиб, усул қилиб эснаб, кокил ташлаб ўйин бошлаб, қўлтиғидан фарқин сочиб, оғзин очиб, бовани олиб қочиб, ҳар мақомга солиб, одамларга даф қила берди. Хунхор шоҳ сўради: «Бова, нимага бундай қилади?» Гўрўғли: «Ишинг бўлмасин, энди ўйнайди, бу хомага чиқсам, мана бу бола тушиб қолади, деб ўйлаётир. Бировнинг узун пўтасини олиб келингла, маҳкамлаб олайик», деди. Шунда турган йигитлар қимматбахо бир пўтани олиб бориб берди. Гўрўғли, Авазхонни тушиб қолмасдай қилиб, маҳкам боғлаб олди. Жуда беркитди,

бир юлпув, икки юлпувга тушмайди, маҳкам бўлди. Ана шунда Гўрўғли димоғи чоғ бўлиб, кўнгли оқ, насияси нақд бўлиб, Гиркўк оти ҳам ўйнамоққа чоғ бўлиб, байт билан отни ўйинга солди.

От бўлар йигит қаноти,
Эр йигитнинг от муроди,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Сенсан отларнинг султони,
Гўрўғлининг сенсан жони,
Томошанга эл йиғилган,
Гиркўк бўлсанг ўйна, қани,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Чоғлик қилиб йиқилмаган,
Тўқлик қилиб тиқилмаган,
Чачаси чанга ботмаган,
Ортидан шунқор етмаган,
Тизгинин душман тутмаган,
Ҳеч тулпар ўзиб ўтмаган,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Донғинг Доғистонга кетган,
Сув ўрнига шарбат ютган,
Чу деганда қушдан ўтган,
Зарби душманни йиғлатган,
Ол Гиркўк от келди деса,
Сияҳпўшлар қамов тортган,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Гўрўғлининг чин молисан,
Сулув қиздан ҳаёлисан,
Гўрўғлининг назарига
Борган соҳибжамолисан,
Эганг сени от демайди,
Оғзида шакар болисан,

Ақлинг дона одамзоддан,
Аслинг Чамбилнинг молисан,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тўрт оёғинг кўкка тепган,
Сағриларинг нондай қўпган,
Гўрўғли устингда бўлса,
Душманни бургутдай тепган,
Ўйна, Фиркўк, ўйна, ўйна,
Сени минган пари ўпган,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тўрт оёғинг қоққан қозиқ,
Умганларинг филдан ёзиқ,
Баданларинг қиздан нозик,
Ёлинг майин, кўзинг сузук,
Қарчиғайли белинг узук,
Ўйининг тандирдай қизиб,
Чу деб қамчи урса сенга,
Учар қушдан кетгин ўзиб,
Аччиғинг кеп, қаҳринг келса,
Кетарсан оламни бузиб,
Пойгада тулпарлар чопса,
Сен ўтарсан думинг сузиб,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Олти ой таблада боқилган,
Емингга кишмиш тўкилган,
Емини кўриб есин деб,
Машғалдан чироқ ёқилган,
Оёғин ип қиймасин деб,
Ипакдан пайванд тақилган,
Оёғин тош урмасин деб,
Абжушдан нағал қоқилган.
Оёғингга теккан тошлар,
Мисли ёнғоқдай чақилган,
Ўйна Гўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Отим Ғирот, жоним Ғирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот,
Устингдагидир соҳиб давлат,
Минггашган Аваздай жаллод,
Шунча одам йнғилибди,
Уйин қил навбатма — навбат,
Уйна Ғўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ғиркўк от чойдишдай қайна.
Усул қилиб қиздай уйна,
Кўрсат элга ҳунарингни,
Жониворим, суқсурдай бўйла.
Йилқига сени қўшмайман,
Ҳайвонликни Ғиркўк тайла,
Кўрган қойил бўлсин сенга,
Жондан кечиб, уйин айла.
Уйна Ғўрўғлининг оти,
Асли туркман, хоназоти.

Отим Ғирот, жоним Ғирот,
Сенсан манга мақсад — мурод,
Беш-олти сўз айтаман,
Ақли ҳушинг менга қарат.

Етим қолдинг, Ғирим, ёшдан,
Бошим қутилмай коҳишдан,
Икковимиз бўлиб етим,
Ҳеч топмай қариндошдан.

Тулпарлиғинг бошдан билдим,
Сутлар бериб катта қилдим,
Ғунон бўлганча етаклаб,
Дўнанингда абзал солдим.
Талаб қилиб Райҳоншоҳга,
Олиб келиб ўчим олдим.
Уйна Ғўрўғлининг оти,
Асли туркман хоназоти.

Одам сутин бердим ман,
Одамдай зийрак бўлсин деб.
Йилқи сутин бердим ман,
Юртдан ўзиб келсин деб.

Сигир сутин бердим ман,
Хужук бурун бўлсин деб.
Хачир сутин бердим ман,
Жони қаттиқ бўлсин деб.
Эшақ сутин бердим ман,
Йўлга зийрак бўлсин деб.
Кўйнинг сутин бердим ман,
Кўйдаи ювош бўлсин деб.
Эчки сутин бердим ман,
Доим сакраб юрсин деб.
Туя сутин бердим ман,
Юкка бардош қилсин деб.
Кучук сутин бердим ман,
Ҳар қаердан келсин деб.
Илон сутин бердим ман,
Илон турли келсин деб.
Алқар сутин бердим ман,
Кўп қиячил бўлсин деб.
Кийик сутин бердим ман,
Доим тонглаб юрсин деб.
Қоплон сутин бердим ман,
Кўп юракли бўлсин деб.
Шернинг сутин бердим ман,
Шердай кучли бўлсин деб.
Йўлбарс сутин бердим ман,
Қаҳр билан турсин деб.
Чўчқа сутин бердим ман,
Мудом семиз бўлсин деб.
Маймун сутин бердим ман,
Юртга ўйин берсин деб.
Айиқ сутин бердим ман,
Имлаганим билсин деб.
Филнинг сутин бердим ман,
Фил жасадли бўлсин деб.
Говаз сутин бердим ман,
Умри узун бўлсин деб.

Ғиркўк, энди кўринг ўйин бошлади,
Аста-аста энди кокил ташлади,
Бол Авазни миндириб оп устига,
От ҳам кўринг энди вақтин хушлади,

Энди Ғиркўк оғзин очиб келади,
Хушкелдини олиб қочиб келади,
Уйин, дейди, кўтарилар ҳавога,
Қаноти бор қушдай учиб келади.

Ғиркўк от дарёдай тошиб,
Кўрган одам ақли шошиб,
Уйинга келди Ғиркўк от,
Еш боладай ошиб, тошиб.

Полвон бўлиб айланади,
Бойлар бўлиб чайқалади,
Молдай ириқлаб ўйнаётир,
Чўчқа бўлиб ўхталади.

Шер бўлиб чирпиниб турар,
Йўлбарс бўлиб кўр, оҳ урар.
Ўйнаб берди ҳар алвонда,
Ҳар ким ҳам кўрса тан берар.

Туя бўлиб ғурғурайди,
Айиқ бўлиб чирқирайди,
Айиқнинг эркаги бўлиб
Шовқин солиб варқирайди.

Кийик бўлиб тонглаб турар,
Алқар бўлиб сакраб юрар,
Дўст-душман қараб турур,
Баайники, ўзи бўлар.

Така бўлиб бабалайди,
Кучук бўлиб хабалайди,
Қўчқор бўлиб, тўс бўп кегиб,
Совлиғини қуввалайди.

Маймун бўлиб ўйнаб турур,
Суқсур бўлиб бўйлаб турур,
Урталиқда Ғиркўк ҳайвон
Чойдишдай бўп, қайнаб турур.

Ҳўкиз бўп чамбар шох бўлар,
Ҳарифга кўндаланг турар,
От, эшакдай кишнаб хачир,
Баайники хачир бўлар.

Қушлардайин парвоз қилар,
Метар бўлиб овоз қилар,
Гирқиллатиб довши қушдай,
Балки қушдан ҳам сөз бўлар.

Гиркўк ирикламас ҳайвон қолмади,
Бу отга тан бермас одам бўлмади,
Турган одам бари оғзи очилди,
Шунча қизиқли бўлганини билмади.
Кўрамиз деб одам босиб келади,
Хушкелдининг кўнгли ўсиб келади,
Эгарнинг қошинда дудама ханжар.
Қим ёнашса, бошин кесиб келади.
Ўйиндан қолдик деб елиб келади,
Кўзига қарамай кулиб келади,
Икки ханжар дамга тортар одамни,
Ёнашгани икки бўлиб келади.

Хушкелди бовангиз чу дер, кулмайдди,
Отга қарар, бошқа назар қилмайдди,
Ўлганининг устига босиб чиқиб,
Кўзи отда, ўлганини билмайдди.
Кўрамиз деб итаради, суради,
Кўзи отда одим-одим юради,
Дўнгдагилар энди пастга қараса,
Қизил қон ширқираб оқиб боради.

Ўртада ўйнади Гир асби този,
Мингаштириб олган болим Авази,
Отини ўйнатиб, ўйин беради,
Одамлар беҳабар, ўйин кўради...
Дўнгдагилар кулиб пастга қараса,
Одамларнинг қони оқиб боради.

— Эрисин тоғларнинг қори эрисин,
Нарроқ қочинг, Хушкелдиси қурисин,
«Қоч-қоч!» деб бари шовқинини солди,
Урушиб, сўкиб ҳа деб ваҳшатлар қилди,
Одамларнинг сўзи билан, йиғилган
Ўзларидан энди боҳабар бўлди.

«Бу Хушкелди эмас, бу бир балоди,
Кечка давур бизни ода қилади».

Баланддагилари тушиб тубанга
Қўйма-қўйма дейди, шовқин солади.

Бек Гўрўғли испиҳонин суғуриб,
Томоша қинг энди қўлга олади.
Оғзин очиб Гиркўк оти шамолдай,
Уйиннинг каттасин энди қилади.

Одам кўп-да, ҳамма ўртага олиб,
Ҳар тарафдан ҳар хил хабарлар солиб,
Энди тушди қилич олиб ғазога,
Бек Гўрўғли қолди энди қамалиб.

Аваз айтар:— Ота, тезроқ қочайик,
Эл йигилар, энди йўлни очайик,
Одам бундан ҳам йигилиб қолса,
Қачонгача душман қонин сочайик?

Бек Гўрўғли айтар:— Эрлар уйтмайди,
Душманини қойил қилмай кетмайди,
Қиличинг қўлингга олиб ҳозир бўл,
Ғам ема фарзандим, кучи етмайди.

Остимда турганда Гиркўкдай отим,
Кабатимда турса сендай фарзандим,
Майдонда тенг келмас отангга ҳеч эр,
Хунхор шоҳни нега босмас ғайратим!

Мен қилайин Хунхор шоҳнинг ишини,
Кўзимга кўринмай шунча қўшини,
Томоша қилиб тур отанг ишини,
Юмалатай келганининг бошини.

Қамчи урди Гиркўк отнинг сонига,
Хунхор кел, Гўрўғли майдонига,
Энди тани, билиб қолгин Хунхор шоҳ,
Қойил бўлгин Чамбилнинг полвонига.

Ана энди ҳамма: «Бу Хушкелди эмас, бу бало экан,
билмабмиз, от қўй, тоғи ўртамиздан чиқиб кетмасин, қўл-
га туширинг, Авазхон кетмасин»,— деб ушла-ушла, урҳа,
урҳа — ур, бўлиб чувлаб, шовқин солиб ўртага олди.

Энди баланддаги катта амалдорлар, улуғлари айтди:

«Ҳай аттанг, бу Гўрўгли экан, бой бериб беҳабар қолиб-
миз, ҳай аттанг, ҳай аттанг»,—деб бариси қилич демай,
миштиқ демай, шашпар, найза, камон, болта, теша, қўлинг-
га нима келса ур, қўйма деб Гўрўглибекни ўртага олди.
Ясавуллар одам йиғнагани ҳарёққа қараб чопаётир, қа-
ерда Хунхор шоҳнинг аскарлари бўлса қувалаб олиб келаётир.
Қўйма-қўйма деб шовқин солаётир. Шунда Гўрўглибек от-
нинг жоловини йиғиб олиб, Гиротнинг сонига бир қамчи
солди. Гиркўк оғзини очиб, қанотли қушдай учиб, имти-
либ, мункиб Хунхор шоҳнинг олдига бориб қолди. Шу
вақтда Гўрўглибек Хунхор шоҳга қараб ўзини билдириб,
кел майдонга деб айтгани:

Чамбил дейди ўсган жойим,
Яратган пушти паноҳим,
Сўзимни эшит Хунхор шоҳим,
От кўтарган арслон ўзим!

Овозим кетди жаҳонга,
Тўлди ер билан осмонга,
Юрт қойил мендай полвонга,
Бир тарафсиз полвон ўзим!

Танҳо кеп вилоятингга,
Қирғин соп мамлакатингга,
Раҳна солиб давлатингга,
Бир тикилган душман ўзим!

Хунхор шоҳ, қолма армонда,
Шоҳ, бўп мардлик борми сенда?
Эр айрилар шу майдонда,
Турган марди майдон ўзим!

Ҳийламан олдинг отимни,
Нодон Аваз фарзандимни,
Хунхор шоҳ кўр ғайратимни.
Билсанг, шоҳим, арслон ўзим!
Йиғин, шоҳим, лашкарингни,

Тўдалагин сардорингни,
Қириб кетайин барингни.
Шаҳарингга қирон ўзим.

Гўрўглиман, паҳлавоиман,
Хунхор шоҳ, сенга душманман,

Отимни қандай олганман,
Келиб қирғин солган ўзим!

Хунхор, эшит айтган сўзим,
Шаҳрингга ёлғиз ўзим,
Эиёд келар Аваз қўзим,
Ишим доим майдон ўзим!

Балонинг тоғидан ошган,
Мен эмасман ёвдан шошган,
Қорадевман қон тўкишган,
Эй Хунхор шоҳ, полвон ўзим!

Тўхтамиш девни кўр қилган,
Кўйиқоф девин хўр қилган,
Хоҳи девдир, хоҳи одам,
Танти марди майдон бўлса,
Ишини баробар қилган,
Ҳар ерда бўлса душманам,
Уни ер билан яксон қилган.
Муҳтож — ғариб фуқарони,
Мен мушкулин осон қилган,
Жонинг борми, Хунхор шоҳим,
Менмаң туриб майдон Қилган,
Турган шеру арслон ўзим!

Хунхор шоҳ турди жойидан.
Шовқин чиқди сипоҳидан.
Урҳа-ур деб чиқа берди,
Хунхор шоҳнинг саройидан.

Еру осмон жиққа тўлди,
Ур, қўйма, деб шовқин солди,
Хунхор шоҳ, бош бўп от қўйди.
Гўрўғли қамалиб қолди.

Чу деб урди отини,
Кўр Чамбил жаллодини,
Кўп одам, дириллашиб,
Кўриб сиёсатини.

Шиддат билан отига,
Қўл уриб пўлатига,

Энди тушди майдонга,
Қирғин соп элатига.

Чу деб отин уради,
Қушдай учиб боради,
Икки ёққа сермайди,
Тўдасиман қиради.
Гўрўғлини кўрганлар,
Ха деб қочиб боради...

Урҳа-ур деб шовқин солди,
Бек Гўрўғли ўчин олди,
Ҳар ким кўрса қойил бўлди,
Шовқин сол майдон ичинда.

Саваш бўлди, саваш бўлди,
Жону дилман талаш бўлди,
Душман-душманга дуч бўлди,
Бир ҳам танги саваш бўлди,
Айтадиган бир иш бўлди,
Гўрўғлидай аждаҳорга,
Ажали етган дуч бўлди.
Ағнатди майдон ичинда.

Уртага солди сонсиз қўшин,
Беркитди келиб тўш-тўшин,
Бек Гўрўғли ҳай, кўрсатди
Хунхор шоҳга эрлик ишин.
Урҳа-ур майдон ичинда.

Ҳар тарафга от чопилди,
Ботир шу ердан топилди,
Асл ўғил қалқон жомилди,
Бетма-бет майдон ичинда.

Гўрўғли отин ўйнатди,
Қўлда қиличин суйлатди,
Душманларин вой-войлатди,
Кўндаланг бўлса қийратди,
Ағнатди майдон ичинда.

Келди йигитнинг сардори,
Хунхор шоҳнинг йигитлари,

Айрилишиб эрнинг эри,
Хунхор элнинг ботирлари,
Шаҳарнинг атоқли нори,
Келиб кўндаланг бўлади,
Менман деган йигитлари,
Сурон босиб қотамиз деб,
Хунхор подшоҳнинг шаҳари
Шовқин соп майдон ичинда.

Босиб Хунхорнинг қўшини,
Кўриб эрнинг савашини,
Танги туриб кўрсатди,
Хунхордай шоҳга ишини.
Бир шаҳарга босиб келиб¹,
Тутолмайди бир кишини.
Чиқарди додин осмонга,
Шу лашкарнинг довушини,
Вой-войлар майдон ичинда.

Бек Гўрўғли кетди қизиб,
Катта-катта сафни бузиб,
Менман деган ботирларнинг,
Калласин сапчадай узиб,
Суришти майдон ичинда.

Уруш кетди энди тутаб,
Шаҳар қилич билан ўтоп,
Қирғин қилиб, аждар ютаб,
Дамга торт майдон ичинда.

Қўшин келди тўп бўлди,
Ясов тортиб саф бўлди,
Гўрўғлининг савашини,
Жуда катта гап бўлди.

Хунхор шоҳ ҳам қойил бўп,
Эр деб офарин қилди.
Қўрғонидан кўп лашкар,
Кела бермай суст бўлди.

¹ Келибди.

Қирганича қирди энди,
Жазосини берди энди,
Эрлигига эл қойил,
Эл қочганча юрди энди.

Эўр бўлган сўнг ор борми,
Шунча одам қочди энди.
Улганларни кўрганлар,
Юраклари шишди энди.
Хоҳ катта, хоҳ кичик
Сад офарин, дейишди энди.

Ана энди Гўрўғлибекдан қўшин қочиб, сийрак бўлиб,
аввалгидай тиқилинч эмас. Шунда Гўрўғлибек отнинг жи-
ловини силкиб, катта ушлаб, тепиниб чуҳ деб, отига қараб
айтгани:

Уммондай бўп тошармисан,
Қайнаб-қайнаб жўшармисан,
Чуҳа-чуҳ, деб қамчи берсам,
Хунхор шоҳнинг қалъасидан
Бир имтилиб ошармисан?

Ё бўлмаса шошармисан,
Қайтиб ерга тушармисан,
Қамчи берсам чу деб, Ғиркўк,
Хунхор шоҳнинг қалъасидан,
Бир юмтилиб ошармисан?

Ёйгин яшин қанотингни,
Кўрсат энди ғайратингни,
Қалъасидан ирғиб кетгин,
Улганича мақтаб юрсин,
Сенинг сину симбатингни,
Гўрўғлининг Ғироти деб,
Доим этсин сифатингни,
Жониворим, Ғиркўк отим,
Сенсан суворим, қанотим!

Томоша қинг, Гўрўғлидай жаллодди,
Уруш қилиб душманини қийратди,
Катта-кичик ҳамма қараб турганда,
Ғиркўк отни тезлаб-тезлаб Гўрўғли

Хунхор шоҳнинг қалъасига қаратди.
 Катта-кичик қараб турар ҳаммаси,
 Гиротини қалъасидан ирғитди.
 Ким қойилмас асил марднинг ишига,
 Бир ҳийламан ўғлин, отин ол кетди.
 Хунхор шоҳни бир сўз билан мот қилиб,
 Иш кўрсатиб Хунхор шоҳни мот этди.
 Неча кун йўл юриб Чамбилнинг хони,
 У, чўлдаги Гулшан боғига етди.
 Эралибойнинг тушиб боғига,
 Хўп дамани олди, роҳатлар этди.
 Беш-олти кун боғда туриб валлакат,
 Чамбилбелга шундан хабар жўнатди.
 Хунхордан бир ўзи бориб ол келди,
 Деган сўзни Така ёвмит эшитди.
 Пешвоз чиқиб Гўрўғлибек олдига,
 Така ёвмит бари муборак этди.
 Гўрўғлибек иш кўрсатиб, эр бўлиб,
 Эр эди, эрликман мақсадга етди.
 Бол Авазни олиб бориб Чамбилга,
 Элу халқни йиғиб олиб тўй қилиб,
 Шу йиғинда илик бериб қўлига,
 Аввал охир элатининг расми шу,
 Илик бориб, икки элга кўрсатди.

— Мен ўлсам, ёронлар. Аваздир ўғлим,
 Меросхўрим шудир, очилган гулим,
 Мендан нима қолса, Авазхонники,
 Ҳарна борим, нима, қилса манзилим.

Шу тўйда келган-кетган Гўрўғлига тан бериб, қойил бўлди. Шу йиғинда Гўрўғлибек созини қўлига олиб, элига бир байт айтади:

Мен онадан етим қолдим,
 Бўлдим, армоним қолмади.
 Етимликдан азоб кўрдим,
 Кўрдим, армоним қолмади.

Қўшилиб одам ҳайлига.
 Қўбод подшоҳнинг элига,
 Келдим Рустамнинг қўлига,
 Келдим, армоним қолмади.

Одамларга аралашиб,
Гоҳ паст, баландга тушиб,
Болалар билан ўйнашиб,
Юрдим, армоним қолмади.

Очилган гулин сўлдириб,
Элин тало-тўп қилдириб,
Бадкир полвонни ўлдириб,
Келдим, армоним қолмади.

Мен Рустамдан жавоб олиб,
Евмитнинг йўлига солиб,
Чўллар кезиб, Евмит келиб,
Келдим, армоним қолмади.

Келиб кўриб элатимни,
Евмитдай мамлакатимни,
Райҳон шоҳнинг кўк отидан,
Тўлатиб Ғиркўк отимни.

Ғиркўкни туғдириб олдим,
Тоғамман беватан бўлдим,
Ғунан бўлди, етим тойим,
Мен Райҳонга талаб қилдим,
Бордим, армоним қолмади.

Етим тойим оғзин очиб,
Қаноти бор қушдай учиб,
Кўкбулоқдан олиб қочиб,
Қочдим, армоним қолмади.

Олиб қолиб, олдим лотим,
Хон тоғамга қилдим хотин,
Хоҳлаб Чамбил вилоятин,
Турдим, армоним қолмади.

Оламга овоза солдим,
Полвонликда ғози бўлдим,
Кўйиқофу, Ирам боғидан,
Эрлик қип парилар олдим,
Олдим, армоним қолмади.

Қилдим оламда савашди,
Дўст-душман офарин дейишди,

Урушда ҳеч ким қилолмас,
Қўшинда мен қилган ишни.

Отим кетди бу оламга,
Қанча лашкар йигин бўлсин,
Қорамни кўргандан қочди,
Қувдим, армоним қолмади.

Бет қайтармай кўп лашкардан,
Хоҳ дев, хоҳ полвонлардан.
Эрлигимни ўтказганман,
Қанча бўлса подшоолардан,
Чопдим, армоним қолмади.
Хунхор подшоҳ, бови тарафди(р)
Бу ёғи Райҳон арабди(р)
Шоҳман деган бари тарафди,
Ҳа деб чопдим, ўнгу чапди,
Чопдим, армоним қолмади.

Ҳасанхонни олиб келиб,
Бол Авазни ўғил қилиб,
Гўрўғлидан от қолади,
Оламга овоза солиб,
Ўтдим, армоним қолмади.

«ХУШКЕЛДИ» ДОСТОНИДА ТУШУНИШ ҚИЙИН
БҮЛГАН СҮЗЛАРҒА ЛУҒАТ ВА ИЗОҲ

Д а й н — қарз.

Ж о м и л м о қ — ўртанмоқ.

Ж а й н а м о қ — яшнамоқ.

Е б и — отнинг оддий наслларидан бири, ёби уруғининг оти.

Ж а й р а г у р — яшамагур.

Ж а й с а н г — катта.

Ж о н и ш и н — ўринбосар.

З у ҳ а л — Сатурн.

И р к и л м о қ — тўпланмоқ.

М и р р и х — Марс.

П и д и н а — ялпиз.

П ў п а н г, т ў п а н г-т ў п а н г э т м о қ — кавшанмоқ.

С о и л — гадой, тиланчи.

Т и м к и л, т и м к и л х о л — дона, дона хол.

Т а ш и р қ а м о қ — отнинг оёғини тошлоқда тош уриши.

Т ў қ с а б о — хон саройида хизмат қилувчи ҳарбий амалдор.

Ч у г у л — чақимчи, ғийбатчи, ифвогар.

Ч и н л и қ м о қ — чиниқмоқ, олишмоқ.

Ч о б о н, ч а м а н — югрукнинг тескариси, жуда имиллаб, секиң юрди,
диган от.

Я к з а и л — доимо, ҳамма вақт.

Ч о п ч а н — чаққон, тез.

У ш м а к — уч шоха.

Ғ у в — қаттиқ товуш.

Х а й б а р — мажозий ғолиб.

М у г, м у н г, д а р д — юракдаги ўт, дард.

К а т и л м о қ — кертилмоқ.

На узбекском языке

Народное творчество

ЭРГАШ ДЖУМАНБУЛБУЛЬ ОГЛЫ

ДАСТАНЫ: ДАЛЛИ, ХУШКЕЛДИ,

Икки жилдлик

Иккинчи жилд

Редактор Х. Пўлатов

Рассом Н. Холиқов

Расмлар редактори Н. Циганов

Техн. редактор В. Барсукова

Корректор И. Қобилов

Босмахонага берилди. 22/X—1971 йил. Босишга рухсат этилди 2/II—1972 йил. Формати 84×108¹/₃₂. Босма л. 10,5. Шартан босма л. 17,64. Нашр. л. 17,19+ +0,36 (4 вклейка). Тиражи 60 000. Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30, Шартнома № 94—71.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот Давлат комитетининг Тошкент полиграфкомбинатида 1-қоғозга босилди. Тошкент, Навоий, кўчаси, 30, 1972 йил, заказ № 1075. Баҳоси 83 т.

Эргаш Жуманбулбул ўғли.

Далли. 2 жилдлик. (Томларни тузувчи Ходи Зариф. Айтувчи Эргаш Жуманбулбул ўғли. «Далли» — нашрга тайёрловчи Музайяна Аловия, «Хушкелди» — нашрга тайёрловчи Мансур Афзалов.) Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972.

т. (ЎзССР Фан. акад. А. С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт инс-ти. Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик.)

2 жилд. Далли, Хушкелди. Т., 1972. 336 б:

Народное творчество Эргаш Джуманбулбуль оглы. Дастаны: Далли, Хушкелди.

№ 472—71

УзФ

Навоий номи ЎзССР Давлат кутубхонаси.

Индекс 7—3—3